

B
9

VENTSPILS
MUIZEJA
RAKSTI

III

04 054 453

**VENTSPILS
MUZEJA
RAKSTI**

III

MUSEUM VENTSPILS

**ACTA
HISTORICA
VINDAVIENSIA**

III

Riga 2003

VENTSPILS MUZEJS

VENTSPILS
MUZEJA
RAKSTI

III

Rīga 2003

UDK 902/904(474.3)
Ve 457

Ventspils Muzeja Raksti. III

Rīga 2003, 240 lpp.

**Latvijas Nacionālā
bibliotēka**

Redakcijas kolēģija	<i>Armands Vijups, Imants Lancmanis, Valda Kvaskova, Andrejs Vasks</i>
Sastādītāji	<i>Mārīte Jakovļeva un Armands Vijups</i>
Redaktore, korektore	<i>Māra Melne</i>
Datorsalikums un maketēšana	<i>Andrejs Zīle, Svetlana Zīle</i>
Izdevējs	<i>Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds</i>

© Ventspils muzejs, 2003
© Autortiesības pieder autoriem, 2003
© Andrejs Zīle – dizains, 2003

ISBN 9984-643-62-X

SATURS

KRĀJUMA RAKSTU AUTORI	9
SASTĀDĪTĀJU PRIEKŠVārds	10
I. ARHEOLOĢIJA	13
Armands Vijups. PUZES PILSKALNA DEPOZĪTS	15
Baiba Vaska. VIDUSLAIKU ORNAMENTS RIETUMLATVIJĀ PĒC ARHEOLOĢISKAJIEM MATERIĀLIEM	34
Vitolds Muižnieks. ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI PUZES LEJASKROGA KAPSĒTĀ UN VIDUSLAIKU APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS ZIEMEĻKURZEMĒ	94
II. KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTES VĒSTURE	113
Pārsla Pētersone. KOMUNIKĀCIJU SISTĒMAS KURZEMES HERCOGISTĒ ZIEMEĻU KARA LAIKĀ	115
Boguslavs Dibašs. SAKŠU KARASPĒKS PILTENES APGABALĀ 1700. GADĀ	143
Almūta Būsa. DIŽCILTĪGI AUGI UN IKDIENAS LAUKSAIMNIECĪBA: KURZEMES HERCOGU DĀRZI 17. GADSIMTA BEIGĀS	154

Mārīte Jakovļeva. JAUNATKLĀTIE
KARTOGRĀFISKIE MATERIĀLI PAR
VENTSPILS NOVADU UN PILSĒTU 17.
UN 18. GADSIMTĀ 177

**III. JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURE 191**

Kristīne Ante. ROMAS KATOĻU
PRIESTERI KURZEMĒ 1795.–1918. GADĀ 193

Juris Ciganovs. 2. VENTSPILS KĀJNIEKU
PULKS 1919.–1940. GADĀ 211

IV. HRONIKA 227

Selga Lindenberga. VENTSPILS MUZEJS
2002. GADĀ 229

CONTENTS / INHALT

AUTHORS OF ARTICLES / AUTOREN DER BEITRÄGE	9
INTRODUCTION/VORWORT	10
I. ARCHAEOLOGY / ARCHÄOLOGIE	13
Armands Vijups. THE PUZE HILLFORT HOARD	15
Baiba Vaska. MEDIEVAL DESIGN IN WESTERN LATVIA (ARCHAEOLOGIKAL EVIDENCE)	34
Vitolds Muižnieks. ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM FRIEDHOF LEJASKROGS BEI PUZE UND MITTELALTERLICHE BESTATTUNGSSITTEN IN NORDKURLAND	94
II. HISTORY OF DUTCHY OF CURLAND AND SEMIGALLIA / GESCHICHTE DES HERZOGTUMS KURLAND UND SEMGALLEN	113
Pārsla Pētersone. KOMMUNIKATIONSMÖGLICHKEITEN IN KURLAND WÄHREND DES NORDISCHEN KRIEGES	115

Bogusław Dybaś. DIE SÄCHSISCHEN TRUPPEN IM KREIS PILTEN IM JAHRE 1700	143
Almut Bues. EDLE PFLANZEN UND ALLTÄGLICHE LANDWIRTSCHAFT. DIE HERZOGLICHEN GÄRTEN IN KURLAND ZU ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS	154
Mārīte Jakovļeva. NEUGEFUNDENE KARTOGRAPHISCHE MATERIALIEN ZUR GESCHICHTE DES GEBIETES UND DER STADT WINDAU (17.-18. JH.)	177
III. MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY / NEUERE UND NEUESTE GESCHICHTE	191
Kristīne Ante THE PRIESTS OF ROMAN CATHOLIC CHURCH IN KURZEME (1795–1918)	193
Juris Ciganovs. THE HISTORY OF THE 2ND VENTSPILS INFANTRY REGIMENT	211
IV. CHRONICLE / CHRONIK	227
Stella Lindenberga. MUSEUM OF VENTSPILS IN 2002	229

KRĀJUMA RAKSTU AUTORI

- Ante Kristīne** – *Mg.hist.*, LU Vēstures un
filozofijas fakultāte, Rīga
- Būsa Almuta (*Bues Almut*)** – *Dr.hab.*, Vācu
vēstures institūts, Varšava
- Ciganovs Juris** – *Mg.hist.*, Latvijas Kara
muzejs, Rīga
- Dībašs Boguslavs** – *Dr.hab.*, Polijas ZA
Vēstures institūts, Toruņa
- Jakovļeva Mārīte** – *Dr.hist.*, LU Latvijas
vēstures institūts, Rīga
- Lindenbergā Stella** – Ventspils muzejs,
Ventspils
- Muižnieks Vitolds** – *Mg.hist.*, LU Latvijas
vēstures institūts
- Pētersone Pārsla** – *Dr.hist.*, Latvijas Valsts
vēstures arhīvs, Rīga
- Vaska Baiba** – *Mg. art.*, mākslas vēsturniece,
Rīga
- Vijups Armands** – *Dr.hist.*, Ventspils
muzejs / LU Vēstures un filozofijas
fakultāte, Ventspils

SASTĀDĪTĀJU PRIEKŠVārds

Ar šo grāmatu lasītāju – gan akadēmisku speciālistu, gan vienkārši savas valsts un novada pagātnes interesentu – uzmanībai tiek nodots Ventspils muzeja rakstu III laidiena. Krājums šoreiz ietver ļoti daudzveidīgas tematikas rakstus – gan arheoloģijas, gan Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures, gan Latvijas rietumdaļas jauno un jaunāko laiku vēstures pētījumus. Krājuma publicējumus vieno divas pazīmes – visi tie pēti dažādus Rietumlatvijas vēstures aspektus un liela daļa saistīti ar Ventspils pilsētas domes finansētā Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta piešķirto ikgadējo zinātnisko grantu ietvaros veikto darbu. Projekta grantu programmas ietvaros 2001.–2003. gadā atbalstīti deviņi pētnieki, viņu darba rezultāti daļēji jau publicēti iepriekšējos rakstu krājumos. Šajā krājumā ievietoti četri pētnieku darbi, kuru izstrāde noritējusi ar grantu atbalstu.

Krājuma pirmā daļa atvēlēta arheoloģijai. Ventspils muzeja direktora vietnieka **Armanda Vijupa** rakstā aplūkots viens no interesantākajiem muzeja veikto arheoloģisko pētījumu guvumiem – Puzes pilskalna arheoloģiskajos izrakumos atrastais bronzas rotaslietu depozīts. Rakstā aplūkoti tā atrašanās apstākļi, sastāvs, noteikta arī atraduma hronoloģija. Ar 13. gadsimta beigām datējams atradums sniedz interesantu ieskatu pilskalna pastāvēšanas beigu posma notikumos, ļaujot – lai arī hipotētiskā, pieļāvuma formā – skaidrot atsevišķus tā bojā ejas apstākļu aspektus.

Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta granta stipendiātes **Baibas Vaskas** apjomīgais pētījums izvērsti ieskicē ļoti plašas tēmas pieteikumu – ornamenta attīstību vietējo iedzīvotāju rotās 13.–17. gadsimtā. Darbā plašāk analizēti Dobeles kapsētas un Puzes Lejaskroga kapsētas atradumi, piesaistīti arī mazāk apjomīgo arheoloģisko pētījumu rezultāti no Jūrkalnes Darvdedžu, Ances un Tērvetes senvietām. Akcentēta vietējo ornamentālo tradīciju saglabā-

šanās un to nomaīņa ar jaunu – gotisku pēc formas un kristīgu pēc satura – rotāšanas veidu, stila mākslas nostiprināšanās un transformācijas procesu atspoguļošanās arheoloģiskajās rotaslietās, lokālās atšķirības, ornamenta nozīmes izmaiņas un citi jautājumi, kuru tālāka padziļināta skaidrošana ir vēl plašāku pētījumu tēma.

Vitolda Muižnieka raksts “Arheoloģiskie pētījumi Puzes Lejaskroga kapsētā un viduslaiku apbedīšanas tradīcijas Ziemeļkurzemē” aplūko ar Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta atbalstu veikto 2001.–2002. gada arheoloģisko pētījumu šajā senvietā, rezultātus skatot vienā – garīgās dzīves specifikas aspektā. Pētījumā atspoguļots tas sinkrētiskais, kristietību un pirmskristietiskos ticējumus organiski savienojošais pasaules skatījums, kuru, līdzīgi kā citās 14.–17. gadsimta apbedījumu vietās, var izsekot arī Puzes Lejaskroga kapsētā.

Krājuma otro nodaļu, kas veltīta Kurzemes hercogistes vēsturei, ievada vēl vienas Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta granta stipendiātes **Pārsļas Pētersones** raksts “Komunikāciju sistēmas Kurzemes hercogistē Ziemeļu kara laikā”. Autore turpina tēmu par pasta saka ru attīstību agrajos jaunajos laikos un Zviedrijas, Kurzemes un Krievijas savstarpējo konkurenci pasta organizācijas veidošanā Kurzemes teritorijā, šoreiz tuvāk pievēršoties smagajiem Lielā Ziemeļu kara gadiem 18. gadsimta sākumā (pētījuma sākumdaļu skat. *Ventspils Muzeja Rakstu I sēj.*)

Arī Polijas vēsturnieka **Boguslava Diabaša** (*Dybaś*) pētījums “Sakšu karaspēks Piltenes apgabalā 1700. gadā” veltīts Lielā Ziemeļu kara notikumiem – proti, karaspēka daļu izmitināšanai Piltenes apgabalā pirmajā kara gadā un ar to saistītām problēmām. Raksts sniedz jaunus aspektus Kurzemes hercogistes vēsturē Lielā Ziemeļu kara sākumā. Kā viens no galvenajiem avotiem pētījumā ir izmantoti

1700. gada beigās Kuldīgā sasauktās komisijas dokumenti. Komisijai bija jāspriež par dzīvokļiem un pārtiku armijai, un dokumenti atklāj sarežģītās attiecības starp hercogu un Piltenes muižniecību.

Vācu vēsturniece no Varšavas **Almūta Būsa** (*Bues*) pievēršas maz izziņātai tēmai – dārzkopības teorētiskā un praktiskā nozīme hercogu ikdienas dzīvē. Autore tuvāk raksturo hercogu bibliotēkā esošos izdevumus par attiecīgo jautājumu, kā arī sniedz ieskatu Jelgavas, Kuldīgas un citviet ierīkotajos hercoga dārzos. Daudzie citāti no dokumentiem labi ilustrē Kurzemē tolaik kultivēto augu daudzveidību.

Mārītes Jakovļevas publikācijā analizēti daži kartogrāfiskie materiāli par Ventspils novadu un pilsētu, kuri līdz šim vēsturniekiem un interesentiem bija palikuši nezināmi. 1640. gadā hercoga mērnika Tobiasa Krauzes zīmētajā kartē parādīta ne tikai robeža starp hercoga Ventspils iecirkņa muižām un privātpersonām piederošo Popi un Puzi, bet aptverta arī plaša apkaime. Savukārt 1776. gadā tapušais Ventspils plāns atspoguļo domstarpības teritoriālajos jautājumos, kādas tolaik pastāvēja starp hercogam piederošo Sarkanmuižu un Ventspils pilsētu.

Krājuma trešajā nodaļā **Kristīnes Antes** raksts par katoļu priesteriem Kurzemē laikā no 1795. līdz 1918. gadam lasītāju iepazīstina ar Romas katoļu Baznīcas darbības īpatnībām Krievijas impērijas Baltijas guberņās, tuvāk pievēršoties Alsungas draudzes priesteru dzīves un darba gaitām.

Jura Ciganova raksts veltīts 1918.–1940. gada Latvijas Republikas bruņoto spēku vienībai, kura nesa Ventspils vārdu – 2. Ventspils kājnieku pulka vēstures īsam atspoguļojumam. Rakstā iezīmēta gan Latvijas bruņoto spēku veidošanās politiskā un organizatoriskā vēsture, īpašu uzmanību te atvēlot 2. Cēsu bataljo-

nam kā 2. Ventspils kājnieku pulka aizsākumam, pulka izveides norisei 1919. gadā un tā gaitām līdz 1940. gada notikumiem.

Nobeiguma daļā publicēta krājumam jau tradicionālā Ventspils muzeja hronika (**Stella Lindenberga**) – apskats par daudzveidīgajām norisēm muzeja dzīvē 2002. gadā.

Krājuma sastādītāji pateicas visiem, kas atbalstījuši tā klajā nākšanu – Ventspils

pilsētas domei kā Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta un līdz ar to arī šī krājuma finansiālajai atbalstītājai, Rietumlatvijas vēstures izpētes komisijai un tās priekšsēdētājam akadēmiķim J. Stradiņam, projekta zinātnisko grantu tēmu īstenotājiem un rakstu autoriem, Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonda darbiniekiem kā krājuma redakcionālajiem sagatavotājiem.

*Mārīte Jakovļeva
Armands Vijups*

I

ARHEOLOGIJA

ARTEBOLIOGIA

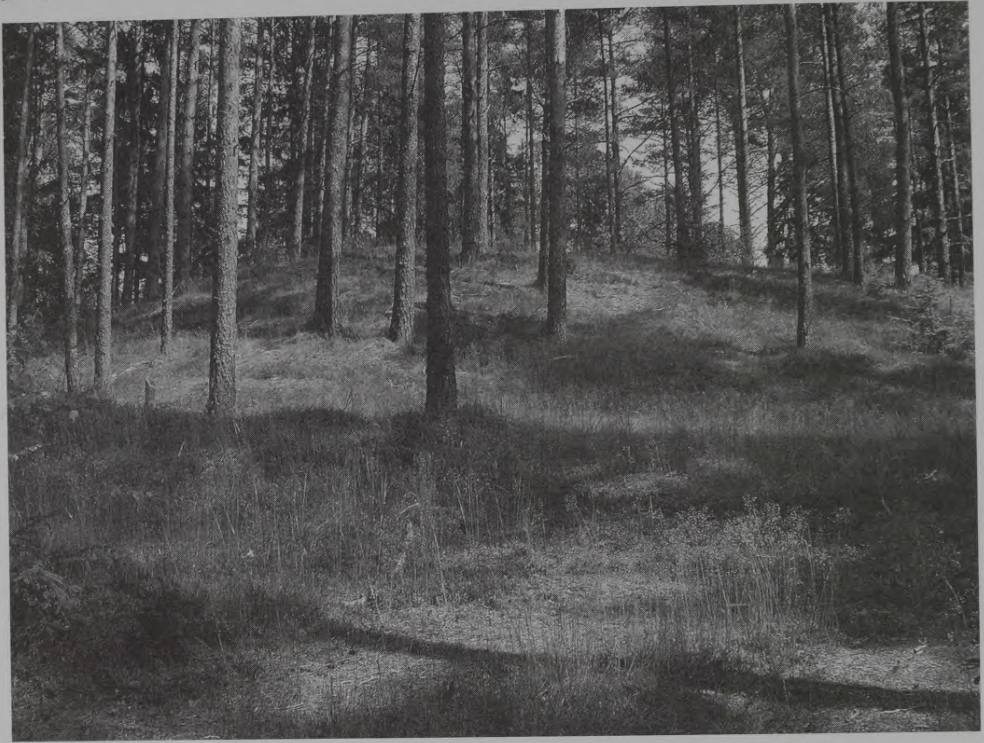
PUZES PILSKALNA DEPOZĪTS

2002. gada jūlijā, veicot izrakumus Puzes pilskalnā, tika iegūts interesants un Latvijas arheoloģijā ne tik bieži sastopams atradums – vēlā dzelzs laikmeta beigu – viduslaiku sākuma bronzas rotaslietu depo- zīts. Ņemot vērā tā gada Puzes ekspedīcijas ietvaros pilskalnā izdarīto izrakumu nelielos apjomus,¹ depo- zīta atrašana uzlūkojama par īpašu veiksmi.

Puzes pilskalns atrodas Ventspils rajona Puzes pagastā, apmēram 1 km uz dienvidrietumiem no Puzes baznīcas un Puzes Lejaskroga kapsētas noma- ļā vietā mežā (*1. att.*). Pilskalns ierīkots mitru pļavu – kādreizējā ezera² – vidū izvirzītā zemesraga galā. Pilskalna ziemeļu un austrumu stāvās nogāzes se- natnē nodrošināja tā dabisku aizsardzību, bet dien- vidu un it sevišķi lēzenajā rietumu nogāzē veikti pla- šāki pārveidošanas darbi to aizsardzības uzlabošanai – stāvākas noraktas kalna nogāzes, izveidots grāvis un no izraktajām zemēm ārpusē uzbērts neliels, 0,5–1 m augsts valnis, kas puslokā ietvēra visu kalna pakāji no dienvidrietumu puses. Valnis (apmēram 1 m augsts) bijis uzbērts arī pilskalna plakumā, tā rietuma malā. Uzeja pilskalnā bijusi pašā austrumu galā pie nogāzes. Šis arheoloģiskais piemineklis, kas raksturojams kā neliels pilskalns – tā plakums aizņem nedaudz vairāk par 600 m² (skat. *1. att.*) – plašāku

¹ Arheoloģiskie izrakumi Puzes pilskalnā tika veikti Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta ietvaros atbalstīto arheoloģisko pētījumu gaitā 2002. ga- da 2.–19. jūlijā, izrakumu vadītājs – *Dr.habil.hist.* Andrejs Vasks. Izrakumos piedalījās LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures bakalauru studiju programmas 1.–2. kursa studenti, apgūdami kursu “Arheoloģiskā lauku prakse”.

² *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. – Rīga, 1923. – I. Kuršu zeme. – 16.lpp. (Turpmāk: *Brastiņš E.* Latvijas pils- kalni...)

1. att. Puzes pilskalns no DR
2002. gada vasarā

Foto: A.Vijups

Fig. 1. Puzes hillfort from southwest
during the summer of 2002.

Photo: A.Vijups

arheologu uzmanību līdz šim nebija pie-
saistījis. Pirmo reizi zinātniskajā literatūrā
citu Kurzemes pilskalnu starpā to 19.gad-
simta otrajā pusē minējis A.Bīlenšteins,³
Puzes pilskalnu savos darbos atzīmējis arī
K.Lewis of Menars.⁴ 1923. gadā pilskalnu
uzmērījis un aprakstījis E.Brastiņš.⁵ Sprie-
žot pēc vairākām ar šo senvietu saistītām

teikām, jaunākajos gadsimtos pilskalns
apkārtējiem zemniekiem ir bijis labi pa-
zīstams.

2001. gadā, uzsākot arheoloģiskos
pētījumus Puzes Lejaskroga kapsētā un
vizuāli apsekojot arī pilskalnu, tika no-
lemts tajā veikt nelielus pārbaudes raks-
tura pētījumus ar mērķi noskaidrot pils-

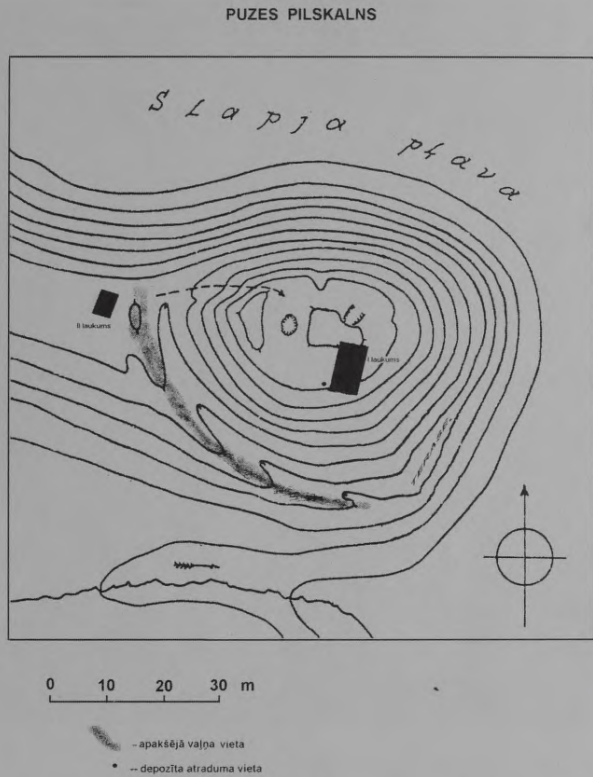
³ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge Kurlands // Magasin der lettischen litera-
risschen Gesellschaft. – 1869. – Band XIV:2. – S.138-140.

⁴ *Löwis of Menar K.* Die Wallburgen Alt-Livlands // Sitzungsberichte der Gesellschaft für
Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1914. – Riga, 1921. – S.168-
192.; *Löwis of Menar K.* Burgenlexicon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S.15-16.

⁵ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni... – 15.-16.lpp.

2. att. Puzes pilskalns
(E.Brastiņa uzmērojums) un
2002. gada arheoloģisko
izrakumu laukumu
izvietojums un depoziņa
atrašanās vieta

Fig. 2. Puzes hillfort (scheme
by E.Brastiņš) with the
situation of excavation's
fields and hoard

kalna hronoloģiju un apdzīvotības raksturu. Apsekošanā tika konstatēts, ka tā plakumu bojājuši meža zvēri (lapsas) un, šķiet, arī cilvēku darbība.⁶ 2002. gadā, pirms izrakumu uzsākšanas, notika pilskalna apsekošana ar metāla detektoru. Jau tūlīt zem virskārtas plakuma, bet dažādās vietās tika atrasts dzeramā raga bronzas apkaluma fragments un bronzas atsvariņš.⁷

Prof. A.Vaska veiktajos izrakumos 2002. gada jūlijā izpēte norisa divos laukumos – pilskalna plakumā tika izpētīts 34 m² liels laukums, bet eventuālās apmetnes vietā pilskalna rietumu pusē – 15 m² liels laukums (2. att.). Drošas liecības par apdzīvotību konstatētas tikai pilskalna plakumā, kur I laukumā atsegta

kādas 3 m platas celtnes paliekas ar akmeņu pavardu, kas, iespējams, pildījusi klēts funkcijas, jo visā tās platībā un arī ārpus tās atklājās ar degušiem graudiem, zirņiem un pupām piesātināts slānis.

Pavisam izrakumu gaitā iegūtas vairāk par 60 senlietām, kuru formas raksturīgas 12.–14. gadsimtam, lielākā daļa metāla priekšmetu rādīja apdeguma pazīmes, kas liecina par pilskalna bojāeju ugunsgrēkā.

Depozīts tika atrasts 17. jūlijā, ar metāla detektoru GTI 2500 apsekojot I laukumā atsegtās celtnes neatrakto daļu. Detektors uzrādīja intensīvu signālu 2 m attālumā uz rietumiem no laukuma dienvidrietumu stūra, un tika nolemts veikt signāla pārbaudi. 20 cm dziļumā atklājās

⁶ "Naudas racēju" postījumus pilskalnā 1923. gadā atzīmējis arī E.Brastiņš, skat.: Brastiņš E. Latvijas pilskalni... – 16.lpp.

⁷ Ventspils muzejs, VVM 28548/20; VVM 28548/18.

3. att. Puzes pilskalna depoziāts *in situ*
Foto: A.Vijups

Fig. 3. The Puze Hillfort hoard *in situ*
Photo: A.Vijups

depozīta pirmā senlieta – bronzas kaklariņķis. Paplašinot pētījumus, tika iemērīts 50 x 60 cm liels laukums un depoziāts atsegts pilnībā, konstatējot, ka zem kaklariņķa atrodas arī citas bronzas rotaslietas – saktas, bronzas spirālītes no galvassegas, gredzeni (3. att.). Rotaslietu kopatradums atsedzās ļoti sekli un neapšaubāmi saistāms ar pilskalna kultūras slāņa pašu augšējo kārtu. Tas gulēja pelēcīgā zemē virs nelieliem deguši akmeņiem, kuru starpā bija konstatējamas mazākas un lielākas ogļītes. Neskatoties uz to, ka lielākā daļa I laukumā atrasto priekšmetu bija deguši, depoziāta senlietas tiešai uguns iedarbībai nav bijušas pakļautas un sagla-

bājušās pārsteidzoši labi, vairākas rotas saglabājušas pat bronzas spīdumu. Par to, ka senlietas nav degušas, liecina arī atrastās auduma paliekas.

Depoziāta sastāvā registrēts 31 priekšmets (skat. 1. tabulu). Reālais rotu skaits acīmredzot ir bijis nedaudz mazāks, jo atsevišķi fiksēti piekariņi un važiņu fragmenti, par kuru savstarpējo saistību nav drošas pārlicības. Depoziāta senlietas nosacīti sadalāmas septiņās atsevišķās rotu grupās:

- 1) *Bronzas kaklariņķis*,⁸ vīts no trim stieplēm, ar sašaurinātiem un loka kakla malā stateniski nošļauptiem galiem, kas loka ārmalā rotāti ar verti-

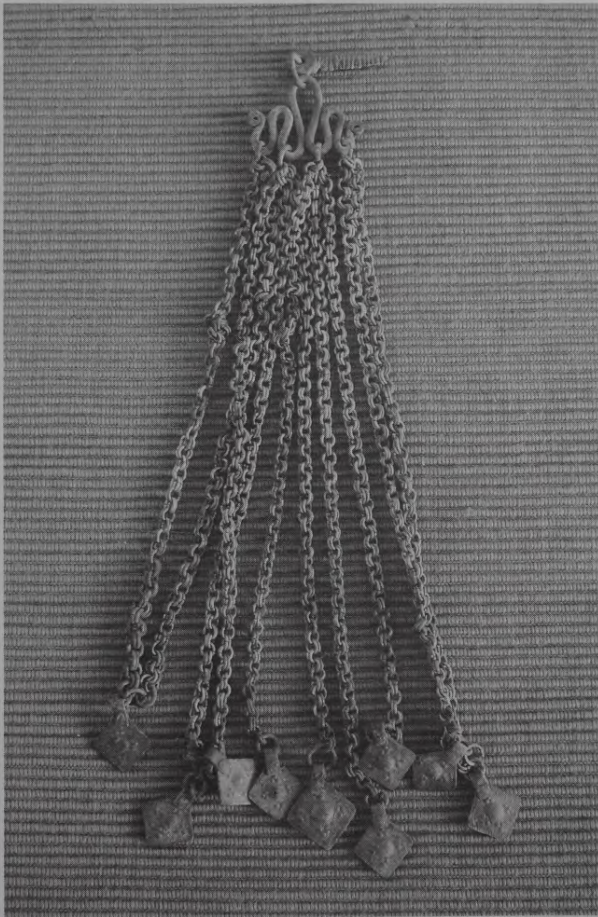
⁸ VVM 28472/1.

4. att. Bronzas vīts kakla-
riņķis ar sašaurinātiem,
vertikāli nošļauptiem galiem
(VVM 28472/1) un bronzas
savienotājdetaļa /
cilpiņa no kaklariņča gala
(VVM 28472/3)
Foto: A.Vijups

*Fig. 4. Twisted bronze
neckring with narrowed,
vertically tapering terminals
(VVM 28472/1) and bronze
connecting element/loop for
a terminal of the neck-ring
(VVM 28472/3)
*Photo: A.Vijups**

5. att. Bronzas važiņrota ar
piekariņiem un savie-
notājdetaļu / cilpiņu
(VVM 28472/2)
Foto: A.Vijups

*Fig. 5. Bronze chain
ornament with pendants
and connecting element /
loop (VVM 28472/2)
*Photo: A.Vijups**

kālu dziļu rievojumu. Ar kaklariņķi drošticami saistās arī *bronzas savienotājdetāļa*⁹ *jeb cilpiņa* (garena, griezumā segmentveida ar dziļu rievojumu virspusē plāksnīte ar apļveida cilpu vienā galā un šaurāku, viegli noapaļotu otru galu), plāksnīte ar cilpu precīzi atbilst kaklariņķa gala nošļaupumam un izmantota kā maināma detaļa/cilpa piekariņu pievienošanai (4. att.).

- 2) Ar kaklariņķi saistāma arī *bronzas važiņrota / kaklariņķa gala piekars*.¹⁰ To veido savienotājdetāļa ar kaklariņķa galu (garena, griezumā segmentveida ar dziļu rievojumu virspusē plāksnīte ar apļveida cilpu vienā galā un šaurāku, viegli noapaļotu otru galu, analoga iepriekšminētajai savienotājdetāļai), kurai ar gredzena starpniecību pievienots lirveida četrposmu sadalītājs (5. att.). Sadalītājam pievienotas septiņas no dubultgredzentiņiem darinātas važiņas, kuru galos deviņi divkāršie rombveida piekariņi (rotāti ar dobu izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās).
- 3) Citu depoziāta senlietu grupu veido dažādi *piekariņi*,¹¹ kas, iespējams, saistīti ar kaklariņķa otra gala važiņrotu, bet nav izslēdzamas arī citas to funkcijas (6. att.). Tie ir trīs kopā savienotu bronzas važiņu grupa, kuru galos bronzas skārda *rombveida piekariņi* un *suņa (?) zoba – ilkņa piekariņš* (6.att.: 3), divas atsevišķas važiņas ar *suņa (?) zoba piekariņiem* (6.att.: 4), trīs važiņas ar bronzas skārda romb-

veida piekariņiem (6.att.: 2, 5, 7), viena važiņa, kuras galā pievienots *bronzas zvārguļa* lejasdaļas fragments (6.att.: 6), trīs mazāki rombveida piekariņi (analogi pirmajai važiņrotai pievienotajiem), kā arī viens *suņa (?) zoba piekariņš* (6.att.: 8). Iespējams, ka ar piekariņiem saistāmi arī trīs nelielie važiņu fragmenti (6.att.: 1).

- 4) Atsevišķu rotu grupu veido divas ap 1,5 m un ap 1 m garas *bronzas važiņas*,¹² kas darinātas no dubultgredzentiņiem (7. att.). To funkcijas šobrīd vēl grūti skaidrojamas, vienas važiņas galā veidota liela cilpa, otrai tādas nav. Iespējams, ka važiņas veidojušas kaklarotu.
- 5) Depozīta *saktu* grupu pamatā veido *pakavsaktas*.¹³ Visas piecas depoziāta ietilpstošās pakavsaktas ir ar zvērgalvu galiem, četrām no tām ir griezumā apaļš, ar dziļiem tordējumu imitējošiem iegriezumiem rotāts loks, vienai loks tordēts (8. att.). Jāatzīmē, ka vienai no pakavsaktām uz zoslas adatas uzvērta bronzas važiņas cilpa. Pie šīs pašas rotu grupas pieskaitāma arī no plāna bronzas skārda darinātā reljefā *riņķsakta*,¹⁴ kas rotāta četru dobu izciļņu rotājumu uz loka vidusdaļas un punktētas līnijas rotājumu gar tā ār malu.
- 6) Depozīta *gredzenu* sastāvā ir četri *bronzas vairoggredzeni*¹⁵ ar nedaudz atšķirīgi veidotu vairoga rotājumu un viens *gredzens ar vītu vidusdaļu*¹⁶ un sašaurinātiem, pamīšus ejošiem galiem (9. att.).

⁹ VVM 28472/3.

¹⁰ VVM 28472/2.

¹¹ VVM 28472/4, 7–19.

¹² VVM 28472/5, 6.

¹³ VVM 28472/20–24.

¹⁴ VVM 28472/25.

¹⁵ VVM 28472/28–31.

¹⁶ VVM 28472/27.

7) Vienu no interesantākajiem atradumiem depoziņā veido *bronzas spirālītes*¹⁷, kas visdrīzāk saistāmas ar galvassegas rotājumu. Kopumā zem kaklariņķa tika atsegta 503 20 mm garas bronzas spirālītes, kurās konstatējamās no sešiem pavedieniem vītas linu auklas paliekas. Atsevišķas spirālītes saglabājušās kopējā virtenē. Attīrot spirālītes, iezīmējās to novietojums rindās (10. att.), tomēr tuvāku iespējamās galvasrotas formu un tās rotājuma pamatprincipus izsekot neizdevās.

Visas depoziņā konstatējamās senlietas ir rotaslietas, kurus formām paralēles atrodamas Latvijas teritorijas 13. gadsimta arheoloģiskajā materiālā. Ar retiem izņēmumiem tās ir plaši pārstāvētas, tipiskas šim laikam un tieši Kurzemes senvietās konstatējamām arheoloģiskajām liecībām.

Viena no nozīmīgākajām rotām depoziņā datēšanā ir *kaklariņķis*, kuram analoga forma konstatēta netālajos Ances Centra senkapos, M.Lūsēna 1991. gada pētītajā 10. kapā. Šajā sievietes apbedījumā likts līdzīgs formas ziņā rets kaklariņķis (11. att.) ar līdzīgi darinātām savienotājdetaļām un tikai nedaudz lielāku loka griezuma diametru.¹⁸ 10. kapā atrasta arī no bronzas spirālītēm līdzīgi kā depoziņā atradumā darināta *galvasrota*.¹⁹ Kapā konstatēto galvasrotu veido sešas bronzas spirālīšu vijas, depoziņā rotā viju skaits, ticamāk, bijis lielāks. Jāatzīmē, ka 10. kapu ar 13. gadsimta otro pusi vai beigām datē vairāki no Rietumeiropas

denāra tipa monētām darinātie monētpiekariņi. Jaunākie no tiem kalti 13. gadsimta vidū – otrās puses sākumā (arhibīskapa Konrāda Šmālenbergā starp 1244. un 1261. gadu kaltais feniņš un tā paša arhibīskapa Korbahā starp 1244. un 1264. gada kaltā monēta).²⁰

Ances centra senkapu 10. kaps sniedz arī paralēles *važiņrotai/kaklariņķa gala piekaram*. Tuvu līdzīga no dubultgredzentiņiem veidotās bronzas važiņas iekārtu dažādu piekariņu grupa atrasta arī šajā kapā.²¹ Puzes depoziņā kaklariņķa gala rota ar daudzajiem važiņās piestiprinātajiem piekariņiem ļauj precizēt arī Ances senkapos līdzdotā kaklariņķa valkāšanas veidu – acimredzot pie savienotājdetaļas piestiprināts važiņu kopums, bet savienotājdetaļas plakanā, ieslīpā pusē savienota ar kaklariņķa galā esošo atbilstošu nošļaupumu un pietīta ar auklu vai rupjāko diegu (tā fiksēšanai kalpoja dziļšais rievojums).

Puzes depoziņā *piekariņu* klāstā sastopamajiem bronzas dubultajiem rombveida piekariņiem tāpat sastopamas plašas paralēles 13.–14. gadsimta arheoloģiskajā materiālā, tomēr gan izmēru, gan arī ornamentācijas ziņā vistuvākā līdzība atkal saskatāma Ances senkapu rotu materiālā. Retāk un mazākā skaitā šajā laikā izmantoti dzīvnieku zobu piekariņi. Puzes depoziņā sastāvā esošie četri suņa (?) zobu piekariņi, visticamāk, saistāmi ar otru, izirušo bronzas važiņrotu, kas, iespējams, bijusi izmantota kā kaklariņķa gala piekars.

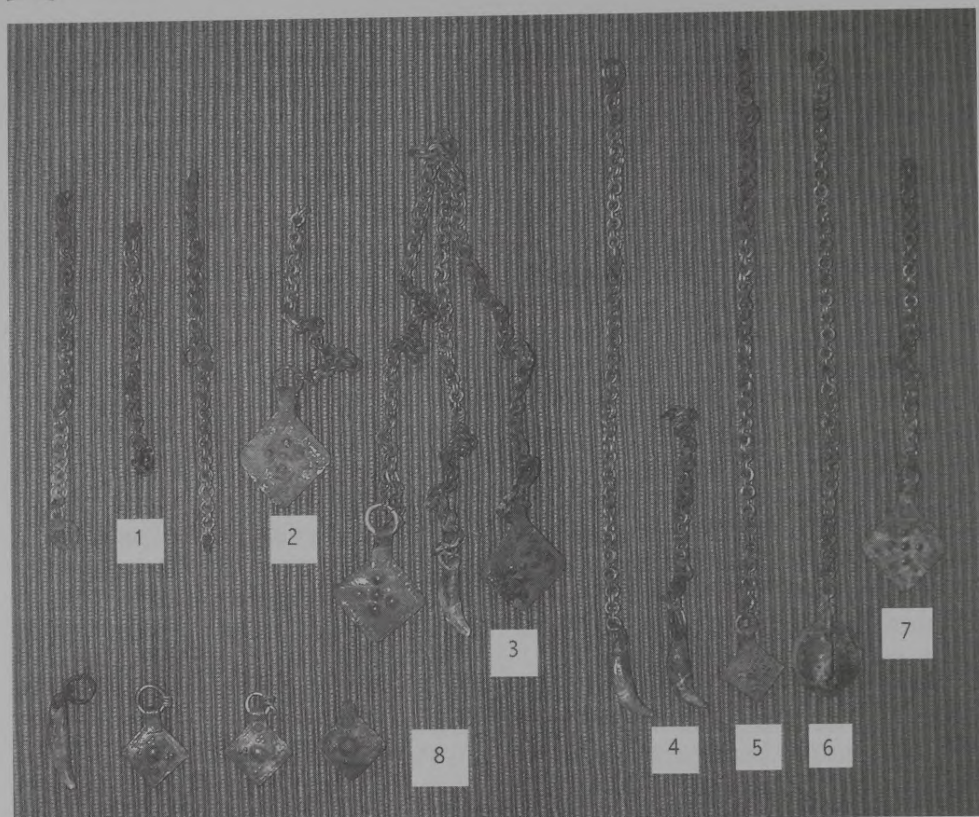
¹⁷ VVM 28472/26.

¹⁸ VVM 27871/22.

¹⁹ Lūsēns M. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991. g. – Rīga, 1992. – 17.lpp. Glabājas Ventspils muzeja zinātniskajā arhīvā, VVM ZA 1322. (Turpmāk: Lūsēns M. Pārskats...)

²⁰ Lūsēns M. Pārskats... – 18.lpp.

²¹ VVM 27871/22, bronzas važiņas sadalījušās īsākos un garākos posmos, to saistība ar konkrētajiem bronzas skārda rombveida un apaļajiem piekariņiem, kā arī zvārgulīšiem nav nosakāma.

6. att. Bronzas un dzīvnieku zobu piekariņi: 1 – bronzas važiņu fragmenti (28472/6-8); 2 – bronzas skārda rombveida piekariņš ar važiņu (28472/10); 3 – bronzas važiņu grupa ar rombveida piekariņiem un suņa (?) ilkņa piekariņu (28472/12); 4 – bronzas važiņas ar suņa (?) ilkņu piekariņiem (28472/13-14); 5 – bronzas važiņa ar bronzas skārda rombveida piekariņu (28472/11); 6 – bronzas važiņa ar no bronzas zvārguļa puses veidotu piekariņu (28472/15); 7 – bronza važiņa ar bronza skārda rombveida piekariņu (28472/9); 8 – suņa (?) ilkņa un bronza divkāršie rombveida piekariņi (28472/19, 16-18)

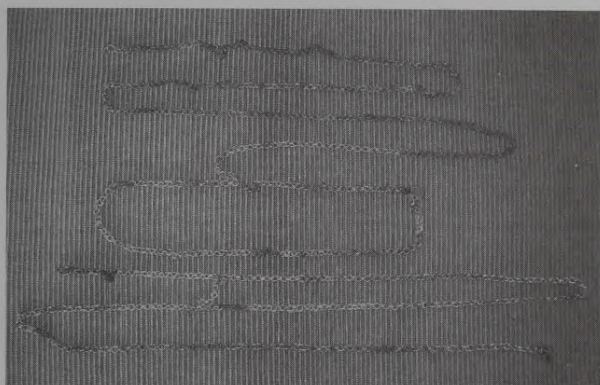
Foto: A.Vijups

Fig. 6. Bronze and animal tooth pendants: 1 – fragments of bronze chains (28472/6-8); 2 – rhombic pendant of bronze sheet with chain (28472/10); 3 – group of bronze chains with rhombic pendants and pendant of canine tooth of dog (?) (28472/12); 4 – bronze chains with pendants of canine teeth of dog (?) (28472/13-14); 5 – bronze chain with rhombic pendant of bronze sheet (28472/11); 6 – bronze chain with pendant made from half of a bronze tinkler (28472/15); 7 – bronze chain with rhombic pendant of bronze sheet (28472/9); 8 – pendants of canine teeth of dog and double rhombic pendants (28472/19, 16-18)

Photo: A.Vijups

7. att. Bronzas važiņas
(VVM 28472/5, 6)
Foto: A.Vijups

Fig. 7. Bronze chains
(VVM 28472/5, 6)
Photo: A.Vijups

8. att. Bronzas pakavsaktas
ar zvērgalvu galiem un
bronzas skārda riņķsakta
(VVM 28472/20–24;
VVM 28472/25)
Foto: A.Vijups

Fig. 8. Bronze penannular
brooches with animal-head
terminals and annular brooch
of bronze sheet (VVM 28472/
20–24; VVM 28472/25)
Photo: A.Vijups

9. att. Bronzas
vairogredzeni un bronzas
gredzens ar vītu vidusdaļu
(VVM 28472/28–31;
VVM 28472/27).
Foto: A.Vijups

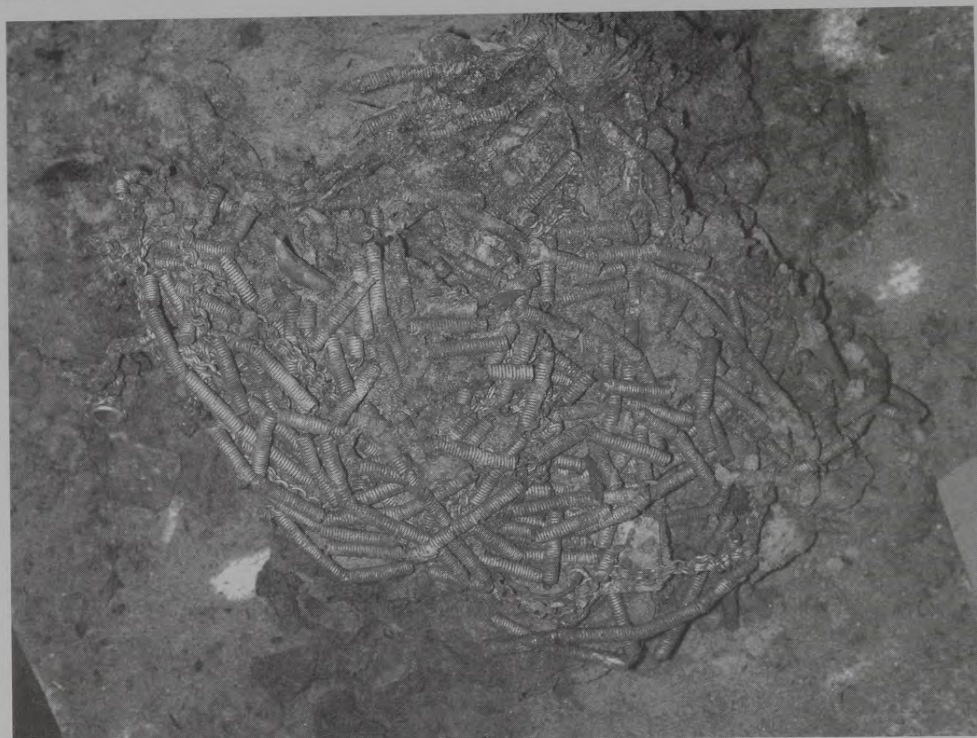
Fig. 9. Shield-shaped bronze
rings and bronze ring with
twisted shank (VVM 28472/
28–31; VVM 28472/27).
Photo: A.Vijups

Depozīta trīs pakavsaktas²² pēc savas
tipoloģiskās formas pārstāv pakavsaktu

ar zvērgalvu galiem II tipa 2. variantu,
kuru raksturo garenas stilizētas zvērgalvas

²² VVM 28472/20–22.

10. att. Bronzas spirālīšu galvasrota
attīrīšanas procesā (VVM 28472/26)

Foto: A.Vijups

Fig. 10. Headdress of bronze spirals in
the process of cleaning (VVM 28472/26)

Photo: A.Vijups

ar neizdalītu “pakauša” daļas apakšējo izvirzījumu.²³ Vienas saktas (VVM 28472/23) zvērgalvās saskatāmas pārejas pazīmes no I uz II variantu, bet pakavsaktai, kurai uz zoslas adatas uzvērta važiņas cilpa, ir netipiska, I tipam tuva galu forma. Gan II, gan I tipa saktas plaši sastopamas Kurzemes arheoloģiskajā materiālā kā kuršu, tā arī tā saukto “kuro-

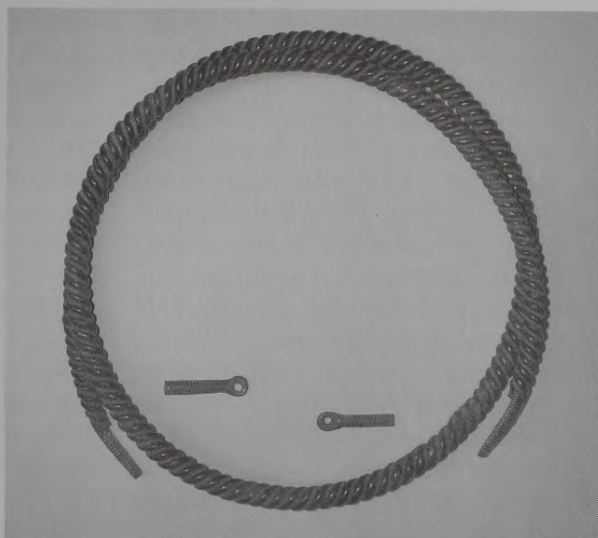
nizēto libiešu” rotu komplektos. Visas saktas ir samērā nelielas, to loka diametri ir no 37 līdz 50 mm. Vistuvākās paralēles saktām atrodamas Talsu Vilikumuižas ezera saktās, Dundagas Laukumuižas kapsētā, Drabešu Uplantu un Ance centra senkapu kapu inventārā.²⁴ II tipa hronoloģiskie ietvari attiecināmi uz 12./13. gadsimta miju–14. gadsimtu, tomēr,

²³ Vijups A. Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze): Promocijai iesniegtās disertācijas kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 20.lpp.

²⁴ Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1987. – XV laid. – 13.att. 19, 20. Ance centra senkapos – 1. kapā, VVM6314, VVM 6313; 4. kapā, VVM 27867/1, 14. kapā, VVM 27874/1,2 u.c.

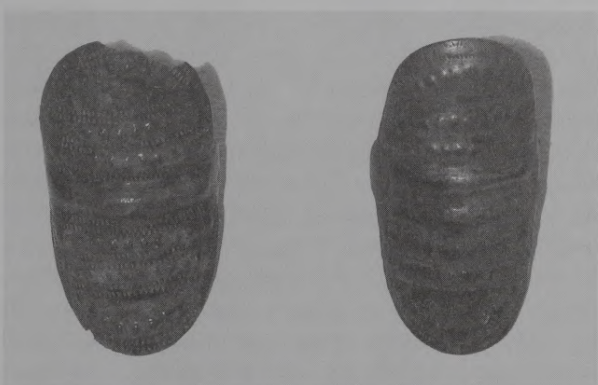
11. att. Ances centra
senkapu 10.kapa kaklariņķis
(VVM 27871/22)
Foto: A.Vijups

Fig. 11. Neck-ring from
Grave 10, Ances Centrs
Cemetery (VVM 27871/22)
Photo: A.Vijups

12. att. Puzes Lejaskroga
82. kapa vairoggredzens
(VVM 28531/321) un Puzes
pilskalna depoziņa
vairoggredzens
(VVM 28472/28)
Foto: A.Vijups

Fig. 12. Puzes Lejaskrogs
cemetery shield-shaped
bronze ring (VVM 28531/321)
and shield-shaped ring from
Puzes hillford hoard
(VVM 28472/28)
Photo: A.Vijups

spriežot pēc depoziņa saktu zoslu formas (zoslu adatu apaļā griezuma un izliekuma, zoslu pēdu rotājuma), šo konkrēto rotu darināšanas laiks nevarētu būt vēlāks par 13. gadsimta beigām–14. gadsimta sākumu.

Lai gan Puzes depoziņa bronzas skārda riņķsakta nepārstāv plaši izplatītu riņķsaktu formu, tomēr arī tai iespējams

rast datējamas paralēles Latvijas 13. gadsimta rotu klāstā. Vistuvākās paralēles šai saktai rodamas Asotes pilskalnā, kurā visai līdzīgas formas saktas konstatētas 13. gadsimta slānī,²⁵ un Tērvetes pilskalnā, kurā atrastas sešas šī tipa saktas.²⁶ Arī Tērvetes pilskalna materiālā tās atrastas 13. gadsimta slāņos. Puzes riņķsakta pārstāv vienu no mazākajiem šo saktu

²⁵ Шноре Э. Асотское городище. – Рига, 1961. – Таб. III: 13–15.

²⁶ Brīvkalne E. Tērvetes saktas // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1974. – XI laid. – 9. att.: 1, 5–7, 9, 134. lpp.

eksemplāriem – loka diametrs ir tikai 39 mm, sakta darināta no 0,6–0,8 mm plāna bronzas skārda.

Nedaudz vēlāku datējumu ļauj sniegt *vairoggredzeni*, tie varētu tikt attiecināti uz 13. gadsimta otro pusi–14. gadsimta sākumu. To vairogi rotāti ar diviem dobiem izceltiem valnišiem vairoga centrā, nelielu izciļņu grupām un līnijām, kā arī zobrata līniju un saulišu ornamentu. Katra vairoggredzena rotājums ir nedaudz atšķirīgs, tomēr saglabā minētos rotājuma pamatelementus. Gredzenu formām paralēles rodamas plašā līdzīgi datētā materiālā. Piemēram, Teņņu kapsētā tuvu līdzīgas formas gredzens konstatēts ar 13./14. gadsimta miju datētajā 15. kapā,²⁷ nedaudz atšķirīgi rotāti (ar vienu dobu valnīti vairoga centrā) ir arī ar 13.–14. gadsimtu datētie Drabešu Uplantu kapsētas vairoggredzeni.²⁸ Tomēr nozīmīgākās paralēles gan šo rotu, gan arī visa depoziāta hronoloģijas noteikšanā sniedz kāds cits atradums – Puzes Lejaskroga 82. kapa inventāra vairoggredzeni,²⁹ kuru izmēri un veidojuma forma, pat nesakrīt ornamentam, rada iespaidu par vienu un to pašu rotkalli vai vismaz par hronoloģiski viena laika amatniecības tradīciju. Lejaskroga kapsētas 82. kaps uzskatāms par senāko arheoloģiski pētīto apbedījumu un attiecināms uz 13. gadsimta beigām–14. gadsimta sākumu (kapa inventārā 13. gadsimta vidus Vestfālē vai Mīnsterē kaltas monētas piekariņš,³⁰ monētu noteica T.Berga).

Gredzenam ar vītu vidusdaļu un sa-

šaurinātiem, pamīšus ejošiem galiem 13.–14. gadsimta senlietu materiālā plašās paralēles sastopamas visā Latvijas teritorijā. Turpinot salīdzinājumu ar Ances centra senkapos līdzdotajām rotām nevar neatzīmēt jau vairākkārt minēto 10. kapu – arī tajā konstatēts tuvu līdzīgs, tikai ne tik masīvs, gracilāks šāda tipa gredzens.³¹

Kā jau atzīmēts, visām depoziāta rotām rodamas zināmas paralēles Latvijas 13. gadsimta–14. gadsimta sākuma arheoloģiskajā materiālā, tādēļ vispārināts šī rotu kopatraduma datējums ar 13. gadsimta nevar izsaukt šaubas. Apkopojot minētos atsevišķu rotu datējumus, jāsecina, ka depoziāta senlietu darināšanu un arī noguldīšanu varētu attiecināt uz laiku, ne agrāku par 13. gadsimta otro pusi, bet, visticamāk, uz šī paša gadsimta beigām.

Jāatzīmē, ka kopumā depoziāts veido vienas sievietes rotu komplektu ar tikai dažiem iztrūkstošiem elementiem. Izņemot salīdzinājumu ar jau vairākkārt pieminēto Ances centra senkapu ar 13. gadsimta vidu–otro pusi datējamo 10. kapu, redzams, ka tā kapa inventārā no rotām ietilpa bronzas kaklariņķis un no dzelzs stieples veidota kaklarota ar važiņās pievienotiem piekariņiem, bronzas važiņu kaklarota ar sešiem monētpiekariņiem, seši gredzeni, no tiem četri sudraba vairoggredzeni, trīs saktas (liela pakavsakta villaines saspaušanai, mazāka pakavsakta un dzelzs ripsakta ar sudraba platējumu) un 19 bronzas lentveida aproces.³²

²⁷ Vilka A. Teņņu viduslaiku kapsēta // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1996. – 23.att., 124.–127.lpp.

²⁸ Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1987. – XV laid. – 13.att.: 12, 105.lpp.

²⁹ VVM28531/320–322.

³⁰ VVM28531/323.

³¹ Ances centra senkapu 10. kaps, VVM 27871/32.

³² Lūsēns M. Pārskats... – 17.-18.lpp.

Puzes depoziā kā nozīmīgās iztrūkstošās senlietas varētu atzīmēt lentveida aproču un lielas, villaini saturošas saktas trūkumu komplektā. Akceptējot uzskatu, ka lentveida aproces, ņemot vērā bieži konstatējamo nodilumu to malās, varētu būt bijusi ikdienā valkāta rota, un līdzīgu secinājumu attiecinot arī uz villaines sapsprašanai nepieciešamo saktu, var pieļaut, ka Puzes pilskalna depoziā ir vienas sievietes svētku rotu komplekts, kas glabāts celtnē un gājis bojā reizē ar pilskalna nopostīšanu, ikdienā valkātajām rotām atrodoties citur.

Nobeigumā jāatzīmē, ka depoziā un tā atrašanas konteksts ļauj hipotētiski ieskicēt arī Puzes pilskalna bojā ejas laiku un pat – ļoti nosacīti – bojāejas detaļas. Vispirms jānorāda, ka depoziā atrašanas apstākļi – nelielais dziļums un degušo graudu, kā arī ogļu klātbūtne – ļauj runāt par šī kopatraduma saistību ar pilskalna bojā eju, kuru, spriežot pēc atklātajām liecībām, visdrīzāk iezīmējis spēcīgs ugunsgrēks. Depoziā, visticamāk, glabājies I laukumā konstatētajā ēkā (klētī?) kā, visticamāk, ikdienā neizmantots rotu kopums un, ēkai ugunsgrēkā ejot bojā, nonācis kultūras slāņa virsējā kārtā. Tas, ka pēc ugunsgrēka rotu īpašniece vai citi pilskalna iedzīvotāji nav atgriezušies paņemt rotas, kas acīmredzot bija novietotas ēkā zināmā, bet ne aplēptā vietā, varētu vedināt uz domām par uzbrukumu kā šīs apdzīvotās vietas bojā ejas cēloni. Jau minētais fakts par tekstiliju sagla-

bāšanos pie depoziā senlietām sākotnēji šķiet grūti interpretējams saistībā ar konstatētajām liecībām par ugunsgrēku, kas nopostījis pilskalnu. Auduma saglabāšanās un tas, ka senlietām nav konstatēta uguns iedarbība, šajā situācijā izskaidrojama tikai ar īpašiem apstākļiem – iespējams, ar temperatūras starpību starp degošās un brūkošās ēkas dažādām daļām. Šāda temperatūras starpība visdrīzāk varētu veidoties ziemā, stipra sala laikā vai arī pie noteikta vēja virziena. Netieši par ziemeļiem vai visdrīzāk par ziemas sākumu varētu liecināt arī pētītajā laukumā atklātais ar degušiem graudiem, pupām un zirņiem intensīvi piesātinātais slānis. Tas varētu būtu skaidrojams ar uzkrājumiem, kas izveidojušies rudenī pēc ražas novākšanas un saglabājušies ievērojamā apjomā vēl ziemas sākumā–vidū. Loģiski būtu secināms, ka pavasara–vasaras sezonā šādi uzkrājumi būtu saglabājušies ievērojami mazāk vai arī nebūtu nemaz. Savukārt agrs rudens kā ugunsgrēka laiks neļautu izskaidrot celtnes bojā eju, saglabājoties audumam un uguns nebojātām senlietām. Tādējādi, lai arī hipotētiski, bet samērā ticami pieļaujams, ka pilskalns gājis bojā 13. gadsimta beigās vēlā rudens vai ziemas laikā. Protams, šie secinājumi ir tikai hipotētisks mēģinājums skaidrot ar depoziā atrašanu saistītos apstākļus. Papildus informāciju, kas pastiprinātu izvirzīto pieņēmumu vai arī noliegtu to, varētu sniegt plašāki arheoloģiskie izrakumi Puzes pilskalnā.

1. tabula

Puzes pilskalna depoziā sastāvs

Inv.nr., VVM	Senlietas apraksts	Izmēri
28472/1	Bronzas kaklarīnķis, divviju, vīts no griezumā apaļām bronzas stieplēm, ar sašaurinātiem un loka kakla malā stateniski nošļauptiem galiem, kas loka ārmalā rotāti ar vertikālu dziļu rievojumu	Diam. 172 mm Loka griezuma diam. 9 mm

Inv.nr., VVM	Senlietas apraksts	Izmēri
28472/2	<u>Bronzas važiņrota – kaklariņķa gala piekars.</u> Sastāvs: savienotājdetaļa ar kaklariņķa galu (garena, griezumā segmentveida ar dziļu rievojumu virspusē plāksnīte ar aplveida cilpu vienā galā un šaurāku, viegli noapaļotu otru galu), kurai ar bronzas gredzena starpniecību pievienots lirveida četrposmu sadalitājs; sadalitājam pievienotas 7 no dubultgredzentiņiem darinātas važiņas, kuru galos 9 divkāršie bronzas rombveida piekariņi (rotāti ar dobu izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās); trīs važiņas ir dubultas (cilpveida)	Važiņrotas garums ap 245 mm Piekariņu izmēri no 13 x 14 līdz 17 x 17 mm
28472/3	<u>Bronzas savienotājdetaļa ar kaklariņķa galu</u> (garena, griezumā segmentveida ar dziļu rievojumu virspusē plāksnīte ar aplveida cilpu vienā galā un šaurāku, viegli noapaļotu otru galu, analoga važiņrotas nr.2 savienotājdetaļai)	Garums 36 mm
28472/4	<u>Bronzas važiņa</u> , darināta no dubultgredzentiņiem, apm. 1/4 no važiņas garuma savienota cilpā	Garums ap 1440 mm Gredzentiņu diam. 4,5 mm
28472/5	<u>Bronzas važiņa</u> , darināta no dubultgredzentiņiem	Garums ap 1020 mm Gredzentiņu diam. 4,5 mm
28472/6	<u>Bronzas važiņa</u> , darināta no dubultgredzentiņiem, fragments	Garums ap 75 mm Gredzentiņu diam. 4,5 mm
28472/7	<u>Bronzas važiņa</u> , darināta no dubultgredzentiņiem, fragments ar lielāka diametra gredzentiņu vienā galā	Garums ap 110 mm Gredzentiņu diam. 4,5 mm
28472/8	<u>Bronzas važiņa</u> , darināta no dubultgredzentiņiem, fragments ar lielāka diametra gredzentiņu važiņas centrā	Garums ap 120 mm Gredzentiņu diam. 4,5 mm
28472/9	<u>Bronzas rombveida piekariņš</u> ar krustveidā izvietotu 5 izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās, piekariņam pie cilpiņas pievienota bronzas dubultgredzentiņu važiņa	Piekariņa izmērs 22,5 x 22,5 mm Važiņas garums ap 70 mm

Inv.nr., VVM	Senlietas apraksts	Izmēri
28472/10	<u>Bronzas rombveida piekariņš</u> ar krustveidā izvietotu 5 izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās, piekariņam pie cilpiņas pievienota bronzas dubultgredzentiņu važiņa	Piekariņa izmērs 21 x 21 mm Važiņas garums ap 90 mm
28472/11	<u>Bronzas divkāršs rombveida piekariņš</u> ar izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās, piekariņam pie cilpiņas pievienota bronzas dubultgredzentiņu važiņa	Piekariņa izmērs 14,5 x 14,5 mm Važiņas garums ap 170 mm
28472/12	<u>Bronzas važiņrota</u> , darināta no 3 dubultgredzentiņu važinām, kas atzarojas no savienotājgredzena; važiņu galā 2 rombveida piekariņi (ar krustveidā izvietotu 5 izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobrata līniju ornamentu romba malās) un 1 vilka (?) zoba piekariņš	Važiņas garums ap 180 mm Piekariņu izmēri: a) 21,5 x 22 mm b) 21,5 x 21,5 mm Zoba garums – ap 25 mm
28472/13	<u>Vilka (?) zoba piekariņš</u> ar dubultgredzentiņu važiņu	Važiņas garums ap 200 mm Zoba garums 26 mm
28472/14	<u>Vilka (?) zoba piekariņš</u> ar dubultgredzentiņu važiņu	Važiņas garums ap 95 mm Zoba garums 25 mm
28472/15	<u>No bronzas zvārguļa puses veidots piekariņš</u> ar bronzas dubultgredzentiņu važiņu	Važiņas garums ap 180 mm Piekariņa diam. 22 mm
28472/16	<u>Bronzas divkāršs rombveida piekariņš</u> ar dobu izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobratu līniju rotājumu romba malās, cilpiņa bojāta (daļēji nolauzta)	Piekariņa izmērs 16 x 16 mm
28472/17	<u>Bronzas divkāršs rombveida piekariņš</u> ar dobu izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobratu līniju rotājumu romba malās	Piekariņa izmērs 16 x 15 mm
28472/18	<u>Bronzas divkāršs rombveida piekariņš</u> ar dobu izciļņu motīvu centrā un divkāršu zobratu līniju rotājumu romba malās	Piekariņa izmērs 15 x 15 mm
28472/19	<u>Vilka (?) zoba piekariņš</u> ar bronzas gredzentiņiem zoba galā izurbtajā atverē	Piekariņa garums 30 mm

Inv.nr., VVM	Senlietas apraksts	Izmēri
28472/20	<u>Bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem</u> un griezumā apaļu, vidusdaļā nedaudz pāresninātu loku, kura virspuse rotāta ar dziļiem, tordējumu imitējošiem iegriezumiem; zoslas pēda vidēji plata, rotāta ar paralēlām zobratu līnijām, griezumā apaļu adatu.	Saktas diam. 44 mm Loka griezuma diam. 6 mm
28472/21	<u>Bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem</u> un griezumā apaļu loku, kura virspuse rotāta ar dziļiem, tordējumu imitējošiem iegriezumiem; zoslas pēda vidēji plata, rotāta ar paralēlām zobratu līnijām, griezumā apaļu adatu.	Saktas diam. 50 mm Loka griezuma diam. 6 mm
28472/22	<u>Bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem</u> un griezumā apaļu, vidusdaļā nedaudz pāresninātu loku, kura virspuse rotāta ar dziļiem, tordējumu imitējošiem iegriezumiem; zoslas pēda vidēji plata, rotāta ar paralēlām zobratu līnijām, griezumā apaļu adatu	Saktas diam. 37 mm Loka griezuma diam. 5,5 mm
28472/23	<u>Bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem</u> un tordētu loku; zoslas pēda malās rotāta ar paralēlu līniju ornamentu, griezumā apaļu adatu	Saktas diam. 45 mm Loka griezuma diam. 7 mm
28472/24	<u>Bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem</u> un griezumā apaļu loku, kura virspuse vidusdaļā rotāta ar dziļiem, tordējumu imitējošiem iegriezumiem; zoslas pēda šaura, malās rotāta ar paralēlu līniju rotājumu, griezumā četrstūrainu adatu uz kuras uzvērta no bronzas dubultgredzentiņiem veidotas važiņas cilpa	Saktas diam. 47 mm Loka griezuma diam. 6 mm
28472/25	<u>Bronzas reljefā profilētā riņķsakta</u> , darināta no bronzas skārda, ar četru dobu izciļņu rotājumu uz loka un punktētas līnijas rotājumu gar loka ārmaļu	Saktas diam. 39 mm, skārda biezums 0,6–0,8 mm
28472/26	<u>Bronzas spirālīšu galvasrota</u> (?), saglabājušās 503 spirālītes un 14 mazāki bojātu spirālīšu fragmenti, spirālītēs saglabājusies no 6 pavedieniem vīta līnu aukla, atsevišķas spirālītes saglabājušās kopējā virtienē	Spirālīšu garums 21 mm, diam. 4 mm
28472/27	<u>Bronzas gredzens</u> ar vītu vidusdaļu un sašaurinātiem, pamīšus ejošiem galiem	Gredzena diam. 26–27,5 mm, vidusdaļas biezums 6 mm

Inv.nr., VVM	Senlietas apraksts	Izmēri
28472/28	<u>Bronzas vairoggredzens</u> ar diviem paralēliem profilētiem valnīšiem rotātu vairoga vidusdaļu un dobu izciļņu rindu un zobrata līniju rotājumu pārējā vairoga laukumā	Gredzena diam. 20 mm Vairoga augstums 40,5 mm
28472/29	<u>Bronzas vairoggredzens</u> ar diviem paralēliem profilētiem valnīšiem rotātu vairoga vidusdaļu un dobu izciļņu rindu, zobrata līniju un saulišu rotājumu pārējā vairoga laukumā	Gredzena diam. 23 mm Vairoga augstums 37 mm
28472/30	<u>Bronzas vairoggredzens</u> ar diviem paralēliem profilētiem valnīšiem rotātu vairoga vidusdaļu un dobu izciļņu rindu, zobrata līniju un saulišu rotājumu pārējā vairoga laukumā; viens vairoga gals viegli bojāts	Gredzena diam. 21,5 mm Vairoga augstums 37 mm
28472/31	<u>Bronzas vairoggredzens</u> ar diviem paralēliem profilētiem valnīšiem rotātu vairoga vidusdaļu un dobu izciļņu rindu, zobrata līniju un saulišu rotājumu pārējā vairoga laukumā; vairoga gali bojāti (apdrupuši)	Gredzena diam. 22,5 mm Vairoga augstums 36 mm

Summary

Armands Vijups

The Puze Hillfort Hoard

In July 2002, in the course of excavation on Puze Hillfort, a hoard of bronze ornaments was found, dating from the end of the Late Iron Age. Puze Hillfort lies in Puze Parish of Ventspils District, about 1 km south-west of Puze Church and Puzes Lejaskrogs Cemetery, in a secluded location in a forest (Fig. 1). In the course of excavation directed by Prof. A. Vasks in July 2002, two areas were excavated—an area of 34 m² on the hillfort plateau, and another area of 15 m² to the west of the hillfort, the possible location of a settlement site.

The hoard was discovered using metal detector GTI 2500. In testing an unexcavated part of a building exposed in Area I, the detector gave an intensive

signal 2 m W of the SW corner of the area. A hoard of bronze ornaments was uncovered at a depth of 20 cm (Fig. 3). The ornaments were found at a very shallow depth, connected with the topmost stratum of the cultural layer of the hillfort. It lay in grey earth overlying small burnt stones, among which there were charcoal fragments of varying size. Most of the objects in Area I were burnt, but the artefacts in the hoard had not been exposed directly to fire. This is also indicated by preserved textile remains.

The hoard consisted of 31 objects. The hoard may be divided into the following major groups of ornaments.

- 1) A bronze neck-ring twisted from three strands with narrowed terminals ver-

tically tapering at the neck of the bow, decorated along the outer margin of the bow with deep vertical grooves (Fig. 4). Also relating to the neck-ring is a *bronze connecting element or loop* (an elongated plaquette of segmental cross-section, with deep grooves on its upper surface, a circular loop at one end and a narrow, slightly rounded other end); the plaquette and loop correspond precisely to the flattened section of the neck-ring terminal and could be used as a replaceable element/loop for attaching pendants.

- 2) Also connected with the neck-ring is a *bronze chain ornament / terminal pendant of the neck-ring* (Fig. 5). This consists of a connecting element or removable loop for the terminal of the neck-ring (analogous to the above-described connecting element), linked by means of a ring to a lyre-shaped four-piece divider. Attached to the divider are seven chains of double rings, with nine double rhombic pendants at the ends.
- 3) The next group of artefacts in the hoard consists of various *pendants* (Fig. 6), possibly connected with the chain ornament for the other end of the neck-ring, although other functions cannot be excluded. This group consists of *rhombic pendants* of sheet bronze, four *dog (?) tooth pendants* and a fragment of the lower part of a *bronze tinkler*.
- 4) A separate group of ornaments includes two *bronze chains* about 1.5 m and 1 m long, made of double rings (Fig. 7). Their function is so far incompletely understood; one chain has a large loop at the end, the other lacks such a loop. The chains may have formed a neck ornament.
- 5) The group of *brooches* (Fig. 8), in the hoard consists mainly of *penannular brooches*. All five penannular brooch-

es in the hoard have animal-head terminals, four being circular in cross-section, deeply incised on the bow in imitation of twisting, and one actually having a twisted bow. This group of ornaments also includes a relief *annular* brooch of thin bronze sheet, decorated with four hollow protuberances on the bow and a dotted line along the outer margin.

- 6) The *rings* in the hoard include four *bronze shield-shaped rings* and one *ring with a twisted shank* and narrowed, overlapping ends (Fig. 9).
- 7) Among the most interesting finds in the hoard are the *bronze spirals*, most likely deriving from a headdress decoration (Fig. 10). A total of 503 bronze spirals, 20 mm long, were found under the neck-ring, containing the remains of a linen string made from six threads. Some of the spirals were still joined together. In cleaning the spirals, it was revealed that they formed rows, but it was not possible to determine more precisely the form of the possible headdress or the basic principles of the decoration.

All the artefacts in the hoard are ornaments with parallels in the 13th century archaeological material from the territory of Latvia. Comparison of the ornament forms with those from Grave 10 at Ance Cemetery revealed direct analogies for several ornaments, including the rarely-occurring type of neck-ring with connecting elements or loops at the ends (Fig. 11). Grave 10 at Ance Centrs Cemetery has been dated to the second half or end of the 13th century.

Considering the dating of particular ornaments, it is concluded that the artefacts in the hoard were made and concealed in the second half or end of the 13th century.

Altogether, the hoard represents a set of jewellery for a Couronian or Couro-

nised Liv woman, with only a few elements missing (lenticular armbands and the brooch for the woollen shawl).

In conclusion, it must be noted that the hoard and the context of its discovery permits a hypothesis as to the time of destruction of Puze Hillfort and, very approximately, the details of its destruction. The preservation of the textiles and the fact that the artefacts had not been exposed to fire may be explained in this

situation by special circumstances: possibly, there was a temperature difference between different parts of the building when it was burning and collapsing. Such a temperature difference could most likely have come about in very cold weather in winter, or else if there was a particular wind direction. Thus, although hypothetical, it seems quite likely that the hillfort was destroyed during the late autumn or winter in the late 13th century.

VIDUSLAIKU ORNAMENTS RIETUMLATVIJĀ PĒC ARHEOLOĢISKAJIEM MATERIĀLIEM

Ornamentu var uzlūkot kā vienu no garīgās kultūras materiālajām izpausmēm, kurā atspoguļojas attiecīgā laikmeta mākslinieciskā gaume un estētiskie priekšstati. Tā nozīme palielinās periodos, kad dažādu apstākļu dēļ citas mākslinieciskās izpausmes nav pieejamas izpētei. Latvijā tas vērojams arī laikā no 13. līdz 17. gadsimtam.

Mākslas vēstures periodizācijā šis laiks saistās ar gotiku un ietver pārejas periodu no gotikas uz renesansi, kā arī renesanses stila sākumposmu Latvijā. Vēsturiski tas atbilst Livonijas valstu konfederācijas laikam un iesniedzas Kurzemes hercogistes sākuma periodā. Tēmas hronoloģiskās robežas atbilst analizējamā materiāla hronoloģiskajai ierobežotībai.

Rietumlatvijas vēsture jau no vissenākajiem laikiem veidojusies nedaudz atšķirīgi no Austrumlatvijas. Arī viduslaiku posmā, ko Latvijā skaita no vācu krustnešu iebrukuma, tā mazliet atšķiras, atšķiras pat pašas Rietumlatvijas dažādajās daļās.

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, cik lielā mērā aplūkojamā perioda vēsturiskie notikumi ietekmēja vietējo Rietumlatvijas iedzīvotāju garīgos priekšstatus un to mākslinieciskās izpausmes, kas atspoguļojas arheoloģiskajos izrakumos atrastajos sadzīves priekšmetos, darbarīkos, ieročos, bet it īpaši apģērba piederumos un rotaslietās. Ar pēdējām divām kategorijām cieši saistīts ir ornaments, kurš tad arī šajā laikā ir viens no galvenajiem informācijas avotiem. Hronoloģiski materiāls sadalās divos periodos: pirmais periods atbilst Livonijas valstu konfederācijas pastāvēšanas laikam no 13. gadsimta līdz 16. gadsimta vidum, bet otrs – Kurzemes hercogistes sākumam no 16. gadsimta vidus līdz 17. gadsimta sākumam.

Mākslas vēsturē lietotā periodizācija Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir grūti pielietojama, jo faktiski mēs saskaramies tikai ar viena sociālā slāņa – zemnieku – lietotajām rotaslietām. Zemnieku kostīms un zemnieku rotas sastopami visā Eiropā, un tikai spe-

cifiskie vēsturiskie apstākļi Latvijā viduslaiku periodā šai parādībai piešķir etnisku raksturu. Jāatzīmē, ka vismaz sākuma posmā vērojama divu paralēlu tradīciju koeksistence. 13. gadsimtā un arī 14. gadsimta sākumā vēl stipra ir vietējā pirmsvācu tradīcija gan rotu formu un veidu, gan ornamenta lietojumā. Gotiskā tradīcija, kas saistāma ar vācu kultūru, arheoloģiskajā materiālā parādās galvenokārt saktu veidā. Tomēr jau 14. gadsimta beigās parādās zināma abu tradīciju saplūšana, kas īpaši spilgti izpaužas 16. gadsimta beigu un 17. gadsimta ornamentā, kad tajā parādās liels vairums renesanses ornamenta sīkdaļu. Šajā laikā saktu ornamentā parādās tekstiliju ornamenta ietekme, motīvi, kas atrodami izšuvumu paraugu grāmatās, arī to gotiskajā variantā. Šķiet, ka tieši šī perioda ornaments kalpo par pamatu vēlākajai latviešu etnogrāfiskā ornamenta sistēmai, ko mēs pazīstam no villaiņu izšuvumiem.

Kā jau minēts, runājot par viduslaiku ornamentu arheoloģiskajā materiālā, ievērojama vieta pienākas rotaslietām, kas ir galvenās ornamenta nesējas. Tā kā ir pagatavotas no metāla, tās labāk saglabājušās, pretstatā audumiem, kas pār-

svarā ir iznīkuši, ja vien nav rotāti ar bronzu.¹ Līdz ar to priekšplānā izvirzās jautājums par amatniekiem rotkaļiem, kas tās darinājuši, un centriem, ar kuriem to izgatavošana saistīta. Šādā aspektā līdz šim konkrētais jautājums nav skatīts, vismaz ne viduslaiku materiālā. Tā kā materiāls ir visumā vienveidīgs visā Latvijā, izņemot bijušās Daugavas un Gaujas lībiešu teritorijas, kur līdz 15. gadsimtam saglabājas iepriekšējā perioda tradīcijas, tiesa, deģenerētā veidā (dažādi zirdziņu un putniņu piekariņi), tieši apskatot izstrādājumu sīkdaļas, it sevišķi ornamentu, paveras iespējas atklāt katram reģionam savdabīgo un varbūt pat noskaidrot atsevišķus iespējamus amatniecības centrus.

Pētījumā izmantotais avotu materiāls – galvenokārt bronzas rotas – ir iegūts vēsturisko laiku kapsētu arheoloģiskajos izrakumos vai arī nonācis muzejos kā savrupatradums.

Izmantots materiāls no Puzes Lejaskroga viduslaiku kapsētas,² Ances senkapjiem,³ Jūrkalnes Darvdedžiem,⁴ Dobeles viduslaiku kapsētas,⁵ kā arī Tērvetes kapsētas Zemgalē.⁶ Izmantots arī Kurzemes provinces muzeja (turpmāk: KPM) senlietu katalogs, kas glabājas Latvijas Vēstu-

¹ *Žeiere I.* Tekstilatradumi Ances kapulaukā // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 128.-136.lpp.

² *Muižnieks V., Vaska A., Vijups A.* Izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 347.lpp.

³ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie izrakumi Ances pagasta centra senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 72.lpp. (Turpmāk: ASM)

⁴ *Šnore E.* Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvdedžos // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 2. – 57.-64.lpp. (Turpmāk: *Šnore E.* Izrakumi...)

⁵ *Daiga J.* Izrakumi Dobles kapsētā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 48.lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 71.lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapulaukā // ASM. 1982. un 1983. – Rīga, 1984. – 52.lpp.

⁶ *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1974. – XI laid. – 134.lpp. (Turpmāk: *Brīvkalne E.* Tērvetes...); *Atgāzis M.* Tērvetes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. gadā // ASM 1976. – Rīga. – 12.-21.lpp. (Turpmāk: *Atgāzis M.* Tērvetes...); *Zemītis G.* Aizsardzības izrakumi Tērvetes sanatorijas dārza kapsētā // ASM 1982., 1983. – Rīga, 1984. – 124.-127.lpp. (Turpmāk: *Zemītis G.* Aizsardzības...).

res muzeja Arheoloģijas nodaļā. Kā salīdzināmais materiāls izmantots Salaspils Mārtiņsalas kapsētās iegūtais materiāls,⁷ kas pārstāv Vidzemes lībiešu teritorijas, kā arī Cesvaines viduslaiku kapsētas⁸ no Austrumvidzemes un Slutišķu un Augustiņišķu kapsētu⁹ materiāls no Latgales. Minētās kolekcijas glabājas Latvijas vēstures muzejā, Ventspils muzejā, Liepājas muzejā, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā, kur autorei bija iespējams ar tām iepazīties.

Ornamenta nesēji šajā laika posmā ir saktas, vainagu bronzas skārda apšuvumi, piekariņi, aproces (tās gan valkātas tikai līdz 15. gadsimta vidum), vairogredzeni un tekstilijas. Tā kā aplūkojamā teritorija sastāv no diviem lieliem kultūrvēsturiskiem novadiem, kas apvienojas tikai 16. gadsimta beigās, nodibinoties Kurzemes hercogistei, un katru no šiem apgabaliem pārstāv liels pētītu viduslaiku kapsētu materiāls, tad arī mērķtiecīgi šķirtos aplūkot atsevišķi un pēc tam salīdzināt.

Piekariņi

Dažādi piekariņi ir vienmēr uzskatīti par raksturīgu latviešu tautas mākslas sastāvdaļu. Savā darbā par Latvijas baroka laika arhitektūru B. Vipers 20. gadsimta 30. gados pat mēģina saskatīt to ietekmi Kurzemes baznīcu dekora sīkdaļu izveidojumā.¹⁰ Pirmskara periodā galvenā vērtība tika pievērsta etnogrāfiskajam mate-

riālam, taču arī arheoloģijā vērojamā aina ir līdzīga.

13.–15. gadsimtā dažāda veida piekariņi sastopami lielā skaitā.¹¹ Bez parastajiem trapecveida piekariņiem nozīmīgākie ir monētpiekariņi, kas izgatavoti no īstām monētām, apaļie un rombveida piekari, kā arī dažādi krustiņi un bronzas zvārgulīši. Kā piekariņi tiek izmantoti plēšīgo dzīvnieku – galvenokārt lāču – nagi. Vēl arvien, it sevišķi perioda sākumā, dominē iepriekšējā perioda tradīcija – tiek lietoti vēlajam dzelzs laikmetam raksturīgās piekariņu formas un to piestiprinājuma veidi. Piekariņi tiek nēsāti gan piekārti ķēdītēs (*1.att.: 2*) vai kaklarotu sastāvā, gan arī tieši piestiprināti apģērbam vai citām rotaslietām. 14.–15. gadsimtā tās parasti ir riņķsaktas vai lāča naga piekari, kas rotāti ar trapecveida mēlišu vai monētpiekariņiem (*1.att.: 1*). Šķiet, ka Kurzemē tradīcija piestiprināt saktām piekariņus ķēdītēs saglabājas ilgāk nekā pārējā Latvijā.

Sākot ar 16. gadsimta sākumu vai vidu, piekariņi it kā pazūd, gandrīz vienīgā piedeva kapos ir bronzas saktas un gredzeni. Tomēr, spriežot pēc Latvijā atrastajām sirdsveida saktām, kurām ir izveidotas speciālas austiņas piekariņu piestiprināšanai, jau 17. gadsimtā piekariņi atkal ir modē. Diemžēl paši sirdsveida saktu piekariņi nav saglabājušies.¹² 17. gadsimtā trapecveida mēlišu piekariņi ar robainu apakšmalu izmantoti kā-

⁷ Zariņa A. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas kapulaukā //ASM 1966. – Rīga, 1967. – 44.lpp.

⁸ Vasks A. Arheoloģiskie pētījumi Cesvaines kapsētā un Kalna Zīvertu kapulaukā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 95.lpp.

⁹ Berga T. Kaklarotas Krāslavas Augustiņišķu senkapos (14. gs.–16. gs. sākums) // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1997. – XIX laid. – 119.-129.lpp. (Turpmāk: Berga T. Kaklarotas...)

¹⁰ Vipers B. Latvijas māksla baroka laikmetā. – Rīga, 1937. – 12.lpp.

¹¹ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 305.lpp.

¹² Apala Z. Sirdsveida saktas Latvijā //Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1974. – XI. laid. – 257.lpp.

1. att. Piekariņi. 1 – lāča naga piekariņš ar trapecveida mēlītēm no Tērvetes (pēc Zemītis G. Aizsardzības... – att. 126.lpp.: 11), 2 – trapecveida mēlītes ar ķēdīti, (Dobeles kapsēta sa. VI 234: 3148), 3 – apaļais vairogveida piekariņš (Pasilciems, Piltenes pag. KPM 1474/XIV), 4 – rombveida piekariņš (Tērvetes pilskalns VI 24: 92)

Fig. 1. Pendants. 1 – bear's claw pendant with attached trapezoidal flat pendants from Tērvete (after Zemītis G. Aizsardzības ... fig. on p. 126: 11); 2 – trapezoidal flat pendants with chain (Dobele Cemetery, stray find VI 234: 3148); 3 – circular shield-shaped pendant (Pasilciems, Piltene Parish. KPM 1474/ XIV); 4 – rhombic pendant (Tērvete Hillfort VI 24: 92).

das adatu kārbīņas rotāšanai, kas atrasta Mēra kapu 1. apbedījumā Kuldīgas apriņķa Sermuļu apgaitā (atradumi Latvijas Vēstures muzejā). Etnogrāfiskajā materiālā piekariņi atrodami ne tikai pie sirdsveida, bet arī pie citām saktām, kā arī pie apģērba piederumiem – pie villainēm un kniepkņiem. It sevišķi tas novērojams 18. un 19. gadsimtā Kurzēmē.

Ja mēs atskatāmies uz piekariņu lietojumu vēstures gaitā no visnenākajiem laikiem, tad, atskaitot akmens laikmetu, kad dažādi dzintara un kaula piekariņi Baltijā bija plaši izplatīta parādība,¹³ to intensīvs lietojums atkal atsākas dzelzs laikmeta romiešu periodā. Šajā laikā tie parādās kā noslēdzošais posms senlietu komplektā, kas sastāv no rotadatas un tai piestiprinātas ķēdītes ar piekariņu. Šai laikā piekariņi atrodami arī krāšņāku rotu sastāvā, kas veidotas no ažūrām dažādas ģeometriskas formas plāksnītēm. Ķēdišu

galā piestiprināti piekariņi skaitās hrestomātiska agrā dzelzs laikmeta Halštates kultūru raksturojoša parādība. Tā kā pie mums šie piekariņi ķēdītēs parādās romiešu periodā, tad faktiski mums tos nāktos meklēt kādā no Romas provincēm, kurā būtu saglabājušās Halštates tradīcijas. Šajā gadījumā perspektīvs meklējumu virziens varētu būt tā sauktais Dzintara ceļš, kurš no Austrumprūsijas ved uz Adrijas jūru. Šajā teritorijā vēl līdz romiešu periodam ir saglabājušās senas lokālas tradīcijas.¹⁴

Piekariņi trapecveida mēlīšu formā, kas arī pieder raksturīgām Halštates kultūras pazīmēm, Austrumlatvijā parādās samērā vēlu – ne agrāk kā 7. gadsimtā, un tos saista ar seno latgaļu kultūru. Vēlākajos periodos tie sastopami visā Latvijā. Acīmredzot tie Latvijā nāk no Krievijas teritorijas, kur tie ir agrāki, atrodami Milogradas un Zarubincu kultūru areā-

¹³ Loze I. Akmens laikmeta Dzintara rotas Lubānas zemienē // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1974. – XI laid. – 53.-56.lpp.; Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. – Rīga, 1983.

¹⁴ Монгайт А. Л. Археология западной Европы. – Москва, 1974. – С.198-205.

los. Latvijas viduslaiku kapsētās trapecveida mēlītes ir sastopamas vēl 15. gadsimtā, piemēram, kaklarotas sastāvā no Augustinišķu kapsētas,¹⁵ pat vēl 16. gadsimta sākumā piestiprinātas lāča naga piekariem no Puzes kapsētas Kurzemē (23. kaps). Ja 12. gadsimtā tradīcija ar bronzu izrotāt villaines ir raksturīga latgaļiem, tad viduslaikos šādas villaines ir sastopamas Ziemeļkurzemē, bet Alsungas un Kuldīgas novados vēl 19. gadsimtā.¹⁶ Ar 18. gadsimtu tiek datētas divas villaines no Kuldīgas, tā sauktās “zilās mēlenes,” kas rotātas ar trapecveida piekariņiem, kuri pēc formas ļoti atgādina Latgaļu trapecveida piekariņus, kas latgaļu kultūrā gan nav piestiprināti villainēm. Par tradīcijas nepārtrauktību it kā liecina arī villaiņu zilā krāsa, kas iegūta ar indigo palīdzību un ir dominējošā krāsa dzelzs laikmetā un viduslaikos. Trapecveida mēlītes nav raksturīgas Kurzemes vēlā dzelzs laikmeta materiālam, bet tiek lietotas viduslaikos (*1.att.: 1*). Lai gan šādi piekariņi sastopami gan 16. gadsimta sākumā, gan 17. gadsimtā, šķiet, ka tomēr izveidojas zināms pārrāvums 50–100 gadu garumā. Šis pārrāvums Kurzemē, vismaz Ziemeļkurzemē, varētu būt īsāks nekā pārējā Latvijā. Katrā gadījumā mēlītēm, kas parādās 17. gadsimtā, ir raksturīga robota apakšējā mala, kādas nav vēl 16. gadsimta sākumā. Tomēr šīs mēlītes ir rotātas ar iesistu (cizelētu) pussfērisku punktu (pumpiņu) rindu rotājumu, kas

ir raksturīgs viduslaiku mēlītēm atšķirībā no latgaļiem raksturīgā trīsinājuma (graņvējuma paveids) dekora.

Libiešu teritorijās 11.–13. gadsimtā sastopami daudz putniņu un zirdziņu piekariņi, kuri, tāpat kā lunulas, sastopami arī zemgaļu teritorijās.¹⁷ Putniņu piekariņi atrodami arī Latgalē un Kurzemē, piemēram, tuvāk nedatējams putniņš no Puzes (KPM), kuri gan atšķiras kā izmēru, tā izveidojuma ziņā. Lunulas sastopamas arī viduslaiku materiālā, līdz pat 15. gadsimtam, tomēr galvenokārt libiešu teritorijās. Tās mēdz rotāt koncentrisku aplišu ornamentals, bet uz vēlākajiem eksemplāriem parādās krusta zīme.¹⁸

Visbiežāk ornaments sastopams uz apaļajiem (*1.att.: 3*) un rombveida piekariņiem (*1.att.: 4*), kurus atrod visā Latvijas teritorijā. Lai gan ornaments uz abu formu piekariņiem abiem veidiem praktiski neatšķiras, apaļie piekariņi ir agrāki. Tie raksturīgi kultūru lokam abpus Baltijas jūrai, Skandināvijā, tai skaitā Somijā un Ziemeļkrievijā. Skandināvu apaļie piekariņi parasti izgatavoti no sudraba, tos bieži grezno virpuļornaments (*Wirbelmuster*), tiem ir pussfērisks izvīzījums centrā, kurš atgādina apaļā vairoga umbonu. To atveids ir identisks īstajiem vikingu perioda vairogiem senos attēlos, tāpēc šie piekariņi tiek uzskatīti par īsto vairogu miniatūratveidiem.¹⁹ Skandināvu literatūrā tos sauc par vairogveida piekariņiem. Latvijā šādi piekariņi raksturīgi 11. un 12. gad-

¹⁵ Berga T. Kaklarotas... – 2.att.

¹⁶ Rozenberga V. Latviešu tautas tērpi. II: Kurzeme. Latviešu un lībiešu tērpi. – Rīga, 1997. – 43 lpp., 136., 151., 152. att. (Turpmāk: Rozenberga V. Latviešu...)

¹⁷ Svarāne D. Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gadsimta piekariņi – amuleti un rotasslietas // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 31.-43.lpp.

¹⁸ Kuniga I. Mēnesveida piekari Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Latvijas arheoloģija pētījumi un problēmas. Rakstu krājums. Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 8: arheoloģija numismātika antropoloģija. – Rīga, 2002. – 91.-17.lpp.

¹⁹ Duczko. Runde Silberblechhanhanger mit punziertem Muster // Birka II: 3, Systematische analysen der Graberfunde. – Stockholm, 1989. – S.15, Abb. 15, 22: 1-16.

simtā. Tā kā Latvijai raksturīgie apaļie piekariņi izveidojušies tiešā skandināvu piekariņu ietekmē, G. Zemītis uzskata, ka arī vietējās izcelsmes apaļos piekariņus ar pussfērisku izcilni centrā iespējams saukt par vairogveida piekariņiem.²⁰ Jau uz piekariņiem no Daugmales pilskalna – atšķirībā no skandināvu piekariņiem – parādās papildus izcilņi un citi ornamenta motīvi, piemēram, “dieva zīme”.

Vairogveida piekariņu tipiskais ornamenta motīvs vispirms veidojās uz apaļajiem piekariņiem, bet vēlāk tas sastopams arī uz rombveida piekariem. Latvijas apaļajiem piekariņiem bez centrālā izcilņa raksturīgi četri radiāli novietoti pussfēriski malu izcilņi (pumpas). Viduslaikos uz apaļo vairogveida piekariņu ornamentu lielu ietekmi atstāj krusta motīvs, kurš, jādodomā, nāk no monētpiekariem, kas tika izgatavoti no īstām Livonijas un Rietumeiropas monētām un tā saucamajiem skaitīšanas žetoniem, kādi tajā laikā bija apgrozībā.²¹ Varētu teikt, ka šajā periodā notiek monētpiekaru reversa zīmējuma un apaļo vairogveida piekaru rotājuma saplūšana, kā rezultātā rodas tipiskais Livonijas viduslaiku piekaru ornaments. Procesā noslēgumā parādās ornaments, kas sastāv no piecām pussfēriskām pumpām, no kurām viena atrodas centrā, un radiālām zobrata līnijām starp tām, kas veido krustu. Atsevišķos

gadījumos krusta līnijas veido ļoti sīku iesistu aplišu rindas.

Šis motīvs sastopams arī uz rombveida piekariņiem. T. Berga Augustinišķu kapsētā iegūtos rombveida piekarus pēc to ornamenta sadala divos tipos. Pirmo tipu pārstāv ornamenti no pieciem pussfēriskiem izcilņiem, otro tipu – ornamenti no zobrata līnijas krusta centrā un četriem pussfēriskiem izcilņiem²². Acīmredzot blakus jaunajai tradīcijai saglabājas arī senākā, jo datējums abiem tiem ir līdzīgs Puzē rombveida piekariņi atrasti vairākos apbedījumos (82., 84., 96., 105. kapā).

Ja mēs runājam par viduslaiku piekariņiem tipiskā motīva semantisko nozīmi, tad nav iespējams apiet apaļo piekariņu ģenēzi. Piekariņu saistība ar īstajām monētām, kas gan brīžiem kļūst nedaudz vājāka, tomēr ir cieša visu to lietošanas laiku. Latvijā monētas kā piekariņi parādās jau 9. gadsimtā, masveidīgi tos izmanto 11. gadsimtā,²³ viduslaiku materiālā tie plaši izplatīti 13.–15. gadsimtā, bet sastopami vēl 16. gadsimtā.²⁴

Īsto monētu iekļaušana kaklarotu sastāvā tās pārvērš no maksājuma līdzekļa statusa simbolā, kā tas notiek pie ģermāņu valdošās elites romiešu perioda beigās.²⁵ Ģermāņu vidē tas notiek ar zelta monētām. Līdzīgs process vērojams arī Latvijā 14. gadsimtā un 15. gadsimta

²⁰ Zemītis G. Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1994. – XXVII laid. – 146.-148.lpp., 2.att.: 19. (Turpmāk: Zemītis G. Daugmales...)

²¹ Berga T. Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 36.lpp. (Turpmāk: Berga T. Dobeles...)

²² Berga T. Kaklarotas... – 125.lpp.

²³ Berga T. Монеты в археологических памятниках Латвии. 9–12 веков. – Рига, 1988. – С. 65.

²⁴ Berga T. Dobeles... – 38. lpp.

²⁵ Gaimster. M. Gold Bracteates and Necklaces: Political ideals in the sixth century // Roman gold and the development of early Germanic kingdoms: Aspects of technical, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1–550. – Symposium in Stockholm 14–16 November 1997. Konferenser 51. – Stockholm, 2001. – P.152.

pirmajā pusē. Lai gan mums šajā gadījumā pārsvarā ir darišana ar sudraba un bronzas monētām, tomēr tās, atšķirībā no Rietumeiropas, ir saistītas ar pavisam citu sociālo slāni – ar vietējiem zemniekiem. 13. gadsimta vācu krustnešu iekarojuma rezultātā vesela sociāli stratificēta sabiedrība, kas atradās valsts veidošanās procesā, tika saspiesta viena – zemnieku slāņa ietvaros. Līdz ar to sociālajai diferenciācijai šī viena slāņa ietvaros vajadzēja izpausties daudz krasāk, nekā tas, jādāmā, būtu bijis, ja vēsturiskā attīstība būtu virzījusies parastā ceļā. Iespējams, ka monētu kaklarotas tomēr jāsaista ar zināmu materiālo nodrošinājumu un iespēju izņemt monētas no apgrozības un izmantot kaklarotu sastāvā, it sevišķi, ja tās ir sudraba. Sudraba monētu samērā nelielais skaits 14. gadsimta kaklarotās, iespējams, jāsaista ar milzīgajām kontribūcijām sudrabā, ko vietējās tautības bija spiestas samaksāt iekarotājiem, kā arī ar to, ka vēlajā dzelzs laikmetā nav vērojama tradīcija apbedījumos līdz dot sudrabu kā kapu piedevu (tas parādās tikai atsevišķos gadījumos).

Apaļo (vairogveida) piekariņu saistība ar monētām parādās arī simbolisko zīmju līmenī – uz viduslaiku monētām atrodama krusta zīme atrodama arī uz minētajiem piekariņiem saistībā ar pussferiskajiem izciļņiem (pumpām). Iespējams, ka šie piekariņi jāuzskata par monētpiekaru aizstājējiem, un līdz ar to viņiem nāk līdz zināma simboliska slodze, līdzīga tai, kas tiek piedēvēta īstajām monētām, tām nonākot piekariņu statusā.

Romiešu perioda beigu posmā ģermāņu kultūrās Romas imperatora zelta medaļas kļuva par statusa simbolu ģermāņu cilšu vidū. Migrāciju periodā imperatora attēli tika aizstāti ar ģermāņu mitoloģijas motīviem.²⁶ Arī virpuļornamenta variants triskele (*triskelion*, *triquetrum*) tiek saistīts ar Ūdina (*Odin*) kultu.²⁷ Ir grūti pateikt, vai triskele, kas parādās uz vikingu perioda skandināvu piekariņiem, tiešām ir saistīta ar Ūdinu, kā to pieļauj daži pētnieki. Taču iespējams, ka savu simbolisko slodzi tie nebija zaudējuši. Tāpat ir iespējams, ka šo vairogveida piekariņu izcelsme jāmeklē brakteātu tradīcijā, kuri izveidojās ģermāņu zemēs kā romiešu imperatoru zelta medaļu atdarinājumi. Tāpēc nevar izslēgt, ka šo simbolisko slodzi modificētā vai pārveidotā un pielāgotā veidā kopā ar pašiem piekariņiem pārņēma arī vietējās kultūras Latvijā.

Viduslaikos apaļo vairogveida piekaru ornamentā parādās zināma pagānisko un kristīgo motīvu simbioze. Interesanti, ka uz 15. gadsimta piekariņiem no Mārtiņsalas 1184. kapa sastopama tā sauktā *dieva zīme*,²⁸ kas atrodama jau uz 11. gadsimta piekariņiem no Daugmales pilskalna.²⁹ Šī pagāniskā motīva līdzāspastāvēšana ar kristīgo simboliku vērojama visu 13. un 14. gadsimtu un, acīmredzot, tā atsevišķos gadījumos saglabājas līdz 16. gadsimtam. Tas it kā lieku reizi apstiprina pieņēmumu, ka šīs zīmes semantiskais saturs ir kaut kādā veidā saistīts ar kristīgo simboliku, vai arī tas ir saglabājies kristītajā vidē ģermāņu – šajā gadījumā vācu – sabiedrībā, kas ļauj tam

²⁶ Axboe M. Amulet pendants and the darkened sun: On the funktion of the gold Brakteates and a possible Motivation of the large gold hoards // Roman gold and the development of early Germanic kingdoms: Aspects of tehcnical, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1–550. – Symposium in Stockholm 14–16 November 1997. Konferenser 51. – Stockholm, 2001. – P.122-123.

²⁷ Kirme K. Eesti soled. – Tallinn, 1986. – Lhk.45.

²⁸ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 298.lpp., 193.att.

²⁹ Zemītis G.: Daugmales... – 145.lpp., 1. att. 6., 8.

funkcionēt arī attiecībā uz jaunatgrieztajiem pagāniem.

Ja mēs pievēršamies piekariņu funkcijai amuleta statusā, tad, visticamāk, tas darbojas kā talismans ar aizsargājošu funkciju, kam pamatā ir tā vairoga forma. Pēc saplūšanas ar krusta motīvu tā funkcijas nostiprinājās uz jaunu ticējumu pamata, kristīgu pēc formas, bet pēc satura līdzīgu iepriekšējam. Apaļo vairogveida piekariņu ornaments savā ziņā ir tik ārkārtīgi primitīvi un mākslinieciski neinteresants, ka par to varbūt pat nebūtu vērts runāt. Tomēr tas ir visnozīmīgākais un visbūtiskākais izteikti vietēja rakstura ornamenta paveids, kas funkcionē visā viduslaiku periodā un saktu dekorā ir saglabājies vēl 16. gadsimtā. Uz stūrsaktām ar platu un plakanu loku tas ir galvenais rotājuma veids. Uz renesanses riņķsaktām 16. gadsimta beigās tas veido simbiozi ar kādu ornamenta kārtojuma veidu, kas nāk no Eiropas lietišķās mākslas, iespējams, no renesanses laika tekstilijām vai tapetēm, kas savukārt atstāj lielu ietekmi uz visa latviešu etnogrāfiskā ornamenta veidošanos. Ir tikai divas iespējas, kā varētu skaidrot tā lielo noturību – viena ir primitīvisms, kas gandrīz neprasa nekādas tehniskās iemaņas, otra – dziļa un būtiska semantiskā slodze, kas, lai gan ar saturiskām izmaiņām, nezaudē savu nozīmi gandrīz trīs gadsimtu garumā.

Pakavsaktas

Pakavsaktas ir no iepriekšējā dzelzs laikmeta mantota vietējo iedzīvotāju kultūras tradīcija. Lai gan tās nevar uzskatīt par šauri lokālu un hronoloģiski ierobežotu rotu formu, jo tās kopš romiešu perioda dzelzs laikmetā ir izplatītas plašākās Eiropas teritorijās,³⁰ tās tomēr ir viena no raksturīgākajām rotu grupām baltu cilšu

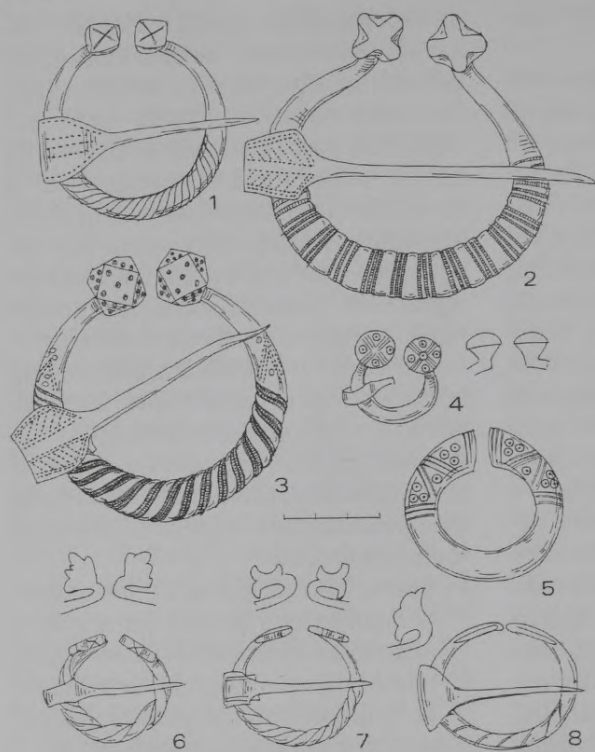
arheoloģiskajā materiālā. Viduslaiku pakavsaktas lielā mērā turpina iepriekšējā perioda attīstības līniju, tomēr gan to formā, gan ornamentā parādās virkne jauninājumu, Tiesa, pakavsaktās tie parādas daudz mazākā mērā nekā riņķsaktās. Tā kā viduslaiku pakavsaktu tipoloģiju sīki izstrādājis A. Vijups, ietverot tajā arī ornamentu,³¹ tad šeit katrā konkrētajā gadījumā tiks dotas norādes uz attiecīgo viņa doto tipa un varianta apzīmējumu.

Salīdzinot ar riņķsaktām, pakavsaktas ir samērā maz ornamentētas. Tas ir saistīts ar ierobežoto, ornamentam derīgo virsmas laukumu pieejamību. Atšķirībā no riņķsaktām, kurām parasti rotāts viss loks, pakavsaktām iespējams izdalīt trīs rotājuma zonas.

1. Saktas galu rotājums. Tas var izpausties gan kā figurāls veidojums, gan kā iegravēts vai ieštancēts dekors. Sastopamas arī šo abu paņēmieni kombinācijas, piemēram, pakavsaktām ar pogu vai skaldņotiem galiem.
2. Saktas loka rotājums. Tas var parādīties divos veidos. Tas var būt tordēts vai vīts, kas to padara dekoratīvu, pateicoties gaismēnu spēlei, un tas var būt rotāts ar štancētu vai gravētu ornamentu. Bieži rotājumu veido iegravētas slīpas svītras, aptuveni atdarinot loka tordējumu. Tomēr tās var būt arī perpendikulāras lokam un atsevišķos gadījumos veidot vairāk vai mazāk regulāras grupas. Viduslaikos vairs nav vērojams pakavsaktas loka rotājums ar rombveida pinuma ornamentu, kas bija raksturīgs iepriekšējam periodam.
3. Saktas zoslas (adatas) rotājums. Ir divu veidu rotātās saktu zoslas. Pirmais rotājuma veids saistīts ar zoslas pēdu, kas var būt ar izteiktu paplašinājumu

³⁰ *Vijups A.* Latvijas XIII–XXVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze) / Promocijas darbs. – Rīga, 1998. (Turpmāk: *Vijups A.* Latvijas...)

³¹ Turpat.

2. att. Pakavsaktas (Pēc Vījups A. Latvijas...)
 1 – pakavsakta ar naglu galiem, (Stukmaņu Vīnakalns 41. kaps 11772: 86),
 2 – pakavsakta no Kurzemes (Dundagas Laukmuiža 23. kaps, A 9436: 19),
 3 – pakavsakta ar skaldņotiem galiem (Dundagas Laukmuiža sa. A 9436: 19), 4 – pakavsakta ar pogu galiem MPG (Salaspils, sa. A 776),
 5 – pakavsakta ar vāņu galiem (Talsu Vilkmuižas ezers sa. A 10099: 9), 6 – pakavsakta ar zvērgalvu galiem, kas raksturīga Zemgalei (Latvija sa. A 12442: 2),
 7 – pakavsakta ar zvērgalvu galiem, kas raksturīga Kurzemei (Dundagas Laukmuiža A 7329: 9),
 8 – pakavsakta ar liliju galiem (Jūrkalnes Darvdedži 8. kaps A 9195: 3)

Fig. 2. Penannular brooches (after Vījups A. Latvijas...). 1 – penannular brooch with nail-shaped terminals (Stukmaņu Vīnakalns, grave 41, 11772: 86); 2 – penannular brooch from Kurzeme (Dundagas Laukmuiža, grave 23, A 9436: 19); 3 – penannular brooch with polyhedral terminals (Dundagas Laukmuiža, stray find, A 9436: 19); 4 – penannular brooch with button terminals (Salaspils, stray find, A 776); 5 – penannular brooch with club-shaped terminals (Talsu Vilkmuiža Lake, stray find, A 10099: 9); 6 – penannular brooch with animal-head terminals, characteristic of Zemgale (Latvia, stray find, A 12442: 2); 7 – penannular brooch with animal-head terminals, characteristic of Kurzeme (Dundagas Laukmuiža, A 7329: 9); 8 – penannular brooch with lily terminals (Jūrkalnes Darvdedži, grave 8, A 9195: 3)

tās piestiprinājuma vietā. Tā parasti rotāta ar līniju grupām, valnīšiem vai saulītēm. Otrs variants ir samērā plata un plakana saktas zosla, kas var būt rotāta visā tās garumā, bet biežāk ornaments grupējas tuvāk piestiprinājuma vietai.

Dažādu grupu saktām var būt viens vai vairāki rotājuma veidi, bet uz atsevišķiem saktu variantiem var būt redzami visi trīs dekora veidi. Turpmāk uzmanība būs pievērsta tikai dažām Rietumlatvijai raksturīgām saktu grupām, kuras ir rotātas ar ornamentu.

3. att. Kuršu lentveida aproces (Puzes Lejaskroga 82. kaps, labās rokas aproces). 1 – aproces ar pirmā tipa ornamentu un papildmotīvu, 2 – aproces ar pirmā tipa ornamentu, 3 – aproce ar pirmā – otrā tipa ornamentu, 4 – aproce ar otrā tipa ornamentu, 5 – aproce ar ornamentu, kas raksturīgs kuršu zvērgalvu apročēm

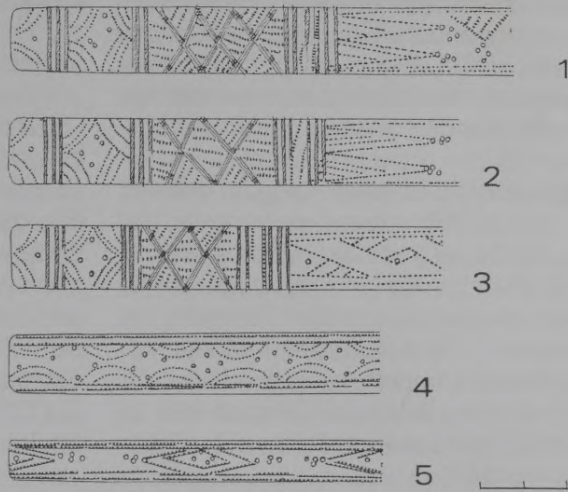

Fig. 3. Couronian lenticular armbands (Puzes Lejaskrogs, grave 82, armbands of right arm). 1 – armbands with Type 1 design and supplementary motif; 2 – armbands with Type 1 design; 3 – armband with Type 1/Type 2 design; 4 – armband with Type 2 design; 5 – armband with design characteristic of Couronian armbands with animal-head terminals.

Pakavsaktas ar noplacinātiem un uzliektiem galiem (NAG). 12.–17. gadsimts

Šīm saktām (2.att.: 1) parasti tordēts loks, bet uzliektie gali mēdz būt rotāti ar ornamentu. Rotāta mēdz būt arī saktas zoslas pēda, kā arī pati saktas zosla. (NAG IV–2).³² Kurzemē sastopamas arī NAG VI–1 un NAG VI–2 tipu saktas, kuru gali ieguvuši slīpā krusta vai rozetes formu. 13.–15. gadsimtā saktas loku rotā kuršiem raksturīgais rievojums, bet zoslas pēdu – zobrata skujiņa (2.att.: 2)³³ 15.–16. gadsimtā saktas (NAG VI–2) zoslas pēdu rotā riņķišu pumpiņu rozete, bet loku – iepriekšminētais rievojums.³⁴

Pakavsaktas ar daudzskaldņu galiem (DDSKG). 12.–14. gadsimts

Tāpat kā iepriekšējās grupas saktām, arī šīm (2.att.: 3) sākums meklējams vēlā dzelzs laikmeta vietējā kultūrā. Ornamētā sastopami visi trīs komponenti. Saktas galiem izteikti dekoratīva daudzskaldņa forma, rotāta ar saulīšu ornamentu. Saktas loks var būt gan tordēts, gan gluds, ar segmentveida vai rombveida griezumumu. Tas var būt rotāts gan ar līniju grupām, gan ar vienlāsišu vai trīs-lāsišu trīsstūrišu grupām. Parasti rotājums noslēdzas ar *dieva zīmi*. Atsevišķos gadījumos *dieva zīme* var būt novietota spoļsimetrijā, kas to saista ar Gotlandes tradīciju.³⁵ Saktu zoslām rotāta pēda, kas var būt rotāta ar skujiņu vai aplīšiem, kas

³² *Vijups A.* Latvijas.... – 1.att.

³³ Turpat. – 7. zīm.: 1.

³⁴ Turpat. – 7. zīm.: 2.

³⁵ *Nerman B.* Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum in der Jügeren Eisenzeit. – Stockholm, 1929. – Fig. 10.

kombinēti ar taisnām līnijām. Šādas saktas sastopamas arī Igaunijā. Ar Kurzemi saistītas DSKG II–4 grupas saktas.³⁶ Šādas saktas atrastas Dundagas Laukmuīžas apbedījumos un Talsu Vilkuīžas ezerā.

Pakausaktas ar magoņpogaļu galiem (MPG). 12.–14. gadsimts

Arī šo saktu (2.att.: 4) pirmsākumi meklējami dzelzs laikmeta tradīcijā. Tās sastopamas galvenokārt Zemgalē, arī Lietuvā.³⁷ Viduslaiku saktām gali ieguvuši saplacinātu, pogai līdzīgu formu un rotāti ar taisnu vai liektu līniju ornamentu, ar radiāli izvietotām saulītēm vai saulītēm un krustu.³⁸

Pakausaktas ar paplašinātiem (vāļu) galiem (PVG). 12.–13. gadsimts

Šīs saktas (2.att.: 5) sastopamas arī 14. gadsimtā, Lietuvā līdz pat 16. gadsimtam. A. Vijups tās sadala tipos pēc ornamenta. PGV–I tipa saktas ir ar vienkāršām svītru grupām gar galiem, PGV–II tipa saktas rotā likločveida svītru grupas, kas var būt papildinātas ar saulītēm, PGV–III tipa saktas ir rotātas ar spirālveida ornamentu. Tās ir agrākas par citām saktām. Visvairāk šādu saktu atrasts Tērvetes pilskalna izrakumos. Viduslai-

kiem raksturīgas PGV II tipa saktas.³⁹

Pakausaktas ar zvērgalvu galiem (ZLG). 12.–17. gadsimts

Lietuvā un Latvijā tās ir plaši izplatītas visā viduslaiku periodā (2.att.: 6, 7, 8). 14. gadsimtā zvērgalvas vietā parādās lilijas zieds (2.att.: 8). A. Vijups izdala septiņus saktu tipus, no kuriem ar Zemgali saistītas ZLG I – 2 tipa saktas, kas attiecas uz 12./13.–14. gadsimtu,⁴⁰ bet ar Kurzemi ZLG I – 3 tipa saktas, kas savukārt datējamas ar 13./14. gadsimtu,⁴¹ kā arī ZLG II – 4 saktas, kas atrastas Dundagas Laukmuīžā un Vilkuīžas ezerā.⁴²

A. Vijups traktē zvērgalvas kā zirgu galvas, pamatojot to ar zirgu kulta popularitāti un zirgu kā saules vedēju baltu tradīcijā.⁴³ Lai gan šis traktējums, spriežot pēc zvērgalvas formas, varētu izrādīties pieņemams, tomēr jāatzīmē, ka zvērgalvas izcelšanās saistīta ar ģermāņu tradīciju. Sākotnēji tās parādās kā putnu galvas ostgotu ornamentā, bet migrāciju periodā sastopamas kā drakona (pūķa) motīvs.⁴⁴ Vikingu laika Borres un Jellinges stilos tām pievienojas Karolingu lauva.⁴⁵ Skandināvu sudraba depoziņā, kas atrasts Gotlandē, klasiska drakona galva ir vikingu perioda aprocēm.⁴⁶

³⁶ *Vijups A.* Latvijas... – 171.lpp., 12. zīm.: 1, 2.

³⁷ Turpat. – 219. lpp., 19., 20. zīm.

³⁸ Turpat. – 227.lpp., 21.zīm.: 1.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat. – 14. zīm.: 3.

⁴¹ Turpat. – 14. zīm.: 4.

⁴² Turpat. – 14. att.: 7.

⁴³ Turpat. – 262., 263.lpp.

⁴⁴ *Kokowski A.* Die Einflüsse der Goldschmiedekunst der Hunnen und Ostrogoten auf die skandinavischen Goldschmiede // Roman gold and the development of early Germanic kingdoms. Aspects of technical, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1–550. – Symposium in Stockholm 14–16 November 1997. Konferenser 51. – Stockholm, 2001 – Z. 212, 213.

⁴⁵ *Aberg N.* Fornhistorisk Nordisk Ornamentik. – Uppsala, 1925. – S.122-139.

⁴⁶ *Thalin Bergman L.* The Burge hoard // The magic of gold in life and legend. – Stockholm, 1994. – P.85.

Baltu vidējā un vēlā dzelzs laikmeta stopsaktu galos, kā arī kuršu trīsstūrveida rotadatu un spirālaproču galos redzamās noapaļotās galvas bez ausīm ir vistuvākās čūsku galvām.⁴⁷ Čūsku galvām ar sašaurināto purna daļu vistuvākās ir arī latgaļu zvērgalvu aproces, bet klasiskās kuršu aproces ar paplatināto purna daļu un noapaļoto ausu formu vislabāk varētu atbilst drakonam jeb pūķim.⁴⁸

Lai gan viduslaikos pakavsaktas izplatītas visā Latvijā, tomēr izveidojas vairāki lokāli varianti, kas balstās galvenokārt vietējās dzelzs laikmeta tradīcijās. Tā Kurzemei raksturīgas noteiktas saktu grupas ar atroģiem un skaldņotiem galiem, bet Zemgalei – saktas ar pogu un paplašinātiem vāļu galiem. Atšķirībā no Vidzemes, kur uz lokālas formas pakavsaktām ar ripu galiem saskatāmas renesanses vai manierisma⁴⁹ ornamenta klātbūtne, Latvijas rietumdaļā vērojams ornaments drīzāk uzlūkojams nevis attīstībā, bet gan kā aizgājušu laiku reminiscences. Visumā viduslaiku pakavsaktām ornamentam vairs nav būtiskas nozīmes. Vienīgie nozīmīgie procesi vērojami tikai attiecībā uz saktām ar zvērgalvu galiem, kur, acīmredzot, drīzāk ideoloģisku nekā dekoratīvu apsvērumu dēļ zvērgalvas noplacinās un pārvēršas lilijzieda formā. Šķiet, ka lilijas motīvs Livonijas zemnieku vidē asociējas tikai ar tā ļoti nosacītajiem attēliem uz zīmogiem vai, ticamāk, ar monētām, kur to redzam krusta motīva galu izveidojumā jau Francijas heraldisko liliju stilistikajā veidolā, un tam nav nekāda sakara ar dabīgo lilijas ziedu. Tomēr tā samērā lielā popularitāte varētu liecināt par

lilijas zieda kā šķīstības simbola klātesamību Latvijas viduslaiku iedzīvotāju uztverē. Otrs motīvs ar simbolisku ievirzi īstenībā ir krustveidā izkārtotu aplīšu vai sauliņu bloks.⁵⁰ Lai gan aplūkojamam periodam ir raksturīgi trīsstūra vai krustveidā izkārtoti aplīši, jautājums par to, cik lielā mērā tie ir saistāmi ar kristīgo simboliku katrā konkrētajā gadījumā, vēl pētāms.

Aproces

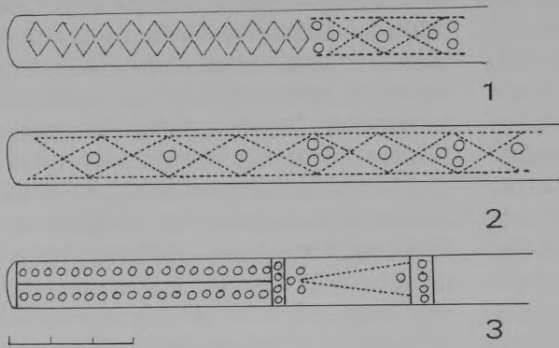
Aproces, kas vidējā dzelzs laikmetā un vēlā dzelzs laikmeta sākumā Latvijas vietējo cilšu rotu komplektā ieņēma ļoti nozīmīgu vietu, viduslaikos piedzīvo savu norieta periodu un 16. gadsimtā jau vairs praktiski nav sastopamas. Dzelzs laikmeta vīriešu apbedījumos aproces parasti atrod kopā ar stopsaktām un pilnu ieroču komplektu. Tomēr 12. un 13. gadsimtā tās galvenokārt atrod tikai sieviešu apbedījumos. Dzelzs laikmetā aproces izceļas ar lielu simbolisko slodzi un ideoloģisko piesātinājumu, līdz ar to tās ir bagātīgi ornamentētas, bieži ar zināmu māksliniecisko nozīmi. Tās pilnīgi pieder vēlā dzelzs laikmeta klasiskajam rotu komplektam, kurā izmaiņas parādās 14. gadsimta sākumā, bet kurš pilnībā nomainās līdz 16. gadsimta vidum. Zemgalē, šķiet, šī nomaina notiek jau nedaudz ātrāk, jo Dobeles 14.–17. gadsimta kapsētā aproces vairs nav atrodamas, bet Ziemeļkurzemē senās tradīcijas savdabīgā simbiozē jaunienākušajām riņķsaktām nodzīvo visu 15. gadsimtu.

⁴⁷ Bliujiene A. The origin and the main ornamentation features of the curonian animal style // Prehistoric art in the Baltic region. Acta academiae artium Vilnensis 20. – Vilnius, 2000. – P.127-138.

⁴⁸ Vaska B. Ornaments uz kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1994. – XVII laid. – 116.lpp.

⁴⁹ Vijups A. Latvijas... – 147.lpp.

⁵⁰ Turpat. – 265.-268.lpp.

4. att. Aproces ar rombu un riņķīšu ornamentu.

1 – aproce ar pirmā tipa ornamentu (Puzes Lejaskrogs 2001. g. sa. Nr. 182),
2 – aproce ar otrā tipa ornamentu (Puze KPM 2077, 46/ VII),
3 – aproce ar trešā tipa ornamentu (Puzes Lejaskrogs 2001. g. sa. Nr. 81)

Fig. 4. Armbands with design of rhombuses and circles. 1 – armband with Type 1 design (Puzes Lejaskrogs 2001, stray find No. 182); 2 – armband with Type 2 design (Puze, KPM 2077, 46/ VII); 3 – armband with Type 3 design from Puzes Lejaskrogs (2001, stray find No. 81).

Kuršu lentveida aproces

Tipiskās kuršu lentveida aproces, kuras atrastas Puzes Lejaskroga 82. kapā (3.att.: 1–5), kā arī Ances senkapos un Dundagas Laukmuižā, tomēr atrodas starp diezgan tīriem klasisku kuršu kapu senlietu komplekta artefaktiem, starp kuriem nav sastopamas riņķšakts. Interesanti, ka Jūrkalnes Darvedžos atrasta tikai viena aproce, lai gan hronoloģiski tie atbilst Puzes Lejaskroga kapsētas 14. gadsimta beigu un 15. gadsimta periodam. Vienīgajā kapā no Dundagas Laukmuižas, kurā ir riņķšakts (datētas ar 14. gadsimta monētām), aproces nav atrastas. Tās gan ir atrastas hronoloģiski agrākos apbedījumos, taču bez riņķšaktām. Uz aprocēm no minētajiem pieminekļiem atrodams klasiskais kuršu aproču ornaments tā vēlākajā variantā, kur aproču gala rotājumu noslēdz divas iz-

stieptas, blakus novietotas dieva zīmes. Atsevišķi pētnieki šīs blakus novietotās dieva zīmes uzskata par etnisku parādību un saista ar kuronizētajiem lībiešiem. Šis uzskats balstās uz konkrēto materiālu no Dundagas Laukmuižas, Ances un citiem Ziemeļkurzemes atradumiem. Ir izteikti arī pieņēmumi par atsevišķu motīvu saistīti ar konkrētām teritorijām.⁵¹

Jāsaka, ka šādi izstiepi, pa pāriem blakus novietoti trīsstūri atrodami arī uz Puzes Lejaskroga kapsētā atrastajām aprocēm. Aproces valkātas noteiktā kārtībā, tāpēc, lai to nesajauktu, tām otrā pusē iecirstas speciālas atzīmes.⁵² Komplektā atrodamas aproces ar abu tipu rotājumu, kas šim aprocēm raksturīgs.⁵³ Pirmajam tipam (3.att.: 1, 2) raksturīgs dalījums vertikālās zonās,⁵⁴ otrajam (3.att.: 4) ornaments sadalās horizontālās joslās. Bez tam sastopamas aproces, uz kurām

⁵¹ Celmiņš A. Daži Rīgas un Ziemeļkurzemes etniskās vēstures aspekti // Ventspils Muzeja Raksti. – Rīga, 2002. – II. laid. – 164.lpp. (Turpmāk: Celmiņš A. Daži...)

⁵² Vijups A. Zīmes kuršu lentveida aproču iekšpusē un Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kaps // Ventspils Muzeja Raksti. – Rīga, 2002. – II. laid. – 195.-201.lpp.

⁵³ Mugurēvičs E. Pūres Zviedru kapulauks // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1996. – XV laid. – 56.-67.lpp.

⁵⁴ Celmiņš A. Daži... – 167.lpp.

abi šie ornamenta tipi atrodami vienlaicīgi – aproces gali rotāti kā pirmajam tipam, bet loka vidusdaļa aizpildīta ar otrā tipa ornamentu (3.att.: 3). Starp Puzes 82. kapa aprocēm papildus atrodama aproce ar ornamentu, kas vairāk raksturīgs kuršu zvērgalvu aprocēm (3.att.: 5). Parasti aproču komplektā ietilpst visi trīs tipi. Sākot no delnas, ir aproces ar otrā tipa ornamentu, tad seko ar kombinēto ornamentu un noslēdz aproces ar pirmā tipa ornamentu, bez tam augšējām aprocēm mēdz būt vēl arī papildmotīvs aproces loka centrā. Pirmā tipa aprocēm otrajā zonā parasti atrodams rombeveida motīvs, bet trešajā zonā – rombeveida pinuma motīvs. Uz ļoti vēlajām aprocēm, kā tas, piemēram, ir Puzē, pinuma motīvs jau tiktāl deģenerējies, ka šajā zonā sāk dominēt tā sadalījuma līnijas, kas nu kļuvušas par padziļām rievām un, virspusēji apskatot, rodas iespaids, ka tas ir X veida motīvu virknējums. Atsevišķos gadījumos uz šīm aprocēm parādās arī krusti. Tomēr, lai tuvāk noskaidrotu šo parādību, nepieciešami plašāki pētījumi, jo atsevišķos gadījumos aproces ar šo ornamentu atrod arī ārpus tām teritorijām, kas tradicionāli tiek saistītas ar kuro-nizētajiem libiešušiem.

Lentveida aproces ar sašaurinātiem galiem

Otru grupu sastāda aproces, kas ir ievērojami plānākas un ar sašaurinātiem izteikti noapaļotiem galiem (4.att.: 1–3). Šādas aproces ir atrastas Puzes Lejaskroga kapsētā, kā arī vairākās citās vietās Ziemeļkurzemē. Atšķirībā no klasiskajām kuršu aprocēm šīs aproces rotā gravētu rombu ornaments. Aproces tiek atrastas jau pilnīgi cita, vēlāka kapu senlietu komplekta sastāvā, kur nozīmīgu vietu ieņem riņķsaktas, kas pēc datējumiem

Puzē valkātas 14. gadsimta beigās un 15. gadsimtā. Šādas aproces zināmas Baltijas somu teritorijās, kā arī Novgorodas slovēņiem.⁵⁵ Novgorodā atrastas dažāda platuma aproces, no kurām platākie varianti kalpo par pamatu vēlākajām vairogaprocēm, kas sastopamas latgaļu un dienvidaustrumu Igaunijas materiālā. Arī Puzes Lejaskroga kapulaukā vairākos kapos atrastas vairogaproces, taču tik slikti saglabājušās, ka nav iespējams konstatēt ornamenta klātbūtni. Uz Novgorodas aprocēm ornaments ir ļoti variabls, tomēr sastopamas arī aproces ar rombu ornamentu.

Uz plānajām aprocēm ar sašaurinātiem galiem atrodams trīs tipu ornaments. Pirmo tipu (4.att.: 1) pārstāv aproces, kuru rotājumā dominē rombi, bet aprocēm ir nodalīta vidusdaļa ar atšķirīgu ornamentu. Otrajam tipam pieskaitāmas (4.att.: 2) aproces ar ornamentu, kas sastāv no vienlaidus ar zobrata līniju iesistu rombu joslas, kuriem centrā iesists aplītis. Trešo tipu (4.att.: 3) pārstāv aproces ar ornamentu no aplīšu rindām, kuras noslēdz *dieva zīmes*. Diemžēl nopietnai klasifikācijai pagaidām nepietiek materiāla, jo aproču ir maz, tās ir slikti saglabājušās, nodilušas un patinas bojātas.

Aproces ar pirmā tipa ornamentu

Aproces (4.att.: 1) galus rotā ne daudz vertikāli izstieptu rombu ķēdes, rombi iegravēti ar vienlaidu līniju. Aproces centrs nodalīts, gar tā malām zobrata līnija, bet laukums aizpildīts ar atšķirīgiem rombiem, kas arī iezīmēti ar zobrata līniju. Parasti tie ir skaitā no viena līdz trīs, papildināti ar aplīšiem to centrā. Aproces galu rotājuma rombu ķēdi centrā noslēdz trīs aplīšu bloks. Šāds motīvs atrodams uz aprocēm no Puzes Lejaskroga kapsētas 142., 147. un 136. kapa, kā arī uz apro-

⁵⁵ Седова М. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – Москва, 1981. – Рис. 38: 18; 39 1: 17; 40 1: 8; 41: 1–3, 13. (Turpmāk: Седова М. Ювелирные...)

cēm no Ziru Sises un Užavas. Pie tam uz daļas no tām rombi atrodas interesantā izkārtojumā, ar vienu virs otra ejošiem stūriem, tie it kā sajūgti ķēdē. Šāds ornaments atrodams starp slavenajiem bērza tās dekoriem no Kernoves Lietuvā. Pastāv uzskats, ka ornaments uz tāsīm nācis no Eiropas tekstilijām.⁵⁶

Aproces ar otrā tipa ornamentu

Visu aproces (4.att.: 2) virsmu klāj ar zobrata līniju iezīmēti vienādi rombi, kas papildināti ar aplīšiem centrā. Šim tipam pieder aproces no Puzes Lejaskroga 147. kapa. Iespējams, šis motīvs saistāms ar vienkāršotu rombveida pinuma motīvu. Tieši šis ornaments ir vistuvāks aprocei no Novgorodas. Rombi arī šeit vienkārši, iegūti krustojoties diviem likločiem,⁵⁷ aproce datēta ar 13.–14. gadsimtu. Vispār plānās taisnās aproces ar sašaurinātiem, noapaļotiem galiem raksturīgas lībiešiem un citiem Baltijas somiem.

Aproces ar trešā tipa ornamentu

Trešā tipa ornamentu pārstāv aproces (4. att. : 3) ar horizontālu riņķīšu rindām galu rotājumā, kuras noslēdz vertikāla riņķīšu josliņa un *dieva zīme*. Šādas aproces atrastas Puzes Lejaskroga kapsētas 142. kapā. Tieši šajā gadījumā var saskatīt paralēles ar kuršu lentveida aproču ornamenta kārtojumu, kur galu rotājums

strikti nodalīts no centrālās daļas rotājuma un to noslēdz *dieva zīmes*.

Atsevišķos gadījumos vērojamas motīvu saplūšanas tendences, kā arī kuršu klasisko lentveida aproču ornamenta sistēmas zināma ietekme.

Riņķsaktas

Viduslaiku riņķsaktām ir raksturīga samērā liela formu dažādība, kas saistīta ar dažādiem to izcelsmes avotiem. Riņķsakta kā tāda ir Rietumeiropas forma, kas pie mums parādās samērā vēlu – agrākās riņķsaktas zināmas kuršu un zemgaļu teritorijās ne agrāk par 12. gadsimtu.⁵⁸ Kuršiem to rašanās vairāk saistīta ar pakavsaktām ar rēdžu galiem un loka ribojumu. Zemgaļu teritorijās tās ir lietas saktiņas ar grūti aprakstāmu izliektu formu dekorējumu, kura izcelsmi, iespējams, var saistīt ar skandināvu zvēru stila sikdāļām, vai arī saktas ar plakanu virsmu un sudraba platējumu. Tomēr jau 13. gadsimtā sastopamas samērā plānas skārda riņķsaktas ar stipri profilētu loku.⁵⁹ Pēc krustnešu iekarojumiem Latvijā parādās saktu formas, kas ir tieši saistītas ar Hanzas pilsētu apvienību.⁶⁰ Domājams, ka Latvijā šīs saktu formas izplatās no lielākajiem centriem uz perifēriju, bet kā Dobelē, tā Puzē to datējums nav agrāks par 14. gadsimta otro pusi, lai gan Rietumeiropā tās datē ar 12.–14. gadsimtu.⁶¹ Šīs

⁵⁶ Luhtanas A., Velius G. Kernave – litewska Troja: Katalog wystawy ze zbiorow Panstowego Muzeum – Rezerwatu archeologii I Historii w Kernave, Litwa. – Warszawa, 2002. – S.164-166.

⁵⁷ Седова М. Ювелирные... – Рис 41: 2.

⁵⁸ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 306.lpp.

⁵⁹ Brīvkalne E. Tērvetes... – 134.lpp., 9.att.: 1, 5–7.

⁶⁰ Valk H. A subgroup of the «Hanseatic brooches» in Estonia // The Medieval town in the Baltic: Hanseatic history and archeology. Preceedings the first & second seminar Tartu, Estonia 6th–7th June 1997 and 26th–27th June 1998. – Tartu, 1999. – P.85-98. (Turpmāk: Valk H. A subgroup...)

⁶¹ Heindel I. Hochmittelalterliche gevandschnallen im westslawischen Siedlungsgebiet // ZIA Z. Archaol. 23. – Berlin, 1989. – Z.87. (Turpmāk: Heindel I. Hochmittelalterliche...)

5. att. Ažūrās gotiskās saktas no Puzes Lejaskroga kapsētas. 1 – rozetveida sakta bez vidusriņķa (57. kaps, Nr. 199), 2 – rozetveida sakta ar vidusriņķi (110. kaps, Nr. 488), 3 – zvaigžņveida lilijgalu sakta (31. kaps Nr. 99), 4 – riņķīšu rozetes sakta (98. kaps Nr. 10), 5 – riņķīšu rozetes sakta (46. kaps Nr. 181 A), 6 – logu rozes sakta (147. kaps Nr. 439)

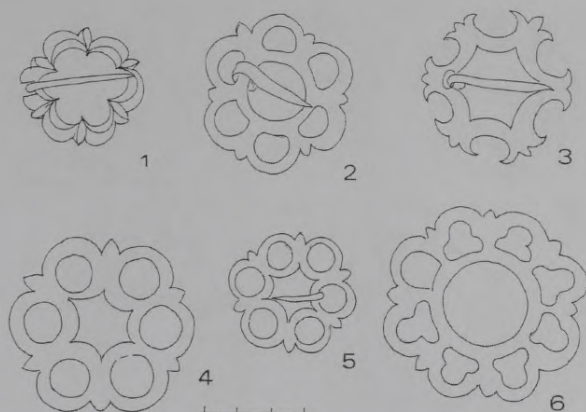

Fig. 5. Openwork Gothic brooches from Puzes Lejaskrogs Cemetery. 1 – rosette brooch without central ring (grave 57, No. 199); 2 – rosette brooch with central ring (grave 110, No. 488); 3 – star brooch with lily ends (grave 31, No. 99); 4 – rosette brooch with rings (grave 98, No. 10); 5 – rosette brooch with rings (grave 46, No. 181 A); 6 – rose brooch with 'windows' (grave 147, No. 439).

saktas raksturo šaurs loks un visbiežāk reljefs uzraksts vai ornamenti, saktas zosla piestiprināta, izveidojot speciālu iecirtumu saktas lokā. Bez tam izplatītas figurālas ažūras saktas, kurām pamatā rozetes motīvs. Vai šīs saktas pieder klasiskajām riņķsaktām Latvijas saktu klasifikācijas tradīcijā, ir diskutējams jautājums, bet, tā kā riņķsaktām tiek pieskaitītas visas saktas, kurām ir atvere centrā, arī ja tās ir dzīvnīeku formā, kur riņķis nav saskatāms,⁶² tad tas būtu visnotaļ pieļaujams risinājums.

15. gadsimtā atgriežas profilētās saktas, tā saukto lietuviešu saktu veidā. Tās atstāj lielu iespaidu uz vietējo saktu izga-

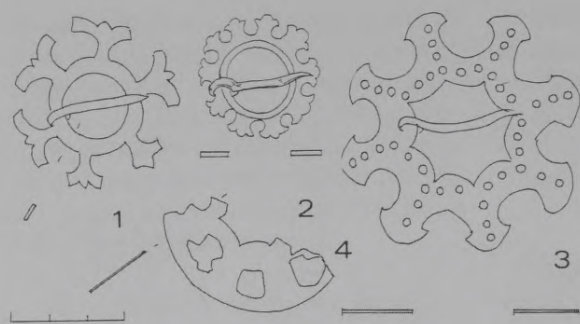
tavošanu, gan galvenokārt Zemgales teritorijā. Interesanti pieminēt, ka Lietuvā šo saktu parādīšanās tiek saistīta ar zemgaļu cilšu migrācijām.⁶³ Tā kā šīs saktas Kurzemei mazāk raksturīgas, bet Dobeļē atrastās ir publicētas,⁶⁴ turpmāk tās atsevišķi apskatītas netiks. Šajā laikā profilētās saktas var jau uzskatīt par vietēju tradīciju. Paralēli šīm saktām vietējai tradīcijai var pieskaitīt arī plakanās saktas ar speciālu atveri zoslas piestiprināšanai, tās parasti ir ar platāku loku. Lai gan šāds zoslas piestiprināšanas veids pazīstams arī citur Eiropā, par hronoloģiski noteiktu tas tiek uzskatīts Igaunijā⁶⁵ un daļēji arī Latvijā. Tās nenoliedzami ir Hanzas saktu inspi-

⁶² Lightbown R.W. Mediaeval European jewellery with a catalogue of the collection in the Victoria & Albert Museum. – London, 1992. – P.147-200. (Turpmāk: Lightbown R.W. Mediaeval...)

⁶³ Žulkus V. Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhundert // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995. – Z.159.

⁶⁴ Vaska B. Dobeles riņķsaktas un to ornamenti (14.–17. gs.) // Letonica. – 2002. – Nr. 8. – 88.-91.lpp., 10.att. (Turpmāk: Vaska B. Dobeles...)

⁶⁵ Valk H. A subgroup... – P.85.

6. att. Ažūro gotisko saktu hibrīdi. 1 – zvaigžņveida lilijgalu sakta, kas izgatavota no rozetveida saktas ar vidusrīņķi (Puzes Lejaskrogs 136. kaps Nr. 175), 2 – zvaigžņveida sakta, kas līdzinās maku apkalumiem – (Dobeļe VI 234 : 3130), 3 – zvaigžņveida sakta (Ventspils novads VVM 11527), ažūrās riteņveida saktas fragments (Puzes Lejaskrogs 2001. g. sa. Nr. 181)

Fig. 6. Hybrid forms of openwork Gothic brooches. 1 – star brooch with lily ends, made from a rosette brooch with central ring (Puzes Lejaskrogs, grave 136, No. 175); 2 – star brooch resembling purse fittings (Dobeļe VI 234 : 3130); 3 – star brooch (Ventspils area, VVM 11527); 4 – fragmentary openwork wheel brooch (Puzes Lejaskrogs, 2001, stray find No. 181)

rētas. Sākotnēji saktas zoslas piestiprinājumam izveidoti iecirtumi saktas lokā, bet vēlāk tas aizstāts ar speciāli izveidotu atveri. Jāatzīmē, ka agrajām kuršu un zemgaļu saktām saktas zoslas piestiprināšanai izveidots daudz sarežģītāks mehānisms, kas apslēpts zem saktas plāksnes. Sākot ar renesansi, saktām parādās vāji profilēts segmentveida loks. Šajā laikā tā būtu uzskatāma par izteikti vietēju parādību, jo renesanses laikā, mainoties apģērba modei, saktas iziet no aprites. Tomēr zemnieku vajadzībām tās turpina izgatavot arī cunftu amatnieki, vismaz sudraba saktas ar labu renesanses dekoru.⁶⁶

Saktas turpmāk tiks apskatītas, vadoties no to stilistiskās piederības un hronoloģiskā secībā. Tā kā Dobeļes kapsētas materiāls ir jau publicēts, saktas tiks apskatītas pa grupām šādā kārtībā: Puzes Lejaskrogs un citur Kurzemē, Dobeļe un

citur Zemgalē, citur Latvijā, Lietuvā vai Igaunijā, citur Eiropas zemēs. Datēšanai izmantotās monētas noteica T. Berga, A. Vijups un A. Burkovska. (Tā kā T. Berga monētas noteica sarežģītākajos gadījumos, tas tālāk tekstā tiks īpaši atzīmēts.)

Gotiskās saktas

Ažūrās gotiskās, rozetveida un zvaigžņveida lilijgalu saktas

Lai gan šo saktu loks parasti nerotāts, tās ornamenta izpētei ir svarīgas ar savu ornamentālo formu, kurai pamatā pusaploce. Šīs saktas sadalās vairākos tipos, kuru datējumos ir nelielas atšķirības. Zināmas problēmas ar nosaukumu ir saktām, ko Dobeļē, trūkstot precīzākam terminam, esmu saukusi par gotiskajām ažūrajām saktām ar uz āru vērstām aplocēm.⁶⁷ Visprecīzāk tās varētu saukt par zvaigžņveida lilijgalu saktām.

⁶⁶ Kirme K. Eesti soled. – Tallinn, 1986. – Lhk. 30. (Turpmāk: Kirme K. Eesti...)

⁶⁷ Vaska B. Dobeļes... – 80.lpp., 2.att.: 3.

7. att. Dažādas gotiskās saktas. 1 – 3 saktas ar vairodziņiem, 1 – ar ierāmējumu (Puzes Lejaskrogs 147. kaps Nr. 445), 2 – ar trīsīnātu stabiņu (Puzes Lejaskrogs 136. kaps Nr. 165), 3 – ar rozetēm (Kazdanga KPM 1721/ IX b8), 4, 5 – krupja saktas: 4 – ar trīsīnātām līnijām (Puzes Lejaskrogs 110. kaps Nr. 499) 5 – ar saulīšu ornamentu (Puze VVM 1093), 6, 7 – saktas ar krustveida atvērumu, 6 – ar trīsīnātām līnijām (Puze KPM 2077, 28/XIII 9), 7 – ar taisnām līnijām (Kazdanga KPM 1719/ IX b 8)

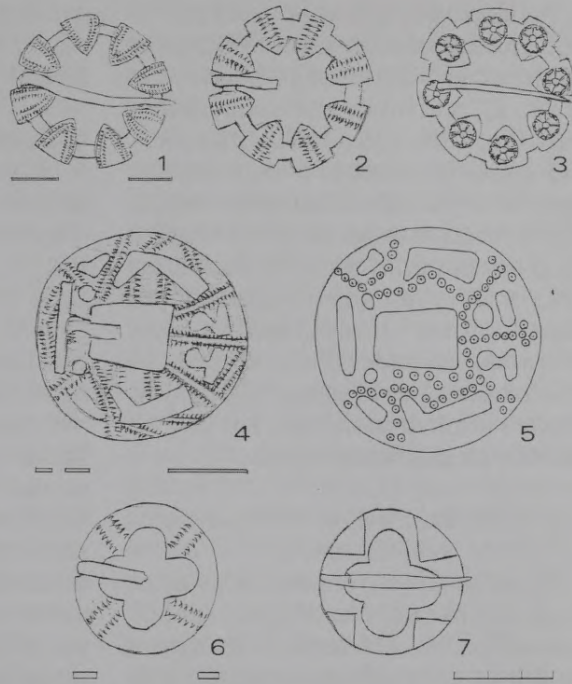

Fig. 7. Various Gothic brooches. 1–3 brooches with shields: 1 – with frame (Puzes Lejaskrogs, grave 147, No. 445); 2 – with pillar in zigzag line (Puzes Lejaskrogs, grave 136, No. 165); 3 – with rosettes (Kazdanga KPM 1721/ IX b8); 4, 5 – ‘toad’ brooches: 4 – with zigzag lines (Puzes Lejaskrogs, grave 110, No. 499); 5 – with design of ‘suns’ (Puze VVM 1093); 6, 7 – brooches with cruciform opening: 6 – with zigzag lines (Puze KPM 2077, 28/XIII 9); 7 – with straight lines (Kazdanga KPM 1719/ IX b 8)

1. Rozetveida saktas, no sešām pusaplocēm bez vidusriņķa

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas pavisam 16 šādas saktas (5.att.: 1), no tām piecas apbedījumos (46., 57., 59., 112. 134. kapā). 57. un 59. kapā tās atrastas kopā ar Tallinas 14. gadsimta brakteātiem un līdz ar to tās datējamas ar 14. gadsimtu (not. T. Berga), 46. kapā bija Tartu bīskapijā kalts Lībekas tipa feniņš, datēts ar 14. gadsimta beigām – 15. gadsimta pirmo ceturksni. Tātad Pu-

zē šīs saktas datējamas ar 14. gadsimtu un 15. gadsimta pirmo ceturksni. Trīs šādas saktas nāk no Kazdangas, divas no Kurzemes bez tuvāk norādītas atradumu vietas,⁶⁸ viena sakta no Jūrkalnes Darvdedžiem.⁶⁹ Dobelē šādas saktas arī atrastas kopā ar monētām, kas ļauj tās datēt ar 14. gadsimta beigām un 15. gadsimta sākumu.⁷⁰ Rīgā, Doma pagalma kapsētā (Zaļā kapsēta) savrupatrasta sakta tiek datēta ar 13.–14. gadsimtu.⁷¹

⁶⁸ KPM 17199; 1722; 2048, 62; 2048, 63.

⁶⁹ A 9198.

⁷⁰ Vaska B. Dobeles... – 79.lpp.

⁷¹ Celmiņš A. Pētījumi Rīgas Doma pagalma kapsētā // ASM, 1996. un 1997. – Rīga, 1998. – 30.lpp., 6.att.: 9.

2. Rozetveida saktas ar vidusrīņķi

Puzes Lejaskroga kapsētā (kopā ar saktām no KPM) atrastas 19 šādas saktas (5.att.: 2), no tām desmit apbedījumos (46., 98., 110, 125., 126., 129., 136., 147. kaps). 46. kapā tā atrasta kopā ar Tartu bīskapijā kaltu Lībekas tipa feniņu, kas ļauj to datēt ar 14. gadsimta beigām, 15. gadsimta pirmo ceturksni. Šāda sakta zināma arī no Ventspils novada Ventspils muzejā un no Ventspils apriņķa, abas bez tuvākas atradumu vietas norādes, kā arī Jūrkalnes Darvdedžos.⁷² Dobelē tās atrastas kopā ar monētām, kas ļauj tās datēt ar 14. gadsimta beigām.⁷³

3. Rozetveida saktas, kuru pamatā rīņķišu rozete

Puzes Lejaskroga kapsētā šādas saktas (5.att.: 4, 5) atrastas četras, visas apbedījumos (46., 98., 126. kapā.) Viena sakta no KPM atrodas Ventspils muzeja fondos,⁷⁴ bez tam šāda sakta atrasta Ziru Sises Ratniekos.⁷⁵ Saktas ir divu izmēru, mazākās 40 mm diametrā, lielākās 55–60 mm diametrā.

4. Logu rozes saktas

Puzes Lejaskroga kapsētā viena šāda sakta (5.att.: 6) atrasta apbedījumā (147. kapā). No Puzes nāk arī sakta no KPM, kas tagad atrodas Ventspils muzejā. Analoga sakta arī nāk no Ventspils apriņķa,

gan bez tuvākas atradumu vietas norādes.⁷⁶ Šādas saktas vairāk raksturīgas Lietuvai.⁷⁷

5. Zvaigžņveida saktas ar lilliju galiem

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas 13 šādas saktas (5.att.: 3), no tām septiņas – apbedījumos (24., 31., 57., 63., 95., 110., 136. kapā) 57. kapā tās atrastas kopā ar Tallinas 14. gadsimta brakteātiem un līdz ar to tās datējamas ar 14. gadsimtu (not. T. Berga). 31. kapā tā atrasta kopā ar Tartu bīskapa Dītriha III Dameroves (1379–1400) šiliņu, datējums līdz ar to 14. gadsimta beigās, 63. kapā savukārt bija Tartu bīskapa Johanna II Bertkova (1473–1485) ārtīgs – 15. gadsimta trešais ceturksnis vai beigās. Tātad saktas datējamas ar 14. un 15. gadsimtu, tomēr nevarētu būt agrākas par 14. gadsimta beigām. Bez tam šādas saktas atrastas Ziru pagasta Vendzavā⁷⁸ un Sises pagasta Ratniekos.⁷⁹ Dobelē šādas saktas datētas ar 14. gadsimta otro pusi vai beigām,⁸⁰ tāpēc varam domāt, ka Puzē tās lietotas ilgāk nekā Dobelē.

6. Gotiskā ažūrā sakta slēgtā rīņķī

Puzē Puzes Lejaskroga kapsētā savrupatrasts saktas fragments (2001. gads, Nr. 181) (6.att.: 4). Atgādina riteni ar spieķiem, kuriem vidū pairesnājums. Šādas saktas vairāk izplatītas Lietuvā.⁸¹

⁷² KPM Nr. 2035; VVM 1064; A 1985.

⁷³ Vaska B. Dobeles... – 79.lpp.

⁷⁴ VVM 1518.

⁷⁵ VVM Nr. 5700.

⁷⁶ VVM 11510; KPM Nr. 2035; 32.

⁷⁷ *Urbanavičiene S.* Diktaru kapinynas // Lietuvos archeologija 11. Viduramžiu senkapiai. – Vilnius, 1995. – Pav. 29: 14. (Turpmāk: *Urbanavičiene S.* Diktaru...)

⁷⁸ KPM Nr. 127.

⁷⁹ VVM 5671.

⁸⁰ Vaska B. Dobeles... – 79.lpp.

⁸¹ *Rickevičiute K.* Karmelavos kapinynas // Lietuvos archeologija 11. Viduramžiu senkapiai. – Vilnius, 1995 – Pav. 5.: 7. (Turpmāk: *Rickevičiute K.* Karmelavos...); *Urbanavičiene S.* Diktaru... – Pav. 30: 2.

7. Saktu hibrīdi un pārveidojumi

Puzē Puzes Lejaskroga kapsētā 136. kapā atrasta neparastas formas sakta (6.att.: 1, 3), kas pagatavota, izņemot arkas loku vidusdaļas rozetveida saktai ar vidusrīņķi. Ventspils muzejā atrodas neordināras formas zvaigžņveida sakta, kurai ir attāla līdzība ar zvaigžņveida lilijgalu saktām, iespējams, ka tā tapusi kā šādas saktas atdarinājums.⁸² Dobelē atrasta sakta, kas varētu būt rozetveida saktas bez vidusrīņķa atdarinājums.⁸³ Interesanti, ka šādi izplatīto saktu formu atdarinājumi, kas varētu būt izveidojušies vietējā vidē, ir diezgan reti.

Visa šī saktu grupa nenoliedzami pieder vienam blokam, kuru apvieno pusaploce, kas ir tipisks gotikas ornamenta motīvs, bet tā sastopama jau vismaz romānikā vai pat agrāk. Arhitektūrā tā parādās kā arkāžu joslas celtnu dekorā, bet tā plaši lietota arī gotikas lietišķajā mākslā. Tas, ka sākotnēji saktām pamatā ir tieši arkas motīvs, nevis rozete, varētu liecināt nedaudz vēlākas saktas, kurām šis arku motīvs jau parādās gravēta ornamenta veidā. Bez tam saktas bez centrālā apļa parādās mazliet agrāk nekā saktas ar centru. Acīmredzot uz šīm saktām iespaidu atstāj gotikas ornamentā dominējošais rozetes motīvs, bet vēlākie eksemplāri iegūst loga rozei

līdzīgu formu. Izstiepjot šā veida saktu horizontālā plāksnē, mēs iegūstam it kā arhitektonisku kolonādi ar arku pārsegumu.

Zvaigžņveida lilijgalu saktu pamatā ir pusaploce, tikai tagad tā vērsta uz āru. Lai gan jau Naumburgas Ūtas tērpā ir redzama šādas konstrukcijas sakta, iespējams, ka šīm saktām ir kāds sakars ar Lietuvā populārājiem bronzas maku apkalumiem,⁸⁴ kuri ir agrāki – tos datē ar 13.–14. gadsimtu.⁸⁵ Tie atrasti arī citur Lietuvā.⁸⁶ Par to netieši liecina viena sakta no Dobeles (6.att.: 2), kuru līdz šim uzskatīju par aplūkojamās grupas saktu atdarinājumu, bet tai analogijas atrodamas Lietuvā, arī Obeļai kapulaukā.⁸⁷ Šīs saktas nenoliedzami ir ģenētiski saistītas ar iepriekšminētajiem apkalumiem. Atšķirībā no zvaigžņveida lilijgalu saktām to centrālais atvērums ir apaļš. Tām nedaudz līdzīgas ir zobratveidīgās saktas, kāda viena atrasta Tērvetē un ko E. Brīvkalne sauc par saules saktu,⁸⁸ bet kuras pazīstamas arī Lietuvā.⁸⁹

Paliek jautājums, cik lielā mērā iepriekšminētās saktas saistāmas ar zvaigžņu saktām, kas, lai gan skaitās raksturīgas 12. gadsimta latgaļiem, sastopamas plašākā teritorijā, arī Lietuvā.⁹⁰ Saktas zvaigznes veidā Latvijā sastopamas arī viduslaikos, piemēram, sakta no Mārtiņsalas kapsētas, kas rotāta ar M burtu.

⁸² VVM 11527.

⁸³ Vaska B. Dobeles... – 2.att.: 5.

⁸⁴ *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai tyrimai. Obeliu kapinynas // Lietuvos Archeologija. – Vilnius, 1988. – No. 6. – Pav.99. (Turpmāk: *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai...)

⁸⁵ *Luhtanas A., Velius G.* Kernave... – S.168, 169.

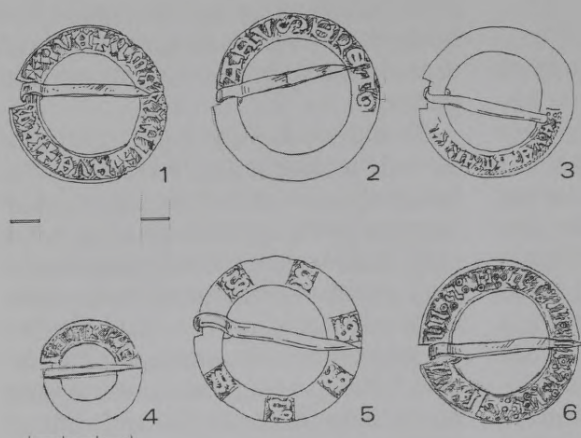
⁸⁶ *Urbanavičiene S.* Diktaru... – Pav.38: 1.

⁸⁷ *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai... – Pav.97.; *Urbanavičiene S.* Diktaru... – Pav.29.: 1.

⁸⁸ Brīvkalne E. Tērvetes... – 134.lpp., 9.att.: 3.

⁸⁹ *Urbanavičiene S.* Diktaru... – Pav.32.: 4, *Rickevičiute K.* Karmelavos... – Pav.20.

⁹⁰ *Urbanavičius V., Urbanavičiene S.* Archeologiniai... – Pav.96.: 6.

8. att. Marijas saktas (riņšaktas) no Puzes Lejaskroga kapsētas. 1 – ar uzrakstu uz visa loka (147. kaps Nr. 447), 2 – ar uzrakstu loka augšpusē (131. kaps Nr. 120), 3 – ar uzrakstu loka lejasdaļā (136. kaps Nr. 171), 4 – mazā sakta (116. kaps Nr.232), 5 –sakta ar S burtu (91. kaps Nr. 299), 6 – sakta ar atdarinātu uzrakstu (sa. 2001.g. Nr. 226)

Fig. 8. Mary brooches (annular brooches), from Puzes Lejaskrogs Cemetery. 1 – inscribed on the whole of the ring (grave 147, No. 447); 2 – inscribed at the top of the ring (grave 131, No. 120); 3 – inscribed on the bottom of the ring (grave 136, No. 171); 4 – small brooch (grave 116, No. 232); 5 – brooch with letter S (grave 91, No. 299); 6 – brooch with imitation inscription (stray find, 2001, No. 226.)

Citas gotiskās saktas

8. Saktas ar vairodziņiem

Lejaskroga kapsētā atrastas divas saktas (7.att.: 1), abas apbedījumos (147. un 136. kapā). Vienu rotā vairodziņu ierāmējums ar dubultlīniju (136. kapā), otru vienkārši trīsinātu kāsišu stabiņi, kas šķērso vairodziņus pa vertikālo asi, kas principā ir parastais starpelementa ornaments. Šāda sakta atrasta arī Jūrkalnes Darvdedžos, 3. kapā.⁹¹ Sakta ar trīsinātu ierāmējumu nāk no Ventspils apriņķa.⁹² Kazdangā atrasta sakta ar rozešu rotājumu⁹³ un sīks saktas fragments, uz kura ornaments nav saskatāms. Dobelē šāda

sakta, kas rotāta ar rozetēm, datēta ar monētu – 14. gadsimta otrās puses brakteātu, tātad attiecas uz 14. gadsimta otro pusi vai beigām.⁹⁴ Kas attiecas uz viduslaiku saktām rietumslāvu apgabalos, iespējams, ka līdzīga sakta nāk no Hellersdorfas.⁹⁵ Lai gan ornaments uz šīm saktām diezgan trūcīgs, gadījumos, kad tās ir rozēs veida rozetes, tas labi sasaistās ar saktas formu un rada patīkamu iespaidu. Iespējams, šis motīvs saistāms ar Rietumeiropā valkātajām vairoga saktām. Agrākos periodos sastopamas milzu saktas vairoga veidā, kuras valkāja augstmaņi.⁹⁶ Vairogs redzams arī uz juvelieru izgata-

⁹¹ Šnore E. Izrakumi... – 60.lpp., 3.att:1.

⁹² KPM 2035; 31.

⁹³ KPM 1721, 1715.

⁹⁴ Vaska B. Dobeļe... – 80.lpp.

⁹⁵ Heindel I. Hochmittelalterliche... – Z. 8., Abb.3: 5 (diemžēl, zīmējums ir pārāk shematisks un autors nav devis saktas griezumus).

⁹⁶ Lightbown R.W. Mediaeval... – P.136, 137, fig. 40, 41.

9. att. Marijas saktas (stūrsaktas) no Puzes Lejaskroga kapsētas.
1 – ar uzrakstu AVE MARIA (sa. 2001. g. Nr. 15), 2 – ar S burtu (VVM 10879/ 1–3), 3 – ar atdarinātu uzrakstu (sa. 2001. g. Nr. 243)

Fig. 9. Mary brooches (cornered brooches) from Puzes Lejaskrogs cemetery.
1 – with AVE MARIA inscription (stray find, 2001, No. 15); 2 – with letter S (VVM 10879/ 1 – 3); 3 – with imitation inscription (stray find, 2001, No. 243)

votu, dārgakmeņiem rotātu riņķsaktu zoslām.⁹⁷ Interesanti, ka 14.–15. gadsimtā, kad tas redzams uz saktām, vairoga motīvs saistīts ar heraldiku un ir dižciltības zīme kā tāda.⁹⁸ Lai gan saktu tips, kur uz šaura riņķa izvietots dažāda veida dekors, kas ritmiski atkārtojas, ir diezgan izplatīts gotikas juveliermākslā, parastākos gadījumos tās ir rozetes, dārgakmeņi vai medaļonos ietverti figurāli motīvi.⁹⁹ Līdz ar to vairoga motīvs vienkāršo aprindu lietotā un no diezgan lēta izejmateriāla, bez īpašam prasmēm izgatavotā tērpja funkcionālo saspaužu rotājumā ir vairāk nekā neparasts.

9. Krupja saktas (pūces saktas, Marijas saktas)

Puzē Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas piecas šādas saktas (7.att.: 4, 5), no kurām četras – apbedījumos (117., 136., 139., 147. kapā). Šāda sakta atrasta arī Ventspils apriņķa Ziru Sises Ratniekos.¹⁰⁰ Dobelē šādu saktu nav. Heindels tās sauc par pūces saktām (*Eulenfibeln*) un apraksta kā stilizētu M burtu gotu tekstūrā, kas atrodas apaļā rāmī. Saktu, kas

nāk no Varšavas–Vilanovas muižas (*Friedhof Warszawa–Wilanow*), viņš datē ar 14. gadsimtu un atzīmē, ka paralēles tām atrodamas Prūsijā un Lietuvā.¹⁰¹ Iespējams, ka par sākotnējo paraugu tām kalpojušas figūru saktas, kas viduslaikos sastopamas Rietumeiropā. Saktas pagatavotas no bronzas vai cita vara sakausējuma plāksnes, tām izgriežot neregulārus, bet noteiktā kārtībā sakārtotus caurumus, kuru zīmējums atgādina krupja atveidu. Saktas diezgan trūcīgi un pavirši rotātas ar ļoti rupju trīsinājuma ornamentu. Salīdzinājumā ar visu Latviju, tā ir tipiska Kurzemes parādība.

Marijas saktas

Marijas saktas pēc klasifikācijas pieder riņķsaktām ar šauru plakānu loku un speciālu iecirtumu lokā zoslas (adatas) piestiprinājumam. Tās tiek apskatītas atsevišķi no ornamentētajām saktām, jo gotiskais uzraksts AVE MARIA, kas tās apvieno, atrodams uz dažādas konfigurācijas un izmēru saktām. Saktas atrastas kā Latvijā, tā Igaunijā, bet Lietuvā tās nav izplatītas. Šīs saktas ir sena Rietumeiropas

⁹⁷ Turpat. – P.51.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat. – P.147–155.

¹⁰⁰ VVM 5669.

¹⁰¹ Heindel I. Hochmittelalterliche... – Z.89, Abb.6.: 8.

10. att. Marijas saktas (četrlapu). 1 – Puzes Lejaskroga kapsēta (31. kaps Nr. 97), 2 – Mārtiņsalas kapsēta (260. kaps VI 22: 272), Jūrkalnes Darvdedži (sa. A 9189)

Fig. 10. Mary brooches (quatrefoil). 1 – Puzes Lejaskrogs Cemetery (grave 31, No. 97); 2 – Mārtiņsala Cemetery (grave 260, VI 22: 272); Jūrkalnes Darvdedži (stray find, A 9189).

forma, kas tiek saistīta ar Hanzas pilsētu savienību, kaut arī to izplatības robežas ir plašākas.¹⁰² Tās raksturīgas arī rietumslāvu apgabaliem.¹⁰³ Heindels saktu uzrakstus iedala piecās grupās. Šajā gadījumā nozīmīgākā ir pirmā grupa – *Enģeļa sveiciens* saīsinājumos, kas nāk no Lukasa evaņģēlija. Tas skan “*Ave Maria gratia plena, Dominus tecum benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Iesus.*” Lai gan citur Eiropā saktu uzrakstos satopamais teksts var nākt no dažādām šīs uzrunas vietām,¹⁰⁴ Livonijā nenoliedzami dominē tikai pirmie divi vārdi, kas var būt arī kļūdaini. No Bībeles citātiem dominējošais VERBUM DOMINI Livonijā parādās vēlāk, ne agrāk kā 16. gadsimta vidū, bet romiešu dzejnieku citāti vismaz pagaidām nav zināmi vispār. No saīsinājumiem galvenais ir burts S, bet citi mūsdienās vairs nesaprotamie saīsinājumi ir reti.

10. Marijas saktas – riņķsaktas (8.att.)

Puzes Lejaskroga kapsētā kopā atrastas 38 saktas, no tām apbedījumos 22

saktas (11., 25., 42., 46., 63., 91., 100., 102., 131., 134., 136., 147. kapā). 63. kapā sakta atrasta kopā ar Tartu bīskapa Johanna II Bertkova (1473–1485) ārtiņu, kas to datē ar 15. gadsimta trešo ceturksni, beigām. Šis nenoliedzami ir ļoti vēls datējums.

Uzraksts AVE MARIA, spriežot pēc niansēm burtu izveidojumā, var būt nācis no četrām dažādām amatnieku darbnīcām. Saktas iespējams iedalīt trīs tipos pēc uzrakstu novietojuma, lai gan Heindels iedala tikai divos.¹⁰⁵ Pirmais tips – uzraksts loka augšpusē – Puzē redzams uz deviņām saktām, otrais tips – uzraksts loka lejasdaļā – uz septiņām saktām. Trešais tips – uzraksts aizņem visu saktas loku – redzams tikai uz trīs saktām, bez tam divas saktas atrastas ar S burtu, kas varētu būt vārda *Sanktus* saīsinājums, un divas ar nesalasāma uzraksta atdarinājumiem. Bez tam šādas saktas atrastas Kazdangā¹⁰⁶ un Ventspils apriņķī bez tuvākas atraduma vietas norādes.¹⁰⁷ Sakta ar S burtu nāk no Ventspils novada.¹⁰⁸ Popes Lazdu senkapos atrasto saktu izrakumu

¹⁰² Valk H. A subgroup... – P.85.

¹⁰³ Heindel I. Ave–Maria Schallen und Hanttruverbratzen mit Inschriften // *Zeitschrift für archaologie* 20. – Berlin, 1986. – S. 66–72. (Turpmāk: *Heindel I. Ave–Maria...*)

¹⁰⁴ Turpat. – S.68, 69.

¹⁰⁵ Turpat. – S.67.

¹⁰⁶ KPM 1720.

¹⁰⁷ KPM 2035: 28; 38.

¹⁰⁸ VVM 633.

11. att. Saktas ar vīnstīgas un iesvītrotu trīsstūru ornamentu. 1–2 vīnstīgas ornamenti, Puzes Lejaskroga kapsēta, 1 – ar šaurajām lapām (sa. 2001. g. Nr. 418), 2 – ar vīnogu jeb akanta lapām (sa. 2001. g. Nr. 110), 3 – sakta ar iesvītrotu trīsstūru ornamentu (Popes Lazdas VVM 27851/ 1)

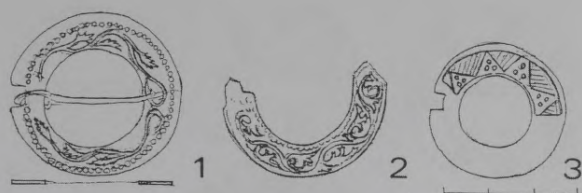

Fig. 11. Brooches with vine-tendrill and hatched triangle design. 1–2 – vine-tendrill design, Puzes Lejaskrogs Cemetery; 1 – with narrow leaves (stray find, 2001, No. 418); 2 – with vine or acanthus leaves (stray find, 2001, No. 110); 3 – brooch with hatched triangle design (Popes Lazdas VVM 27851/ 1)

autors M. Lūsēns datē ar 13. gadsimta beigām un 14. gadsimtu.¹⁰⁹ Dobelē šīs saktas nav tieši datētas ar monētām, bet atrastas kopā ar rozetveida saktu ar vidusriņķi, kāda citā kapā ir atrasta kopā ar 14. gadsimta beigu monētu.

11. Mazās saktas

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas deviņas saktas ar gotisku uzrakstu, domājams, AVE MARIA, kuru diametrs 28–32 mm. No tām astoņas saktas atrastas apbedījumos (46., 68., 79., 95., 102., 116., 131. kaps). 46. kapā sakta atrasta kopā ar Tartu bīskapijā kaltu Lībekas tipa feniņu, kas to datē ar 14. gadsimta beigām – 15. gadsimta pirmo ceturksni. Dobelē zināmas trīs šādas saktas.

12. Marijas saktas – stūrsaktas

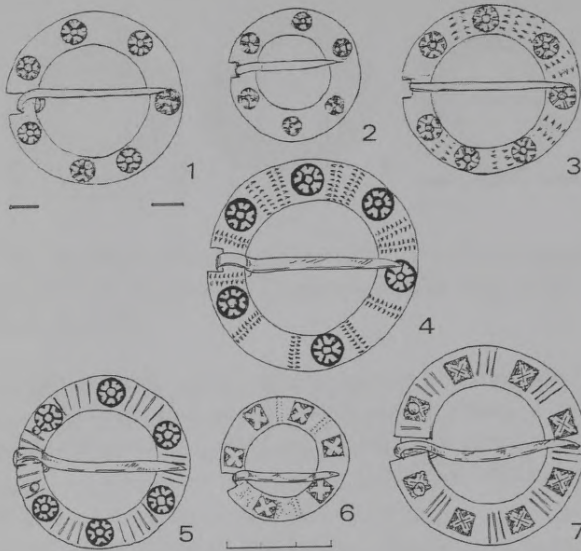
Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas astoņas šādas saktas (9. att.), divas no tām apbedījumos (25., 108. kaps). Divas veselas saktas un vienas saktas fragments

pārstāv vairāk vai mazāk salasāmus uzrakstus, iespējams, AVE MARIA, pie tam fragmentārā sakta un sakta no 25. apbedījuma pārstāv vienu burtu variantu, bet savrupatrasta sakta, kur riņķišu rozetes atdala katru burtu, citu. Uz divām saktām, viena no 108. kapa, redzami nelsāmi uzrakstu atdarinājumi, kas tomēr ir konsekventi un laiku pa laikam gadās arī citur Latvijā. Noteicošais šajos atdarinājumos ir pareizi gotisko minuskulu stabiņi, ka it kā veido M burtu. Pārējie burti aizstāti ar šādiem pašiem, tikai daudz īsākiem stabiņiem un reljefiem sīkiem riņķiņiem. Šāds aizstāts uzraksts sastopams arī uz riņķsaktām, piemēram, uz savrupatrastas saktas no Puzes. Analoga riņķsakta atrasta arī Dobelē. Uz vienas saktas, kas atrasta 1979. gadā, redzams "S" burts. Ar S burtu nāk arī sakta no Jūrkalnes Darvdedžiem.¹¹⁰ Šāda sakta atrasta arī Dobelē.¹¹¹ Bez tam, ar nodilušiem vai patinētiem un tādēļ nesalasāmiem uzrakstiem zināmas divas saktas no Puzes, fragmentāra sakta no Ziru Sises Ratnie-

¹⁰⁹ Lūsēns M. Arheoloģiskie pētījumi Popes pagasta Lazdu senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 129.lpp., 1.att.: 8.

¹¹⁰ Šnore E. Izrakumi... – 6.lpp., 7.att.: 14.

¹¹¹ Vaska B. Dobeles... – 5.att.: 3.

12. att. Riņšsaktas ar iecirtumu zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu no Puzes Lejaskroga kapsētas. 1 – 2 riņšsaktas ar rozetēm (1 – sa. 2001. g. Nr. 96, 2 – 131. kaps Nr. 121), 3 – riņšsaktas ar rozetēm un trīsinātu starpelementu (sa. VVM 10886), 4 – riņšsaktas ar rozetēm uz alvota pamata un trīsinātu starpelementu (136. kaps Nr. 164), 5 – riņšsaktas ar rozetēm uz alvota pamata un taisnu līniju grupām (136. kaps Nr. 168), 6 – riņšsaktas ar slīpajiem krustiem un trīsinātu starpelementu, (136. kaps Nr. 166), 7 – ar slīpajiem krustiem un taisnu līniju grupām (42. kaps Nr. 141 c.)

Fig. 12. Annular brooches with hatched groove for attaching the pin and geometric design, from Puzes Lejaskrogs Cemetery. 1–2 – annular brooches with rosettes (1 – stray find, 2001, No. 96; 2 – grave 131, No. 121); 3 – annular brooch with rosettes and dividing element in zigzag line (stray find, VVM 10886); 4 – annular brooch with rosettes on tinned base and dividing element in zigzag line (grave 136, No. 164); 5 – annular brooch with rosettes on tinned base and groups of straight lines (grave 136, No. 168); 6 – annular brooch with slanting crosses and dividing element in zigzag line (grave 136, No. 166); 7 – with slanting crosses and groups of straight lines (grave 42, No. 141 c.).

kiem¹¹² un vēl viena no Ventspils apriņķa,¹¹³ kas atrodama KPM katalogā.

13. Četrlapu (krustveida) saktas (10. att.)

Puzē Puzes Lejaskroga kapsētā atrasta viena šāda saktas – 31. kapā ar uzrakstu AVE MARIA. Kopā ar to apbedījumā atrasts Tartu bīskapa Dītriha III Dame-

roves (1379–1400) šiliņš, datējums līdz ar to 14. gadsimta beigas. Līdzīga saktas arī ar uzrakstu atrasta Jūrkalnes Darvedžos¹¹⁴ šādas saktas atrastas arī Dobelē un Mārtiņsalā.

Heindels raksta, ka *Ave Marija* saktas ir apaļas, stūrainas, jeb sešcaurumu saktas (*Sexaschnallen*), diemžēl attēlos redzamas tikai apaļās saktas, līdz ar to grūti

¹¹² VVM 5672.

¹¹³ KPM 2035; 36.

¹¹⁴ A 9189.

13. att. Riņšaktas ar iecirtumu zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu no Puzes Lejaskroga kapsētas. 1 – ar aplīšiem (sa. 2001. g. Nr. 417), 2 – ar aplīšu trīsstūrveida blokiem (136. kaps Nr. 158), 3–6 ar trīsinātu starpelementu (136. kaps Nr. 172, 4 – 147. kaps NR. 449, 5 – sa. 2001. g. Nr. 355, 6 – sa. 2001. g. Nr. 81), 7 – ar parastu lineāru līkloci (136. kaps Nr. 163), 8, 9 – ar trīsinātu līkloci (8–59. kaps Nr. 215, 9–20. kaps, Nr. 56)

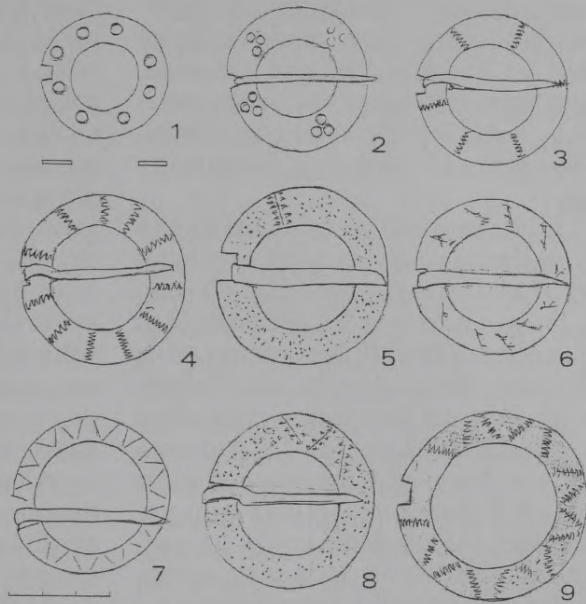

Fig. 13. Annular brooches with hacked groove for attaching the pin and geometric design, from Puzes Lejaskrogs Cemetery. 1 – with circles (stray find, 2001, No. 417); 2 – with triangular blocks of circles (grave 136, No. 158); 3–6 – with dividing element in zigzag line (3 – grave 136, No. 172; 4 – grave 147, No. 449; 5 – stray find, 2001, No. 355; 6 – stray find, 2001, No. 81); 7 – with ordinary linear zigzag (grave 136, No. 163); 8, 9 – with zigzag executed in zigzag line (8 – grave 59, No. 215; 9 – grave 20, No. 56)

pateikt, tieši kādas saktu formas viņš ir domājis.¹¹⁵ Katrā gadījumā Latvijā sastopamās saktas ir ar četrām pusaplocēm. Uzraksts ierāmēts vai nu ar līnijām, vai ar pērļu virknes motīvu.

Saktas ar vīnstīgas ornamentu

Atveišķi no pārējām saktām jāapskata divas savrupatrstas saktas (Nr. 418, 110., 2001. gads) (11. att.). Tās ir nelielas – diametrā 36–38 mm, kas mazāks par parasto šādu saktu diametru, bet ir lielāks par mazajām saktām, kuru diametrs parasti ir 28–32 mm. Otrā sakta ir fragmentāra. Šīs saktas rotātas ar vīnstīgu

motīvu (*Rankwerk* vāc., *vine* angl.), tām gar malām sīks pērļu rindas ierāmējums, kas, pēc amatnieka darba vērtējot, tās saista ar Marijas saktām. Šķiet, ka tās pagatavotas atlejoj, vienai saktai ornaments nojucis. Abas saktas ir profesionāla amatnieka darbs, tomēr fragmentārā sakta (Nr. 110) ir ar daudz precīzāku ornamentu. Nenoliedzami, šīs Latvijā retās saktas ir parasta tirgus produkcija, tomēr ornaments uz katras saktas ir nedaudz atšķirīgs. Rīgā, Peitavas ielā atrasta šāda sakta, kurai ornaments rotā tikai pusi no saktas loka.¹¹⁶ Rātslaukumā atrasts baltmetāla saktas fragments ar līdzīgu orna-

¹¹⁵ Heindel I. Ave–Maria...

¹¹⁶ Jefimova N. Izrakumi Rīgā, Peitavas ielā 7 // ASM 1988, 1989. – Rīga, 1990. – 106.lpp., 20b.att.: 8.

mentu, kas gan ir sarežģītāks – ar izstieptiem lapu pumpuriem, kas šķērso vinstīgas loku. Uz saktas divās rindās uzraksts, kura burtu stils varētu būt tuvāks romānikai. Sakta ir ļoti laba meistara darbs, tiek uzskatīts, ka tā ievesta no Rietumeiropas.¹¹⁷

Baltijas zemēs šāda veida vinstīgas motīvs redzams uz divām saktām no Igaunijas Helmē (D–5,7) un Leiukā (D–5,2), K. Kirme tās datē ar 13. gadsimtu (gan ar jautājuma zīmi).¹¹⁸ Tas redzams arī uz alvas riņķsaktas no Novgorodas,¹¹⁹ diemžēl tuvāk nedatētas. Tomēr visas saktas Novgorodā nāk no 12.–14. gadsimta slāņiem, bet motīvs ir satopams arī uz septiņiem pirmsmongoļu laika jostu gredzeniem, kas tiek datēti ar 12.–13. gadsimtu.¹²⁰ Votu zemēs šāda sakta atrasta Laškovicu kapulaukā. Saktai (diametrs – 50 mm) rotāta loka augšējā daļa. Autors visas riņķsaktas votu zemēs datē ar 13., 14. gadsimtu. Krievijas teritorijā tās saista ar rietumu ietekmēm.¹²¹ Šis motīvs ir ļoti raksturīgs tā sauktajām lietuviešu saktām, kuras datē ar 13.–15. gadsimtu.

Šī vinstīga vai vītenis pats kā tāds ir sens Eiropas motīvs, kas it tieši saistīts ar antīkās mākslas ornamentiku. Tas ir plaši lietots romāņu mākslā, vismaz kopš 11. gadsimta sākuma, kad tas atrodams uz Hildesheimas Sv. Mihaela baznīcas slavenajām Paradīzes durvīm (Tag. Hildesheimas Domā). Tas redzams uz grāmatas ar 1280. gadu datētā itāliešu māksli-

nieka Čimabues gleznotā sv. Franciska rokās (Asīzes S. Maria degli Angeli muzejs). To sastopam ne tikai viduslaiku rokkrakstu noformējumā, bet arī kā arhitektūras dekoru un lietīšķajā mākslā, piemēram, uz 10. gadsimta beigu–12. gadsimta sākuma kaula ķemmes no Belo vežas–Sarkelas kapulauka Krievijā (Ermitāžas kolekcija) vai uz emaljētas kastītes ar bestiārija tēliem no 13. gadsimta sākuma (Britu muzejā, Londonā). Vistuvāk Latvijai tas atrodams uz sudraba dzeramajiem kausiem no Uplandes Zviedrijā datētiem ar 12. gadsimtu. Uz šo kausu agrākajiem eksemplāriem to sastop “laimīgā laulībā” ar skandināvu zvēru stila detaļām. Skandināvijā šis motīvs parādās saistībā ar pirmo kristīgās mākslas stilu – romāņu mākslu.¹²² Tas var parādīties gan ar akanta, gan efejas veida lapām, gan vīnogu ķekariem (Hammerslebenas klosterbaznīcas timpanons, 12. gadsimts). Vīnogu ķekari redzami arī Ventspils pils torņa telpas sienu dekora fragmentā (11. att.), kas no 15. gadsimta beigām saglabājies līdz mūsdienām.¹²³ Apskatīto saktu ar redzamajiem vīnogu ķekariem saista kāda sīka, bet nozīmīga detaļa – vinstīgu lapas vārpveida formā. Šādas lapas redzamas vairāku meistarū sienu gleznojumos Uplandē Zviedrijā. Tenstas baznīcā 1437. gadā tos gleznojis kāds nezviedru izcelsmes autors Johanness Rosenrods, kas, pēc vārda spriežot, varējis būt vācietis. Litslenā (1430–

¹¹⁷ *Spirģis R.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā Rātslaukumā // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 289.lpp., 6.att.: 7.

¹¹⁸ *Kirme K.* Eesti... – J.45, 47.

¹¹⁹ *Седова М.* Ювелирные... – С.89, рис.32: 4.

¹²⁰ *Turpat.* – С.152, рис.57: 8.

¹²¹ *Рябинин Е.* Водская земля великого Новгорода (Результаты археологических исследований 1971–1991 гг.) – С-Петербург, 2001. – С.68, 69, Таб. XXXIV: 5.

¹²² *Anderson.* Medieval Drinking bowls of silver found in Sweden. – Stockholm, 1983. – P.8–10, 76, fig. 10 A-B.

¹²³ *Dirveiks I.* Ordeņa pils Ventspilī – jaunākie pētījumi un hipotēzes // Latvijas Arhitektūra. – 1997. – Nr.12. – 24.lpp.

1440) šādas lapas redzamas kāda anonīma meistara gleznotajā ornamentā. Nozīmīgākais starp meistariem, kas mīlējis gleznot šādas šauras un vīnogulājiem neparastas lapas, ir Johanness Ivans, kura gleznojumi atrodami četrās Uplandes baznīcās. Vendelas baznīcā tie tapuši 1451.–1452. gadā, Alundas baznīcā 1465. gadā.¹²⁴ Līdz ar to sakta ar vārpveida lapām (Nr. 418) nez vai būs agrāka par 15. gadsimta vidu.

Kas attiecas uz otru saktu, ar tradicionālāku lapu formu, kas atgādina pusi no vīnogu lapas vai, iespējams, akanta, tad Puzes Lejaskroga kapsētā agrākie datētie kapi ir attiecināti uz 13. gadsimta beigām–14. gadsimta sākumu. Marijas saktas ar gotisku uzrakstu ar monētām datētas ar 14. gadsimta beigām–15. gadsimtu. Šādas profesionāla vācu vai kāda cita Rietumeiropas amatnieka izgatavotas saktas ar vīnstīgu ornamentu tomēr vairāk gribētos attiecināt uz 13. gadsimtu, iespējams uz pašām tā beigām, vai uz 14. gadsimta pirmo pusi, tomēr šāds samērā vienkāršs vīnstīgas motīvs, kāds atrodams uz saktas fragmenta, tikai ar vēl arhaiskāku lapu formu, redzams arī uz Marijas kroņa no Bulnēsas (*Bollnös*) baznīcas Zviedrijā, kas pieder 16. gadsimta sākuma koka skulptūrai.¹²⁵ Tas nozīmē, ka paralēli vēlās gotikas sarežģītākajām formām šis motīvs eksistē arī savā vienkāršākajā variantā, kā to redzam arī uz lietuviešu saktām, un līdz ar to pats par sevi datēšanai nav izmantojams. Jāsaka, ka tik vēls datējums, kāds šajā gadījumā ir 16. gadsimta sākums, gan nesaistās ar saktas formu, tomēr, lai arī neievieš skaidrību tās datējumā, nav pilnībā izslēdzams.

14. Riņķsaktas ar iecirtumu zoslas piestiprināšanai un ģeometrisku ornamentu

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas kopā 27 šādas saktas (12., 13. att.), no tām 13 – apbedījumos (16., 20., 32., 33., 42., 59., 131., 136., 137., 138., 139., 140., 147. kaps). 59. kapā tās atrastas kopā ar Tallinas 14. gadsimta brakteātiem, līdz ar to arī datējamas ar 14. gadsimtu (not. T. Berga). 31. kapā tās atrastas kopā ar 14. gadsimta Tartu bīskapa Dītriha III Dameroves (1379–1400) šiliņu. Tātad kopumā šīm saktām ir samērā agrs datējums, kas atbilst Dobeles agrākā perioda datējumam. Tās rotā pamatā trīs veidu ornamenti: 1) uz loka novietoti atsevišķi motīvi, tādi kā parastais vai slīpais krusts vai rozete, 2) sadalījums ar starpelementu, kas parasti iegravēts trīsinājuma tehnikā, ar to var būt kombinēta arī rozete, 3) līklocis, kas var būt gan lineārs, gan arī trīsināts, bet nekad nemēdz būt rozetes apvienojums ar līkloci.

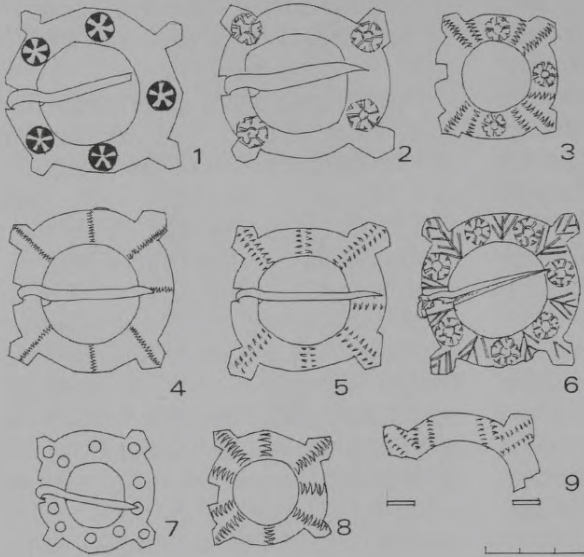
- 1) Saktas ar parastajām rozetēm Puzē ir četras (32., 131., 136. kaps), viena savrupatrasta (2001. gads, Nr. 96). Viena sakta nāk no Ventspils apriņķa KPM.¹²⁶
- 2) Ar rozetēm un trīsinātu starpelementu Puzē ir trīs saktas. Divas saktas atrastas kapos (31. un 136. kaps). 31. kapā tā atrasta kopā ar 14. gadsimta Tartu bīskapa Dītriha III Dameroves (1379–1400) šiliņu. Viena sakta no Puzes atrasta 1979. gadā. Analoga sakta zināma no Ventspils apriņķa.¹²⁷
- 3) Ar inkrustētām alvas rozetēm un līniju grupas starpelementu atrasta viena sakta (136. kaps, Nr. 168). Šķiet, ka šis bijis Ventspils apkārtnē raksturīgs tehniskais paņēmieni.

¹²⁴ Lindgren M. Gotiken // Svensk konshistoria. – Signum, 1996. – S.114-116.

¹²⁵ Turpat. – S.103.

¹²⁶ KPM 1549.

¹²⁷ VVM 10886; KPM 2035; 29.

14. att. Stūrsaktas ar iecirtumu ar zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu no Puzes Lejaskroga kapsētas. 1 – ar zvaigznītēm uz alvota pamata (147. kaps Nr. 448), 2 – ar rozetēm (110. kaps Nr. 489), 3 – ar rozetēm un trīsinātu starpelementu (95. kaps Nr. 359), 4, 5 – ar trīsinātu starpelementu (4 – sa. 2001. g. Nr. 88, 5 – sa. 2001. g. Nr. 89), 6 – ar rozešu un skujiņas ornamentu (32. kaps Nr. 107), 7 – ar riņķīšiem (125. kaps Nr. 107), 8 – ar trīsinātu starpelementu (sa VVM 10878/ 1 – 3) 9 – ar ornamentu saktas stūros (sa. VVM 10867/ 8)

Fig. 14. Cornered brooches with hacked groove for attaching the pin and geometric design from Puzes Lejaskrogs Cemetery. 1 – with stars on tinned base (grave 147, No. 448); 2 – with rosettes (grave 110, No. 489); 3 – with rosettes and dividing element in zigzag line (grave 95, No. 359); 4, 5 – with dividing element in zigzag line (4 – stray find, 2001, No. 88; 5 – stray find, 2001, No. 89); 6 – with rosette and herringbone design (grave 32, No. 107); 7 – with annular rings (grave 125, No. 107); 8 – with dividing element in zigzag line (stray find, VVM 10878 / 1 – 3); 9 – with design at the corners of the brooch (stray find, VVM 10867 / 8).

- 4) Ar slīpo (Andreja) krustu ornamentu ir divas saktas, bet ar dažādu starpelementu. Ar svītru grupām un diametru 55 mm – 42. kapā, ar trīsinātu starpelementu mazāka sakta, 38 mm diametrā, atrasta 136. kapā.
- 5) Ar trīsinātu starpelementu Puzes Lejaskroga kapsētā ir divas saktas (147. un 136. kaps), viena sakta no Puzes ir Ventspils muzeja kolekcijā.¹²⁸ Viena sakta ar šādu starpelementu nāk no

- Ventspils apriņķa KPM.¹²⁹ No Puzes Lejaskroga kapsētas nāk divas saktas ar zigzaga līnijām, iespējams, ar parastās taisnas līnijas un trīsinājuma apvienojumu, abas – savrupatradumi (2001. gads, Nr. 81, 355). Dobelē ar starpelementu ornamentu arī ir divas saktas.¹³⁰
- 6) Ar parastu lineāru līkloci viena sakta atrasta Puzes Lejaskroga 136. kapā, analogas saktas nāk Ventspils apriņķa

¹²⁸ VVM 11523.

¹²⁹ KPM 035, 29/VIII c.

¹³⁰ Vaska B. Dobeles... – 3.att.: 5, 6.

15. att. Riņšsaktas ar plakānu loku un speciālu atveri zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu (aplīšiem) (1 – Puzes Lejaskroga sa. 2001. g. Nr. 389, 2 – Puze VVM 11533, 3 – Puze KPM 1071, 51// VIII a 3, 4 – VVM 11526, 5 – Puze 6 – VVM 1062, Jūrkalnes Darvdedži A 9191: 4, Puze VVM 11534, 6 – Kurzeme KPM 2028, 2/XVII, 10 – Medzes Zviedru kapi KPM 305/IV b 11)

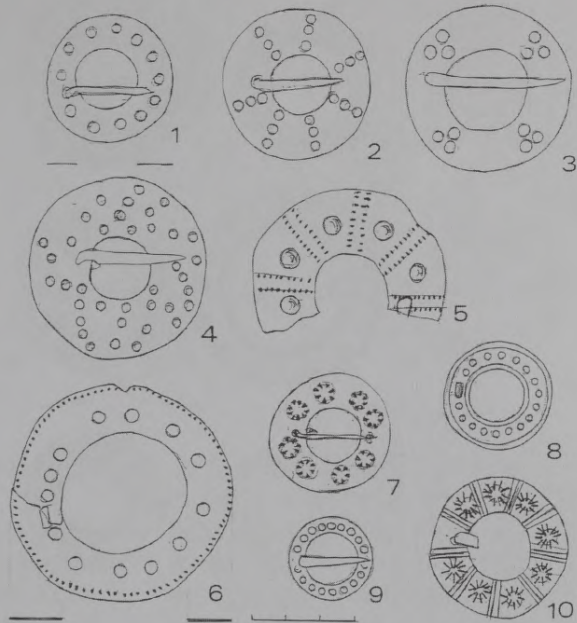

Fig. 15. Annular brooches with flat ring and special opening for attaching the pin and geometric design (rings) (1 – Puzes Lejaskrogs, stray find, 2001, No. 389; 2 – Puze VVM 11533; 3 – Puze KPM 1071, 51// VIIIa; 4 – VVM 11526; 5 – Puze; 6 – VVM 1062; 7 – Jūrkalnes Darvdedži, A 9191: 4; 8 – Puze, VVM 11534; 9 – Kurzeme, KPM 2028; 2 / XVII; 10 – Medzes Zviedru kapi KPM 305 / IV b11).

KPM un no Jūrkalnes Darvdedžiem.¹³¹ Dobelē septiņas šādas saktas ar parasto likloci.¹³² Viena sakta ar trīsinātu likloci nāk no Puzes Lejaskroga 20. kapa, ar cikcakainām likloča līnijām atrasta 59. kapā kopā ar Tallinas 14. gadsimta brakteātiem un līdz ar to datējama ar 14. gadsimtu (T. Berga).

7) Ar aplīšu rotājumu atrastas piecas saktas, viena 136. kapā. No tām savrup atrasta sakta ar aplīšu rindu (2001. gads, Nr. 417), pārējās ir ar radiāli izvietotiem trīs aplīšu blokiem. No

tām trīs saktas nāk no KPM, visas nelielas (diametrs 35–40 mm).¹³³ Dobelē šādas saktas ar aplīšu rotājumu nav atrastas.

15. Mazās saktas

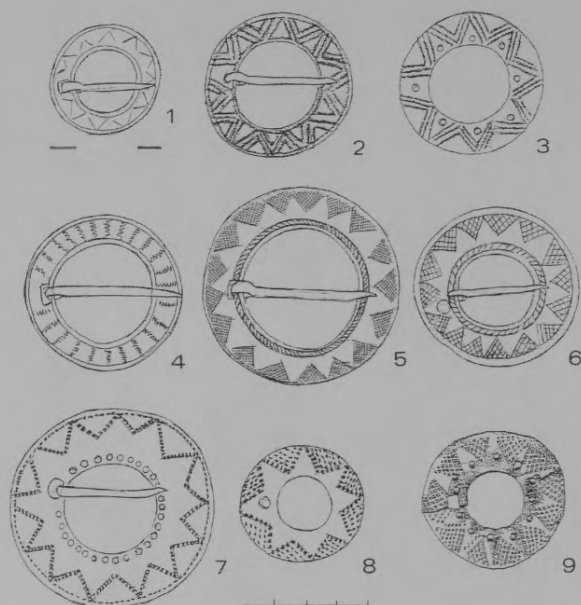
Puzē atrastas divas mazās saktas (11.att.: 3) ar iesvītrotu trīsstūru ornamentu, kas klāj pusi saktas. Iesvītotie trīsstūri izvietoti gar saktas ārējo malu, bet iekšējos atrodas trīs punktu bloks. Arī Dobelē atrasta viena šāda sakta.¹³⁴ Šis ornamenta motīvs ir ļoti sens, nāk jau no akmens laikmeta un visā Eiropas orna-

¹³¹ KPM 2035; 37, A 9198: 6.

¹³² Vaska B. Dobeles... – 3.att.: 4.

¹³³ KPM 2077, 24; 2077, 29.

¹³⁴ Vaska B. Dobeles... – 5.att.: 5.

16. att. Riņšaktas ar speciālu atveri zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu (līklocis). 1 –vienkāršs lineārs līklocis (Puzes Lejaskroga sa. 2002. g. Nr. 17), 2 – trīskāršs līklocis (Puzes Lejaskroga 125. kaps Nr. 50), 3 – trīskāršs līklocis ar aplīti (Puzes Lejaskroga 62. kaps Nr. 288 A), 4 – ar trīsinātu starpelementu (Kurzeme KPM 2073, 3//VI 9), 5, 6 – ar rūtotiem trīsstūriem (5 – Puzes Lejaskroga 142 kaps Nr. 262, 6 – sa. 2001. g. Nr. 237), 7 – ar zobrata līkloci (Ventspils apriņķis KPM 2035, 30//VIII b), 8 – ar zobrata līnijām trīsstūros (Puzes Lejaskroga sa. 2001. g. Nr. 391). 9 – ar trīsstūru rūtojumu (Ventspils, Ostas ielas izrakumi, VVM 28491/33)

Fig. 16. Annular brooches with special opening for attaching the pin and geometric design (zigzag). 1 – simple linear zigzag (Puzes Lejaskrogs, stray find, 2002, No. 17); 2 – threefold zigzag (Puzes Lejaskrogs, grave 125, No. 50); 3 – threefold zigzag with circle (Puzes Lejaskrogs, grave 62, No. 288 A); 4 – with dividing element in zigzag line (Kurzeme, KPM 2073,3// VI 9); 5, 6 – with cross-hatched triangles (5 – Puzes Lejaskrogs, grave 142, No. 262); 6 – stray find, 2001, No. 237); 7 – with cogwheel zigzag (Ventspils County, KPM 2035, 30 //VIIIb); 8 – with cogwheel line in triangles (Puzes Lejaskrogs, stray find, 2001, No. 391); 9 – with triangle hatching. (Ventspils?)

menta vēsturē neiziet no aprites. Mazās saktas ar šādu ornamentu ir tikpat konstants lielums, kā *Ave Marija* saktas. Šādas saktas zināmas arī citur Eiropā, tās tiek datētas, sākot ar 13. gadsimta 20. gadiem līdz 14. gadsimta otrajai pusei.¹³⁵

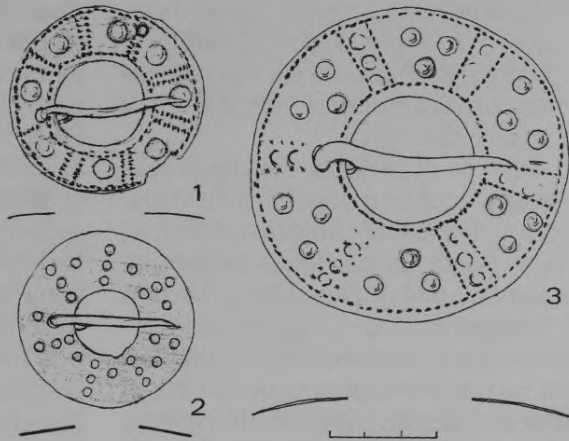
16. Stūrsaktas ar iecirtumu zoslas piestiprināšanai un ģeometrisku ornamentu

Puzes Lejaskroga kapsētā kopā atrastas 22 šādas saktas (14. att.), no tām 15 – apbedījumos (32., 95., 110., 126.,

¹³⁵ Heindel I. Hochmittelalterliche... – S.83, 85, Abb. 4: 6, 12.

17. att. Riņķsaktas ar viegli profilētu loku (agrās)no Puzes Lejaskroga kapsētas.
 (1 – 122. kaps Nr. 113,
 2 – 136. kaps Nr. 170,
 3 – VVM 6482)

Fig. 17. Annular brooches with slightly profiled ring (early) from Puzes Lejaskrogs Cemetery
 (1 – grave 122, No. 113;
 2 – grave 136, No. 170;
 3 – VVM 6482)

134., 147. kaps), līdz pat piecām saktām vienā apbedījumā.

- 1) Trīs saktas ar alvas inkrustācijas zvaigznītēm nāk no Puzes Lejaskroga kapsētas, 147. kapā divas, 125. kapā viena. Kā jau iepriekš minēts, tas ir Puzei vai arī Ventspils novadam raksturīgs motīvs un tehniskais paņēmieni.
- 2) Četras saktas atrastas ar parastajām rozetēm, 110. kapā divas, 147. kapā viena. Vēl viena nāk no KPM, tagad atrodas Ventspils muzejā.¹³⁶ Ar līdzīgu ornamentu ir sakta no Ventspils apriņķa,¹³⁷ arī Dobelē atrasta viena šāda sakta.¹³⁸ Puzes Lejaskrogā atrastās divas mazās saktas ir ar rozetēm un starpelementu (95. kaps). Kazdangā parasta izmēra sakta ir ar rozetēm un riņķīšu starpelementu.¹³⁹ Dobelē četras šādas saktas ir ar trīsinātu starpelementu.¹⁴⁰

- 3) Uz piecām saktām ir rupjas trīsinātas līnijas, kas šķērso saktu pa asīm, gan taisnajām, gan diagonālēm (trīsinātais starpelements). Tikai viena no saktām atrasta kapā (110. kaps). Viena sakta atrasta 1979. gadā.¹⁴¹ Bez tam atrasts viens saktas fragments, uz kura redzama trīskārša zobrata līnija. Dobelē ar trīsināto starpelementu ir viena diezgan liela sakta, ornamentam gan radiālais princips nav ievērots.¹⁴² Uz viena saktas fragmenta, kas atrasts 1979. gadā Puzes Lejaskrogā, trīsinātas līnijas koncentrētas saktas stūros.¹⁴³
- 4) Viena sakta ir ar skujiņu – tā ir gan uz loka, gan stūriem (32. kaps). Analoga skujiņa zināma arī Dobelē – uz vienas samērā lielas saktas ar Andreja krustiem un riņķīšu starpelementu, un uz otras ar izliektu loku un arkādu ornamentu. Šīm abām saktām skujiņa redzama uz saktu stūriem.¹⁴⁴

¹³⁶ VVM 162913.

¹³⁷ KPM 2035; 34.

¹³⁸ Vaska B. Dobeles... – 5.att.: 6.

¹³⁹ KPM 2043.

¹⁴⁰ Vaska B. Dobeles... – 5.att.: 7–9.

¹⁴¹ VVM 10878 / 1–3.

¹⁴² Vaska B. Dobeles... – 6.att.: 3.

¹⁴³ VVM 10867–8.

¹⁴⁴ Vaska B. Dobeles... – 6.att.: 2, 4.

- 5) Viena neliela (diametrs – 34 mm) sakta ar aplīšiem, nāk no 125. kapa.
- 6) Bez tam Puzē atrastas vēl septiņas saktas, kuru ornamenti pagaidām nav nosakāmas.

Līdz ar to Puzē dominē saktas ar aplīšiem, galvenokārt trīs aplīšu bloku veidā, bet Dobelē pārsvarā atrastās saktas ir ar lineāro likloci. Lai gan ļoti iespējams, ka – atšķirībā no Marijas saktām un saktām ar vīnstīgas motīvu – šīs saktas izgatavojuši nevācu amatnieki, ne pēc saktas formas, ne pēc ornamenta to nevar pateikt. Liklocis ir diezgan parasts motīvs gotikas stila ornamentā. Aplīši un trīsinātais starpelements gan it kā vairāk saistās ar vietējām tradīcijām, tomēr pilnīgi droši to apgalvot nevar. Ticamāk tomēr, ka saktas ar rozetēm, krustu vai alvotajām zvaigznītēm izgatavojuši vācu amatnieki.

Vietējā tradīcija

Saktas ar plakanu loku un speciāli izveidotu caurumu zoslas (adatas) piestiprināšanai

Šādas formas saktas Latvijā ir nenoliedzami vācu kultūras loka ietekmētas, tomēr tieši šo saktu izgatavošanā varam meklēt vietējo meistarū līdzdalību, lai gan paņēmiens iestiprināt zoslu tam speciāli izveidotā atverē saktas lokā vērojams arī citur Eiropā.¹⁴⁵ Atšķirībā no Dobeles, kur valkāšanas periods šādām riņķsaktām ir apmēram 14. gadsimta beigās–15. gadsimta vidus, un stūrsaktām savukārt 15. gadsimta vidus–16. gadsimta pirmā puse, Puzē tas ir vismaz viss 16. gadsimts un, iespējams, turpinājums iesniedzas arī 17. gadsimtā. Puzē parādās arī tāda šo saktu grupa, kādas nav Dobelē – saktas ar šauru loku (10–12 mm saktai ar diametru 45–50 mm). Šādas saktas diametra un tās loka platuma attiecības rakstu-

rīgas renesanses saktām. Pie šīs grupas pieder arī mazās saktas, 28–35 mm diametrā. Jāatzīmē, ka Ziemeļkurzemē vispār raksturīgāki mazāki saktu izmēri. Problēmas rodas, mēģinot nodalīt saktas ar platu loku no saktām ar šauru loku, jo dabā šāda robeža neiezīmējas (ļoti iespējams, ka nepietiekamā materiāla dēļ). Nav iespējams loka platumu saistīt ar saktas datējumiem, arī ar saktu izmēriem. Atsevišķos gadījumos datējams var būt ornamenti, bet pārsvarā uz saktām ir tādi primitīvi un universāli ornamenta veidi kā liklocis, aplīši vai piekariņu motīvs, kas datēšanai nepakļaujas. Turpmāk saktas tiks apskatītas, grupējot tās pēc ornamenta, ignorējot augstākminētās diskutablās pazīmes.

17. Riņķsaktas ar plakanu loku un atveri zoslas piestiprināšanai

Puzes Lejaskroga kapsētā pavisam atrastas 32 šādas saktas (15., 16. att.), no tām 13 atrastas apbedījumos (1., 11., 12a., 15., 20., 57., 62., 113., 120., 125., 129., 144. kaps). 57. kapā tās atrastas kopā ar Tallinas 14. gadsimta brakteātiem, līdz ar to datējamas ar 14. gadsimtu (T. Berga), 43. kapā bija Zviedrijas karaļa Gustava II šiliņš, kas varētu būt kalts 1620. vai 30. gadu sākumā–17. gadsimta pirmajā pusē, līdz ar to datēšanas iespējas visai plašas.

- 1) Saktas ar aplīšu ornamentu. Uz 14. gadsimta beigām, iespējams, attiecas saktas ar aplīšu ornamentu diametrā 40–60 mm, jo šīm saktām nav malu ierāmējuma ar gravētu līniju, kas ir raksturīga 16. gadsimta parādība. Puzes Lejaskroga kapsētā tādas ir četras saktas, divas no tām atrastas 11. un 129. kapā, bez tam divas kā savrupatradumi (356; 389). Viena Puzes sakta¹⁴⁶ un divas saktas no Ventspils

¹⁴⁵ Heindel I. Hochmittelalterliche... – S.80., Abb.1: 4.

¹⁴⁶ KPM 1071, 51/VIII a.

apriņķa¹⁴⁷ nāk no KPM,¹⁴⁸ trīs lielākas saktas no Puzes, kas arī nāk no KPM, atrodas Ventspils muzeja fondos.¹⁴⁹ Uz pēdējās no tām riņķīši sakārtoti radiālos stabiņos, šķiet, ka arī uz otras, bet tā ir ļoti pavirša. Trīs līdzīgas saktas atrastas arī Jūrkalnes Darvdedžos, divas no 4. kapa un viena no 7. kapa.¹⁵⁰ Dobelē atrastās trīs šādas saktas – tieša, ar dažādi noformētiem riņķīšiem – to izmēru dēļ apskatītas pie mazažām saktām.¹⁵¹ Uz trīs saktām – divām no Puzes, vienas no Jūrkalnes Darvdežiem – ir trīs aplīšu bloks, kas tās saista ar saktām ar šauru loku un iecirtumiem zoslas piestiprināšanai, kas ir raksturīga Ziemeļkurzemes parādība. Bez tam Ventspils muzejā glabājas viena sakta no Puzes ar riņķīšu ornamentu un ar vienlaidu līniju ierāmētām apmalēm. Otra šāda sakta Kurzemes provinces muzejā ir no Kurzemes bez tuvākas atraduma vietas norādes.¹⁵² Šāds ornaments raksturīgs saktām ar vāji profilētu loku, kuras sastopamas 16. gadsimta otrā pusē un beigās.

- 2) Saktas ar piekariņu ornamentu, kas sastāv no trīs pumpu bloka, ko sadala starpelements, kurš veidots no zobrata līnijas ierāmēta riņķīšu stabiņa. No Puzes Lejaskroga ir tikai viena šāda sakta, iegūta 1979. gadā.¹⁵³ Saktas malas ierāmē zobrata līnijas. Līdzīga sakta, ar nedaudz šaurāku loku un

riņķīšu rozetēm, atrasta Durbes Dīros.¹⁵⁴ Bez tam Puzē atrasta vēl viena sakta ar piekariņu ornamentu, bez apmalēm un parastu dubultu zobrata līniju starpelementu.¹⁵⁵ Viena sakta no Medzes pagasta Zviedru kapiem Liepājas apriņķī, kas rotāta ar trīs līniju starpelementu un starainajām saulītēm, iespējams, attiecas uz 16. gadsimta beigām vai 17. gadsimta sākumu, kaut arī tai nav ierāmētas apmales.¹⁵⁶

- 3) Bez tam atrastas divas saktas ar starpelementu bez riņķīšu motīva. Starpelements trīsināts, viena sakta ar apmalēm otra bez, uz trešās saktas starpelements it kā veido monētu rindas stabiņus, ārējā apmale ar sīku vertikālu svitriņu rakstu. Abas saktas ar apmalēm varētu attiekties uz 16. gadsimta beigām. Visas trīs saktas nāk no Kurzemes, bez tuvākas atraduma vietas norādes (KPM).¹⁵⁷
- 4) Saktas ar likloča motīvu var sadalīt saktās ar parasto likloci, un saktās, kur sadalot iegūto trīsstūru laukumi aizpildīti. Parastais liklocis, vienā gadījumā iezīmēts ar vienu vienlaidus līniju, ir uz savrupatrastas saktas no Puzes Lejaskroga kapsētas (2002. gads, Nr. 17), viena sakta, kas nāk no Ventspils apriņķa, ir ar zobrata līnijas likloci, tās ārējo apmali arī ierāmē zobrata līnija, bet iekšējo – riņķīšu jeb pumpiņu rinda, kas liek domāt par 15.

¹⁴⁷ KPM 1537.

¹⁴⁸ KPM Nr. 1071, 51/VIII a 3.

¹⁴⁹ VVM 1062, 11526, 11533.

¹⁵⁰ Šnore E. Izrakumi... – 4.att.: 3, 6.

¹⁵¹ Vaska B. Dobeles... – 4.att.: 8–10.

¹⁵² VVM 11534, KPM 2073, 4/VIA.

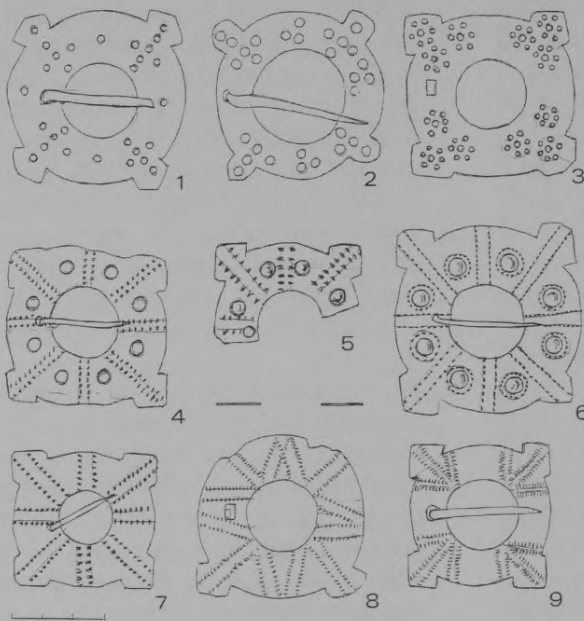
¹⁵³ VVM 10864.

¹⁵⁴ KPM 2067.

¹⁵⁵ VVM 115528.

¹⁵⁶ KPM 305/IV b 11.

¹⁵⁷ KPM 2073, 3/VI a; 2025, 4/XXVII; 2025, 5/XXVII.

18. att. Stūrsaktas ar speciālu atveri zoslas piestiprināšanai un ģeometrisko ornamentu. 1, 2 ar riņķīšu rindām (1 – Puzes Lejaskroga 102. kaps Nr. 62, 2 – Puze KPM 995/VI), 3 – ar riņķīšu rozetēm (Puze VVM 115512), 4 – 6 ar piekariņu motīvu (2001. g. Nr. 161, 5 – Ziru Sises Ratnieki sa.VVM 5671, 6 – Ventspils apr. KPM 2035/35 VIIIb), 7 – ar zobrata starpelementu (Jūrkalnes Darvdedži 6 kaps A 91935:5), 8 – ar trīsinātu līkloci (Puze VVM 1056), 9 – ar ornamentu stūros (Puzes Lejaskroga sa. 2002.g. Nr. 62)

Fig. 18. Cornered brooches with special opening for attaching the pin and geometric design. 1, 2 – with rows of rings (1 – Puzes Lejaskrogs, grave 102, No. 62; 2 – Puze KPM 995/ VI); 3 – with rosettes of rings (Puze, VVM 115512); 4–6 – with pendant motifs (4 – Puzes Lejaskrogs, 2001, No. 161; 5 – Ziru Sises Ratnieki, stray find, VVM 5671; 6 – Ventspils County, KPM 2035/ 35 VIIIb); 7 – with cogwheel dividing element (Jūrkalnes Darvdedži, grave 6, A 91935: 5); 8 – with zigzag in zigzag line (Puze, VVM 1056); 9 – with designs at corners (Puzes Lejaskrogs, stray find, 2002, No. 62)

gadsimtu.¹⁵⁸ Divas ļoti līdzīgas saktas ar trīskārtīgu līkloci nāk no Puzes Lejaskroga kapsētas 125. un 62. kapa. Uz pēdējās līklocis kombinēts ar aplīti pret centru vērstajos trīsstūros. Abas saktas ir bez apmalēm un ar samērā šauru saktas loku – 10 mm, saktas diametrs 45–47 mm.

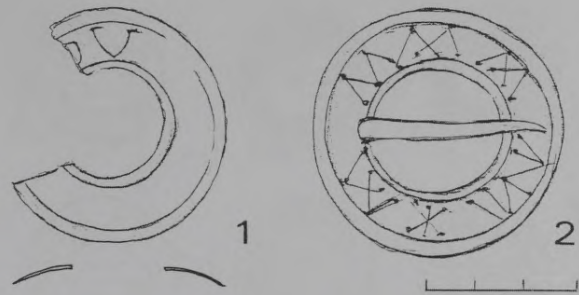
Kas attiecas uz saktām ar aizpildītiem trīsstūriem, tad divas saktas nāk no Puzes Lejaskroga kapsētas ar parastu vienas līnijas līkloci un gravētiem rūtojumiem ārējos trīsstūros. Lai gan abas saktas principā ir ar vienādām proporcijām un dekoru, detaļās tās atšķiras. Sakta, kas nāk

no 142. kapa, ir lielāka (diametrs 62 mm, loka platums 15 mm), bet trīsstūru rotājums smalkāks. Otra sakta, kas ir savrupatradums (2001. gads, Nr. 237), ir nedaudz mazāka, bet loka platums saglabājas iepriekšējais (diametrs 53 mm, loka platums 15 mm). Abām saktām ir ar vienlaidu līniju iezīmētas apmales, gar saktas iekšpusi vītas stieplītes motīvs. Savrupatrastajai saktai ar gredzena palīdzību piestiprināti monētpiekariņi. Pagaidām, trūkstot citām datējuma iespējām, varētu domāt, ka saktas attiecas uz 16. gadsimtu. Savrupatrasta neliela (diametrs 40 mm, loka platums 12 mm) ar zobrata

¹⁵⁸ KPM 2035; 30

19. att. Riņšaktas ar viegli profilētu loku (renesanses saktas) un uzrakstiem (1 – Puzes Lejaskroga 54. kaps Nr. 190, 2 – Puze KPM 1071,52/VIII a 3)

Fig. 19. Annular brooches with slightly profiled ring (Renaissance brooches) and inscription (1 – Puzes Lejaskrogs, grave 54, No. 190; 2 – Puze, KPM 1071,52/ VIII a3)

līnijas līkloci un iesvītrotu trīsstūru ornamentu (2001. gads, Nr. 391). Šī sakta bez apmaļu līnijām, arī proporcijas tuvākas saktām no 15. gadsimta, citādi šo saktu varētu uzskatīt par iepriekšējo saktu atdarinājumu. Bez tam zināmas divas saktas ar trīsstūru ornamentu, kur atsevišķi stāvoši trīsstūri iesisti ar puansonu rombveida robiņu formā. Šādi iesisti rombiņi un trīsstūrīši pazīstami no vēlā dzelzs laikmeta dekora tehnisko paņēmieni kopuma, kad tie bieži rotā senlietas, piemēram, karavīra aprocēs. Sakopotī rombos, tādi atrodami uz romiešu dzelzs laikmeta skandināvu brakteātiem, bet redzami arī uz Dobeles saktas, kas nenoliedzami datējama ar 16. gadsimta beigām vai 17. gadsimta sākumu.¹⁵⁹

Pie vietējās tradīcijas jāpieskaita arī divas saktas no Puzes ar viegli profilētu loku (17. att.), kas, spriežot pēc ornamenta, varētu attiekties uz 15. gadsimtu. 136. kapā atrastā ir ar riņķišu ornamentu, bet 122. kapā – ar pumpām un zobrata starpelementu. Paretam šādas saktas sastopamas arī citur, piemēram, Dobeļē¹⁶⁰ vai Mārtiņsalā.

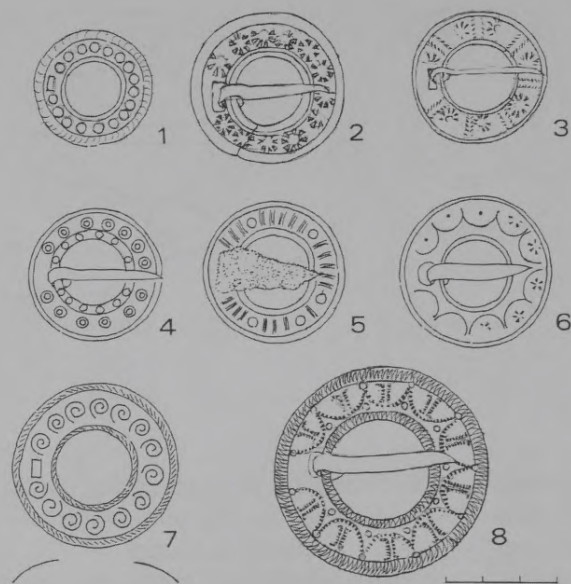
18. Stūrsaktas ar platu plakanu loku un speciālu caurumu zolas piestiprināšanai

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas 23 šāda tipa (18. att.) saktas, 14 no tām apbedījumos (102., 110., 113., 125., 130., 144. kaps), visas 2002. gada izrakumos (monētas vēl nav noteiktas). Dobeļē atrastas 28 šādas saktas, tās datētas ar 16. gadsimta sākuma monētu, bet tās var būt arī nedaudz agrākas, jo ir atrastas kopā ar mazajām profilētajām saktām, kas datētas ar 15. gadsimta vidu–16. gadsimta vidu.¹⁶¹ Puzē sešos kapos atrastas 14 saktas, pie tam vienā kapā sešas. Jūrkalnes Darvdedžos atrastas septiņas saktas, piecas no tām apbedījumos – divos kapos divas, bet vienā – viena sakta. Dobeļē 13 saktas atrastas 12 kapos. Dobeļē nav novērojams, ka 15. gadsimta beigās, 16. gadsimta sākumā saktu skaits varētu sasniegt desmit saktas vienā apbedījumā, līdz ar to varam domāt, ka proporcijas varētu būt apmēram vienādas. Šāda saktu skaita attiecība liecina, ka šīs saktas zināmā periodā ir bijušas ļoti izplatītas, bet tā neliecina, ka tās būtu īpaši iecienītas Ziemeļkurzemē.

¹⁵⁹ Vaska B. Dobeles... – 39.att.: 11.

¹⁶⁰ Turpat. – 7.att.: 10.

¹⁶¹ Turpat. – 88.lpp.

20. att. Riņņsaktas ar viegli profilētu loku (renesanses saktas) ar ornamentu. 1 – ar aplīšiem (Puzes Lejaskroga 2001. g. sa. Nr. 416), 2 – ar saulītēm (Puzes Lejaskroga 2001. g. sa. Nr. 26), 3 – ar saulītēm un trīsinātu starpelementu (Puzes Lejaskroga 2001. g. sa. Nr. 14), 4 – ar saulītēm (Puzes Lejaskroga 60. kaps Nr. 221), 5 – ar antīko frīzi (Puzes Lejaskroga 2001. g. sa. Nr. 102), 6 – ar pusaplocēm (Puzes Lejaskroga 40. kaps Nr. 138), 7 – ar spirālēm (Ventspils novads sa VVM 11519), 8 – ar arkādi un kvadrātiekvām (Ventspils novads sa VVM 1039)

Fig. 20. Annular brooches with slightly profiled ring (Renaissance brooches), decorated. 1 – with circles (Puzes Lejaskrogs, 2001, stray find, No. 416); 2 – with 'suns' (Puzes Lejaskrogs, 2001, stray find, No. 26); 3 – with 'suns' and dividing element in zigzag line (Puzes Lejaskrogs, 2001, stray find, No. 14); 4 – with 'suns' (Puzes Lejaskrogs, grave 60, No. 221); 5 – with classical fret design (Puzes Lejaskrogs, 2001, stray find, No. 102); 6 – with semicircles (Puzes Lejaskrogs, grave 40, No. 138); 7 – with spirals (Ventspils area, stray find VVM 11519); 8 – with arcade and square brackets (Ventspils area, stray find, VVM 1039).

Saktām ir četrus veidu rotājums, kas būtībā pieder vienai sistēmai un daļēji ir sastopams uz riņņsaktām ar plakānu loku un atveri zoslas piestiprināšanai. Uz šīm saktām ir aplīšu un pumpiņu ornamenti, kā arī zobrata starpelements, bet nav lineāra līkloča.

1) Ornamenti ar aplīšiem (vai pumpiņām). Ar aplīšu rindām, kas diagonāles veidā šķērso saktu stūrus, ir trīs saktas – viena no Puzes Lejaskroga kapsētas 102. kapa, bet viena ir savrupatradums (2001. gads, Nr. 201), viena no KPM.¹⁶² Divām no tām aplīšu

rindas vidū papildinātas uz abām pusēm ar aplīti, veido it kā krustus. Divām starp tiem trīsstūrveida aplīšu bloks, vienai viens aplītis. Spriežot pēc saktas formas, kas tuvāka saktām ar iecirtumiem loka piestiprināšanai, šīs saktas varētu būt agrākas par sekojošajām. Bez tam no Puzes (KPM) un Jūrkalnes Darvdedžiem nāk divas gandrīz vienādas saktas ar riņņīšu rozetēm.¹⁶³ Dobeļē nav saktu ar šādu ornamentu

2) Saktas ar trīsinātu starpelementa ornamentu ir četras. Viena no tām atrasta

¹⁶² KPM 995.

¹⁶³ VVM 11521, A 9193: 4.

21. att. Derību saktas (mazās) no Puzes Lejaskroga kapsētas. (1 – 6. kaps, Nr. 15, 2 – 37. kaps, Nr. 128, 3 – 43. kaps, Nr. 154)

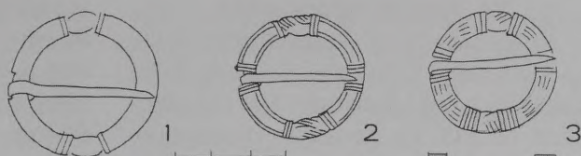

Fig. 21. Betrothal brooches (small) from Puzes Lejaskrogs Cemetery (1 – grave 6, No. 15; 2 – grave 37, No. 128; 3 – grave 43, No. 154).

125. kapā, viena ir savrupatradums (2002. gads, Nr. 62), bet divas saktas nāk no KPM.¹⁶⁴ Divām saktām ornaments grupēts saktas stūros, tāpat kā vienai no saktām ar iecirtumu zoslas piestiprināšanas vietā.¹⁶⁵ Iespējams, ka šo ornamentu varētu uzskatīt par likļoči.

- 3) Četras saktas ar zobrata starpelementu nāk no Jūrkalnes Darvdedžiem (3., 4. un 6. kaps), kā arī ir viena savrupatrasta sakta.¹⁶⁶
- 4) Trīs saktas ir ar šīm saktu tipam klasisko vairogveida piekariņu ornamentu, kas sastāv no radiāla zobrata starpelementa un pumpām jeb aplīšiem. Šāda sakta nāk arī no Ventspils apriņķa¹⁶⁷ KPM, kā arī no Ziru Sises Ratniekiem.¹⁶⁸
- 5) Jūrkalnes Darvdedžu 4. kapā atrasta sakta ar slīpo krustu motīvu, kas vairāk raksturīgs saktām ar iecirtumiem lokā zoslas piestiprināšanai.

19. Lietuviešu saktas

Puzes Lejaskroga kapsētā pavisam atrastas trīs saktas, no kurām viena bija apbedījumā (136. kaps). Dobelē viena šāda sakta atrasta kopā ar 14. gadsimta otrās puses brakteātu, otra kopā ar Livonijas 16. gadsimta sākuma monētām.¹⁶⁹ Augustinišķos šādas saktas tiek datētas ar 15. gadsimta pirmo ceturksni.¹⁷⁰ Ziru Sises Ratniekos¹⁷¹ atrasts saktas fragments ar pumpu ornamentu.

20. Riņķsakts ar platu plakanu loku un krustveida (četrlapu) atvērumu

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas divas šādas saktas, viena apbedījumā (136. kaps). Viena šāda sakta atrasta arī Kazdangā.¹⁷² Dobelē šādu saktu nav. Šādas riņķsakts atrastas Salaspils Mārtiņsalā, bet tur tās ir ievērojami lielākas par Puzes saktām. Šķiet, ka šīs saktas ir savdabīga simbioze no četrlapu saktām un saktām ar platu un plakanu loku.

¹⁶⁴ VVM 1056; KPM 2077, 25.

¹⁶⁵ VVM 10867.

¹⁶⁶ A 1984.

¹⁶⁷ KPM 2035; 35, 41.

¹⁶⁸ VVM 5671.

¹⁶⁹ Vaska B. Dobeles... – 91.lpp.

¹⁷⁰ Berga T. Kaklarotas... – 120.lpp.

¹⁷¹ VVM 5724.

¹⁷² KPM 1719.

21. Astoņstūrainās saktas

Puzes Lejaskroga kapsētā atrasta viena šāda sakta (46. kaps) kopā ar Tartu bīskapijā kaltu Libekas feniņu (14. gadsimta beigās, 15. gadsimta pirmais ceturksnis). Līdzīga sakta atrasta Dobelē. Bez tam Dobelē atrastas vairākas cita veida astoņstūrainās saktas. Puzē tika trasta astoņstūrainā alvas sakta, ļoti sliktā saglabāšanās stāvoklī, bet ar skaidri saskatāmu radiālu ribojumu, kas to saista ar 13. gadsimta kuršu riņķsaktām ar izliektu loku. Līdz ar to astoņstūrainās saktas zināmā mērā varētu uzskatīt par vietēju tradīciju, kaut arī nevar noliegt, ka gotiskā tradīcija pielāva dažādas konfigurācijas saktas. Tomēr astoņstūrainās saktas Latvijas viduslaiku materiālā būtu jāuzskata par samērā retu parādību.

Renesanses laika saktas

Puzes un līdz ar to visas Ziemeļkurzemes materiālā šajā laikā nav novērojams tik krass lūzums saktu izgatavošanas tradīcijās, kā tas ir Dobelē. Dobelē 16. gadsimta vidū lielā mērā bija novērojama saktu izgatavošanas pāreja no vietējo amatnieku rokām labāk sagatavotu profesionālu pilsētas amatnieku rokās. Kas tie bija par amatniekiem un kādām amatnieku arodapvienībām tie piederēja – un vai piederēja – jautājums paliek neskaidrs nepietiekamo rakstīto ziņu dēļ. Renesanses laiks šeit parādās saktu uzrakstos, kuri ir gravēti renesanses antikvas stilā, kā arī izmaiņās saktu formā – par dominējošo kļūst saktu forma ar vāji izteiktu loka profilējumu. Apmēram 16. gadsimta vidū

vai 60. gados galvenie saktu izmēri ir 30–60 mm diametrā, loka platums 10–15 mm. Gadsimta beigās un 17. gadsimta sākumā parādās arī lielākas saktas – līdz 80 mm diametrā.

Puzē atrasts tikai viens saktas fragments ar šā laika uzrakstu (19.att.: 1). Tas ir atrasts 54. kapā, un no uzraksta labi saskatāms tikai V burts, kas, spriežot pēc burta izveidojuma, varētu attiekties uz uzraksta VERBUM DOMINI IN AETERNUM "F" variantu. Dobelē šie uzraksti datēti ar 16. gadsimta vidu, jo līdzīga sakta atrasta kopā ar 1543. gada monētu.¹⁷³ Saktas ar līdzīgiem uzrakstiem nāk no Aizputes apriņķa Gudenieku Aniņiem un no tuvāk nezināmas atradumu vietas Kurzemē¹⁷⁴ un varētu attiekties uz D 4. variantu pēc Dobeles šādu uzrakstu klasifikācijas.¹⁷⁵ Bez tam kā savrupatradums atrasta sakta ar gotisku uzrakstu, iespējams, *Hesus Mariā*, kur atrodami kā lielie, tā mazie burti. Šādas saktas atrastas arī Dobelē. Diemžēl šādiem uzrakstiem trūkst monētu datējuma. Spriežot pēc saktas formas, tie varētu attiekties uz 15./16. gadsimta miju vai 16. gadsimta pirmo pusi. Bez tam Puzē atrasta arī viena sakta ar uzrakstu atdarinājumu, kas nav salasāms (19.att.: 2). Diemžēl tā zināma tikai pēc KPM kataloga.¹⁷⁶ Lai gan ne gluži analoga, bet ar līdzīgi noformētiem burtu galiem Dobelē zināma viena sakta ar uzrakstu saišinājumu A II M.¹⁷⁷ Kuldīgas apriņķa Kuršīšu pagastā¹⁷⁸ atrasta sakta ar uzrakstu atdarinājumu, analogu saktai no Dobeles.¹⁷⁹ Arī uz saktas no Bikstu Vērpes un Kurzemes, bez tuvākas atradumu

¹⁷³ Vaska B. Dobeles... – 100.lpp.

¹⁷⁴ KPM 82/VI a; A 7528: 4.

¹⁷⁵ Vaska B. Dobeles... – 18.att.: 4.

¹⁷⁶ KPM 1071, 52/VIII a 3.

¹⁷⁷ Vaska B. Dobeles... – 14.att.: 4.

¹⁷⁸ KPM 2027, 1/XXIV.

¹⁷⁹ Vaska B. Dobeles... – 21.att.

vietas norādes,¹⁸⁰ ir analogi traktēts uzrakstu atdarinājums Dobeles saktām.¹⁸¹

Lai gan bez renesanses ornamenta sīkdaļām saktās saglabājas ar atsevišķi gotiski motīvi, saktu ornamenti, iespējams, pateicoties izšuvumu grāmatām, 16. gadsimta beigās, bet šķiet, ka ne agrāk par 70. gadiem, iegūst savu nedaudz bezlaicīgo, bet labi atpazīstamo "tautisko stilu", kas to ļauj saistīt ar vēlāko etnogrāfisko villaiņu izšuvumiem.

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas nedaudzas saktas ar šo ornamentu, pie tam šeit vēl arvien turpināts valkāt saktas ar šauru plakanu loku un speciālu caurumu zoslas piestiprināšanai, kādas Dobelē 16. gadsimtā praktiski vairs nav atrodamas. Puzē atrastas arī divas saktas ar šauru plakanu loku un renesanses augu ornamenta atdarinājumiem¹⁸² (diametrs – 40 mm). Šādas vēlas saktas ar šauru un plakanu loku un vēlu 16. gadsimta ornamentu Dobelē zināmas tikai vienā vai divos gadījumos. Bez tam Ziemeļkurzemei šajā laikā par ļoti raksturīgu rotu formu kļūst tā sauktās sadoto roku jeb derību saktas, kas to atšķir no pārējās Latvijas.

22. Riņķsaktas ar vāji izteiktu loka profilējumu un ģeometrisku ornamentu

Šādas saktas (20. att.) Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas 18, no tām astoņas apbedījumos (10., 15., 40., 47., 60., 122., 123. kaps). 40. kapā tā atrasta kopā ar Zviedrijas karaļa Johanna III (1568–1592) Tallinas šiliņu, kas attiecas uz 16. gadsimta beigām. Saktu rotā pus-

aploču ornamenti, kas balstās uz ārējās apmales, kombinēti ar saulītem. Sakta ar pusaploču ornamentu zināma arī no Ventspils apriņķa, bez tuvākas atraduma vietas norādes.¹⁸³

Saktas ar šādu ornamentu Dobelē datētas ar 16. gadsimta 70. gadiem. Bez tam Puzē atrodamas saktas ar spirāļu ornamentu (10. kaps), kur spirāles kombinētas ar starpelementu taisnas līnijas veidā. Ar spirālēm rotāta sakta atrasta arī Ventspils novadā.¹⁸⁴ Vairākas saktas ir ar staraino saulīšu ornamentu (Nr. 26; Nr. 322), visas savrupatradumi. Sakta (Nr. 14) ir ar skujiņu starpelementu un starainajām saulītēm. Viena sakta ar riņķīšu rindu un monētu rindas motīvu ārējā apmalē (Nr. 416). Viena sakta ir ar antīko frīzi (Nr. 102), 60. kapā viena sakta (Nr. 221) ar tā saukto saulīšu ornamentu (koncentrisku riņķīšu saulītēm), šāda sakta atrasta arī Piltenes Pasilciemā.¹⁸⁵ No Ventspils novada nāk divas lielākas saktas ar pusaplocēm, uz vienas tās ir actiņu veidā, uz otras arkādes veida pusaploces kombinētas ar kvadrātiekāvē līdžīgu motīvu.¹⁸⁶

Šādas saktas nelielā skaitā atrastas arī citur Kurzemē – kā Tukuma, tā Liepājas apriņķī, tās atrastas arī Vidzemē un Igaunijā. Taču vislielākais atradumu skaits nāk no Zemgales. Galvenās atradumu vietas ir Dobeles un Tērvetes viduslaiku kapsētas,¹⁸⁷ no kurām daļa saktu ir publicētas. Diemžēl ornamenti uz šīm saktām ir tik variābils, ka šī raksta ietvaros nav iespējams dot katras saktas aprakstu, bet tā

¹⁸⁰ KPM 83/V a; KPM 2022, 14/XXVIII.

¹⁸¹ Vaska B. Dobeles... – 21.att.: 4.

¹⁸² VVM 1088.

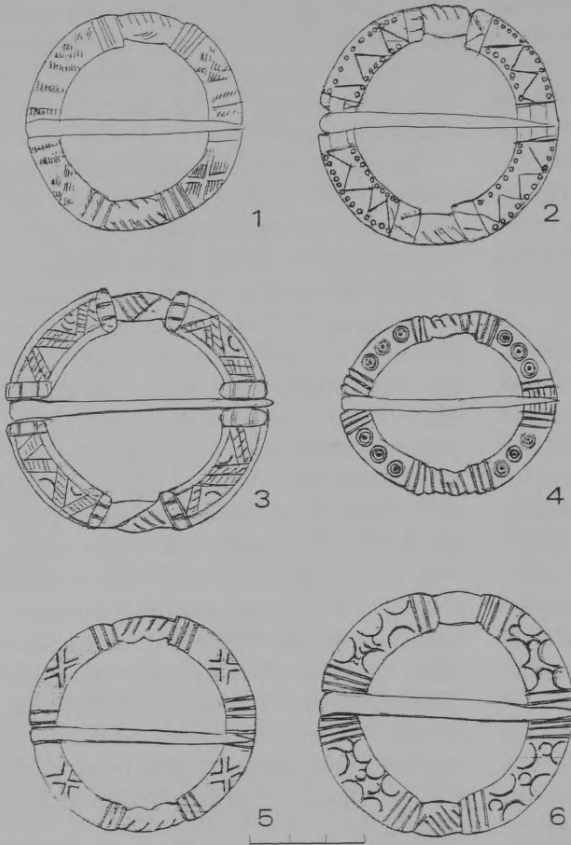
¹⁸³ VVM 1039.

¹⁸⁴ VVM 11519.

¹⁸⁵ KPM NR 1559.

¹⁸⁶ VVM 1057, 1039.

¹⁸⁷ Brīvkalne E Tērvetes... – 134.lpp.; Atgāzis M. Tērvetes... – 17.lpp.; Zemītis G. Aizsardzības... – 127.lpp.

22. att. Derību saktas ar ģeometrisko ornamentu. (1 – Puze KPM 1071,41/VIII a 3, 2 – Puze KPM 1071, 42/VIII a 9, 3 – Gudenieku ziemeļnieki A 12919: 1, 4 – Puze KPM 1071, 43/VIII a 3, 5 – Ugāles Sirgumi VVM 9806, 6 – Ventspils novads sa. VVM 9805)

Fig. 22. Betrothal brooches with geometric design (1 – Puze, KPM 1071,41/VIIIa3; 2 – Puze, KPM 1071, 42/VIIIa9; 3 – Gudenieku Ziemeļnieki, A 12919: 1; 4 – Puze, KPM 1071, 43 // VIIIa3; 5 – Ugāles Sirgumi, VVM 9806; 6 – Ventspils area, stray find, VVM 9805).

klasifikācija lielos vilcienos ir dota analizējot Dobeles saktas.¹⁸⁸ Jautājums, kādēļ šīs saktas tik lielā skaitā atrastas tieši Zemgalē, paliek vēl neatbildēts. Viena iespēja varētu būt, ka tas saistāms ar amatniecības centriem un saktu izgatavošanu, otra iespēja, ka situācija varētu būt izveidojusies vēsturisku apstākļu dēļ un saistīta vienkārši ar pastiprinātu mirstību Zemgalē tajā periodā, kad nēsātas saktas ar renesanses sīkdaļu ornamentu.

23. Stūrsaktas vāji izteiktu loka profilējumu

Puzes Lejaskroga kapsētā Puzē nav šādu stūrsaktu. Šādas stūrsaktas ir Dobeļē, kaut arī proporcionāli to skaits nav sevišķi liels,¹⁸⁹ toties rinda šo saktu bija Kurzemes provinces muzejā. Tās nāk no Tukuma, Liepājas, Jelgavas un Bauskas apriņķiem.¹⁹⁰ Uz vienas saktas starainās saulītes, uz vienas ziedu un lapu pušķa motīvs. Pārējās saktas ar līkloča starpelementu, kas kombinēts ar trīs punktu bloku, staraino saulīti un spirālēm.

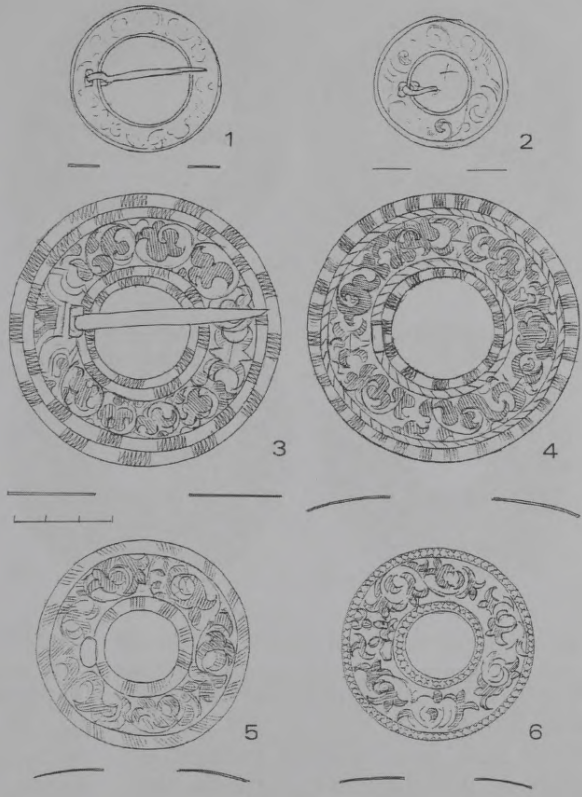
¹⁸⁸ Vaska B. Dobeles... – 94.-141.lpp., 14.–40.att.

¹⁸⁹ Turpat. – 140.lpp., 41., 42.att.

¹⁹⁰ KPM 1884, 1934, 546, 547, 2022, 1435.

23. att. Saktas ar akanta un arabeskas ornamentu
(1 – Puzes Lejaskroga
1. kaps Nr. 4, 2 – Puze VVM
1088, 3 –Tērvetes
sanatorijas dārza kapsēta
10. kaps VI 175:89,
4 – Vilces Kalnplāteri
7. kaps A 11989: 35,
5 – Mārtiņsala 504. kaps
Nr. 122: 528, 6 – Tērvetes
kapsēta 12. kaps VI 21: 190)

Fig. 23. Brooches with
acanthus and arabesque
design. (1 – Puzes
Lejaskrogs, grave 1, No. 4);
2 – Puze, VVM 1088;
3 – Tērvete Sanatorium
Garden Cemetery, grave 10,
VI 175:89; 4 – Vilces
Kalnplāteri, grave 7,
A 11989: 35; 5 – Mārtiņsala,
grave 504, No. 122: 528;
6 – Tērvete Cemetery, grave
12, VI 21: 190).

24. Saktas ar malu valnīšiem
Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas pa-
visam trīs, viena 62. kapā. Dobelē šādas
saktas rotātas ar ornamentu, kas attiecas
uz 16. gadsimta beigām vai 17. gadsimta
sākumu.¹⁹¹ Šādas saktas nāk arī no
Ventspils apriņķa.¹⁹²

25. Riņķsaktas ar sadoto roku motīvu
Bez tam uz šo laiku attiecas sadoto
roku jeb derību saktas (21., 22., 25. att.),
kuru izcelsme meklējama gotiskajā tra-
dīcijā, bet kuras Kurzemes tautas tērpā
lietotas līdz 20. gadsimta sākumam. Tā
kā šīm saktām raksturīgs šaurs loks un

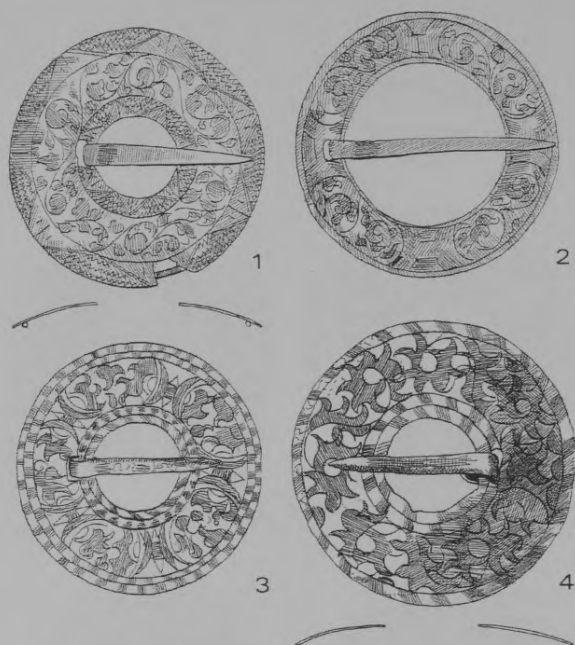
speciāli izveidots iecirtums zoslas pie-
stiprināšanai, šīs pazīmes automātiski vairs
neder saktu datēšanas nolūkiem, kas sa-
mērā droši bija izmantojamas Latvijas
pārējā daļā, Zemgali ieskaitot.

Derību saktas kā tādas līdz šim nav
pētītas, tās ir sena Rietumeiropas forma,
kur tās satopamas arī ar uzrakstiem.¹⁹³
Latvijai 14.–15. gadsimtā tās nav rakstu-
rīgas, un 17. gadsimtā, kad tās bijušas
izplatītas, tās parasti ir ar citu dekoru.
Atsevišķos Eiropas reģionos zemnieku
kostīmā tās sastopamas daudz ilgāk. De-
rību saktas Kurzemes 19. gadsimta tautas
tērpā ir stipri atšķirīgas no saktām, kuras

¹⁹¹ Vaska B. Dobeles... – 93.lpp., 11.att.

¹⁹² KPM 2035, 39.

¹⁹³ Heindel I. Ave–Maria... – S.66-72.

24. att. Saktas ar akanta un arabeskas ornamentu.
(1 – Kurzeme KPM 2073, 2/VI a, 2 – Kurzeme KPM 2073, 1/VI a, 3 – Bikstu Vērpes KPM 2022, 19/XXVIII, 4 – Zaļenieku Ķeķi KPM 1988, 6/XVII)

Fig. 24. Brooches with acanthus and arabesque design (1 – Kurzeme, KPM 2073, 2/VIa; 2 – Kurzeme, KPM 2073, 1 // VIa; 3 – Bikstu Vērpes, KPM 2022, 19/ XXVIII; 4 – Zaļenieku Ķeķi, KPM 1988, 6/ XVII)

atrastas Puzes Lejaskroga viduslaiku kapsētā. Šīm saktām roku motīvs iekļauts saktas lokā, starp reljefām rozetēm un ažiūriem loka rotājumiem, saktu diametrs svārstās starp 160–190 mm.¹⁹⁴ Tomēr 17. un 18. gadsimta saktām vēl redzams reālistiski reljefs roku veidojums, kas saistīts ar salīdzinoši šauru saktas loku. Saktas zosla piestiprināta atsevišķi izveidotā iezmaugā. Vienai saktai no Sakas pagasta, kura atrodas Latvijas Vēstures muzejā, zināms izgatavotāja vārds, tas ir Kuldīgas zeltkalis V. Arends.¹⁹⁵ Sakta izgatavota 17. gadsimta otrajā pusē, to rotā gravētais sīki iesvītrotais lapu ornaments, kura pirmsākumi meklējami 17. gadsimta sākuma renesanses stila akanta vai arabeskas motīvos, tas papildināts ar reljefu zvaigznišu motīvu.

Puzes Lejaskroga kapsētā atrastas pavisam deviņas šādas saktas, viena no tām – 1979. gada izrakumos. To diametrs

35–40 mm. Kapos atrastas piecas saktas (6., 37., 43., 95., 119. kaps). 6. kapā sakta atrasta kopā ar monētu – Tallinas ārtīgu, kas kalts 1400.–1430. gados, un tas datē saktu ar 15. gadsimta sākumu. Šāds datējums gan šķiet nedaudz par agru, jo sadoto roku saktas nav atrastas 15. gadsimta sākumam tipiskajos saktu kompleksos. Jautājumam pašreizējā izpētes līmenī materiāla trūkuma dēļ paliek vēl skaidri neatbildēts. 37. kapā sakta atrasta kopā ar Rīgas brīvpilsētas šiliņu, kas kalts 1569. gadā, līdz ar to sakta datējas ar 16. gadsimta otro pusi. 43. kapā – kopā ar Zviedrijas karaļa Gustava II šiliņu, kas varētu būt kalts 1620. vai 30. gadu sākumā, šī sakta tādējādi datējas ar 17. gadsimta pirmo pusi. Lai gan 6. kapā atrastās saktas datējums šķiet pārāk agrs, tomēr detaļās tā nedaudz atšķiras no pārējām saktām. Tā ir nedaudz lielāka, bez tam ir vēl viena tai analoga sakta no 119. ka-

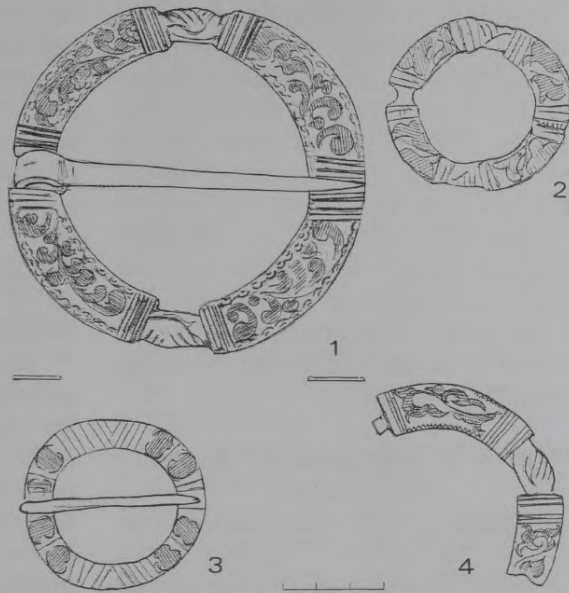
¹⁹⁴ Rozenberga V. Latviešu... – 736., 741., 743., 744. att.

¹⁹⁵ Turpat. – 746.att.

25. att. Derību saktas ar akanta un arabeskas ornamentu. (1 – Valgales Varbikas A 8974, 2 – Bukaišu pag. KPM 1997, 6/XXVII, 3 – Bikstu Vērpes KPM 2022, 19/XVIII, 4 – Zaļenieku Ķeķi KPM 1988, 6/XVII)

Fig. 25. Betrothal brooches with acanthus and arabesque design (1 – Valgales Varbikas, A 8974; 2 – Bukaiši Parish, KPM 1997, 6/ XXVII; 3 – Bikstu Vērpes, KPM 2022, 19/ XVIII; 4 – Zaļenieku Ķeķi, KPM 1988, 6/ XVII)

pa, tā kā nedaudz agrāks datējums par pārējām tai varētu būt arī pamatots. Arī 16. gadsimta otrās puses saktas ir trīs, tās savukārt atšķiras no 17. gadsimta pirmās puses saktām, kuras ir kļuvušas vēl mazākas un paviršākas. Kapos atrastas mazās saktas, kas ļoti labi datētas un vērojama to attīstība no 15. līdz 17. gadsimtam. Šķiet, ka pēdējām atbilst sakta no Ventspils apriņķa KPM, Aizputes Kalveru pagasta Sormuļiem un Gudenieku pagasta Ziemeļniekiem un Pasilciema.¹⁹⁶ Dobeļē atrasta viena apsudrabota sakta (595. kaps). Šādas saktas atrastas arī kā savrupatradums Mārtiņsalas kapsētā, 1954. gada izrakumos un Lietuvā Mažeikū rajona Griežes kapsētā 3. kapā, kas ir vīrieša apbedījums.¹⁹⁷

Bez labi datētajām mazajām saktām ar nerotātu loku atrastas arī izmēros lielā-

kas saktas, kuru loku klāj ornāments. Visas šīs saktas iegūtas kā savrupatradumi, tādēļ precīzs to datējums nav iespējams. Tā kā derību saktas zināmas arī etnogrāfiskajā kostīmā, tad savrupatrasto saktu datēšanas iespējas acīmredzot ir visai plašas. Lielās saktas ar ornamentētu loku Puzē atrastas trīs, diemžēl nav datējamas, jo visas ir savrupatradumi no KPM,¹⁹⁸ līdz ar to nav skaidrs, vai tās nāk no tās pašas Lejaskroga kapsētas. Lai gan saktu ornāments diezgan neizteiksmīgs, tomēr varētu domāt, ka tās attiecas uz 16. gadsimta pēdējo ceturksni vai 17. gadsimtu. No Aizputes apriņķa Gudenieku pagasta Ziemeļniekiem un Aniņiem nāk arī divas saktas ar ornamentētu loku,¹⁹⁹ kā arī saktas no Ventspils novada, no Ziru Sīses Ratniekiem un Ugāles Sirgumiem.²⁰⁰ Šāda sakta atrasta Liepājas apriņķī pie Rā-

¹⁹⁶ KPM 1559, VVM 1041; A 10329; A 12919; KPM 1559; A 12919:2; A 7528:3; VVM 5668?.

¹⁹⁷ Varnas A. Griežes km. (Mažeikū raj.) XV a. pabaigos XVII a. senkapiai // Lietuvos TSR Mokslu Akadēmijās darbai A sērija, T 3 (96). – Vilnius, 1986. – P.32, pav.7.: 4.

¹⁹⁸ KPM 1071, 41/VIII a 3, 1071, 42/VIII a 9, 1071, 43/VIII a 3.

¹⁹⁹ A 12919: 1, 2; A 75228: 3.

²⁰⁰ VVM 9805, 6343, VVM 9806.

vas muižas.²⁰¹ Liela sakta bez rotājuma no Pasilciema faktiski nav datējama, vienīgi skaidrs, ka tā nevarētu būt vēlāka par 18. gadsimtu.²⁰² Otra liela sakta no Talsu apriņķa Valgales pagasta Varbikām ar arabeskaī līdzīgu gravētu augu ornamentu, spriežot pēc ornamenta, datējama ar 17. gadsimtu, visticamāk, ar tā otro pusī. Uz to pašu laiku varētu attiekties sakta no Ziru Sises Ratniekiem, bet saktas no Jelgavas apriņķa Bukaišu pagasta un Sesiles muižas Sātiņu pagastā mājām varētu būt arī nedaudz agrākas.²⁰³

Saktas ar arabeskas jeb akanta ornamentu

Arabeskas un akanta ornaments saktās (23., 24., 25. att.) Latvijā parādās 16. gadsimta beigās vai 17. gadsimta sākumā. Lai gan vikingu periodā Skandināvijā notiek tā sauktā Karolingu akanta piemērošana vietējam zvēru stilam,²⁰⁴ līdz Latvijai tas nenonāk. Visagrāk datētā bronzas sakta ar šādu ornamentu zināma no Vilces Kalnaplāteru 7. kapa, kur kopā ar to atrasta monēta – 1578. gada šiliņš.²⁰⁵ Dobelē atrastās bronzas saktas datētas ar 17. gadsimta sākuma monē-

tām.²⁰⁶ Ornaments nenoliedzami sākotnēji nāk no zeltkaļu darbnīcām. G. Zemītis raksta, ka augu ornaments parādās uz sudraba saktām 16. gadsimtā renesanses ietekmē.²⁰⁷ Tas atrodams uz lielajām sudraba saktām, kas atrastas depoziēs, piemēram, uz Taurkalnes depoziēta saktām²⁰⁸ un uz saktas no Ogresgala rotu depoziēta,²⁰⁹ uz saktas no Grobiņas,²¹⁰ kā arī uz saktas no Sidgundas,²¹¹ visas šīs minētās saktas ir no Vidzemes.

Lielāks skaits profesionāli augstvērtīgu sudraba saktu ar šādu ornamentu nāk no Igaunijas, tur tās pētījis mākslas zinātnieks K. Kirme.²¹² Viņš arī izsekojis šiem motīviem no to rašanās vietas līdz Baltijai. Moreska jeb arabeska nāk no Spānijas arābu mākslas un caur Itāliju 16. gadsimta sākumā izplatās visā Eiropā. Tā atrodama Nirnbergas meistara V. Solisa gravīrās, bet arī Hanss Burkmaiers un Hanss Holbeins jaunākais to izmanto. Igaunijā tas redzams uz deviņām sudraba saktām un uz piecām bronzas saktām, kuras Kirme uzskata par vietējo meistarū darinājumiem.²¹³

Arī klasiskais akants Eiropā ir modē no 16. gadsimta vidus, kad tas parādās arī

²⁰¹ KPM 2045,14/XV b.

²⁰² KPM 1559 f/XIV.

²⁰³ VVM 5668; KPM 1997, 6/XVII, KPM 2027, 2/XXIV, 8.

²⁰⁴ Aberg N. Fornhistorisk Nordisk Ornamentik. – Upsala, 1925. – S.145, Fig. 246, 247.

²⁰⁵ Cimmermane I. Zemgaļu 16. gs. bronzas skārda vainagi // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1994. – XXVII laid. – 54.lpp., 4.att.: 6 (Turpmāk: Cimmermane I. Zemgaļu...)

²⁰⁶ Vaska B. Dobeles... – 136.lpp., 38.att.

²⁰⁷ Zemītis G. Par sudraba saktu attīstību // Latvijas PSR vēstures problēmas: 6 republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. – Rīga, 1987. – 27.lpp.

²⁰⁸ CVVM 276670 ED 372, CVMM 27411 a ED 381, CVVM ED 380.

²⁰⁹ Vilīte V. Sudrabs Latvijas lietišķajā mākslā 5.–20. gs. // Izstāde Rundāles pilī: Katalogs. 1. daļa. – Rīga, 1991. – 364.lpp. (Turpmāk: Vilīte V. Sudrabs...); Kuplais M. Ogresgala rotu depoziēs // ASM 1976. – 130.-134.lpp.

²¹⁰ CVVM NUM 9385/183; Vilīte V. Sudrabs... – 279.lpp.

²¹¹ CVVM 276 78 ED 379.

²¹² Kirme K. Eesti... – Lkh.30-50.

²¹³ Kirme K. Moresk eesti Solgedel // Toid kunstiteaduse ja kriitika alalt. – Tallinn, 1976. – Lkh.107-119. (Turpmāk: Kirme K. Moresk...); Kirme K. Eesti... – Lkh.31-34.

Igaunijā. Tas redzams uz Šlihtenkrulla biķera no 1556. gada. Akanta platlapu forma, kas atgādina vīnogulājus, Itālijā maz zināma, taču pārstāvēta citās Eiropas zemēs, it sevišķi vācu mākslā. Šādu akantu var redzēt virknē vācu meistarū gravīru, visspilgtāk Aldegvevera (1502–1555/61) daiļradē. Igaunijā platlapju akants redzams arī Paides meistara J. Kattenberga paraugu grāmatā, kur uz attēlotās saktas redzams uzraksts un gadskaitlis 1587. Uz 16. gadsimta otro pusi un beigām attiecas arī citas igauņu sudraba saktas ar šo ornamenta veidu.²¹⁴ Augšējā robeža šādam arabeskas motīvam kā Igaunijā, tā Latvijā jāmeklē ap 17. gadsimta vidu. Abās zemēs līdzīgi uz sudraba saktām, kas datētas ar 17. gadsimta otro pusi, redzam lielus rozetes jeb centrisku stilizētu ziedu motīvus.²¹⁵

Bez šiem diviem minētajiem motīviem tomēr liekas, ka zināmu iespaidu uz saktu dekoru ir atstājis gotikā plaši izplatītais vīnstīgas motīvs. Tas saskatāms tieši pamata likloča apvienojumā ar spirālveida vijumiem.

Lai gan nevar pilnībā izslēgt akanta klātbūtni uz Latvijā atrastajām bronzas saktām, tomēr jāsaprot, ka dominē lapu arabeska, kuru lapu forma tuva lapām Holbeina jaunākā gravīrā redzamajai arabeskai, ko K. Kirme min kā piemēru, runādams par Igaunijas saktām.²¹⁶ It sevišķi tas attiecas uz Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas 10. kapā atrastās saktas ornamentā redzamajām lapām. Šajā gadījumā gan arabeskas motīva atdarināju-

mam nav pamatā viļņveida līkločis, bet lapu veidojums, lai gan mazliet vienkāršots, tuvs sudraba saktai no Helmes Igaunijā, kas ir cunftes meistara darbs, datēts ar 16.–17. gadsimtu.²¹⁷ Saktai no Helmes līdzīgs ir arī zoslas piestiprinājuma vietas dekors. Dobelē atrodamas sešas saktas ar divu veidu ornamentu – ar līkločiem, kam pazuduši spirāļu vijumi, un ar shematiskiem lapu atveidiem.²¹⁸ Vienai no šīm saktām ar pirmā veida ornamentu ļoti līdzīga sakta atrasta Cesvaines Gremu kapos Vidzemē,²¹⁹ tikai Gremu saktai ornamenta pamatam četrus loku vietā ir trīs. Saktas ar lapu atveidiem bez likloča ir mazākas par iepriekšējām. Ļoti grūti pateikt, kādas arabeskas sastāvdaļas kalpojušas par pamatu divām plakanām saktiņām no Puzes, viena no Lejaskroga kapsētas 1. kapa, otra ir savrupatradums no Ventspils muzeja fondiem (diametrs 40 mm),²²⁰ pēdējā līdzīga sudraba saktām no Igaunijas. Pirmajai saktai (diametrs 45mm) ornaments tuvāk nenosakāms. Ventspils aprīņķī bez tuvākas atraduma vietas ar šādu ornamentu zināma liela, labi pagatavota sakta (diametrs 78 mm).²²¹

Uz otrās Puzes saktas var saskatīt raksturīgo saktas zoslas piestiprinājuma vietas noformējumu no diviem ar horizontālu joslu sastiprinātiem” C “veida motīviem, kas parasti papildināti ar kroni. Uz Puzes saktas gan šis kronis nav redzams. Bez tam viena sakta ar šī motīva atdarinājumu redzama Kurzemes provinces muzeja katalogā. Arī Tērvetes kapsētā kā sav-

²¹⁴ Kirme K. Eesti... – Lhk.35-38.

²¹⁵ Turpat. – Lhk.52-58, Vilīte V. Sudrabs... – 360.lpp.

²¹⁶ Kirme K. Moresk... – Lhk.109.

²¹⁷ Kirme K. Eesti... – Lhk.213.

²¹⁸ Vaska B. Dobeles... – 136.lpp., 38.att.

²¹⁹ Vaska A. Izrakumi Cesvaines Gremu Zviedru kapos // ASM 1988., 1999. – Rīga, 1990. – 175.lpp., 31.att.: 1.

²²⁰ VVM 1088.

²²¹ KPM 2073.

rupatradums ir viena sakta ar šādi noformētu zoslas piestiprinājuma vietu, bez tam 13. kapā atrasta maza saktiņa, kur lapu motīvs kombinēts ar monētu rindas motīvu. Kurzemes provinces muzeja katalogā redzamas 11 saktas ar arabeskas motīvu no dažādām vietām Kurzemē un Zemgalē. Šis motīvs satopams ne tikai uz parastajām riņķsaktām, bet arī uz derību saktām – piemēram, uz jau minētās saktas no Valgales pagasta Varbikām. Ļoti līdzīgs motīvs redzams uz saktas fragmenta no Ziru Sises Ratniekiem Ventspils muzejā;²²² uz abām saktām arabeskas motīvs redzams “zaru” variantā. Lapas redzamas uz divām mazākām saktām no KPM kataloga – no Jelgavas apriņķa Bukaišu pagasta un un Sātiņu pagasta Vākšu mājām Kuldīgas apriņķī.²²³ Lapu motīvs, kam par pamatu varētu būt akants, redzams uz nelielas plakanas sudraba saktas no Liepājas apriņķa, kura glabājas Latvijas Vēstures muzejā.

Lai gan bronzas saktas ar akanta un arabeskas motīviem atrastas lielākā skaitā, diezgan reti ir gadījumi, kad uz saktas saskatāms viss motīvs, kā tas ir uz zeltkaļu darinātajām sudraba saktām. Parasti kāda no motīva sastāvdaļām trūkst. 1. variants – ir pamata līklocis un lapas, trūkst spirāļu. 2. variants – trūkst pamata līkloča, ir spirāles un lapas. 3. variants – trūkst kā pamata līkloča, tā spirāļu, ir tikai lapas. Pēdējā gadījumā nav īsti droši, vai darišana ir ar arabeskas vai akanta lapu atdarinājumiem. Šķiet, ar nedaudz vēlāku laiku ir datējama arabeska, kas ir pārveidojusies atsevišķos spirālveida zaros, un papildināta ar samērā sīkām lapiņām. Kaut arī šādi zari redzami uz agrākās saktas no Vilces Kalnaplāteriem, tomēr šeit lapiņu izveidojums ir tuvāks klasiskajiem arabeskas paraugiem. Tieši šā-

da arabeska ir atrodamā uz vairuma ar 17. gadsimtu datētām adatu kārbīņām un sleņģu jostu aizdares plāksnītēm.

Lai gan liela daļa apskatītā materiāla nāk no Rietumlatvijas, tomēr šādas saktas ir pazīstamas arī Vidzemē. Vairākas saktas atrastas Salaspils Mārtiņsalas viduslaiku kapsētas izrakumos. Uz saktas no 504. kapa arabeska pārvērtusies liliņas ziedos, tāpat kā ir noticis uz saktas no Tērvetes kapsētas 12. kapa.²²⁴ Tomēr saktas nav gluži vienādas, jo atšķiras to apmaļu veidojums. Divas citas saktas tikai nosacīti atbilst šim motīvam – uz saktas no 1236. kapa palikušas vienīgi gleznieciski sakārtotas spirāles, bet uz saktas no 964. kapa – dīvainas figūras, kuras varētu aprakstīt kā divus ar mugurām kopā salipinātus pusmēnešus. Viena sakta no 874. kapa ar noapaļotu lapiņu arabesku, kas sadalās atsevišķos zaros, rotāta ar diviem kroņiem un trīsstūrīgiem apmalē. Šī sakta atrasta kopā ar 1624. gada Lietuvas šiliņu. Diezgan brīvi kārtotas lapas redzamas uz četrām saktām no Vidzemes dažādām vietām Doma muzeja katalogā. Uz vienas nelielas saktas no Mētrienas redzams tipiskais zoslas piestiprinājuma vietas noformējums un diezgan brīva lapu kompozīcija arabeskas stilā.

Arabeskas motīva pārveidojums zaru veidā sastopams arī uz sleņģu jostu aizdares plāksnītēm. Piemēram, no Vārves pagasta Gundegu mājām Ventspils muzejā, no Gudeniekiem Aizputes apriņķī, no Kuldīgas Sermuļa apgaitas Mēra kapu 1. un 2. kapa Latvijas Vēstures muzejā. Tas redzams arī uz tā sauktajām adatu kārbīņām, piemēram, no Aizputes apriņķa Kalvenes pagasta Sormuļiem, no Kuldīgas Sermuļa apgaitas Mēra kapu 1. kapa Latvijas Vēstures muzejā.

²²² VVM 5668.

²²³ KPM Nr. 2027, 2/XIV, 8, Nr. 1997, 6/XVII.

²²⁴ Brīvkalne E. Tērvetes... – 136.lpp., 9.att.: 13.

Šis motīvs redzams arī uz adatu kārbīņas no Puzes Lejaskroga 22. kapa, bet uz kārbīņas no 119. kapa redzams tīklveida raksts, kura centrā aplī iezīmēts tā sauktais maģiskais astoņgalis (восемьугольник), kurš Eiropā caur Bizantiju ienācis no austrumu zemēm.²²⁵

Puzes saktas sakārtot analizēt atvieglināja tas, ka tas jau izdarīts ar Dobeles saktām,²²⁶ tomēr vērojamas arī atšķirības. Puzes Lejaskroga kapsētā atrodamas daudzveidīgākas saktas, tur ir vairāki saktu tipi, kuru trūkst Dobelē, savukārt vairāku Dobelē atrodamo saktu tipu nav Puzē, arī proporcionāli saktu sadalījums pa gadsimtiem ir cits. Salīdzinot ar Dobelē, Puzē praktiski nav rodama tāda nozīmīga saktu grupa kā profilētās saktas, kas Dobelē – kopā ar stūrsaktām ar platu plakanu loku – pārstāv 15. gadsimtu un 16. gadsimta pirmo pusi un, iespējams, ir tieši saistītas ar vietējās izcelsmes amatnieku darbu. Puzē gan ir atrastas dažas lietuviešu saktas, bet tās varētu uzskatīt arī par ievestām. Puzē nav vērojams raksturīgais perioda trīsdalījums, kas ir skaidri novērojams Dobelē, un pēc gotiskā perioda bez vietējās attīstības starpfaāzes tieši seko renesanses periods. Puzē vietējā tradīcija turpinās paralēli gotiskajai un renesanses. Ir vairāki citi ornamentu tipi, tomēr daudzu trūkst. Atšķirībā no Dobeles kapsētas Puzē ir vairāk Marijas saktu. Šķiet, ka Dobeles kapsētai vairāk nopostīta agrākā daļa, bet Puzē – vēlākā. Tomēr atšķirībā no Dobeles Puzes kapsēta netika izpēta pilnībā. Līdz ar to statistiskais salīdzinājums nebūtu isti korekts un darbā netika izmantots. Runājot par Puzes kapsētas saktām, jāteic, ka daļa saktu no bijušā Kurzemes provinces muzeja kolekcijas un no agrāko gadu izra-

kumiem atšķiras no tām, kas izraktas 2001. un 2002. gada izrakumu sezonās. Iespējams, ka iepriekšējās nākušas no kapsētas vēlākās daļas, kura celtniecības darbos jau bijusi pilnībā nopostīta.

Kritēriji datēšanai

Viens no būtiskiem kritērijiem ir saktas loka parametri. Plakans loks ar iecirtumu saktas zoslas piestiprināšanai, ja saktas diametrs ir 40–50 mm, parasti saistīts ar 14., 15. gadsimta saktām, taču pilnīgi drošs šāds datējums ir vienīgi saktām ar uzrakstiem vai citiem gotiskiem motīviem, piemēram, krustiem, rozetēm jeb zvaigznītēm. Gadījumos ar likloci, aplīšiem vai trīsinātu starpelementu tas vairs nav droši, it sevišķi, ja sakta atrasta Kurzemē. Šādā gadījumā datējums var būt arī vēlāks, līdz pat 18. gadsimtam, jo šādi veidots saktas loks ir sadoto roku saktām, kuras ir vēlas, un līdz ar to var tikt izmantots arī saktām bez roku dekora. Liela izmēra saktām (80 mm diametrā) datējoša pazīme var būt kniedējums, loka platumums tādā gadījumā ir lielāks, tās parasti ir pagatavotas no diezgan plāna bronzas skārda. Šajā gadījumā tas pats likloča, starpelementa, aplīšu vai pumpiņu ornaments var palīdzēt datējumam, kurš, visticamāk, ir 14. gadsimta beigas vai 15. gadsimts. Apmēram uz to pašu laiku var attiekties plakanās saktas, kurām zosla iestiprināta īpašā caurumā, tomēr šādu saktu datējums ir ļoti nedrošs, jo tās sastopamas arī 17. gadsimtā, it īpaši Kurzemē. To izmēri variē no 30 līdz 80 mm. Tās datējamās vienīgi pēc ornamenta, bet tikai atsevišķos gadījumos. 15. gadsimtā šādām saktām var būt ar zobrata līniju iezīmētas apmales. Stipri profilētās saktas raksturīgas 15. gadsimta beigām un

²²⁵ Курме К. Взаимопроникновение профессионального и народного искусства в ювелирных изделиях эстонцев XIII–XIX веков // Народное прикладное искусство: Актуальные вопросы истории и развития. – Рига, 1989. – С.217, рис.7.

²²⁶ Vaska B. Dobeles... – 75.-149.lpp.

16. gadsimta pirmajai pusei, tās raksturīgas Zemgalei, bet atrastas arī citur Latvijā un Igaunijā. Iespējams, tās radušās pēc Lietuvā izplatīto saktu parauga. Šīs saktas izgatavotas no samērā plāna bronzas skārda, tām ir raksturīgas divas izmēru grupas un ornamenti cizelējuma tehnikā, ko pārstāv dažādas pumpiņas un bedrītes, kā arī zobrata līnija. Vāji profilētās saktas ir raksturīgas galvenokārt renesanses periodam – 16. gadsimta 70. gadiem un 17. gadsimta sākumam, it sevišķi, ja to diametrs ir 40–50 mm robežās. Diametrs, kas pārsniedz 60 mm, var norādīt gan to, ka sakta ir agrāka, gan to, ka sakta ir vēlāka par 16. gadsimta otro pusī. Saktas, kuru diametrs sasniedz 80 mm un vairāk, raksturīgas 17. gadsimtam, lai gan, spriežot pēc ornamenta, dažas saktas no Dobeles un Māriņsalas kapsētas varētu attiekties arī uz 15. gadsimta pirmo pusī. 16. gadsimta beigu saktām raksturīga pazīme ir iegravēta vienlaidu līnija, kas nodala saktas apmales no centrālās rotājuma joslas. Šādas saktas raksturīgas galvenokārt Zemgalei, bet atrastas arī citur Latvijā un Igaunijā, taču Lietuvā gan tikai pierobežas apgabalos.

Saktu ornamenti

Saktu ornamenti Kurzēmē būtībā maz atšķiras no ornamenta pārējās Latvijas daļās. Atšķirības vairāk vērojamas atsevišķu motīvu izvēlē un biežākā lietojumā. Izņēmums ir zvaigznītes motīvs uz 14.–15. gadsimta riņķsaktām ar plakānu loku un iecirtumu zoslas piestiprināšanai, kas redzams uz trīs Puzes saktām. No Puzes nāk arī divas riņķsaktas ar vinstīgas motīvu, kas ir reti sastopams Latvijā. Iespējams, ka viena šī sakta ir Ventspils meistara darbs, jo līdzīgas lapas redzamas

Ventspils pils sienu dekorā. Arī saktas ar akantu un arabesku atšķiras no Dobeles, tomēr nevar runāt par īpašu Kurzemes variantu, jo šiem motīviem daudz kopīga ne tikai Latvijā, bet arī Igaunijā. Lai gan no renesanses ornamenta sīkdaļām Puzē iecienītas vienkāršākās, tomēr tiek lietota arī spirāle, kas atšķirībā no punktiem un aplīšiem ir jāgravē un kas stāv tālāk no ļoti vienkāršotajiem vietējās tradīcijas motīviem.

Vainagi

13.–17. gadsimtu atspoguļojot, mēs varam runāt par vairāku veidu vainagiem.²²⁷ Šajā laikā vainagus vēl arvien valkājušas kā sievas, tā jaunavas. Latvijā vainags kā jaunavu galvas rota nostabilizējies tikai 18. gadsimtā. Līdz tam vēl 16. gadsimtā rakstītos avotos minēts, ka gan sievas, gan jaunavas staigā vaļā palastiem matiēm. Spriežot pēc galvasrotu apraksta, tās varētu būt bijušas krellīšu vainagi.²²⁸ No bronzas darināti vainagi ir ļoti raksturīgi vietējām pirmsvācu kultūrām. Parasti tos darina no bronzas spirālītēm, bet latgaļiem sastop arī no palieļiem bronzas cilindriņiem darinātus vainagus. Tipiskajiem latgaļu lentveida vainagiem, kas nodzīvo līdz 13. gadsimtam, spirālīšu vērumus sadala plakanas, ornamentētas bronzas skārda plāksnītes. Tomēr jau 13. gadsimtā dominē ar krellītēm izšūti drēbes vainagi, un, kā mums zināms, tādi sastopami pat vēl 19. gadsimta etnogrāfiskajā materiālā. Tāpēc ar krellītēm izšūto auduma vainagu valkāšana būtu jāuzskata par nepārtrauktu tradīciju. Tomēr paralēli – vai arī kopā ar krellītēm – viduslaiku vainagu rotājumā sastopamas arī bronzas un alvas podziņas, bet 15.–16. gadsimtā arī ornamentētas bronzas skārda plāksnītes. Atsevišķi

²²⁷ Zariņa A. Apģērbs Latvijā no 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 129., 130.lpp., 68.att. (Turpmāk: Zariņa A. Apģērbs...)

²²⁸ Turpat. – 129., 130.lpp., 68. att.

26. att. Vainadziņš *in situ*.
Puzes Lejaskroga kapsēta
117. kapa plāns

Fig. 26. Crown headdress *in situ*. Puzes Lejaskrogs
Cemetery, plan of grave 117.

ķās teritorijās viduslaiku beigās notiek atgriešanās pie metāliskiem vainagiem. Zemgalē 16. gadsimta beigās, 17. gadsimta sākumā tie ir bronzas skārda lentes vainagi. Kurzemē vainagi ir šaurāki un spangu vainagu veidā sastopami vēl etnogrāfiskajā materiālā, piemēram, Kuldīgas vai Alsungas kostīmā.

Bronzas skārda plāksnišu vainagi

Agrākais materiāls (26. att.) attiecas uz 15. gadsimta beigām un 16. gadsimta

sākumu, kad sastopamas ornamentētas bronzas skārda plāksnītes, izgatavotas cizelējuma tehnikā. Vainagu sastāvā tās atrastas arī Puzes Lejaskroga kapsētā 117. (26. att.) un 142. kapā, kā arī Rīgā, Doma viduslaiku kapsētas 87. un 759. kapā,²²⁹ tāpat Salaspils Mārtiņsalas viduslaiku kapsētā divos 15. gadsimta apbedījumos.²³⁰ Šīs plāksnītes tiek lietotas ne tikai vainagiem, bet arī sievu cepuru rotājumam. Kā sievas cepures dekors tās atrastas Makašānu Grēvuļos.²³¹ A. Zariņa uzskata, ka Makašānu Grēvuļu cepure ir

²²⁹ Tilko S. Apbedīšanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 281.lpp., 6. att.

²³⁰ Zariņa A. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem 1966. gadā Salaspils Mārtiņsalas kapulaukā (glabājas LU Latvijas vēstures institūta fondos, Nr. 172) – Rīga, 1996. – 125.lpp.

²³¹ Ģinters V. Latviešu tautas tērpa aizvēsture // Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē. – Rīga, 1936. – 89.lpp., 86. att. (Turpmāk: Ģinters V. Latviešu...); Zariņa A. Apģērbs... – 130.lpp., 68.att.: 4.

27. att. Vainagu plāksnītes. 1–5 – ar M burtu (1 – Tērvetes sanatorijas dārza kapsēta VI 175: 39, 2 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5629, 3 – Zaļenieku Ķeķi KPM 1988, 11/XXVII, 4 – Dobele VI 234: 5684, 5 – Dobele VI 234: 5693.) 6–9 – ar četrlapīti (6 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5722, 7 – Dobele VI 234: 2866, 8 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5684, 9 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5693), 10–12 ar zvaigznīti (10 – Dobele VI 234: 2756, 11 – Dobele VI 234: 1666, 12 – Dobele VI 234: 1593, 13 – Mārtiņšsalas kapsēta 766. kaps VI 122 981), 14–18 – ar margrietīņveidīgu rozeti (14 – Puzes Lejaskroga sa. 2001. g. Nr. 100, 15 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5719, 16 – Dobele VI 234: 570, 17 – Puzes Lejaskroga sa. 2001. g. Nr. 281, 18 – Dobele VI 234: 1126), 19 – ar rozi (Cesvaines kapsēta Aa 12304: 117), 20 – ar mazo rozeti (Tērvetes sanatorijas dārza kapsēta VI 175: 102), 21 – ar motīvu no lancetveida lapām (Dobele VI 234: 1974), 22 – ar ziedu un lapu ornamentu (Tērvetes sanatorijas dārza kapsēta VI 175: 39), 23 – ar stilizētu liliju (Dobele VI 234: 1868), 24–27 – ar koncentriskiem valnīšiem (24 – Puzes Lejaskroga sa. 2001. g. Nr. 192, 25 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5696, 26 – Puze VVM 10188/8, 27 – Ziru Sises Ratnieki VVM 5697)

viens no agrākajiem speciālu sievu galvasrotu piemēriem.²³²

Šo bronzas plāksnišu rotājumā sastopams gotiskais minuskuls “m”, domā-

jams, jaunavas Marijas simbols, virs kura, iespējams, sākotnēji atradies kronis, kas vēlāk degradējies liklocī vai divainā lāsveida rakstā (Dobele). Bez tam uz plāks-

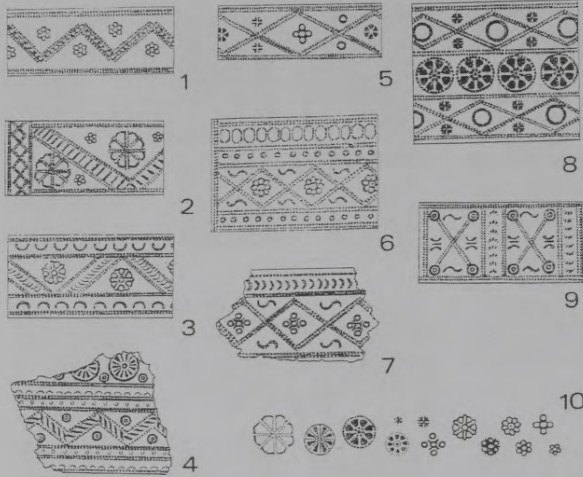
²³² Zariņa A. Apģērbs... – 129., 130.lpp., 68.att.: 3.

Fig. 27. Headdress plaquettes. 1–5 – with letter M (1 – Tērvete Sanatorium Garden Cemetery, VI 175: 39); 2 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5629; 3 – Zaļenieku Ķeķi, KPM 1988,11// XXVII; 4 – Dobele, VI 234: 5684; 5 – Dobele, VI 234: 5693.); 6–9 – with quatrefoil (6 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5722; 7 – Dobele VI 234: 2866; 8 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5684; 9 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5693); 10–12 – with star (10 – Dobele, VI 234:2756; 11 – Dobele, VI 234: 1666; 12 – Dobele, VI 234: 1593; 13 – Mārtiņšala Cemetery, grave 766, VI 122 981); 14–18 – with Margaret-shaped rosette (14 – Puzes Lejaskrogs, stray find, 2001, No. 100; 15 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5719; 16 – Dobele, VI 234: 570; 17 – Puzes Lejaskrogs, stray find 2001, No. 281; 18 – Dobele, VI 234: 1126); 19 – with rose (Cesvaine Cemetery, A 12304: 117); 20 – with small rosette (Tērvete Sanatorium Garden Cemetery, VI 175: 102); 21 – with motif of lance-shaped leaves (Dobele VI 234: 1974); 22 – with flower and leaf design (Tērvete Sanatorium Garden Cemetery, VI 175: 39); 23 – with stylized lily (Dobele, VI 234: 1868), 24–27 – with concentric ridges (24 – Puzes Lejaskrogs, stray find, 2001, No. 192; 25 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5696; 26 – Puze, VVM 10188/8; 27 – Ziru Sises Ratnieki, VVM 5697)

nītēm sastopami arī vairāki citi tīri gotiski dekori. Tās nepārprotami – vismaz sākotnēji – nāk no profesionālu amatnieku darbnīcām, jo to ornamentā nav saskatāmas nekādas vietējam ornamentam raksturīgo paņēmieni un motīvu pēdas. Visdažādākais ornaments atrasts Dobelē, diemžēl, neviena no plāksnītēm nav atrasta netraucētā kapā, bet visas nāk no postītiem apbedījumiem. Plāksnītes ar M

burtu ir arī Dobelē, bet bez tā vēl šādi motīvi: četrļapītis, zvaigznīte, margrietņveida rozete, četrļapu rozete, heraldiskās liliņas. Mārtiņšalā ir plāksnītes ar M burtu, ar četrļapīti, ar zvaigznēm, ar riņķīšu rozeti, ar kvadrātisku pumpiņu kārtojumu. Uz Rīgas vainagiem redzamas zvaigznītes, uz Makašānu Greivuļu cepures – četrļapītis. Bez tam atsevišķas plāksnītes nāk arī no citām atradumu vietām.

28. att. Bronzas skārda lentveida vainagu ornamentals. (Pēc *Cimmermane I. Zemgaļu... – 2. att.*)
 1 – Sātiņu Zvejnieki s.a. A 8665, 2 – Rubas Rūsīši – Debeši s.a. A 10075: 190, 3 – Īslīces Jaunzemji 3. kaps A 83977: 2, 4 – Jaunpils muiža s.a. A 12264, 5 – Mazirbes Lapstes s.a. A 10860, 6 – Džūkstes Sīkmaņi s.a. A 8360: 1, 7 – Bukaišu Mazgarbas s.a. A 11147, 8 – Zaļenieku Zaļā muiža s. a. A 7573: 1, 9 – Valgales Dreimaņi s.a. A 8072, 10 – rozetes motīvi

Fig. 28. Designs on crown headdresses of bronze sheet (after *Cimmermane I. Zemgaļu... – Fig. 2*). 1 – Sātiņu Zvejnieki, stray find, A 8665; 2 – Rubas Rūsīši-Debeši, stray find, A 10075: 190; 3 – Īslīces Jaunzemji, grave 3, A 83977: 2; 4 – Jaunpils Estate, stray find, A 12264; 5 – Mazirbes Lapstes, stray find, A 10860; 6 – Džūkstes Sīkmaņi, stray find, A 8360: 1; 7 – Bukaišu Mazgarbas, stray find, A 11147; 8 – Zaļenieku Zaļā muiža, stray find, A 7573: 1; 9 – Valgales Dreimaņi, stray find, A 8072; 10 – rosette motifs

Vainagi darināti no 25–36 mm kvadrātveida plāksnītēm, kuru stūros ir dažu milimetru lieli caurumiņi plāksnītes piestiprināšanai pie pamatnes. Plāksnītes ierāmē apmēram 1–2 mm plati valniši, kuriem iekšpusē pumpiņu rindas – domājams, pārļu virtnes motīvs, kas it kā veido paralēlu dubultu ierāmējumu. Lai gan šā veida vainagu vai cepuru rotājumi atrasti visā Latvijā, tie tomēr ir diezgan reti. Parasti vienā kapulaukā mēdz būt tikai daži šādi vainagi. Lai gan varētu domāt, ka vienādas plāksnītes nāk no viena vainaga, ja tās ir savrupatrstas, tomēr ir gadījumi, kad vienā vainagā sastopamas dažādas plāksnītes.

Plāksnītes ar M burtu

Patlaban autores rīcībā ir 12 atsevišķas plāksnītes no vairākām atradumu vietām un viens vainags no Puzes Lejaskroga kapsētas 142. kapa. Uz plāksnītēm redzamais M burts (27.att.: 1–5) ir gotiskais minuskuls, kurš sastāv no trīs stabiliem ar pretējos virzienos atliektiem galiem. Uz vienas plāksnītes no Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas virs M burta redzams kronis ar trīslapīti, kas rotā tā augšējo malu.²³³ No Zirū Sises Ratniekiem Ventpils apriņķī virs M burta²³⁴ redzams kronis, kura augšējo malu rotā liklocis, kas papildināts ar pumpiņām. Uz divām plāksnītēm no Zaļenieku pagasta

²³³ VI 175: 64.

²³⁴ VVM 5692.

virs M burta ir horizontāla līnija un liklocis, kas papildināts ar reljefu punktiņu ornamentu.²³⁵ Uz četrām plāksnītēm no Dobeles un vienas no Ziru Sises virs M burta veidots vairāk vai mazāk regulārs ornamentals no lāsveida izspiedumiem.²³⁶ Šāds ornamentals redzams arī uz plāksnītes no Mārtiņsalas kapsētas 766. kapa. Šis citādi neloģiskais ornamentals acīmredzami izskaidrojams ar trīslapīša nobeigumu Marijas kronim. Uz divām plāksnītēm no Dobeles²³⁷ regulāras apaļu pumpiņu rindas, tādas pašas kā plāksnišu ierāmējuma. Līdz ar to skaidri nolasāma kroņa motīva degradācijas piecas pakāpes, no kurām pirmā – kronis ar trīslapīti, otrā – kronis ar likloci, trešā – liklocis, ceturtā – lāses, piektā – pumpiņu rinda.

Plāksnītes ar četrlapīti

Ar šo motīvu (27.att.: 6–9) zināmas septiņas plāksnītes no Rietumlatvijas, piecas plāksnītes no Mārtiņsalas un sieviešu cepure no Makašānu Greivuliem (Grēvuliem), kas datēta ar 15.–16. gadsimtu.²³⁸ Šīs plāksnītes rotā attiecīgi sarežģīta ornamentāla kompozīcija, kuras pamatā ir gotiskais četrlapītis. Četrlapīša centrā atrodams krusts, bet stūru ieliekumos – augu motīvs, kas tulkojams gan kā lilija, gan palmete. Gar malām to ielogo pumpiņu rindas, lai gan atsevišķos gadījumos to var arī nebūt. Šādas ir divas plāksnītes no Dobeles, plāksnīte no Ziru Sises, no Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas,²³⁹ no

Mārtiņsalas 1005. kapa. Plāksnītes ar to pašu ornamentu no Makašānu Greivuliem (30 x 30) un Mārtiņsalas 773. kapa ir lielākas (33 x 33, 36 x 36 mm). Divām plāksnītēm no Ziru Sises krusts pazudis, vienai saglabājies augu motīvs,²⁴⁰ otrai pazudis arī tas. Plāksnītes centrā apaļš pacēlums, kam apkārt pumpiņu vainags. Iespējams, uz šo kompozīciju atstājis iespaidu vairogveida piekariņu motīvs. Šāds motīvs, kur kombinēts četrlapītis, krusts un dzīvības koks, tiek saukts par dzīvības koka ziedu un nozīmē tā lunāro, ar auglību saistīto aspektu. Šis motīvs sastopams īgaunu etnogrāfiskajos izšuvumos.²⁴¹

Plāksnītes ar zvaigznes motīvu

Šo motīvu (27.att.: 10–13) pārstāv vienpadsmit atsevišķas plāksnītes no Rietumlatvijas un divi jau minētie vainagi no Rīgas, kā arī vainags no Mārtiņsalas 766. kapa. Šis ir ļoti stabils motīvs, variē tikai plāksnišu izmēri no 32 x 32 līdz 18 x 18 mm. Plāksnītes centrā atrodas zvaigznīte ar pacēlumu centrā un astoņiem radiāliem, regulāri novietotiem stariem. Tās ielogo pumpiņu rinda, arī atstarpes starp stariem aizpilda neregulāri kārtotas pumpiņas. Pavisam atrastas 10 plāksnītes, četras no Dobeles, divas no Puzes, viena no Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas,²⁴² trīs no Mārtiņsalas. Četras mazās plāksnītes no Dobeles (18–20 x 18–20 mm), iespējams, ir no viena vainaga.²⁴³ Atsevišķi pa-

²³⁵ KPM 1988, 71/XVII, 1988, 11/XVII.

²³⁶ VI 234: 77, 2580, 2906, VVM 5695.

²³⁷ VI 234: 1778, 3001.

²³⁸ Ģinters V. Latviešu... – 89.lpp., 86. att.

²³⁹ VI 234: 2852, 2866, VVM 5722, VI 51.

²⁴⁰ VVM 5684.

²⁴¹ Вундер Э. О возможном происхождении мотивов орнамента южноэстонской вышивки // Народное прикладное искусство: Актуальные вопросы истории и развития. – Рига, 1989. – С.197.

²⁴² VI 234: 1234, 2756, 1666, 1601, VI: 175: 66, VVM 10888.

²⁴³ VI 234: 1593, 2971, 1445, 1602.

liek galvasrota no Mārtiņsalas 76. kapa, kur zvaigznes motīvs kombinēts ar četr-lapīti, kurš veidots no pumpiņām, palmetes stūros aizstātas ar vienu lāsvieda un diviem apaļiem izciļņiem, bet lapās ievietotas riņķīšu rozetes, centrā četrstaru zvaigznīte, no kuras līdz ieliekumam pumpiņu rindas. Īstenībā šī kompozīcija varētu tikt apskatīta kā atsevišķs ornamenta paveids.

Plāksnītes ar margrietīņveida rozeti

Septiņas šādas plāksnītes (27.att.: 14–18) nāk no dažādām atraduma vietām Rietumlatvijā. Uz vienas plāksnītes no Puzes Lejaskroga kapsētas (2001. gads, Nr. 100) sešlapu margrietīņa ar ļoti slaidām proporcijām un pumpiņu centrā papildināta ar augu jeb liliju motīvu stūros. Uz plāksnītes no Ziru Sises²⁴⁴ proporcijas nedaudz druknākas, uz plāksnītes ar līdzīgiem izmēriem no Dobeles margrietīņa vēl druknāka, bet lilijas nenoteiktākas.²⁴⁵ Uz citas plāksnītes no Puzes lilijas pazudušas (2001. gads, Nr. 281), bet uz trim plāksnītēm no Dobeles – iespējams, tās nāk no viena komplekta – ziedlapiņu starpas aizpildītas ar pumpiņām neregulārā kārtojumā.²⁴⁶ Visumā vērojama motīva deģenerācija.

Plāksnītes ar rozeti rozes zieda formā

Viena fragmentāra plāksnīte no Cesvaines viduslaiku kapsētas 251. kapa., kas būtiski atšķiras no pārējām plāksnītēm, ir ar rozešu dekoru (27.att.: 19). Ziedam katru ziedlapiņu veido reljefs valnītis, kas to ielogo, reljefajā puķes viducī naturālistiski atainotas putekšņlapas.

Plāksnītes ar ziedu un lapu motīvu

Viena bojāta plāksnīte ar šādu motīvu (27.att.: 22) nāk no Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas.²⁴⁷ Uz plāksnītes redzamas piecas rozetes, viena no tām atrodas plāksnītes centrā, un rozetes ir papildinātas ar četrām piķveidīgām lapām ar kātiem un dīvainiem trīsstaru motīviem. Iespējams, šī plāksnīte ir kāda stilistiski augstvērtīgāka parauga atdarinājums, līdz ar to būtu izskaidrojams tās ornamenta mazliet haotiskais raksturs.

Plāksnītes ar koncentriskiem izciļņiem

Šo veidu raksturo četras plāksnītes (27.att.: 24–27) no Rietumkurzemes un vainags no Puzes Lejaskroga kapsētas 117. kapa, kā arī vainagi no Mārtiņsalas 264. un 143. kapa. Ornamenti diezgan dīvaini, ar grūti izskaidrojamu izcelšanos, ja vien tam pamatā nav Puzē (2001. gads, Nr. 192) atrastā plāksnīte ar iedobumu centrā, rievotu valnīti un palmetēm stūros. Tad vieglāk arī izskaidrot dīvainos, neregulāros valnīšus uz divām pārējām Puzē un Ziru Sises Rātniekos atrastajām plāksnītēm ar pussfērisko izcilni centrā.²⁴⁸ Uz Puzes vainaga plāksnītēm valnīši aizstāti ar pumpiņu riņķiem, pumpiņu rozetēm vai otru ielogojuma kvadrātu.

Plāksnītes ar heraldiskajām lilijām

Šim veidam (27.att.: 23) pieskaitāmas četras plāksnītes, visas no Dobeles viduslaiku kapsētas,²⁴⁹ iespējams, no viena komplekta. Ornamenti sastāv no simetriskās figūras, ko horizontālā virzienā pārdala trīs reljefas līnijas. Centrālo asi veido šķēpam līdzīga figūra, bet sānos novie-

²⁴⁴ VVM 5719.

²⁴⁵ VI 234: 570.

²⁴⁶ VI 234: 2533, 2581, 1126.

²⁴⁷ VI 175: 39.

²⁴⁸ VVM 5697, 5696, 101888.

²⁴⁹ VVM 5697, 5696, 101888.

totās līdzinās maksķerāķiem. Gar sānu malām parastais pumpiņu ierāmējums. Liliju motīvs šajā laikā ir diezgan parasts gotikas ornamentā. Tas sastopams gan kompakti veidots, gan sadalīts analogi Dobeles lilijām.

Plāksnītes ar radiālu ornamentu no četrām lancetveida ziedlapiņām

Šo veidu pārstāv tikai viena plāksnīte (27.att.: 21), kas atrasta Dobelē.²⁵⁰ Ornaments sastāv no rozetes ar četrām lancetveida lapām, kas vērstas pa diagonāli. To ierāmē reljefu pumpiņu aplis, starp lapām pumpiņu rozetes, plāksnītes stūros divaini trīszaru veidojumi – iespējams, liliju atliekas.

Plāksnīte ar lietuviešu ornamentu

Cesvaines viduslaiku kapsētā atrasti divu plāksnīšu fragmenti²⁵¹ ar ornamentu, kas analogs atbilstošām plāksnītēm no Obeļai kapulauka Lietuvā.²⁵² Salīdzinājumā ar citām Latvijā pārstāvētajām kvadrātveida plāksnītēm, tās ir redzami vertikāli izstieptas.

Mazās plāksnītes

Bez parastajām plāksnītēm, kuru izmēri ir 25–35 x 25–35 mm, atrodamas plāksnītes, kuru izmēri ir 20 x 20 mm (27.att.: 20). Viena šāda plāksnīte ir Tērvetē ar reljefu rozeti bez centra.²⁵³ Mārtiņsalā sastopamas reljefas bronzas skārda podziņas ar rozeti, kas izmantotas kā papildu rotājums šaurajam skārda lentas vainagam.

Izņemot rotājumu ar koncentriskiem valnišiem, kura izcelsme neskaidra, viss

saktu ornaments cieši saistīts ar gotiskiem motīviem. Pie tādiem pieder gan četrlapītis, gan krusts, gan M burts, zvaigznīte, rozete, kā arī heraldiskās lilijas. Atsevišķos gadījumos vērojama tieksme ornamentu vienkāršot, kā arī paplašināt pumpiņu rotājuma pielietojumu, kas ir būtiska šā laika Latvijas ornamenta sastāvdaļa. Ornamenta degradācijā vērojamas vairākas pakāpes – līdz pat piecām, kā tas ir redzams plāksnītēs ar M burtu. Semantiskā slodze vainagu plāksnīšu rotājumam ir ļoti blīva, visnotaļ saistīta ar kristīgo simboliku un Marijas kultu. Pie kristīgajiem simboliem pieder M burts, lilijas, rozetes un krusts ar četrlapīti. Analogi M burti atrodami uz Dobeles saktām.²⁵⁴ Gotiskais minuskuls lietošanā saglabājas ilgāk, visu 16. gadsimtu,²⁵⁵ kas visumā sakrīt ar saktu formu, lai gan šķiet nedaudz par vēlu vainagu plāksnītēm. Katrā gadījumā diezin vai M burts tiek lietots pēcreformācijas laikā, jo luterānismam Marijas kults nav raksturīgs.

Ar plānām metāla skārda plāksnītēm rotātas galvasrotas atrod arī Lietuvā. Šeit ir lielāka plāksnīšu formu dažādība, ir gan kvadrātveida, gan nedaudz izstiepts taisnstūris, trīsstūris, kas noslēdzas ar jumtiņu. Tas var būt vienā galvasrotā ar mazākām taisnstūrainām plāksnītēm. Kernavē atrastas divpadsmit 13.–14. gadsimta diadēmas no apzeltīta sudraba plāksnītēm ar atšķirīgu ornamentu. Uz vienas no tām redzama arī svastika, bet tikai uz viena vainaga ir heraldiskās lilijas.²⁵⁶

Diemžēl iegūtais materiāls ir pārāk mazskaitlīgs – vairākas plāksnītes atrastas tikai vienā eksemplārā – lai varētu izdarīt

²⁵⁰ VI 234: 1974.

²⁵¹ A 12304: 150, 154.

²⁵² Urbanavičius V., Urbanavičiene S. Archeologiniai... – P.41, pav. 66: 7.

²⁵³ VI 175: 102.

²⁵⁴ Vaska B. Dobeles... – 15.att.: 2.

²⁵⁵ Kirme K. Eesti...

²⁵⁶ Luchtanas A., Velius G. Kernave... – S.185, 188-192.

kādus noteiktus secinājumu; iespējams, ka motīvu skaits ir bijis lielāks, nekā to pašreiz ir autore rīcībā. Lai gan vairums vainaga plāksnišu nāk no Rietumlatvijas, Zemgales un Ziemeļkurzemes, diemžēl to skaits tik un tā nepietiekams, lai varētu spriest par kādiem īpašiem tehniskiem paņēmieniem vai ornamenta motīviem, kas saistītos ar šiem reģioniem.

Skārda lentas vainagi (28. att.)

Ir sastopami divu veidu skārda lentas vainagi – šaurie un platie. Šaurie vainagi ir atrasti mazāk, bet tiem ir plašāks izplatības areāls. Šādi šaurie vainagi ir atrasti kā Puzē, tā Salaspils Mārtiņsalā. Platie vainagi lokalizējas daudz šaurākā teritorijā – tos galvenokārt atrod Zemgalē. Šiem vainagiem veltītajā pētījumā²⁵⁷ tā autore I. Cimmerce min Latvijā atrastus 30 vainagus un to fragmentus,²⁵⁸ no kuriem divi ir atrasti ar monētām datētos apbedījumos Vilces Kalnaplāteru viduslaiku kapsētā (I. Cimmerce 1966. gadā veiktajos izrakumos). Vainagi atrasti 6. kapā kopā ar Rīgas brīvpilsētas 1570. gada šiliņu un 7. kapā kopā ar 1578. gada šiliņu.²⁵⁹ Līdz ar to šie vainagi ir datēti ar 16. gadsimta beigām un, iespējams, ar 17. gadsimta sākumu, uz ko varētu norādīt 7. kapā atrastā sakta ar arabeskas atdarinājumu ornamentā. Šādas saktas Dobeļē ir datētas ar 17. gadsimta sākuma monētām. Tie ir saistīti galvenokārt ar Zemgales teritoriju, lai gan atsevišķi atrasti arī Kurzēmē²⁶⁰ un Mārtiņsalā.

Vainagu platums variē no 3 līdz 11 cm. Tie ir bagātīgi rotāti cizelējuma tehnikā. Ornamenti ir izteikti ģeometriski, trūkst šim laikam raksturīgā akanta un arabeskas motīvu. To varētu izskaid-

rot vai nu ar tīri tehniskas dabas paņēmienienu pielietojumu, jo minētie motīvi parasti ir gravēti, vai arī tomēr vainagi attiecas uz nedaudz agrāku periodu – 16. gadsimta 70.–80. gadiem. Kompozicionāli to rotājums sadalīts joslās, pie tam dominē centrālā platā rotājuma josla un papildjoslas, kas grupējas gar vainagu malām. Atsevišķos gadījumos platākajiem vainagiem var būt divas centrālās joslas. Centrālās joslas ornamenta kompozīcijas pamatā ir vai nu rombi, vai liklocis. Rombi ir iezīmēti ar krustiskām zobrata dubultlīnijām, bet liklocis, analogi saktu rotājumam, ir pildītais vai kuplīnātais. Atsevišķos gadījumos izmantots arī joslas sadalījums ar starpelementu. Arī ornamenta motīvi līdzīgi vienlaicīgajiem saktu motīviem: monētu rinda, rozetes, S veida motīvs.²⁶¹ Trūkst spirāles motīva, kas samērā bieži sastopams uz saktām. Jāatzīmē tomēr, ka uz saktām spirāle parasti ir gravēta. Rozetes ir viens no būtiskākajiem motīviem. Tās sastopamas kādos desmit variantos, gan parastās riņķīšu rozetes, gan margrietiņu veidā, gan ar, gan bez centra. Toties uz šiem vainagiem nav sastopamas gotiskās rozetes rozēs zieda veidā un ar robainām ziedlapiņām, kādas redzamas uz 14.–15. gadsimta riņķisaktām ar šauru plakanu loku un iecirtumu zoslas piestiprināšanai, kaut gan tādas sastopams uz atsevišķām 16. gadsimta beigu Dobeles saktām. Uz pēdējām tās varētu būt jau renesanses neļķes zieda ietekmētas.

Lai gan materiāls un tehnika it kā ir vienāds abiem vainagu veidiem, tomēr to darināšanā ir vērojams pārrāvums 50–70 gadu garumā. Ja pirmajiem raksturīgs tīri gotisks ornaments, tad otrajiem tas ir

²⁵⁷ Cimmerce I. Zemgaļu... – 53.-59.lpp.

²⁵⁸ Turpat. – 58.lpp.

²⁵⁹ Turpat. – 54.lpp.

²⁶⁰ Turpat. – 1.att.

²⁶¹ Turpat. – 4., 2.att.: 13.

jaukts – atsevišķi motīvi, kā rozetes, ko nav iespējams atšķirt, tāpat zvaigznītes, kas nāk no izšuvumu grāmatu gotiskā varianta – ir kombinētas ar renesansei raksturīgo monētu rindas motīvu. Liklocis un rombi, kas veidojas, krustojoties diviem likločiem, ir tikpat labi gotikas ornamentam, kā arī senākajai vietējai tradīcijai raksturīgi motīvi. Arī kuplīnātais jeb aizpildītais dubultliklocis un starpelements vienlaicīgi atbilst gan senajai tradīcijai, gan, iespējams, ievestām tekstilijām. Šādi aizpildīti stūraini motīvi redzami uz tāss dekoriem no Kernoves Lietuvā, kas tiek uzskatīti par rietumu tekstiliju ornamenta aizguvumiem.²⁶²

Secinājumi

1. Visā perioda garumā ornamentā novērojama vietējās tradīcijas, kas nākusi no kuršu un zemgaļu vēlā dzelzs laikmeta kultūrām, nomaiņa ar jauno, gotisko pēc formas un kristīgo pēc satura. Jau perioda sākumā vērojama amatniecisko iemaņu pavājināšanās, un tā velk sev līdz sliktas kvalitātes primitīvus izstrādājumus. Daudzveidīgs un izdomas bagātais ornaments, kas īstenībā bija panākts ar minimāliem līdzekļiem, līdz 15. gadsimtam jau kļuvis par vienu primitīvu motīvu, ko tikpat labi var uzskatīt arī par kompozīcijas paņēmieni – ar zobrata līniju radiāli sadalītas saktas virsmas laukumos ievietots aplītis, pumpa vai to dažādas, arī rozetveida, kombinācijas. Šķiet, ka jau 16. gadsimta vidū lielākā daļa saktu ir vācu amatnieku izgatavota. Jādomā, arī 16. gadsimta beigu saktas un vainagus izgatavojuši vācu amatnieki, pielāgodami tos vietējo pasūtītāju gaumei. Tomēr nevar pilnībā izslēgt arī vietējo amatnieku
2. Kurzemes reģionā (Puze), tāpat kā runājot par Zemgali (Dobeles), sākotnēji diezgan skaidri iespējams nošķirt vietējās tradīcijas ietekmi no stilu mākslas izpaudumiem ornamentā. Diemžēl materiāls, kas attiecas uz 16. gadsimta beigām un 17. gadsimta sākumu, ir pārāk pieticīgs.
3. Uz jautājumu, vai etniskie procesi atspoguļojas viduslaiku ornamentā, vēl nevar atbildēt viennozīmīgi. It sevišķi, ja runājam par Ziemeļkurzemes kuršu lentveida aproču ornamentu, kurā vērojamas atšķirības. Pašreizējā izpētes līmenī nevar pateikt, vai tās ir hronoloģiskas, teritoriālas vai arī etniskas, saistītas ar kuronizētajiem lībiešiem. Katrā gadījumā ornamentā pēc 14. gadsimta tādas neiezīmējas, lai gan somisku tradīciju tomēr var saskatīt aprocēs ar sašaurinātiem galiem, kas ir nedaudz vēlākas.
4. Semantiskā plāksnē šajā laikā notiek pāreja no pirmskristīgajiem simbo-

²⁶² Luchtanas A., VeliusG. Kernave... – S.144-146.

²⁶³ Lancmanis I. Mākslas amatniecība Latvijā 13.–15. gs. // Materiāli feodālisma posma mākslas vēsturei 4. – Rīga, 1989. – 81.-83.lpp.

liem uz kristīgajiem, bet 16. gadsimta vidū katoliskie simboli zaudē nozīmi un tiek nomainīti. Luterānisms acīmredzot ikdienas apģērbā neaifišējās, tāpēc ornaments iegūst laicīgu, tīri dekoratīvu raksturu. Nav materiāla, kas

Kurzemē atspoguļotu līdzīgu parādību kā Zemgalē, kad 16. gadsimta beigās atsevišķos gadījumos ornamentā notiek atgriešanās pie simboliskām zīmēm dekoratīvo motīvu vietā.

Summary

Baiba Vaska

Medieval design in western Latvia (archaeological evidence)

The 13th–17th century is a complicated period in Latvia, both from the historical perspective and from the viewpoint of archaeology and art history. In the late 12th and early 13th century, the native Baltic tribes succumbed to the overwhelming might of the Crusaders, and as a result the confederation of states known as Livonia was formed, existing up to the late 16th century, when the Duchy of Courland was established in western Latvia. The archaeological material of the 13th and early 14th century shows a continuation of indigenous tradition, replaced in late 14th century burials by artefact forms closer to Western Europe and burial practices that are Christian in content. In art history at this time we see, in parallel with the indigenous Iron Age tradition, the appearance of Gothic influences, and in the mid-16th century we witness the occurrence of certain Renaissance design motifs. The native craftsmen, whose position was still comparatively strong at the beginning of the period, were gradually forced out by the better-organised urban German craftsmen. Unfortunately, for lack of written sources, there is no precise information concerning the situation in crafts in Latvia during this period, so most of our evidence derives from archaeologi-

cal research. We do not have at our disposal unique works of art. Rather, all the ornaments considered here represent mass production for the market and are the ornaments of one social stratum—the peasantry. Although peasant dress is known throughout Europe, its connection with a particular ethnic stratum is a characteristic feature of Livonia. As the result of the German crusader invasion, a whole society at a certain level of development was compressed into a single social stratum – the peasantry. Presumably, this must also have left an impression on the mentality of the indigenous population and its expressions in material culture, in this case on ornaments and the design associated with them.

Since a design is closely connected with the surface that it decorates, at this time ornaments can be regarded as the main bearers of design – brooches, pendants, armbands and the bronze adornments of headdresses.

Pendants are very characteristic of Latvia not only in archaeological, but also in ethnographic material. They had retained their significance in the mid-16th century, when they occur in Kurzeme attached to brooches. After a short interruption, they were again fashionable in the 17th century, and still in the 19th

century they were attached to brooches and woollen shawls. Although a variety of pendant forms occur in the Middle Ages, the most important are the circular shield-shaped pendants and the rhombic pendants closely connected with them. Circular shield-shaped pendants appear in Latvia in the 11–12th century under direct Scandinavian influence, but show changes in terms of the design. In the Middle Ages, possibly under the influence of real coinage, cross motifs appear on them. When the motif is transferred to brooches, the centre of the cross disappears, while the combination of the double cogwheel line with hemispherical protuberances becomes the most important component of local design right up to the beginning of the 17th century.

Armbands and penannular brooches retain the design system characteristic of the Iron Age, gradually degenerating and disappearing along with the artefact forms that it adorns.

The Gothic tradition arrives with flat annular brooches, represented by Gothic inscriptions, mainly AVE MARIA, standing and slanting crosses, rosettes or stylised lilies, the form of which may have come from seals or coinage. In certain cases we also see vine-tendrils motifs. Apart from brooches, Gothic motifs are also seen on the bronze plaquettes of women's crown headdresses.

The Renaissance appears in the 16th century in the form of the inscription VERBUM DOMINI MANET in Renais-

sance Antiqua script, later also with simplified versions of acanthus and arabesque designs, which possibly occurred up to the second half of the 17th century. However, the most important aspect of design at this time is the development of a specific design system, seen on annular brooches and crown headdresses of bronze sheet in Zemgale. Although the brooches and headdresses show somewhat different approaches to design organisation, they are very similar in all other respects. Very important on both brooches and headdresses is the rosette motif. The characteristic Renaissance motif of the row of coins is found, as well as motifs that may have been derived from embroidery pattern books, in their Gothic form as well. Although we cannot maintain with certainty that later ethnographic design is based on the brooch and headdress designs of the late 16th and early 17th century, it is thought that it developed precisely at this time.

With regard to centres of craftsmanship, it is evident that they existed, but there is a lack of material to permit them to be located. Undoubtedly, there is one centre of crafts connected with northern Kurzeme, possibly at Ventspils. In Zemgale, such a centre may have existed at Dobeles, but there may have been several such centres. It is thought that, in parallel with German craftsmen in the towns, native craftsmen also continued to manufacture bronze ornaments for the peasantry at least up to the early 17th century.

Vitolds Muižnieks

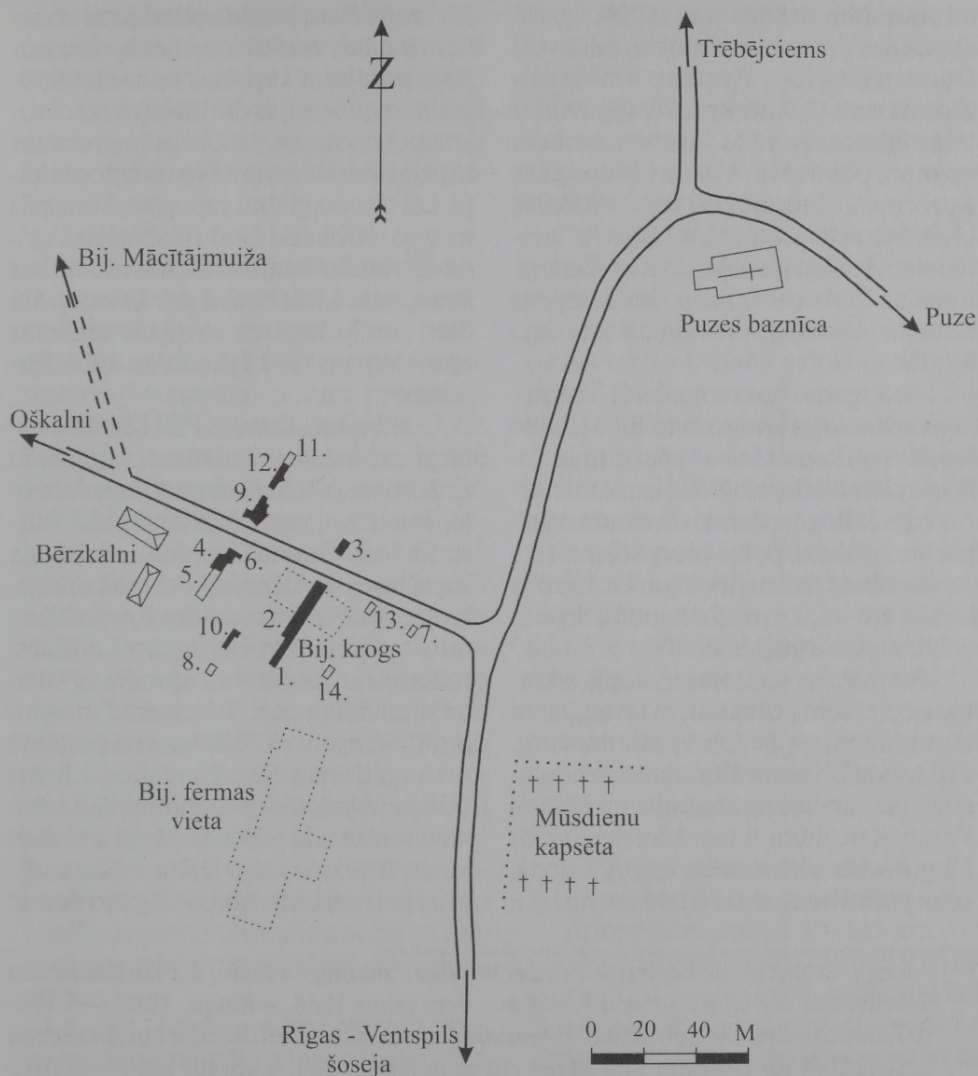
ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI PUZES LEJASKROGA KAPSĒTĀ UN VIDUSLAIKU APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS ZIEMEĻKURZEMĒ

Rietumlatvijas arheoloģiskajai izpētei līdz šim pievērsta mazāka uzmanība, salīdzinot ar pārējo Latvijas teritoriju. Pēc Otrā pasaules kara izrakumi intensīvāk noritējuši Austrumlatvijā, ko noteica HES celtniecības darbi Daugavas lejtecē, kā arī ideoloģiska rakstura motīvi – baltu un slāvu kontaktu meklējumi pagātnē. Situācija mainījies pēdējo desmit gadu laikā, kad ievērojami augusi interese par Rietumlatvijas vēsturi un līdz ar to arī par arheoloģiju. Kopš 1999. gada LU Vēstures un filozofijas fakultātes Arheoloģijas un vēstures palīgdisciplīnu katedras arheologi Andrejs Vasks un Armands Vijups Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta ietvaros rīko vēstures bakalaura programmas studentiem arheoloģisko lauku praksi. 2001. un 2002. gada jūlijā, izmantojot Ventspils pilsētas domes laipni sniegto atbalstu, arheoloģiskie pētījumi notika Ziemeļkurzemē, Ventspils rajona Puzes Lejaskroga kapsētā.¹ Senvieta atrodas Puzes pagastā, 200 m uz dienvidrietumiem no Puzes luterāņu draudzes baznīcas, starp Bērzkalnu mājām un lielceļu, kas ved no baznīcas uz Rīgas–Ventspils šoseju (1. att.).

Pirmās ziņas par senlietu atradumiem Puzē ir zināmas jau no 19. gadsimta otrās puses. Šajā laikā kapsētas teritorijā uzcelts krogs, no tā cēlies arī vietas nosaukums – Puzes Lejaskrogs. Krievu izcelsmes arheologam S. Bogojavlenskim 1896. gadā no vietējiem zemniekiem izdevās ievākt ziņas, ka, ceļot krogu, iegūti vairāki savrupatradumi – bronzas un dzelzs priekšmeti.² Iespējams, ka lielāko daļu no šiem

¹ Muižnieks V., Vasks A., Vijups A. Izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā 2001. gadā // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 347.-354.lpp.

² Богоявленский С. К. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года // Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 г. – Том III. – Москва, 1900. – С.106.

1. att. Puzes Lejaskroga kapsētas situācijas plāns

Apzīmējumi: 1–14 – izrakumu laukumu numuri. Iekrāsoti laukumi bija ar apbedījumiem, bet neiekrāsoti laukumi – bez apbedījumiem

Zīm. I.Siliņa

1. Abb. Der Plan der Situation des Friedhofs Puzes Lejaskrogs

Bezeichnungen: 1 – 14 – Die Nummern der Grabungsflächen. Die eingezeichneten Grabungsflächen mit den Bestattungen, die leeren – ohne Bestattungen.

atradumiem 1888. un 1889. gadā Kurzemes provinces muzejam nodevuši Dundagas barons Hristiāns fon Osten-Zakens un mācītājs Krauze. Ieguvumu uzskaitījums, vairāku desmitu senlietu apjomā, publicēts 1889. un 1890. gada Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sēžu protokolos.³ Daļa no atradumiem šodien glabājas un ir apskatāma Latvijas Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas, Ventspils un Jelgavas muzeja fondos.

1896. gadā, gatavojoties X Viskrievijas arheologu kongresam Rīgā, Puzes Lejaskroga kapsētā tika veikti pirmie neliela apjoma arheoloģiskie izrakumi. Arheologs S. Bogojavlenskis izrakumu vietā pie kroga ēkas izpētīja piecpadsmit 15.–16. gadsimta skeletapbedījumus, kas bija ierakti 0,6–1,0 m dziļās kapu bedrēs ar galvu rietumu virzienā.⁴

Norādes par kapsētas teritorijā atkārtoti nodarītiem postījumiem un iegūtiem atradumiem ir pēc Otrā pasaules kara. 1964. gadā, veicot Kurzemes arheoloģisko pieminekļu apzināšanu, toreizējais Vēstures institūta līdzstrādnieks Ēvalds Mugurēvičs noskaidroja, ka 1957. gadā, ceļot putnu fermu uz dienvidiem no biju-

šās kroga ēkas, postīti apbedījumi un no tiem iegūtas vairākas senlietas.⁵ Ievērojami postījumi kapsētai nodarīti 1979. gadā, meliorācijas darbu laikā, kad nojaucot Lejaskroga ēku, kapsētas robežās izraktas vairākas tranšejas un izpostīti kapi. Lai vismaz glābtu sapostīto, Ventspils muzeja darbinieki fondu glabātājas Ingrīdas Štrumfas vadībā veica aizsardzības izrakumus. Meliorācijas grāvī tika izpētīti četri postīti kapi un savāktas senlietas apmēram no 12–15 postītiem apbedījumiem.⁶

1982. gadā, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes Arheoloģijas nodaļas vecākā zinātniskā līdzstrādniece Gunta Toropina Lejaskroga kapsētas apmeklējuma laikā noskaidroja, ka septiņdesmitajos gados tuvējo “Ķesteru” māju iemītnieks Ilgvars Laudans, rokot elektrības stabu, apmēram 50 m uz dienvidiem no “Bērzkalnu” mājām atradis 6 aproces.⁷ Vēl nesenā pagātnē – 20. gadsimta 80., 90. gados – lietus ūdeņu izskalotās un ganāmpulku izmīdītās senlietas kapsētas teritorijā ir savācis Ventspils rajona valsts kultūras pieminekļu inspektors Uldis Ābiķis.⁸ Pēdējo desmit

³ Döring J. Gräberfunde bei Pussen an der Windau // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1888. – Mitau, 1889. – S.100–102; Bericht über die gemachten Erwerbungen // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1889. – Mitau, 1890. – S.101.

⁴ Боговявленский С. К. Раскопки вь Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года // Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 г. – Том III. – Москва, 1900. – С.106–107. Iegūtie atradumi (kopskaitā 53 senlietas) glabājas Maskavas Valsts vēstures muzejā.

⁵ Mugurēvičs Ē. Pārskats par arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Ziemeļkurzemē 1964. gadā. (Glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē Nr. VI AA: 108).

⁶ Izrakumu dokumentācija un atradumi glabājas Ventspils muzejā; inv. nr. 10859–10888, 11585. Par atradumiem ziņoja Ventspils rajona laikraksts, skat. Bogdanova G. Kad Puzes vīri vēl lāčus medīja // Padomju Venta. – 1979. – Nr.187.

⁷ Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centra arhīvs. Lieta Nr. 19.037/4840–11.

⁸ Senlietu atradumi uz lopu ceļa // Ventas Balss. – 1995. – Nr.132.

gadu laikā, iestājoties politiskajām un ekonomiskajām pārmaiņām valstī, kapsētas teritorija saimnieciskai darbībai vairs netiek izmantota. Kopš 1991. gada, kad tika nojaukta tobrīd jau pamestā putnu ferma, šeit izveidojusies nekultivēta pla-va.

2001. un 2002. gadā izpētītie laukumi un kapsētas plānojums

Arheoloģiskie izrakumi Puzē 2001. un 2002. gadā tika veikti ar mērķi noskaidrot pieminekļa raksturu, precizēt tā hronoloģiju un noteikt tā robežas. Divās izrakumu sezonās tika iemērīti un izpētīti četrpadsmit izrakumu laukumi 319 m² lielā kopplatībā un atsegti 147 kapi. Apbedījumus izdevās konstatēt 1., 2., 3., 4., 6., 9., 10. un 12. laukumā. Pārējie seši izrakumu laukumi apbedījumus neuzrādīja. 5., 7., 13. un 14. laukumā zem 20–50 cm biezas velēnas un dzelteno smilšu kārtas atsedzās ar būvgružiem jaukts zemes slānis. Tā virspusē, 7., 13. un 14. laukumā, iegūti atsevišķi savrupatradumi no postītiem kapiem, kuru saistība ar pētītajiem laukumiem nav droši nosakāma. Iespējams, ka senlietas kopā ar būvgružiem virskārtā iejauktas no pārējās kapsētas teritorijas, aizberot meliorācijas grāvjus un nolīdzinot kroga ēku drupas.⁹

8. un 11. laukumā, noņemot velēnu, atsedzās netraucēta pamatzeme – dzeltenās smiltis, kurās neiezīmējās nedz kapu bedru kontūras, ne arī tika konstatēti apbedījumi un iegūti kādi senlietu atradumi. Abus minētos laukumus nosacīti var pieņemt par kapsētas ziemeļu un dienvidu robežu, lai gan to apstiprinoši veidojumi – akmens žoga, grāvja vai koka sētas paliekas – šeit netika atklāti. Iespējams, ka kapsētas teritorija platāka

bijusi rietumu–austrumu virzienā, bet šaurāka ziemeļu–dienvidu virzienā. Diemžēl kapsētas rietumu un austrumu robežas palika nenoskaidrotas. Nosacīti austrumu virzienā tā varētu sniegties līdz 13., 14. laukumam, bet rietumu virzienā – līdz Bērzkalnu mājām.

Par to, ka kapsēta bijusi norobežota, netieši varētu liecināt apbedījumu blīvums. Lielāks tas bija 1., 2., 6., un 9. izrakumu laukumā. Šeit mirušie bija ierakti ciešāk un ievērojami vairāk gadījumos postīti, guldot vienu virs otra divās līdz trīs kārtās. Retāk apbedījumi bija izvietoti 3., 4., 10. un 12. laukumā. 12. izrakumu laukumā mirušie bija guldīti vienā apbedījumu rindā, ievērojot vairāk kā viena metra distanci. 11. laukumā, kas atradās blakus 12., apbedījumu rinda tālāk neturpinājās. Līdzīgi arī 3., 4. un 10. laukumā apbedījumi bija izvietoti retāk un mazāk gadījumos traucēti, ierokot vēlākus kapus. Acīmredzot minētajos laukumos atradusies kapsētas perifērija, kur nav veikta atkārtota mirušo apbedīšana vienā un tajā pašā vietā.

Kapu raksturojums un apbedīšanas tradīcijas

Apbedījumi atsegti 30–125 cm zem tagadējā zemes līmeņa. Dziļāk mirušie guldīti 3., 4., 6., 9. un 12. izrakumu laukumā, seklāk – 1., 2. un 10. laukumā. Dziļuma svārstības skaidrojamas ar zemes reljefa izmaiņām, veicot saimnieciskus darbus, un ar apbedījumu blīvumu. 1., 2. un 10. laukumā zemes virskārtas līmenis ir ievērojami pazemināts meliorācijas rezultātā. Tādēļ 1. un 2. laukumā bija vērojams liels postīto apbedījumu skaits un iegūti savrupatradumi, kas parādījās, jau noņemot virskārtu. Apbedījumu dziļums un seklums ir skaidro-

⁹ 2001. gada izrakumos izdevās atsegt kādas bijušā kroga ēku kompleksa celtnes pamatus, kas aptuveni 2 m platā joslā šķērsoja 1. un 2. izrakumu laukumu. Pamati bija mūrēti no laukakmeņiem, par saistvielu izmantojot sarkano mālu.

jams arī ar mirušo guldīšanu vairākās kārtās. Nereti bija vērojami gadījumi, kad, ierokot vēlākos kapus, nav traucēti agrākie, bet mirušie guldīti seklāk – tieši virsū senākajiem apbedījumiem.

No 147 pētītajiem kapiem postīti bija 43 (29%). Puzes Lejaskroga kapsētas grunts sastāva īpatnību dēļ hronoloģiski agrāko apbedījumu kauli bija gandrīz pilnīgi iznikuši. Labāk skeleta kauli saglabājušies kapsētas 1., 2. izrakumu laukuma ziemeļu daļā, kur vienkopus koncentrējās hronoloģiski vēlāki apbedījumi bez kapu inventāra. Iespējams, ka arheoloģiski izpētītajā kapsētas daļā kapu bijis ievērojami vairāk, bet to fiksācija minēto iemeslu dēļ izrakumu gaitā vairs nebija iespējama.

Dzimumu un vecumu, vadoties pēc antropoloģiskā un senlietu materiāla, izdevās noteikt 115 indivīdiem.¹⁰ No tiem 36 (31%) ir vīrieši, 39 (34%) – sievietes, 40 (35%) – pusaudži un bērni. Dzimumpiederība pusaudžu un bērnu vidū bija nosakāma 22 apbedījumiem. No tiem meiteņu un zēnu attiecība ir 18 pret 4.

Izpētītajā kapsētas daļā varēja novērot, ka vairāki pusaudžu un bērnu kapi koncentrējušies vienkopus 4. un 6. izrakumu laukumā. Līdzīgi gadījumi pašlaik zināmi plašāk pētītajos Daugavas lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos – Salaspils Laukskolā, Lipšos un Doles Vam-

peniešu I kapulaukā, kur atsegti no pieaugušo kapiem nereti atsevišķi apglabātu mazu bērnu apbedījumi. Lipšu senkapu ziemeļaustrumu daļā, apmēram 400 m² lielā laukumā, vienkopus koncentrējās 12 bērnu kapi.¹¹ Vampeniešu I kapulaukā atsevišķi no pieaugušo kapiem atradās 20 mazgadīgu bērnu apbedījumi, kas it kā reprezentēja īpašu kapulauka nodalījumu.¹² Septiņu mazu bērnu kapi vienkopus atsegti arī plašāk pētītajā Cēsu rajona Drabešu Uplantu 13., 14. gadsimta kapsētā, kur tie, iespējams, tikuši ierakti vienlaicīgi.¹³ Puzes kapsētas materiāls uzrāda, ka bērnu un pusaudžu (galvenokārt meiteņu) apbedīšana noteiktā kapsētas daļā noritējusi ilgākā laika posmā, aptuveni no 14. līdz 16. gadsimta sākumam. Rietumeiropā viduslaikos pastāvēja prakse kapsētās atstāt neiesvētītu teritoriju, kur parasti atsevišķi tika guldīti nekristīti bērni un nedēļnieces.¹⁴ Samērā lielais sieviešu dzimuma apbedījumu skaits Puzes kapsētas 4. un 6. izrakumu laukumā varētu liecināt par līdzīga rakstura tradīciju. Tomēr salīdzinošā materiāla trūkuma dēļ šāda veida praksi droši izskaidrot diemžēl ir grūti. Iespējams, ka tā atspoguļo lībiešu vēlā dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijas un varbūt liecina arī par kristīga rakstura motīviem.

Kapsētas teritorijas intensīvas saimnieciskās izmantošanas dēļ kapu bedres

¹⁰ Pēc antropoloģiskā materiāla dzimumpiederību noteica Gunita Zariņa. Tuvāku informāciju skat. *Zariņa G.* Daži aspekti Kurzemes un Zemgales 14.–18. gadsimta lauku iedzīvotāju demogrāfijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2002. – Nr.3. – 5.-20.lpp.

¹¹ *Daiga J.* Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1976. – 43.lpp.

¹² *Šnore E.* Doles Vampeniešu 1971. gada arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972. – 97.lpp.

¹³ *Apala Z.* Drabešu Uplantu kapsēta // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1987. – XV laid. – 106.lpp.

¹⁴ *Derwein H.* Geschichte des Christlichen Friedhofs in Deutschland. – Frankfurt am Main, 1931. – S.35.

bija grūti izsekojamas. Labāk tās iezīmējās izrakumu laukumos, kur mirušie bija guldīti retāk. No 147 izpētītajiem apbedījumiem kapu bedres konstatētas 81 gadījumā. To forma nosakāma 62 apbedījumiem. 61 gadījumā mirušie bija guldīti tainstūra formas bedrēs ar noapaļotiem galiem, bet tikai vienā (91.) kapā tā bija ovāla. Kapu bedru izmēri ir dažādi – no 0,55 līdz 2,35 m garumā un 0,17 līdz 0,8 m platumā. Atšķirības kapu bedru izmēros skaidrojamas ar mirušā ķermeņa garumu. Parasti pieaugušo apbedījumos tās ir lielākas, bet pusaudžu un bērnu – mazākas.

Nereti kapu bedrēs – to aizbērumā vai blakus mirušajiem – konstatētas ogļītes. Intensīvāks sīku ogļiņu piejaukums smiltīm bija vērojams izrakumu laukumos, kur mirušo apbedīšana veikta vairākās kārtās. Šeit to saistība ar konkrētiem apbedījumiem bija grūti nosakāma. Ogļītes kapos konstatētas pavisam 20 gadījumos. Visbiežāk tās atradās kapu bedru aizbērumā, bet retāk zem apbedījumiem, mirušajiem sānos un galvas rajonā. Ogļiņu klātbūtne apbedījumos tradicionāli tiek skaidrota ar seniem apbedīšanas rituāliem – bēra mielasta noturēšanu pie kapa, kapa vietas šķīstīšanu, mirušā mantas sadedzināšanu un līdzdošanu.¹⁵ Iespējams, ka viduslaiku apbedīšanas vietās ogļītes varēja nokļūt arī saistībā ar cita rakstura darbībām. Ogļiņu atradumi varētu liecināt par zemes atkau-

sēšanas darbiem ziemas laikā, kas veikti pirms kapa bedres rakšanas.¹⁶ Nejausa vai pat apzināta ogļiņu iebēršana kapu bedrēs varēja notikt arī ar kristīgo bērnu rituālu saistīto ceremoniju laikā. 12. gadsimta otrās puses Johana Beleta (*Johannes Beleth*) un 13. gadsimta Gvilema Duranda (*Guillelmi Duranti*) katoļu liturģistu darbos atrodamas norādes, ka mirušajiem kapā līdzī jādod kvēlojošas ogles ar vīraku. Vīraks domāts, lai aromatizētu liķa smaržu, kā arī liecinātu par tīkamu upuri un labu rīcību radītāja priekšā. Ogles zemē saglabājas labāk kā citas vielas, tādēļ tās norāda, ka šī zeme vairs nav izmantojama citiem (profāniem) nolūkiem.¹⁷ Ogļiņu klātesamība apbedījumos Rietumeiropā tiek saistīta arī ar sv. Laurencija (Labrenča) kultu.¹⁸

Ogļiņu atradumi Puzes kapsētā nav viennozīmīgi skaidrojami. Ogļītes apbedījumos varētu liecināt par senajām un kristīga rakstura tradīcijām. Apšaubāma gan šķiet to saistība ar bērnu mielasta noturēšanu pie kapa un pārtikas ziedošanu aizgājējiem. Parasti, izpildot šādu bērnu rituālu, mirušajiem kapā tika līdzdoti veseli vai sasisti trauki. Puzes kapsētā šādu atradumu trūkst. Tikai vienā – 107. kapa bedres aizbērumā – atrasta bezripas māla trauka lauska, atšķirībā no Ziemeļkurzemē plašāk pētītajiem 13., 14. gadsimta Ances centra senkapjiem, kur māla trauki un to lauskas bija samērā bieža kapu inventāra sastāvdaļa.¹⁹

¹⁵ *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas paražas dzelzs laikmetā. – Rīga, 1935. – 16., 17. lpp.

¹⁶ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 23. lpp.

¹⁷ *Madsen P., K.* A French Connection: Danish Funerary Pots – a Group of Medieval Pottery // *Journal of Danish Archaeology*. – Odense, 1983. – Vol. 2. – P. 179.

¹⁸ *Hägg I.* Christliche Symbolik in den Bestattungen unter dem Rathausmarkt von Schleswig // *Rom und Byzanz im Norden (Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts)*. – Stuttgart, 1997. – Bd. I. – S. 225–226.

¹⁹ *Lūsēns M.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991. gadā. (Glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē Nr. VI AA: 797).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Varianti											Kopā
Kapu skaits	3	23	3	3	2	4	4	9	2	2	55
%	5	43	5	5	4	7	7	16	4	4	100

2. att. Roku novietojums apbedītajiem Puzes Lejaskroga kapsētā

2. Abb. Die Handstellung der Gestorbenen im Friedhof Puzes Lejaskrogs

Puzes kapsētā lielākā daļa mirušo apbedīti taisnstūra un trapecveida koka šķirstos. To kontūras un trūdējušu koku šķiedru paliekas izdevās konstatēt 98 (67%) apbedījumos. Zārku naglas un skavas atrastas tikai 29 (20%) kapos. To skaits vienā kapā bija no vienas līdz pat divdesmit divām. Visvairāk tās iegūtas hronoloģiski vēlākajos apbedījumos, kapsētas 1. un 2. laukuma ziemeļu daļā, kur cita veida kapa inventārs bieži izpaužas. Diezgan nelielais kapu skaits, kuros atrastas dzelzs naglas un skavas, liek domāt, ka zārka dēļu sastiprināšanai biežāk izmantotas koka tapas vai arī mirušie guldīti blūka šķirstos. Blūka šķirsti droši bija konstatējami tikai astoņos gadījumos. Par tiem liecināja biezas koka trūdu paliekas, kas parasti atsedzās virs vai zem mirušā, kā arī šķirstu kontūras.²⁰

Koks parasti saglabājas ļoti vāji, un uz jautājumu, kā mirušie apbedīti, ne vienmēr var droši atbildēt. Iespējams, ka atsevišķos gadījumos mirušie varēja būt guldīti arī bez koka šķirstiem.

Viduslaikos Rietumeiropā dēļu zārkā apbedīja galvenokārt sabiedrības virsslāņa pārstāvjus, bet ierindas iedzīvotāji parasti kapā tika guldīti uz koka dēļiem vai arī ietīti un pārsegti ar audeklu (liķautu).²¹ Puzes Lejaskroga kapsētā auduma paliekas izdevās konstatēt ap 30 apbedījumos. Galvenokārt tie bija apģērba fragmenti. Deviņos kapos tekstiliju atradumus varēja sasaistīt ar mirušo pārsegšanai izmantotiem audekliem. Par tiem liecināja nelieli raupjas dzijas auduma fragmenti, kas bija saglabājušies virs bronzas priekšmetiem ar senlietām bagātākajos sieviešu, meiteņu un vīriešu kapos. Parasti gadījumos, kad ar audumu pārsegti, ietīti apbedījumi vai ar to izklāta kapu bedre, mirušie guldīti bez koka šķirsta. Piemēram, koka šķirsta paliekas netika konstatētas Dundagas Laukumuižas 27. sievietes kapā, kur ar audumu bija izklāta kapu bedre.²² Līdzīgi, ietīti villainē un audumā, bez koka šķirsta bija apbedīti mazi bērni Ances centra senkapos.²³ Puzes kapsētā, neskatoties uz to, ka mirušie

²⁰ Piemēram, 12. izrakumu laukuma 144. kapā mirušās galvgalī labi iezīmējās ovālas formas kontūras no blūka šķirsta. Par vienkočiem varētu liecināt arī taisnstūra formas šķirstu kontūras.

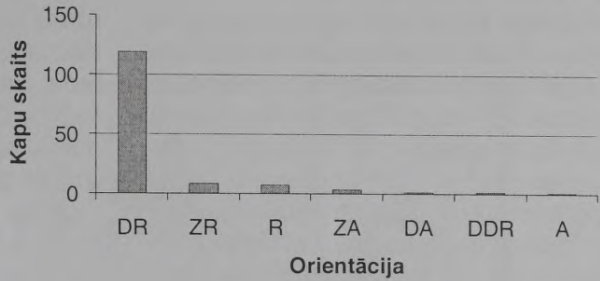
²¹ Lexikon des Mittelalters. – München und Zürich, 1980. – Bd. I – S.1805.

²² Šnore E. Pārskats par 1937. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Dundagas Laukumuižas grantsbedrēs. (Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, Inv. Nr. AA 269).

²³ Lūsēns M. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991. gadā. (Glabājas Latvijas Vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, Nr. VI AA: 797).

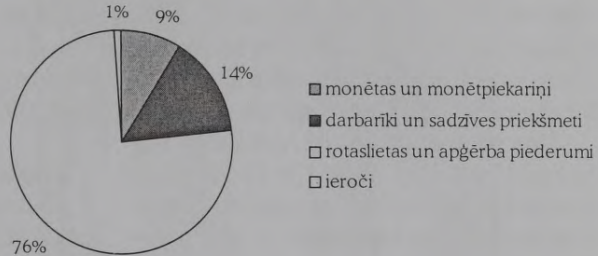
3. att. Puzes Lejaskroga kapsētā apbedīto orientācija

3. Abb. Die Orientierung der Gräber im Friedhof Puzes Lejaskrogs

4. att. Puzes Lejaskroga kapsētas kapu inventārs

4. Abb. Das Grabinventar im Friedhof Puzes Lejaskrogs

bija pārsegti ar audeklu, visos deviņos kapos, kur tika konstatētas auduma pārsega paliekas, mirušie bija guldīti arī koka šķirstos.

Kapsētas 144. sievietes kapā kopā ar auduma paliekām virs mirušās konstatētas koka mizas. Līdzīgi gadījumi, kad ar bērza, liepas mizām pārsegti mirušie vai izklāta kapa bedre un zārks, konstatēti citās pēitajās Latvijas teritorijas viduslaiku apbedīšanas vietās. Piemēram, Rīgas Pētera baznīcas kapsētā ar 13., 14. gadsimtu datējamā 5. kapā guldītā sieviete bija pārsegta ar liepas mizām, kā arī ar tām bija izklāts dēļu zārks.²⁴

Mirušie kapā guldīti uz muguras taisni izstieptā stāvoklī. Pieciem apbedījumiem (27., 29., 35., 55., 107. kaps) kājas novietotas ceļgalos mazliet ieliekas un vērstas uz labo vai kreiso pusi. Parasti mirušie ierakti katrs atsevišķā kapu bedrē. Tomēr 6. izrakumu laukumā atsegti divi vienlai-

cīgi vīriešu apbedījumi (123. un 124. kaps), kas izņēmuma kārtā atradās vienā kapu bedrē cieši blakus viens otram un vienādā dziļumā. Kapsētas 1. izrakumu laukumā tika atsegts arī viens dubultapbedījums. 5. kapā virs pieauguša indivīda labā pleca atradās maza bērna (zīdaiņa?) skelets.

Puzes Lejaskroga kapsētā mirušo abu roku stāvoklis bija nosakāms 55 (37%) kapiem. Pavisam konstatēti desmit dažādi roku novietošanas veidi²⁵ (2. att.). Vērojama likumsakarība, ka 13., 14. gadsimta apbedījumos rokas biežāk atradās novietotas ķermeņa lejas daļā – virs iegurņa vai izstieptas gar sāniem. 14. gadsimta beigu un 15. gadsimta kapos dominēja roku kārtojums perpendikulāri pāri viduklim, taču bija sastopams arī roku novietojums uz krūtīm un virs iegurņa kaula. 15. gadsimta beigu un 16. gadsimta kapos rokas atradās perpendikulāri pāri

²⁴ Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. – Rīga, 1959. – 29.lpp.

²⁵ Roku novietošanas daudzveidība, iespējams, daļēji radusies trūdēšanas procesā, rokām mainot sākotnējo stāvokli.

viduklim vai arī virs iegurņa un gar sāniem. Puzes kapsētas materiālā saskatāma līdzība ar Skandināvijā un citviet Rietumeiropā viduslaiku apbedīšanas vietās novēroto mirušo roku kārtojuma hronoloģisko secību.²⁶ Tomēr jānorāda, ka minētie roku novietojuma veidi konsekventi viens otru nenomaina, bet bieži ir sastopami paralēli, pie tam skaitliski dominējot tikai diviem roku kārtojuma veidiem. Visbiežāk – 23 (43%) gadījumos – abas rokas atradās elkonī saliektas un novietotas perpendikulāri pāri viduklim vai sarkrustotas 9 (16%) virs iegurņa kaula.

Mirušo orientācija bija nosakāma 145 apbedījumiem (3. att.). 136 (94%) gadījumos, saskaņā ar kristīga rakstura priekšstatiem, mirušie bija guldīti ar galvu rietumu virzienā, parasti ar nelielu novirzi uz dienvidiem vai ziemeļiem. Novirzes dienvidu virzienā mirušo orientācijā ir bieži sastopamas Latvijas teritorijā pētītajās viduslaiku apbedīšanas vietās. Retāk ir vērojama novirze no rietumu virziena uz ziemeļiem. Puzes kapsētā konstatēti tikai 9 šādi gadījumi. Izteiktāka mirušo guldīšana ar galvu uz ziemeļrietumiem bija vērojama 4., 6., 9. un 12. laukumā, kur varēja izsekot ZZA–DDR virzienā orientētai apbedījumu rindai. 6. izrakumu laukumā atsevišķi kapi bija ierakti arī pretēji – DA un DDR virzienā. Pārējā pētītajā kapsētas daļā apbedījumu rindas bija kārtotas ZR–DA virzienā, kur dominēja rie-

tumu un dienvidrietumu orientācija.²⁷ Kopumā no dominējošā mirušo guldīšanas virziena atšķirīga orientācija bija vērojama deviņos sieviešu, vīriešu un pusaudžu apbedījumos. Četros gadījumos mirušo orientācijā bija ievērots dienvidu virziens. 10. izrakumu laukuma 114. kapā un 6. laukuma 132. kapā mirušie bija guldīti ar galvu uz dienvidaustrumu, bet 6. laukumā 129., 137. kapā – ar galvu uz DDR. Kopskaitā pieci apbedījumi (8., 10., 35., 83., 143. kaps) 1., 2., 3. un 9. izrakumu laukumā atradās ar galvu uz austrumiem un ziemeļaustrumiem.

Kapu inventārs un hronoloģija

Puzes kapsētā pētītie apbedījumi izceļas ar Latvijas viduslaiku apbedīšanas vietām neraksturīgi bagātu kapu inventāru. Tas tika konstatēts 124 apbedījumos, kas ir 84% no kopējā izpētīto kapu skaita. Kopā iegūts ap 1020 senlietu,²⁸ to vidū rotaslietas un apģērba piederumi, ieroči, monētas, darbarīki un sadzīves priekšmeti (4. att.).

Lielākā atradumu daļa ir rotaslietas un apģērba piederumi. Spriežot pēc atradumiem, mirušie kapā guldīti svētku jeb goda tērpā (5. att.). Izrakumu gaitā izdevās fiksēt atsevišķas apģērba sastāvdaļas – vainadziņus (galvassegas), villaines, priekšautus, kājautus, ādas apavu fragmentus un jostas.²⁹ Apģērba paliekas labāk bija saglabājušās ar bronzas sen-

²⁶ Agrākie roku novietojuma veidi ir gar sāniem un virs iegurņa, ko nomaina vēlākie – pāri viduklim, virs krūtīm un viduslaiku beigās arī virs iegurņa. *Redin L.* Arkeologiska perspektiv på Westerhus ödekyrkogård på Erösön in Jämtland // *Hikuin* 27. Middelalderens kirkegårde Arkæologi og antropologi – insigt og udsyn. – Ribe, 2000. – S.164. *Daniell Chr.* Death and burial in medieval England 1066–1550. – London and New York, 1997. – P.118.

²⁷ Ar galvu uz ZR atsegti tikai divi 1.un 2. izrakumu laukuma apbedījumi – 68. un 71. kaps.

²⁸ Tā kā izrakumos iegūtā senlietu materiāla kārtošana un uzskaitē vēl nebija pabeigta, rakstā nav sniegti precīzi dati par atradumiem.

²⁹ Raksta tapšanas laikā tekstiliju pirmapstrāde vēl nebija pabeigta. To rūpīgāka analīze nepārprotami uzrādīs ievērojami vairāk jauna materiāla.

5. att. Puzes Lejaskroga kapsētas 14. gs. beigū–15. gs. pirmās puses ar senlietām bagātākie kapi
- 1) 113. *sievietes apbedījums* (kapa inventārs – auduma galvassegas paliekas, kakla riņķis, 11 saktas, lāča naga piekariņš, 8 gredzeni, 6 aproces, dzelzs nazis, 3 monētas ādas maciņā, priekšauta apmale rotāta ar kopā savērtiem bronzas riņķīšiem, ādas apavi ar 2 bronzas āķiem)
- 2) 143. *vīrieša apbedījums* (kapa inventārs – dzelzs cirvītis, kurš atradās kapa bedres aizbērumā, uznavas šķēpa gals, pakavsakta, ādas josta, rotāta ar pogveida apkalumiem, jostassprādze, 3 jostas riņķi, šķiļamdzelzs, 3 krama gabaliņi, šīfera galoda, bārdas nazītis, dzīvnieka naga piekariņš, 2 gredzeni)
Zīm. 1. Siliņa

5. Abb. Die mit der Beigaben reicheren Gräber aus dem 15. Jh. des Friedhofs Puzes Lejaskrogs

1) 113. *Bestattung der Frau* (Die Beigaben – die Reste der Kopfdeckung aus dem Stoff, Halsring, 11 Fibeln, Bärenklaue als Anhänger, 8 Fingerringe, 6 Armbänder, Eisenmesser, 3 Münzen mit den Resten eines Lederbeutels, Kleidungsreste, die Reste der Lederschuhe)

2) 143. *Bestattung des Mannes* (Die Beigaben – Eisenbeil (befand sich in der Zuschüttung der Grabgrube), Lanzenspitze mit der Tülle, Hufeisenfibel, Ledergürtel mit der Knopfbeschlagungen, Gürtelschnalle, 3 Gürtelringe, Feuerstahl, 3 Feuersteine, Schieferschleifstein, Bartmesser, Bärenklaue als Anhänger, 2 Fingerringe)

lietām bagātākajos sieviešu un meiteņu apbedījumos.

Apģērba saspraūšanai un rotāšanai plaši izmantotas pakavsaktas un riņķsaktas. Skaitliski lielākā atradumu daļa ir riņķsaktas, ap 240 to vienību iegūtas

68 vīriešu un sieviešu apbedījumos. Parasti riņķsaktas pagatavotas no bronzas vai alvas. Vienā gadījumā bija izmantots arī dzelzs skārds (46. kaps).

Puzes kapsētas materiālā riņķsaktas sastopamas, sākot ar 14. gadsimta otro

pusi. Vairāk tās iegūtas sieviešu un meiteņu apbedījumos, vīriešu un zēnu kapos to ir mazāk. Vidēji vienā apbedījumā atrastas divas līdz trīs riņķsaktas. Varēja novērot, ka sieviešu un meiteņu apbedījumos to skaits līdz pat 15. gadsimta vidum palielinājās. Atsevišķos kapos to bija no 10 (95. kaps) līdz pat 20 (136. kaps). Puzes Lejaskroga kapsētas riņķsaktu ornamentācijā, līdzīgi kā citās Latvijas teritorijā pētītajās 14.–17. gadsimta kapsētās,³⁰ iezīmējas divas tradīcijas – ar reliģisko simboliku saistītā vācu tradīcija un vietējā tradīcija, ko nenoliedzami ietekmējusi Rietumeiropā pastāvošā māksla un modes tendences. Puzes kapsētas 14.–16. gadsimta sākuma riņķsaktu loks ornamentēts ar reliģiska rakstura simboliku – Andreja krustu, gotiskajiem latīņu uzrakstiem (*AVE MARIA*), gotu burtiem, kā arī ģeometrisko un ziedu ornamentu (rozetēm, līkloci, saulītēm, skujiņām, pusaploci u.c.). 16. gadsimta otrās puses riņķsaktu formu un ornamentācijas daudzveidība ir ievērojami samazinājusies. Tad galvenokārt pārstāvētas riņķsaktas, kas ornamentētas ar sadoto roku motīvu un renesanses mākslā sastopamiem rotājuma elementiem – arkādi, arabesku un akantu.

Kopā ar riņķsaktām bieži nēsātas pakavsaktas, kas pagatavotas no bronzas, atsevišķos gadījumos arī no sudraba (53. kaps) un dzelzs (52. kaps). Kopskaitā ir 77 pakavsaktas, iegūtas no 41 kapa. Biežāk apbedījumos sastopamas pakavsaktas ar atroītiem, nagļu un liliju (ziedu) galiem. Retāk pārstāvētas senākas pakavsaktas formas ar daudzskaldņa un zvērģalvu galiem.

Ievērojama atradumu daļa ir gredzeni, vairāk kā 130 to vienību iegūtas 42 apbedījumos. Līdzīgi kā saktas tie pagatavoti no bronzas un alvas. Pēc formas izdalāmas trīs pamatgrupas: gredzeni ar pamīšus ejošiem galiem, slēgtie un spirāl-gredzeni. Gredzenu visvairāk iegūts sieviešu un meiteņu apbedījumos. Piemēram, vienā no bagātākajiem 15. gadsimta sievietes apbedījumiem (136. kaps) uz abu roku pirkstiem atradās pavisam 14 gredzeni. Bieži gredzeni konstatēti komplektā ar citām rotām – saktām un piekariņiem. Skaitliski vairāk gredzenu atrasti 14.–15. gadsimta apbedījumos, turpretim 16. gadsimta kapos to mazāk.

Sieviešu un meiteņu kapos bieži sastopamas aproces. Visvairāk iegūtas kuršiem raksturīgās bronzas lentveida aproces. Retāk pārstāvētas vairogveida un spirālaproces. No dzelzs un sudraba pagatavotas vairogaproces iegūtas divos apbedījumos (59., 128. kaps), bet bronzas spirālaproces – 100. un 133. bērna kapā.³¹

Lentveida aproces vairāk atrastas senākajos apbedījumos. Ar 13. gadsimta otro pusi un 14. gadsimta sākumu datētā 82. sievietes kapā pavisam bija 18 šāda veida aproces, katrā rokā pa deviņām.³² Hronoloģiski jaunākos apbedījumos parasti sastopamas no vienas līdz trim aprocēm katrā rokā. Agrākās lentveida aproces ir platākas un pagatavotas no biežākās bronzas sloksnes. Savukārt vēlākās ir plānākas un šaurākas. Tām nav vairs izteikta arī ornamentācija. Ja agrākajām aprocēm ir klasiskais kuršu ornaments, tad vēlākās rotātas ar vienveidīgu rombveida vai likloča motīvu.

³⁰ Vaska B. Dobeles riņķsaktas un to ornamenti (14.–17. gadsimts) // *Letonica*. – 2002. – Nr. 8. – 75.-152.lpp.

³¹ Abos bērnu apbedījumos aprocītes bija darinātas no nolauztas spirālaproces vijas.

³² Vijups A. Zīmes kuršu lentveida aproču iekšpusē un Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kaps // *Ventspils Muzeja Raksti*. – Ventspils, 2002. – II laid. – 195.-202. lpp.

Salīdzinoši reti sievietēm un meiteņēm līdzdoto rotaslietu klāstā sastopami kaklariņķi un kaklarotas. Bronzas kaklariņķi atrasti tikai četros apbedījumos (113., 130., 136., 147. kaps). Savrupatradumos iegūtie kaklariņķu fragmenti liecina, ka šādu apbedījumu varēja būt vairāk. Pēc galu formas izšķirami no divām, trim bronzas stieplēm vīti kaklariņķi ar cilpu galiem (113., 130. un 147. kaps). 136. kapā kaklariņķis bija pīts no vairākām savītām bronzas stieplītēm. Tā viens gals veidoja lokveida cilpu, bet otrā bija iestiprināts bronzas āķis. Latvijas viduslaiku apbedīšanas vietās kaklariņķi sastopami galvenokārt 13. gadsimta kapos, bet retāk – vēlākos 14. gadsimta apbedījumos.³³ Puzes kapsētas materiāls uzrāda, ka kaklariņķi kā sieviešu apģērba un rotu kompleksa sastāvdaļa nēsāti un līdzdoti kapā 14. un vēl 15. gadsimta vidū.

Kaklarotas konstatētas tikai 11 apbedījumos. Tās pagatavotas no kauri gliemežvākiem, stikla krellēm, dzintara gabaliņiem, bronzas spirālītēm. Nereti kaklarotu sastāvā iekļauti bronzas zvārguliši un rombveida piekariņi. Biežāk piekariņi nēsāti komplektā ar citām senlietu kategorijām. Ievērojamu atradumu daļu veido ar bronzu apkalti dzīvnieku (lāča, lūša, vilka) nagu piekariņi, kas atrasti 23 apbedījumos. Parasti tie nēsāti pa vienam, ievērti bronzas gredzenos, kas uzvērti vai ar dziju piesieti saktām. 142. kapā uz vairākiem gredzeniem kopā bija savērti pavisam pieci dzīvnieku nagu piekariņi. Nereti pie dzīvnieku nagiem bronzas cilpiņās piestiprināti bronzas

zvārguliši un trapecveida piekariņi. Kombinācijā ar riņķsaktām, bronzas stienišu un divrindu riņķišu važiņās nēsāti apaļie, rombveida un monētpiekariņi.

Visai bieži abu dzimumu apbedījumos sastopami darbarīki un sadzīves priekšmeti. To vidū dominē dzelzs naži, kas kopskaitā 80 iegūti 75 kapos. Parasti mirušajam līdzdots viens nazis, un tikai atsevišķos gadījumos – divi. Pēc formas dominē iedzītņa naži, kas galvenokārt atrasti hronoloģiski agrākajos kapos. 15. gadsimta otrās puses un 16. gadsimta apbedījumos vairāk pārstāvēti dzelzs naži ar kniedētu spalū. To novietojums iegurņa rajonā liecina, ka naži nēsāti pie jostas. Retāk tie atrasti kājgalī, virs krūtīm un pie galvas.

Retāk kapu inventārā bijušas dzelzs un bronzas šujamadas, bronzas un kaula adatturi, dzelzs īleni. Šie atradumi biežāk sastopami sieviešu un meiteņu apbedījumos. Viriešu un zēnu kapos raksturīgas piederības bija šķiļamdzelži, krama gabaliņi, retos gadījumos arī šifera galodas. Puzes kapsētā konstatēta īpatnēja tradīcija mirušajiem kapā līdzdot bārdas nazišus. Līdzīgi atradumi iegūti arī pētītajos Daundagas Laukumuižas senkapu viriešu apbedījumos.³⁴

Puzes kapsētas viriešu un zēnu apbedījumos vēl sastopami ieroči, kas viduslaiku apbedījumos parasti ir reta parādība. Tie atrasti astoņos viriešu kapos.³⁵ Visbiežāk kapā līdzdots cirvis vai šķēps. 68. kapā mirušajam iegurņa rajonā atradās novietots atkarpes šķēpam (?) vai harpūnai (?) līdzīgs dzelzs priekšmets, bet

³³ Līdz šim kaklariņķi galvenokārt bija atrasti Rietumlatvijas 13., 14. gs. skeletkapos un ugunskapos. Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 305.lpp.

³⁴ Šturms E. Pārskats par izrakumiem Ventpils apriņķa Dundagas Laukumuižas senkapos 1929., 1930.g. (Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Inv. Nr. AA 268).

³⁵ Dzelzs plasmens cirvis tika atrasts arī 9. izrakumu laukuma 142. sievietes kapā, kreisās kājas ceļgala rajonā. Tā kā šajā vietā mirušo apbedīšana noritējusi atkārtoti, tad cirvja saistība ar sievietes apbedījumu ir apšaubāma.

53. kapā – bronzas vāles galva. Vāles galvas apbedījumos sastopamas ļoti reti. Analogi atradumi līdz šim bija zināmi tikai Austrumlatvijā – Rēzeknes rajona Vaidu kapos un Cēsu rajona Kāpurkalna kapsētā.³⁶ Domājams, ka šie apbedījumi ir saistāmi ar sabiedrības augstākajām aprindām. Puzes kapsētā atrastā vāle, ņemot vērā arī pārējo kapa inventāru (sudraba pakavsaktu, ādas jostu ar sudraba pogveida apkalumiem), varētu liecināt par lēņu vīra – leimaņa vai ciema (pagasta) vecākā apbedījumu.

Ievērojamu daļu Puzes kapsētā iegūto senlietu vidū sastāda 13.–17. gadsimta monētas. Kopskaitā 91 monētpiekariņš un rituālā monēta iegūta 46 apbedījumos. Parasti mirušajiem līdzdota viena monēta. Atsevišķos gadījumos tās kā piekariņi vai arī ievietotas ādas maciņā kapu inventārā atradās vairāk par vienu vienību. Senākās kapsētā iegūtās monētas ir piekariņi, kas nēsāti kaklarotu sastāvā – pie saktām, iekārtas bronzas cilpiņās vai važiņās. 14., 15. gadsimta sākuma apbedījumos dominē Rietumeiropā kaltās monētas un sudraba brakteāti. 15. gadsimta vidus – 16., 17. gadsimta sākuma apbedījumos pārstāvētas Livonijā (Rīgā, Tallinā, Tartu) kaltās monētas. Ar monētām bagātāki 15. gadsimta kapi. Ļoti maz monētu ir no 13., 14. un 16. gadsimta pirmās puses apbedījumiem. Kapsētas izmantošanas hronoloģiskās robežas iezīmē divi ar monētām datēti apbedījumi. Hronoloģiski senākais ir 82. kaps. Mirušās sievietes galvas rajonā kopā ar bronzas spirālītēm no vainaga atrasts 13. gadsimta vidus monētpiekariņš (Vācijas, Vestfāles, Minsteres 13. gadsimta vidus

denārs). Hronoloģiski vēlākais kapsētā atsegtais apbedījums ir 43. kaps. Tajā iegūts 17. gadsimta 20. gados kaltais Zviedrijas karaļa Gustava II Rīgas šiliņš, kas atradās kopā ar Rīgas brīvpilsētas 1577. gada šiliņu. Kopumā 2001. un 2002. gadā kapsētas izpētītajā daļā atsegti apbedījumi datējami ar laika posmu no 13./14. gadsimta mijas līdz 17. gadsimta sākumam.

Šeit gan jānorāda, ka atsevišķi 2001. un 2002. gada izrakumos iegūtie un agrāk – 19. gadsimta beigās Kurzemes provinces muzejā Jelgavā nonākušie savrupatradumi varētu liecināt, ka kapsētas teritorijā atradies hronoloģiski agrāks kapulauks, līdzīgi kā tas zināms daudzos citos Kurzemes senkapos, piemēram, Zlēku Pasilciemā, Pūres Zviedru kapos un citur, kur agrāka perioda kapulauku izmantošana ir turpinājusies nepārtraukti vairāku gadsimtu gaitā.³⁷

2001. gada 1. un 2. laukumā, kā arī 2002. gada 6. izrakumu laukumā iegūti bronzas sakusumi. To izcelsme pagaidām ir neskaidra. Zīmīgi, ka atsevišķi senlietu atradumi ar deguma pēdām atzīmēti arī 1888. gada Kurzemes literatūras un mākslas biedrības sēžu protokolā publicētajā Puzē iegūto senlietu uzskaitījumā.³⁸ Atsevišķi priekšmeti, kas varētu būt iegūti hronoloģiski agrāka perioda arheoloģiskajos pieminekļos glabājas arī Ventspils muzeju fondos. Diemžēl, šodien nav iespējams precizēt šo senlietu atrašanās apstākļus un noteikt to saistību ar Puzes Lejaskroga kapsētu vai kādu citu apbedīšanas vietu. Pašreiz Puzes kapsētas tuvējā apkārtnē ir zināmi vēl nedaudzi senkapi un savrupatradumu vie-

³⁶ *Atgāzis M.* Kaujas vāles Latvijā 10.–14. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1999. – Nr. 2. – 16.-33.lpp.

³⁷ *Mugurēvičs Ē.* Pūres Zviedru kapulauks // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1987. – XV laid. – 64., 65.lpp.

³⁸ *Döring J.* Gräberfunde bei Pussen an der Windau // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1888. – Mitau, 1889. – S.102.

tas.³⁹ 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā to varēja būt krietni vairāk. Par nožēlu ne visas ir fiksētas un zināmas šodien. Literatūrā plašāk pazīstama ir šī Puzes Lejaskroga kapsēta, kur atradumi iegūti 19. un 20. gadsimtā.

Kapsētas kopējais raksturojums

2001. un 2002. gada izrakumi Puzes Lejaskroga 13.–17. gadsimta kapsētā ir pagaidām pirmie plašāk veiktie pētījumi Ziemeļkurzemes viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietās. Līdz tam Kurzemē vairāk pētīti hronoloģiski agrāki

arheoloģiskie pieminekļi, to vidū 13.–14. gadsimta skeletkapi (Ancē,⁴⁰ Dundagas Laukumuižā⁴¹) un 11.–14. gadsimta ugunsapbedījumi (Lībagu Sārajos,⁴² Popes Lazdu senkapos,⁴³ Talsu Vilkumuižas ezerā⁴⁴ un citur). Apskatāmā reģiona viduslaiku un agro jauno laiku kapsētās plašāki izrakumi noritējuši Ventspilī, izpētot vairāk kā 60 kapus,⁴⁵ Kandavas kapsētā – 25 kapus,⁴⁶ Užavas centra senkapos – 20 kapus,⁴⁷ Jūrkalnes Darvdedžos – 11 apbedījumus.⁴⁸

Rakstītajos avotos Puzes kā apdzīvotas vietas nosaukums pirmo reizi minēts

³⁹ Pūkalu, Mušīteru, Raibkroga, Purmaļu (Pingaļu) senkapi, kuros datējošu senlietu materiāla trūkst vai arī šeit iegūtie atradumi nav agrāki par 16.–17. gs. (apkopoti pēc Valsts Kultūras pieminekļu inspekcijas arhīva materiāliem).

⁴⁰ *Lūsēns M.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991. gadā. (Glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, Nr. VI AA: 797).

⁴¹ *Šturms E.* Pārskats par izrakumiem Ventspils apriņķa Dundagas Laukumuižas senkapos 1929., 1930.g. (Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Inv. Nr. AA 268); *Šnore E.* Pārskats par 1937. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Dundagas Laukumuižas grantsbedrēs. (Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Inv. Nr. AA 269).

⁴² *Asaris J.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 30.-34.lpp.; *Asaris J.* Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 20.-23.lpp.

⁴³ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie pētījumi Popes pagasta Lazdu senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 128.-132.lpp.

⁴⁴ *Šturms E.* Vilkumuižas ezera atradumi // Senatne un Māksla. – Rīga, 1936. – II sēj. – 72.-86.lpp.

⁴⁵ *Ritums R.* Viduslaiku kapsētas Ventspils senpilsētā // Rakstu vainags arheologa Jāņa Siatkovska piemiņai. – Rīga, 1994. – 16.-27.lpp.; *Ritums R., Ciglis J., Grasis N.* Arheoloģiskie izrakumi Ventspilī, Ostas ielā 23 un Nikolaja kapsētā // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 325.-336.lpp.

⁴⁶ *Klepere D.* Izrakumi Jaunkandavas senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1968. – 60.lpp.

⁴⁷ *Klepere D.* Izrakumi Užavas senkapos un Rūjienas baznīcā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1974. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1975. – 65.-68.lpp.

⁴⁸ *Šnore E.* Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvdedžos // Senatne un Māksla. – Rīga, 1937. – II sēj. – 57.-64.lpp.

13. gadsimtā, 1253. gada Livonijas ordeņa un bīskapa pakļauto zemju dalīšanas aktā.⁴⁹ Spriežot pēc 13. gadsimta dokumentiem, Puze ietilpa teritoriāli plašākā vienībā "Miera Kursā" (*Vredecuronia*), ko veidoja bīskapa un ordeņa zemes, kas atradās Ventas un Abavas labajā krastā.⁵⁰ Saskaņā ar 1253. gada dalīšanas aktu Puze tika iekļauta Piltenes (Kurzemes) bīskapijas sastāvā.⁵¹ Kā liecina 13. gadsimtā rakstīto avotu analīze, kuršu padošanās līgumos un zemes dalīšanas aktos parasti vārdā saukti plašāku novadu centri.⁵² Sākotnējais centrs Puzē saistāms ar pilskalnu, kas atrodas aptuveni kilometra attālumā no kapsētas. 2002. gada izrakumi pilskalnā apliecināja, ka tā apdzīvotības laiks sakrīt ar 13. gadsimta dokumentos aprakstītajiem notikumiem. Domājams, ka 13. un vēlākajos gadsimtos dzīvesvieta atradusies arī pētītās kapsētas tuvumā, par ko liecina 1443. gada dokuments, kurā ir minēts "Puzes pagasta ciems" (*pagst dorp Pussen*).⁵³ 1579. gadā Kurzemes bīskaps un Holšteinas hercogs Magnuss Puzi izlēņoja Mirbahu dzimtai.⁵⁴ 1582./83. gada Kurzemes bīskapijas vaku grāmatā Puze atzīmēta par muižas novadu (*Amt Koningshof oder Pussen*) ar

septiņiem tai piederošiem ciemiem.⁵⁵ Baznīca šeit bijusi uzcelta jau 15. gadsimtā, ko apliecina Vārmes prāvesta 1431. gadā vadītās noklaušināšanas protokols, kurā norādīts, ka Puzē darbojies baznīckungs Zigfrīds (*Sifridus, plebanus in Poszen Curoniensis diocesis*).⁵⁶ Pašreizējā baznīca, kas atrodas netālu no izrakumu vietas, celta 17. gadsimta beigās.⁵⁷

Domājams, ka pētītā kapsēta atradusies pie viduslaiku rakstītajos avotos minētās baznīcas vai tās tiešā tuvumā, lai gan izrakumu gaitā neizdevās konstatēt tam tiešus pierādījumus. Par kapsētas raksturu netieši varētu liecināt tās izmantošanas intensitāte – mirušo guldišana vairākās kārtās un iespējams, ka norobežotā teritorijā.

Pēc aptuveni aprēķiniem, kapsēta aizņem ap 3168 m² lielu platību. Rēķinot, ka izpētītajos laukumos uz 1 m² atsegti aptuveni 0,6 kapi, kopumā kapsētā trīs gadsimtu laikā varētu būt apbedīti ap 2000 mirušo.

Spriežot pēc atsegtajiem kapiem un iegūtajiem savrupatradumiem, kapsētas centrs gadsimtu gaitā ir pārvietojies virzienā no rietumiem uz austrumiem. Senākie – 13./14. un 15. gadsimta pirmās

⁴⁹ *Bunge Fr.* Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1853. – Bd.I. – Nr. 248.

⁵⁰ Turpat. – Nr. 240, 248, 322.

⁵¹ Turpat. – Nr. 248.

⁵² *Pāvilāne V.* Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzemē 13. gadsimtā (Miera Kurša) // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 1994. – XVI laid. – 151.-160.lpp.; *Asaris J.* The Use of Archaeological Data for the Identification of Primary Units in Northern Kurzeme // *Europeans or Not?* – Visby, Kalmar, 1999. – P.127-130.

⁵³ *Hildebrand H.* Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. – Riga, Moskau, 1889. – Bd. IX. – Nr.1004.

⁵⁴ *Arbusow L.* Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83) // Latvijas Universitātes Raksti – Rīga, 1924. – 10. laid. – S.241, 242.

⁵⁵ Turpat. – 172., 241.-242.lpp.

⁵⁶ *Bunge Fr., G., Hildebrand H.* Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. – Riga, 1884. – Bd. VIII. – S.257.

⁵⁷ *Kallmeyer Th.* Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. – Riga, 1910. – S.191.

pusēs kapi, koncentrējās kapsētas 4., 6., 9. un 12. izrakumu laukumā – Bērzkalnu māju tuvumā. Virzienā uz ceļu (1., 2., 3. un 10. izrakumu laukumā) atsegti galvenokārt 15.–16. gadsimta apbedījumi.⁵⁸ Spriežot pēc šeit iegūtajiem savrupatradumiem, lielākā daļa hronoloģiski agrāko apbedījumu ir postīti, ierokot vēlākos kapus. Iespējams, ka 17., 18. gadsimta apbedījumi meklējami blakus 1692. gadā celtajai baznīcai vai arī mūsdienu kapsētas teritorijā, kas atrodas otrpus ceļam uz dienvidaustrumiem no izrakumu vietas.

Izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā ļāvuši iepazīties ar apskatāmā reģiona 15., 16. gadsimta apbedīšanas tradīcijām, kas līdz šim maz izziņātas. Līdzīgi kā daudzās citās pētītajās šī perioda apbedīšanas vietās, Puzes Lejaskroga kapsētā mirušie orientēti ar galvu rietumu virzienā, roku novietojumā dominē to kārtojums pāri viduklim un virs iegurņa, mirušie guldīti bluķa šķīstos, kā arī ar dzelzs naglām vai koka tapām sastiprinātos dēļu zārkos.

Izrakumi Puzes kapsēta ļāvuši konstatēt arī reģionālas īpatnības. Atšķirībā no daudzām citām Latvijas teritorijā pētītajām 13.–17. gadsimta apbedīšanas vietām, Puzes Lejaskroga kapsētā mirušajiem līdzdots ļoti bagāts kapu inventārs. Vidēji no viena apbedījuma iegūtas 8 senlietas. Pagaidām Latvijas teritorijā pētītajās viduslaiku kapsētās tas ir lielākais vidējais rādītājs. Ar atradumiem bagātāki bija sieviešu un meiteņu apbedījumi, kā arī hronoloģiski senākie vīriešu kapi. Tā kā apbedījumos atrada arī monētas, bija iespējams izdalīt un datēt kapu senlietu kompleksus, kas reti izdodas citās vidus-

laiku kapsētās, kur monētu parasti trūkst. Vērojama tendence, ka līdz pat 15. gadsimta vidum sieviešu un meiteņu apbedījumos senlietu skaits pieaug, bet 16. gadsimta kapos senlietu ir jau mazāk, līdzīgi kā tas vērojams pārējā Latvijas teritorijā.

Puzes Lejaskroga kapsētas 14. un 15. gadsimta kapos vēl sastopami ieroči, kaklariņķi un aproces, kas Austrumlatvijas viduslaiku apbedīšanas vietās šajā laikā ir reta parādība. Vairāk kā citur Latvijā Puzes kapsētā iegūti arī dažādi piekariņi, kas acīmredzot nēsāti kā amuleti – aizsargi ļauno garu atvairīšanai. To vidū izceļas dzīvnieku nagu piekariņi bronzas ietvarā. Atradumu topogrāfija liecina, ka šāda veida piekariņi vairāk izplatīti Latvijas rietumdaļā. Līdzīgi atradumi zināmi arī Lietuvā un Prūsijā.⁵⁹ 16. gadsimta beigū hronikā Matejs Strijkovskis raksta, ka lūša un lāča nagi mirušajiem līdzdoti, lai pastarā (tiesas) dienā atvieglotu rāpšanos augstā kalnā, kura virsotnē visvarenais Dievs spriedis tiesu visai pasaulei.⁶⁰

Zīmīgi, ka abu gadu izrakumos netika atrasts neviens krustiņš. Acīmredzot to vietā nēsātas monētas (graši un Rietumeiropas skaitīšanas žetoni) ar krusta atveidu.

Par sakariem ar Rietumeiropu un tās kultūras, mākslas un modes ietekmi liecina saktu ornamentācija un forma. Ievērojama atradumu daļa ir riņķsaktas ar kristīga rakstura latīņu uzrakstiem (*Ave Maria*) un sadoto roku motīvu (derību saktas). Literatūrā tās tiek dēvētas par Hanzas saktām, tā kā to izplatība Baltijas jūras reģionā ir saistāma ar Hanzas tirgotāju apvienības darbības un ietekmes zo-

⁵⁸ Neskaidra paliek 1. un 2. izrakumu laukuma ziemeļu daļā atsegto apbedījumu hronoloģija, tos atrada bez kapa inventāra.

⁵⁹ *Земитис Г.* Отражение культа животных в археологическом материале средневековой Латвии // *Гістарычна археологічны зборнік*. – Мінск, 1995. – Nr.6 – С.193-197.

⁶⁰ *Vēlius N.* Baltų Religijos ir Mitologijos Šaltiniai II. – Vilnius, 2001. – P.511.

nu.⁶¹ Tāpat Puzes kapsētas materiālā pārstāvētas saktas, kuru ornamentācijā un formā izmantoti no Rietumeiropas viduslaiku mākslas aizgūtie motīvi (rozete, liliņa u. c.), kas varētu liecināt par šīs rotas simboliski reliģisko nozīmi un Rietumeiropas modes tendencēm.

Rotaslietu ornamentika un forma atspoguļo sinkrētisku pasaules modeli, kas satur senākos un vēlāk uzslāņojušos reliģiskos priekšstatus. Pēc senlietu materiāla nevar viennozīmīgi spriest par šo priekšstatu reliģiski mitoloģisko raksturu. Iespējams, ka atsevišķas rotaslietas nēsātas gan kā amuleti, gan kā reliģisko pārliecību apliecinājoši simboli.

Kapsētas senlietu materiāls un apbedīšanas tradīcijas liecina par reģionālu savdabību, kuras skaidrojums, iespējams, meklējams kristianizācijas procesā. Rakstītajos avotos ziņas par Ziemeļkurzemes iedzīvotāju pievēršanu kristietībai ir no 13. gadsimta sākuma, kad pāvesta legāts Alnas Balduīns slēdza miera līgumus ar kuršiem. Saskaņā ar līguma noteikumiem vietējiem iedzīvotājiem vajadzēja piedalīties krusta karos, uzņemt no Rīgas ataicinātos svētniekus, pieņemt kristību un ievērot citas kristīgās tradīcijas.⁶² Pievēršana kristietībai nebūt nenozīmēja tūlītēju seno

tradīciju izskaušanu. Tieši pretēji, atsevišķos jautājumos baznīcas nostāja varēja būt toleranta. To apliecina vēlāk slēgtās vienošanās un Kursas dališanas akti. 1252. un 1253. gada dokumentos norādīts, ka jāsaudzē kuršu svētie meži.⁶³ Ziņas par to eksistenci un tur piekoptajiem rituāliem atrodamas arī vēlāk 15. un 16. gadsimta rakstītajos avotos.⁶⁴ Iespējams, ka toleranta baznīcas nostāja ir bijusi arī citos ar reliģiju saistītos jautājumos. Uzskatāmi to apliecina izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā. Šeit paralēli kristīgajām rakstura tradīcijām (mirušo apbedīšanai baznīcas kapsētā, rietumu orientācijai u. c.), saglabājušies ar kristīgo eshataloģiju nesaistīti reliģiskie priekšstati. Par to liecina bagātais kapu inventārs – rotas, ieroči, monētas, darbarīki un sadzīves priekšmeti, kas mirušajiem līdzdoti acīmredzot kā aizkapa dzīvē nepieciešamas lietas.

Šodien ir grūti viennozīmīgi skaidrot seno apbedīšanas tradīciju noturību. Tās iemesli varēja būt vairāki, ko noteica iedzīvotāju reliģiskā, sociālā, materiālā un tiesiskā situācija. Iespējams, ka Puzē tas saistīts ar ciema (pagasta) ļaužu tiesisko stāvokli. 16. gadsimta beigu rakstītajos avotos Puzes muižas novads apzīmēts par “Koniņa (karaļa) muižu” (*Koningshof*).⁶⁵

⁶¹ Heindel I. Hochmittelalterliche Gewandschnallen im westslawischen Siedlungsgebiet // Zeitschrift für Archäologie. – Berlin, 1989. – Jahrgang 23. – S.91.; Rębkowski M. Kołobrzaska zapinka zdobiona motywem złączonych dłoni, na tle podobnych znalezisk z północno-zachodniej Europy // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – Warszawa, 1988. – Rok XXXVI. – S.525.

⁶² Bunge Fr. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1853. – Bd.I. – Reg. Nr. 117, 119.

⁶³ Bunge Fr. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – Reval, 1853. – Bd.I. – Reg. Nr. 270, 279.

⁶⁴ Vēliuss N. Baltu Reliģijas ir Mitoloģijas Šaltiniai II. – Vilnius, 2001. – P.660, 683.; Vēliuss N. Baltu Reliģijas ir Mitoloģijas Šaltiniai I. – Vilnius, 1996. – P.514.

⁶⁵ L. Arbusovs izteicis pieņēmumu, kas minētais vietvārds varētu būt saistīts ar tā dēvētajiem “kuršu kōniņiem” vai arī ar Piltenes bīskapa hercoga Magnusa Livonijas karaļa titulu (*Kōnig von Livland*), ko viņam 1570. gadā piešķīra Krievijas cars Ivans IV. Arbusow L. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83) // Latvijas Universitātes Raksti – Rīga, 1924. – 10. laid. – S.242.

Vietvārds netieši varētu liecināt, ka viduslaikos šeit dzīvojuši brīvēzemnieki, līdzīgi kā

plašāk pazīstamajos Kuršu ķoniņu ciemos Kuldīgas apkārtnē.

Zusammenfassung

Vitolds Muižnieks

Archäologische Forschungen im Friedhof Lejaskrogs bei Puze und mittelalterliche Bestattungssitten in Nordkurland

2001–2002 wurden archäologische Ausgrabungen unter der Leitung von Andrejs Vasks und Armands Vijups in Nordkurland, im Bezirk Ventspils, im Friedhof Lejaskrogs bei Puze durchgeführt. Man hat insgesamt 14 Grabungsplätze mit der Gesamtfläche von 319 m² erforscht und 147 Gräber freigelegt. Bestattungen wurden nur in 8 Grabungsplätzen festgestellt. Nach ungefähren Berechnungen könnte die Fläche des Friedhofs etwa 3168 m² sein. Die Nordgrenze und die Südgrenze des Friedhofs wurde von den Grabungsplätzen Nr. 8 und 11 gekennzeichnet, die Ostgrenze könnte sich bis zum Grabungsplatz Nr. 13 und 14, aber die Westgrenze – bis zum Gesinde "Bērzkalni" erstrecken (Abb. 1).

In Friedhof wurden die Bestattungen in Reihen, 30–125 cm unter dem heutigen Bodensniveau, in zwei bis drei Schichten freigelegt. Die späteren Gräber hatten manchmal die tieferen, älteren Gräber beschädigt. 43 Gräber (29%) waren gestört. Für 115 Individuen konnte man Geschlecht und Alter bestimmen – 36 (31%) waren Männer, 39 (34%) – Frauen, 40 (35%) – Jugendliche und Kinder. Mehrere Kinder- und Jugendlichen- (meistens Mädchen) Gräber konzentrierten sich im Grabungsplatz Nr. 4 und 6. Die Trennung der Kinder- von den Erwachsenengräbern ist in der mehreren jüngeren eisenzeitlichen Gräberfel-

dern von Daugava Liven beobachtet. Man kann vermuten, dass das auch im Friedhof Puzes Lejaskrogs eng mit den Bestattungssitten der Liven verbunden ist. Oder zeugt das von der in Westeuropa im Mittelalter weit verbreiteten Sitte die ungetauft gestorbenen Kinder und Wöchnerinnen abseits des Kirchhofs zu bestatten.

In 81 Gräbern konnte man Grabgruben abzeichnen. Die Form wurde 62 Gräbern bestimmt – ein Oval und 61 Rechtecke mit abgerundeten Ecken. Oft wurden Kohlen in der Zuschüttung der Grabgruben oder neben den Bestattungen gefunden. Ihre Anwesenheit könnte sowohl von alten – heidnischen, als auch von christlichen Bestattungstraditionen zeugen.

In 98 (67%) Gräbern gelang es, die Reste von rechteckigen und trapezförmigen Holzsärgen festzustellen. Die Sargnägel und die Klammern wurden nur in 29 (20%) – am meisten in chronologisch späteren Gräbern gefunden. Vergleichend geringe Zahl der Gräber mit Eisennädel und – klammern lässt die Folgerung ziehen, dass vermutlich hölzerne Stöpsel zum Aneinanderfügen der Sargbretter verwendet oder dass die Gestorbenen in Klotzsärgen (8 Fällen) beerdigt wurden. In 9 Gräbern waren die Toten mit rauchem Stoff, aber ein Gestorbener – mit HolZRinde bedeckt.

Die Gestorbenen waren auf dem Rücken in einer gerade ausgestreckten Lage beerdigt. Fünf Begrabenen hatte ein bischen in Knien gebogene Beine, die nach rechts oder links gelegt waren. An 55 (37%) der Beerdigten konnte man die Haltung der Arme – 10 verschiedene Arten bestimmen (Abb. 2). Am meisten – in 23 Fällen (43%) waren die beiden Arme in Elbogen gebogen und senkrecht über den Bauch, aber in 9 Fällen (16%) gekreuzt auf dem Beckenknochen gestellt.

Die Orientierung der Beigesetzten wurde für 145 Gräber bestimmt (Abb. 3). Gemäß den christlichen Vorstellungen wurden 136 Toten mit dem Kopf nach Westen (gewöhnlich mit einer kleinen Abweichung nach Süden oder Norden) beerdigt. Unterschiedliche Orientierung mit dem Kopf nach Süden, Südosten, Osten und Nordosten war nur in 9 Gräbern.

Unter den in Lettland geforschten mittelalterlichen Friedhöfen zeichnet sich der Friedhof Lejaskrogs besonders mit den reichen Zugaben aus. Insgesamt wurden in 124 (84%) Gräbern etwa 1020 Artefakten (bzw., Schmuck, Kleidungszubehör, Waffen, Münzen, Werkzeuge und Alltagsgegenstände) erworben (Abb. 4). Mit Funden reicher sind die Frauen – und Mädchengräber, sowie die chronologisch älteren Männergräber (Abb. 5). Dank der Münzen war es möglich, die Komplexe der Grabinventar

zu datieren – der Friedhof wurde von der Wende des 13. und 14. Jahrhunderts bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts genutzt.

Die Ausgrabungen im Friedhof Lejaskrogs lassen die Bestattungstraditionen des Nordkurlands im 15. und 16. Jahrhundert kennenzulernen, die in dieser Region bisher sehr wenig geforscht waren. Gemäß den schriftlichen Quellen ist der Friedhof an oder in der Nähe einer Kirche entstanden. Abgesehen davon haben sich die mit der christlichen Eshatalogie unverbundene Vorstellungen parallel den christlichen Traditionen erhalten. Davon zeugt das reiche Grabinventar, das offensichtlich den Toten als notwendige Sachen im Jenseits mitgegeben wurde. Das Fundmaterial und die Bestattungssitten widerspiegeln ein synkretisches Weltmodell, das die älteren und später aufgeschichteten religiösen Vorstellungen beinhaltet. Möglicherweise ist die Standfestigkeit der alten Bestattungssitten mit der Rechtslage der Einwohner zu erklären. In den schriftlichen Quellen aus dem Ende des 16. Jahrhunderts wird das Amt Pusen als ein Königshof bezeichnet (*Amt Königshof oder Pussen*). Der Ortsname könnte indirekt darauf hinweisen, dass hier ähnlich wie in breiter bekannten Dörfern von sogenannten Kurenkönigen in der Nähe von Kuldīga (Goldingen) im Mittelalter Freibauer gelebt haben.

II

**KURZEMES UN ZEMGALES
HERCOGISTES VĒSTURE**

KOMUNIKĀCIJU SISTĒMAS KURZEMES HERCOGISTĒ ZIEMEĻU KARA LAIKĀ

Astoņpadsmitā gadsimta priekšvakarā, līdzīgi pārējām Eiropas valstīm, Kurzemes hercogistē komunikāciju iespējas nodrošināja organizēta sakaru sistēma – hercogistes pasta, ar kuru varēja nosūtīt vēstules, preses izdevumus, naudu un vērtslietas. Galvenais pasta ceļš gāja no Jelgavas uz Dobeli, Saldu, Skrundu, Durbi, Liepāju, Sventāju un Mēmeli. Bija izveidota arī pasta līnija Jelgava–Kuldīga–Ventspils. Pasta kantori, kuros varēja saņemt un nodot sūtījumus, bija iekārtoti Jelgavā, Dobelē, Saldū, Skrundā, Liepājā, Kuldīgā un Ventspilī. Kopš 1697. gada 7. marta galvenajā pasta ceļā Jelgava–Mēmele divas reizes nedēļā kursēja braucošais pasta, kas kopā ar korespondenci transportēja arī pasažierus un vieglākas mantas. Kurzemes pasta tīkls apmierināja saziņas vajadzības hercogistes iekšzemē un radīja kurzemniekiem saziņas iespēju ar Rietumeiropas valstīm.

Tajā pašā laikā tranzīta sakarus nodrošināja zviedru jeb Vidzemes pasta, kas caur Kurzemi pārvadāja Zviedrijas, Krievijas un Vidzemes korespondenci no Rīgas uz Mēmeli un uzturēja sakarus ar Rietumeiropu.¹ Četrdesmit jūdžu garā pasta ceļa darbību nodrošināja un kontrolēja trīs amatpersonas: posmu no Rīgas līdz Dobelei septiņpadsmitā gadsimtā beigās pārzināja bijušais pasta direktors Statiuss Šteins (*Stein*), no Dobeles līdz Ezerei – ilggadīgais kurjers Dāvids Icers (*Itzer*), no Ezeres līdz Bārtai par zviedru pasta kursēšanu vairākus gadus desmitus aprūpēja Hanss Urbāns (*Urban*), bet pēdējais posms – no Bārtas līdz Mēmelei bija uzticēts Joha-

¹ Par Kurzemes pasta organizācijas veidošanos un darbību 17. gadsimtā sk.: Pētersone P. Kurzemes un Zemgales hercogistes pasta organizācijas loma Baltijas jūras reģiona sakaru attīstībā 17. gadsimtā // Ventspils Muzeja Raksti. – Rīga, 2001. – I laid. – 154.-172.lpp.

nam Gīsem (*Giese*).² Katru pirmdienas rītu un ceturtdienas vakaru pasta jātnieki devās ceļā no Rīgas uz Mēmeli, bet katru svētdienas vakaru un ceturtdienas rītu – no Mēmeles uz Rīgu. Galamērķa sasniegšanai bija nepieciešamas četras dienas.³

Sākoties Ziemeļu karam, komunikāciju sistēma Kurzemē tika pakļauta karojošo valstu militārai ietekmei un politiskajam spiedienam: katra karā iesaistītā puse bija ieinteresēta ieņemtajā teritorijā veidot savu sakaru organizāciju un mazināt pretinieka saziņas iespējas. Par tradicionālu metodi informācijas iegūšanai kļuva pastnieku aplaupīšana, vēstuļu kontrole un aizturēšana. To visu vēl papildināja kara tiešie postījumi, saimniecisko un cilvēku resursu zaudējumi.

Zviedru tranzīta sakaru likvidēšana hercogistē

1700. gada februārī Krievijas sabiedrotie⁴ – sakšu karaspēks – pēkšņi uzbruka Rīgai, tā pašā gada septembrī krievu armija aplenca Narvu. Jaunā militāri politiskā situācija radīja nopietnus sarežģījumus tranzīta komunikāciju uzturētājam – Zviedru pasta organizācijai. Līdz ar pirmajām kara dienām zviedru sakaru organizācijas darbības iespējas Kurzemē būtiski sašaurinājās un apsīka. Īsi pirms

aktīvās karadarbības sākuma no zviedru Vidzemes pastmeistaru pakalpojumiem bija atteikusies Krievijas valdība, un Maskavas pastu uz Rietumeiropu sūtīja caur Lietuvu pa maršrutu Viļņa–Kauņa–Kēnigsberga.

Kurzeme politisko situāciju steidzās izmantot, lai iegūtu hercogistes pasta monopoltiesības un nostiprinātu savas pozīcijas gadsimta ceturksni ilgušajā strīdā ar Rīgas pastmeistariem:⁵ zviedru kurjeri Kurzemes pasta ceļos tika aizturēti, pasts kavējās un zaudēja regularitāti, sūtījumi nereti pazuda. Meklējot izeju, Zviedrijas valdība 1700. gada augustā uzsāka sarunas ar gubernatoriem par pasta jahtu līnijas izveidošanu, kas nodrošinātu korespondences pārvadāšanu no Štrālzundes uz Vidzemi.⁶

Pārmaiņas sakaru sistēmā zviedru okupācijas gados

Zviedru militārās veiksmes situāciju radikāli izmainīja. 1700. gada 19./20. novembrī* Kārļa XII karaspēks sakāva Pētera I armiju pie Narvas. Pārziemojuši Igaunijā, karapulki devās uz Rīgu un 1701. gada 9. jūlijā Spilves plāvās sakāva sakšus. Tālākais zviedru armijas uzvaras ceļš veda uz Kurzemi.⁷

² Svenska Riksarkivet (turpmāk: SRA), Överpostdirektören, Huvudarkivet – Skrivelser från postkontor, vol. 122. [lappuses nenumurētas].

³ Turpat.

⁴ 1699. gadā cars Pēteris I noslēdza militāru savienību pret Zviedriju ar Polijas karali Augustu II, kas tajā pašā laikā bija arī Saksijas kūrfirsts.

⁵ Par pretrunām starp Kurzemes hercoga un zviedru Vidzemes pasta organizācijām sk.: *Pētersone P.* Citētais darbs.

⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 7349. f., 1. apr., 52. l., 1282., 1364.lp.

* Datumi doti pēc stila, kas lietots attiecīgajā valstī. Tolaik Zviedrija un Krievija lietoja veco stilu, bet Polija un Kurzeme jauno. Sākot ar 1700. g. 19. februāri, atšķirība starp abiem stiliem bija 11 dienas, taču Zviedrija no 1700. g. 5. aprīļa starpību samazināja uz 10 dienām.

⁷ 1701. gada otrajā pusē Kārļa XII armija ieņēma Kurzemes hercogisti. Pārziemojusi Kurzemē, tā 1702. gada janvārī iebruka Polijā. Cīņas ar Augustu II jeb t.s. Polijas kampaņa noslēdzās ar 1706. gada 24. septembrī Altranšetē noslēgto miera līgumu,

Vienlaicīgi ar armijas virzišanos Zviedrijas valdība sāka domāt par regulāru tranzīta komunikācijas nodrošināšanu un korespondences transporta iespējām hercogistē. 1701. gada 17. jūlijā ģenerālgubernators Eriks Dālbergs (*Dahlbergk*) nosūtīja rīkojumu Rīgas pasta direktoram Gerdam Grēnam (*Grön*) "steidzīgi rūpēties, lai atkal tiktu atjaunota Kurzemes pasta līnija uz Mēmeli, un nekavējoties izstrādāt priekšlikumus, kādā veidā varētu nodrošināt kādreizējās sakaru līnijas regulāru un drošu funkcionēšanu." Pēc nepilnas nedēļas – 22. jūlijā – Rīgas pasta kantoris ziņoja, ka tiek darīts viss iespējama, lai zviedru pasta jātnieki atkal varētu kursēt pa hercogistes ceļiem.⁸

Līdz ar tranzīta sakaru līnijas atvēršanu zviedru varas iestādes savai kontrolei pakļāva arī Kurzemes sakaru tīklu. Par Kārļa XII armijas ienākšanu Kurzemē un zviedru pasākumiem hercogistes pasta darbības traucēšanai bagātu informāciju sniedz tribunāltiesas padomnieka Kristiana Vilhelma Laua (*Lau*) vēstules Kurzemes hercogienei Elizabetei Sofijai.⁹

Būdam aculiecinieks Jelgavas ieņemšanai, K. V. Laus 1701. gada 22. jūlija vēstulē steidzās paziņot hercogienei Elizabetei Sofijai: "Šorīt ap pulksten desmitiem zviedri ienāca Upmaļos,¹⁰ kas atrodas nepilnu jūdzu no Jelgavas, no turienes tiešā ceļā devās uz Jelgavu. Karavīri steidzīgi ieņēma pasta kantori, paņēma tur nosūtīšanai nodotās Viņa Majestātei

Polijas karalim adresētās vēstules un grībēja aizliegt hercogistes pasta izbraukšanu. Taču kantora darbiniekiem vēl izdevās pasta kurjerus nosūtīt, tādējādi es nu varu Jums paziņot pēdējos jaunumus. Tā kā Kurzemes pasta kursēšana kļuvusi visai nedroša, ziņojumu uzrakstīju divos eksemplāros, no kuriem otru nosūtīju ar speciālu kurjeru."¹¹ Pēc nepilnas nedēļas – 17. augustā – jau no Mēmeles tribunāltiesas padomnieks hercogienei vēstīja, ka zviedru ieņemtajā teritorijā hercogistes sakaru dienesta darbība tiek stingri kontrolēta. Par parastu parādību kļuvusi vēstuļu atvēršana un aizturēšana, īpaši tika uzraudzīta dienesta korespondence: "Pirms nedēļas no Jelgavas man izsūtītās vēstules tā arī neesmu vēl saņēmis, jo tās aizsūtītas uz Rīgu un tālāk uz Stokholmu. Sakaru drošībai algoju uzticamu ekspresi, kurš man adresētos sūtījumus no Jelgavas nogādātu līdz Saldus pasta kantorim."¹²

Augusta beigās zviedri pārbaudīja un aizturēja arī no Liepājas pasta kantora sūtītās vēstules. 1701. gada 16. septembrī K. V. Laus ziņoja Prūsijas karalim, ka "Zviedrijas karalis nevēlas redzēt Kurzemē nevienu ārzemju ministru un negrib pieļaut arī ārzemju korespondences iesūtīšanu: Holandes diplomātiem adresētās vēstules viņš liek no pastasomām izņemt..."¹³

Stingrā zviedru valdības cenzūra būtiski apgrūtināja komunikāciju iespējas

---

ar kuru Augusts II atteicās no Polijas troņa un no savienības ar Krieviju. Līdz ar to pret Zviedriju vērsta aliance tika pasludināta par izīrušu.

⁸ LVVA, 7349. f., 1. apr., 53. l., 1105., 2158. lp.

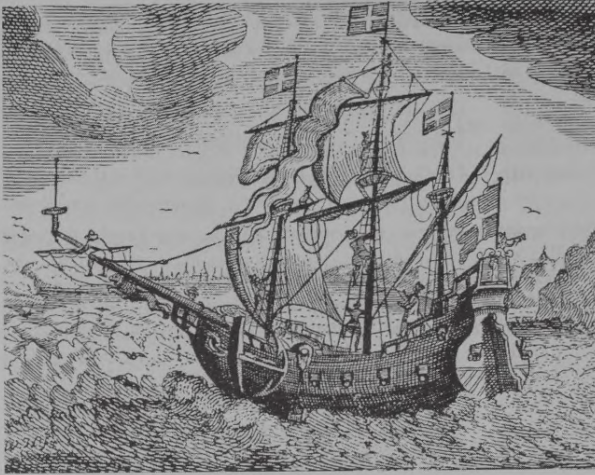
⁹ Ziemeļu kara otrajā gadā hercoga ģimene Kurzemi pameta. Jau 1701. gada janvārī kopā ar nepilngadīgo princi Frīdrihu Vilhelmu uz Prūsiju devās Elizabete Sofija, jūlijā, dienu pirms zviedru ienākšanas, no Jelgavas aizbrauca arī hercogs Ferdinands. Par Kurzemē notiekošo viņi uzzināja no vēstulēm.

¹⁰ Upmaļi (*Bächhof*) – hercoga muiža, atradās 7 km no Jelgavas.

¹¹ LVVA, 554. f., 1. apr., 1213. l., 132. lp.

¹² Turpat. – 160. lp.

¹³ Turpat. – 188. lp.

1. att. Zviedru pasta jahta
18. gadsimta sākumā

1. Abb. Schwedische
Postjacht, Anfang 18. Jh.

hercogistē. Kurzemieki, nevarēdami uz-
ticēties pastam, dienesta un diplomātiskajai sarakstes nosūtīšanai bija spiesti meklēt neordināras metodes. Arvien biežāk tika algoti ekspresi, taču arī tādā veidā ne visas vēstules sasniedza adresātu. Informācijas aizsargāšanai, svarīgākiem paziņojumiem nereti izmantoja speciālu šifru.¹⁴

Pēc Kārļa XII iebrukuma Polijā 1702. gadā sakaru funkcionēšanu Kurzemē bieži traucēja Lietuvas armijas daļas,¹⁵ kas nereti organizēja iebrukumus hercogistes dienvidos. Tā 1702. gada 21. augustā Liepājas pastmeistars Kristofs Frīdrihs Burkhardts (*Burckhardt*) sūdzējās zviedru ieceltajam Kurzemes un Zemgales gubernatoram grāfam Karlam Magnusam Stjuartam (*Stuart*): “Pagājušo otrdien mūsu pastam, kas no Liepājas bija ceļā uz Mēmeli, uzbruka Oginska (*Oginsky*) armijas virsnieks Knizēvičs (*Knisewitcz*). Pasta jātnieks divas dienas tika aizturēts, visas pastasomā esošas vēs-

tules atvērtas, daļa no tām paņemtas, pārējās atdotas atpakaļ.”¹⁶ Par Oginska armijas daļu uzbrukumiem zviedru pastam posmā no Liepājas līdz Mēmelei 3. septembrī Kancelejas kolēģijai Stokholmā ziņoja arī Rīgas vietvaldis Štrokirhs (*Strohkirch*), piemēinot, ka komunikācijas traucējumu dēļ Rīga nevarot saņemt jaunāko informāciju par Kārļa XII armijas gaitām.¹⁷ 1702. gada 2. novembrī Johans Ruprehts (*Ruprecht*) no Zaļeniekiem rakstīja brālim, hercogistes pastmeistaram Mihaelam Ruprehtam uz Jelgavu, ka Oginska armijas daļas tikko kā atstājušas tuvējo apkārtni un devušās uz Žagari. “Viņi bija izvietojušies pusjūdzes attālumā no Zaļeniekiem un daudzus aplaupījuši. ... Ja uzturēšanās būtu ilgāka, šeit viss būtu izpostīts. ... Lai Dievs dod, ka viņi vairs neatgrieztos un mēs varētu dzīvot mierā! Vēstules uz Mēmeli man apsolīja aizvest M. kungs no Zaļeniekiem. Tā kā maitasputni ir prom un pasts atkal varēs darboties, lūdzu man ziņot par vi-

¹⁴ LVVA, 554. f., 1. apr., 1213. l., 160., 172.lp.

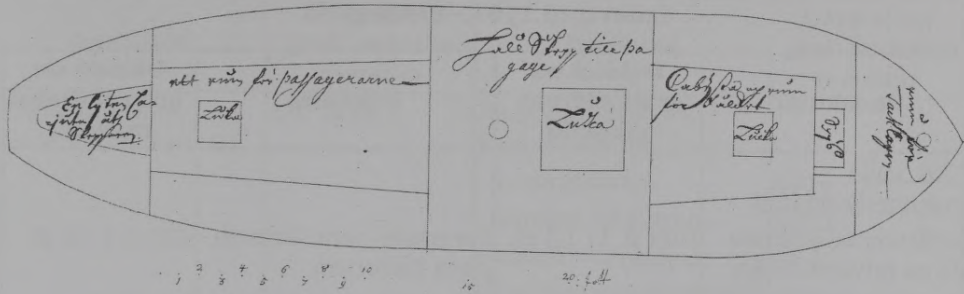
¹⁵ Lietuvā dislocētās Oginska armijas daļas Kurzemē iebruka vairākkārt – 1702., 1703., 1704., 1707. gadā.

¹⁶ SRA, Kanslikollegium, G II. h, vol. 2. [lp. nenumurētas].

¹⁷ Turpat.

Teckning af en ny Ljtan paquet Wind, 50. Foot långt ifrån Stockholm

2. att. Admirāļa Rozenfelta (Rosenfelt) skice pasta jahtai Ventspils–Stokholma. 1708. Origināls SRA, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Handlingar ordnate efter äme, vol. 1

2. Abb. Skizze für die Postjacht Windau–Stockholm. 1708. SRA, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Handlingar ordnate efter äme, vol. 1

siem jaunumiem un atsūtīt pienākušās avīzes.”¹⁸

Trūcīgajos karalaika apstākļos ļoti liels zaudējums, kas bīstami apdraudēja sakaru regularitāti, bija iebrucēju nolaupītie pasta zirgi un lopbarība. Vietējo pasta staciju turētājiem naudas jaunu zirgu iegādei nebija, tādēļ Rīgas pasta direktors G. Grēns, lai atkal varētu atjaunot regulāru pasta pārvadāšanu divreiz nedēļā, kā tas notika pirms lietuviešu iebrukuma, 1702. gada 24. novembrī lūdza atļauju Zviedrijas pasta virsdirektoram Stokholmā nepieciešamos līdzekļus izdalīt no Jelgavas pasta kantora kases.¹⁹

Zviedru pasta kantoris Jelgavā

Ienākot Kurzemē, zviedri jau 1701. gada augustā pārņēma hercogistes galveno sakaru centru – Jelgavas pasta kantori. Par pasta direktoru tika iecelts Johans Rīdels (*Rhydell*). Ar būtiski ierobežotām pilnvarām un funkcijām vietējos hercogistes pasta ceļu uzraudzībai dienestā tika atstāts arī bijušais hercogistes pastmeistars Mihaels Ruprehts.²⁰ Pasta kantori strādāja arī rakstvedis – Levins Cecmans (*Zetmann*) un kantora kalpotājs.²¹

Kā liecina Zviedrijas Kancelejas kolēģijai Stokholmā iesniegtā atskaite, laikā

¹⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 525. l., 68.lp.

¹⁹ SRA, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Skrivelser från postkontor, vol. 122. [lp. nenumurētas].

²⁰ LVVA, 7349. f., 3. apr., 74. l., 4.lp.

²¹ SRA, Kanslikollegium, G II. h, vol. 3. [lp. nenumurētas].

Jelgavas zviedru pasta kantora ienākumi un izdevumi 1701.–1703. gadā

Ienākumi	Dālderī un graši sudraba monētās	Izdevumi	Dālderī un graši sudraba monētās
1701. gada augusts–decembris			
Ienākumi skaidrā naudā no privātvēstulēm	1041 d. 11 1/3 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem	433 d. 2 1/3 gr.
Nosūtītas dienesta vēstules par summu	6 d. 30 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem par dienesta vēstulēm	6 d. 30 gr.
Peļņas procentu ienākumi no summas	2 d. 9 1/3 gr.	Algas pasta kantora kalpotājiem: – pastmeistara alga – kantora rakstveža alga – kantora kalpotāja alga Kantora uzturēšanas izdevumi Algas pastniekiem par pasta pārvadāšanu no Rīgas uz Jelgavu	166 d. 21 1/3 gr. 41 d. 21 1/3 gr. 20 d. 26 1/3 gr. 41 d. 21 1/3 gr. 43 d. 24 gr.
Ienākumi 1701. gadā kopā:	1050 d. 18 2/3 gr.	Pārpalikums uz 1702. gadu:	295 d. 31 2/3 gr.
1702. gads			
Pārpalikums no iepriekšējā gada	295 d. 31 2/3 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem par privātvēstulēm	1055 d. 10 2/3 gr.
Ienākumi no privātvēstulēm	2053 d. 14 2/3 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem par dienesta vēstulēm	944 d. 24 gr.
Nosūtītas dienesta vēstules par	944 d. 24 gr.	Samaksāts par zirgiem, ar kuriem pēc gubernatora K. M. Stjuarta pavēles pārvadāti materiāli artilērijas daļām	40 d.

no 1701. gada augusta līdz 1704. gada 1. janvārim pasts Kurzemē strādāja rentabli: 1701. gada piecos mēnešos pār-

palikums pēc izdevumu segšanas bija 295 sudraba dālderī 31 2/3 grasis, 1702. gadā – 609 sudr. dāld. 19 2/3 gr., bet

1. tabula (turpinājums)

Ienākumi	Dālderī un graši sudraba monētās	Izdevumi	Dālderī un graši sudraba monētās
Peļņas procentu ienākumi no summas	5 d. 16 gr.	Algas pasta kantora kalpotājiem: – pastmeistaram – kantora rakstvedim – kantora kalpotājam Pasta kantora uzturēšanas izdevumi	400 d. 100 d. 50 d. 100 d.
Ienākumi 1702. gadā kopā:	3299 d. 22 1/3 gr.	Pārpalikums uz 1703. gadu:	609 d. 19 2/3 gr.
<u>1703. gads</u>			
Pārpalikums no iepriekšējā gada	609 d. 19 2/3 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem par privātvēstulēm	986 d. 19 gr.
Ienākumi par privātvēstuļu pārsūtīšanu	2138 d. 24 4/9 gr.	Samaksāts porto ārzemju pasta kantoriem par dienesta vēstulēm	728 d. 24 2/3 gr.
Pārsūtītas dienesta vēstules par summu	728 d. 24 2/3 gr.	Samaksāts kara komisāram Cakelam (Zackell) saskaņā ar kvīti	265 d.
Peļņas procentu ienākumi no summas	5 d. 16 gr.	Algas pasta kantora kalpotājiem Pasta kantora uzturēšanas izdevumi	550 d. 100 d.
Ienākumi 1703. gadā kopā:	3482 d. 20 7/9 gr.	Pārpalikums uz 1704. gada 1. janvāri:	852 d. 9 1/9 gr.

1703. gadā – 852 sudr. dāld. 9 1/9 gr.²²
Sīkāk Jelgavas pasta kantora ienākumus un izdevumus minētajā laika posmā raksturo 1. tabula.²³

Ienākumus galvenokārt deva privātpersonu maksājumi par pasta kantorī nodoto korespondenci, gandrīz puse no kopējiem izdevumiem bija maksājumi

²² SRA, Kanslikollegium, G II. h, vol. 3. [lp. nenumurētas].

²³ Tabulas sastādīšanai izmantota Zviedrijas kancelejas kolēģijai iesniegtā atskaite par Jelgavas pasta kantora ienākumiem un izdevumiem 1701.–1703. gadā. Sk.: SRA, Kanslikollegium, G 2 c, vol. 3.

11

Windau.

ANNO 1710/ Carta auf ~~Ventspili~~.

N ^o .	Nus Mummel/ den 27 July	Nr. gr. Lotto.
1.	M. Jandring . . .	9 in
2.	Ph. Hoffmann . . .	9 in
3.	Hürg: Lauenger 32	in
4.	N. Mey . . .	38 in
5.	J. Adolphs . . .	38 in
6.	G. Loxford . . .	48 18
7.	Mad. Jordan . . .	— in
8.	Casp. Mentz . . .	32 in
9.	J. J. Levin . . .	in
10.	M. Albertson . . .	— in

206

3. att. Pavadkarte pasta sūtījumiem no Mēmeles uz Ventspili. 1710. gada 27. jūlijs. *Origināls LVVA, 554. f., 3. apr., 2072. l., 11. lp.*

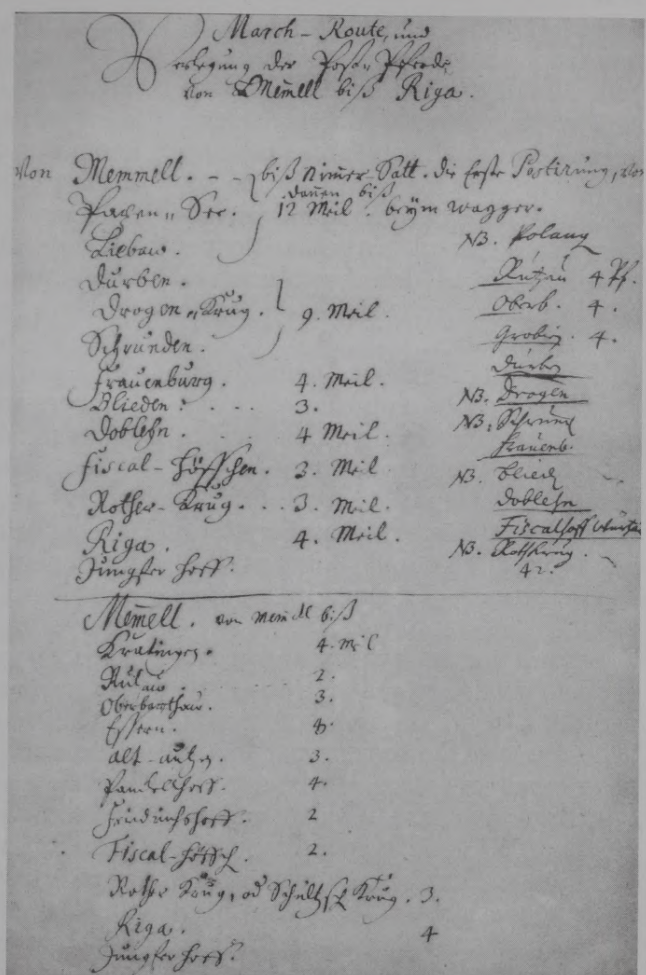
3. Abb. Begleitschein für Postsendungen aus Memel nach Windau. 27. Juli 1710. *LVVA, 554 – 3/ 2072, Bl. 11.*

ārzemju pasta kantoriem par vēstuļu tālākpārsūtīšanu. Lauvas tiesu no tiem saņēma Prūsijas pasta kantoris Mēmelē. Proporcija liecina, ka ievērojama daļa Jelgavas pasta kantora sūtījumu bija adresēti uz Rietumeiropu.

Pasta stabilie ienākumi zviedru varas iestādēm ļāva domāt par sakaru organizācijas saimnieciskās bāzes nostiprināšanu un darba apstākļu uzlabošanu. Viens no pirmajiem pasākumiem šajā virzienā bija plašāku telpu sagādāšana Jelgavas

4. att. Shēma Krievijas
pasta ceļam Rīga–
Mēmele. 1711. Oriģināls
LVVA, 554. f., 3. apr.,
2064. l., 79. lp.

4. Abb. Schema der
russischen Poststraße
Riga–Memel.
LVVA, 554 – 3/ 2064,
Bl. 79.

pastmeistaram. Līdzšinējā kantora ēka bija neliela, šeit arvien vēl uzturējās arī hercoga pastmeistars M. Ruprehts, ar kuru nereti izcēlās dažādi strīdi, tādēļ jau 1703. gada aprīlī Kurzemes gubernators K. M. Stjuarts ierosināja Rīgas pasta kantora direktoram G. Grēnam un valdībai Stokholmā pasta kantora vajadzībām iegādāties jaunu ēku.²⁴ Piemērotas kandi-

datūras un nepieciešamo līdzekļu meklējumos pagāja gads, līdz Kancelejas kolēģija saņēma Rīgas pastmeistara 1704. gada 9. jūnija ziņojumu, ka komandants J. Knorings (Knorring) zviedru pasta kantora vajadzībām Jelgavā tikko kā nopircis jaunu ēku, kas atrodas tirguslaukumā, netālu no rātsnama.²⁵ Pirkuma samaksai un nepieciešamā remonta veikšanai bija

²⁴ Turpat, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Skrivelser från postkontor, vol. 122.

²⁵ Turpat, Kanslikollegium, G II. c, vol. 2.

vajadzīgi 1350 Alberta dālderī. Jelgavas pasta kantoris no šīs summas varēja segt 1000 Alberta dāldeņu, no Liepājas pasta kantora pieprasīja 250 Alberta dāldeņu, bet atlikumu valdība plānoja savākt no pārējiem pasta kantoriem Kurzēmē. Atbildību par nepieciešamo līdzekļu iekasēšanu Kancelejas kolēģija uzlika Jelgavas pastmeistaram J. Rīdelam, vienlaicīgi norādot uzdevumam veltīt visas pūles un aktīvu rīcību.²⁶

1704. gadā Jelgavas zviedru pasta kantora pakļautībā darbojās vietējie pasta kantori un viņu labā strādāja vairāku stratēģiski nozīmīgāko Kurzemes pilsētu pastmeistari: Liepājā – Kristofs Frīdrihs Burkhardts, Kuldīgā – Matiass Bora (*Borra*), Ventspilī – Konrāds Borherss (*Borchers*), Skrundā – Vilhelms Curlāģe (*Zurlage*).²⁷

Ieskatu par Jelgavas pasta kantora ēku sniedz vairākus gadus vēlāk – 1716. gada 20. oktobrī – sastādītais celtnes inventārijs, kurā tā nosaukta par “bijušo pasta kantori, kas atrodas tirguslaukumā, starp Bruno Vendelsa (*Wendels*) māju un rātsnamu.” Kā norādīts inventāraprakstā, tad ar sarkanu kārnaņu jumtu segtās pasta mājas fasādes ir apšūtas ar dēļiem un nokrāsotas sarkanā krāsā, ēkai mūrēti pamati, bet uz ielas pusi tie izbrukuši. Pie priekšnama ieejas ir koka kāpnēs no četriem pakāpieniem, dubultas koka durvis ar trim metāla viru pāriem un āķiem, diviem metāla un vienu koka šķērsi, caurslēdzamu atslēgu un rokturi. Priekšnama griesti un grīdas izklātas dēļiem, tajā viens jauns logs bez metāla apkalumiem. Logam ārpusē ir koka aizvērtņi ar metāla virām, āķiem un metāla šķērsi. Priekšnamā pa kreisi (ejot uz pagalmu) ir durvis ar vienu metāla viru pāri un āķiem, bultatslēgu un sviru. Te atrodas arī dēļiem apšūtas koka kāpnēs nokļūšanai bēni-

ņos. Kāpņu galā durvis ar vienu viru pāri, āķiem un rokturi. Bēniņos pa kreisi aila, tajā durvis bez virām. Iepretim neliels jauns lodziņš bez metāla apkalumiem. Bēniņos ir divi kambari. Pirmās telpas durvīm divas metāla viras un āķi, rokturis un krampis. Kambarī ir piecas logailas, bet tajās tikai divi jauni rāmji. Viena logaila aiznaglota ar dēļiem. Otrās telpas durvīm ir metāla viru pāris, rokturis un kāsis. Te divas logailas, katrā ailā četri rāmji, katrā rāmī trīs stikla rūtis. Bēniņu kambaru griesti apšūti dēļiem, grīdas izklātas ar mālu.

Ieejai kādreizējā pasta kantora telpā ir durvis ar vienu pāri metāla viru, āķiem un caurslēdzamu atslēgu. Telpā atrodas melni glazētu podiņu krāsns ar baltām apmalēm. Uz virtuvi ved metāla durvis. Virtuves telpā ir viena logaila ar trim rāmjiem un nepieciešamajiem apkalumiem. Šeit ar dēļiem nodalīts arī neliels kambarrītis, kura durvīm ir viens metāla viru pāris un caurslēdzama atslēga. Kambarīti ir viena logaila ar nepieciešamajiem metāla apkalumiem. Ārpusē logam ir trīs aizvērtņi ar metāla virām, āķiem un diviem metāla šķērsiem. Pavārds atrodas zem skurstenā, kuram jau dažviet manāmas plaisas. Uz pavarda telpu ved durvis ar vienu metāla viru pāri, āķiem un rokturi. Virs durvīm ir neliels lodziņš.

Priekšnamā pa labi atrodas ieeja dzīvojamā istabā. Te jaunas durvis ar vienu metāla viru pāri, āķiem, caurslēdzamu atslēgu, rokturi un metāla aizbīdņi. Telpā ir melni glazētu podiņu krāsns ar baltām apmalēm, tā kurināma no virtuves puses, iziešanai uz virtuvi metāla durvis. Dzīvojamā istabā ir divas logailas, tajās divpadsmit rāmji, no kuriem trijiem svins pavisam vecs un trīs rūtis saplīsušas. Sešiem rāmjiem ir metāla viras un āķi. Logiem ir arī aizvērtņi ar metāla virām, āķiem un šķēr-

²⁶ Turpat, Kanslikollegium, G II. c, vol. 2.

²⁷ Turpat.

šiem. Istabas iekšpuse izkrāsota pelēka, durvis un logu aizvērtņi – brūni.

No dzīvojamās istabas var ieiet galakambarī. Ieejas durvis ir vecas ar divām metāla virām, āķiem un caurslēdzamu atslēgu. Kambarim ir viena logaile ar četriem rāmjiem, no kuriem tikai diviem ir metāla viras un āķi. Logam priekšā ir arī aizvērtņi ar garu āķi un metāla šķērsi.

Pagalmā ir vieni divviru vārti un vienviru vārti starp ērbērgi un dzīvojamo māju. Abiem ir metāla viras, āķi, caurslēdzama atslēga ar rokturi un neliels metāla šķērsis.²⁸

Pārmaiņas komunikāciju sistēmā pēc 1705. gada krievu iebrukuma

Zviedru sakaru sistēmas darbību 1705. gada vasarā pārtrauca krievu armijas iebrukums hercogistē. Kaut arī 16. jūlijā pie Mūrmuižas Zemgalē ģenerāļa Adama Ludviga Lēvenhaupta (*Lewenhaupt*)²⁹ armija krievus uzvarēja, tomēr zaudējumi bija pārāk lieli, un zviedri atkāpās Rīgas virzienā. Pētera I armija ieņēma Jelgavu un Bausku, bet hercogistes administratīvās iestādēs atkal pārņēma pārvaldes funkcijas. 1705. gada 20. septembrī Jelgavas virspilskungam Heinriham Vilhelmam fon Mēdemam (*Medem*) darba telpas un dzīvoklis³⁰ tika ierādīts pie tirguslaukuma novietotajā zviedru pasta kantora ēkā, gan piebilstot, ka pasta operāciju telpa jāatstāj brīva.³¹

Militārā situācija un komunikāciju iespējas atkal mainījās 1706. gada pavasarī. 11. aprīlī A. L. Lēvenhaupts ziņoja Zviedrijas karalim Kārlim XII, ka "lai atjaunotu pasta kursēšana Kurzemē, ko ieņaidnieks zināmu laiku traucējis, un sabiedrības ērtību labad atkal varētu regulāri pārsūtīt korespondenci, esmu uz Jelgavu nosūtījis bijušo pastmeistaru Johānu Rīdeli un viņam uzticējis agrāko dieonestu, pasta kantori un atļāvis izmantot kādreizējo dzīvokli. Pastmeistaram jāstrādā saskaņā ar izsniegto instrukciju un jānovērš visas pieļautās nekārtības. Es ļoti ceru, ka šādu rīcību atbalstīs Kurzemes bruņniecība un muižniecība, pilsētu birģermeistari, rātes, namnieki, kā arī visi pārējie iedzīvotāji, un pastmeistars Rīdels varēs saņemt nepieciešamo palīdzību."³²

1706. gada pavasarī zviedru valdības un pastmeistara J. Rīdela attieksme pret hercoga pasta funkcionešanu bija daudz uzbrūkošāka: par galveno darbības virzienu kļuva zviedru sakaru tīkla monopolstāvokļa nostiprināšana. Ar Jelgavas komandanta J. Knoringa 30. aprīļa pavēli no amata, "lai turpmāk netraucētu zviedru pasta darbībai", tika atstādināts agrākais rakstvedis Levins Cecmans,³³ kura simpātijas piederēja hercogam un hercogistes pastam.

Kurzemes hercogistes pasta drūmās perspektīvas labi ilustrē Cecmaņa 1706. gada 25. jūlija ziņojums hercogam Ferdinandam. Apstiprinot, ka hercoga

²⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 2084. l., 4., 5. lp.

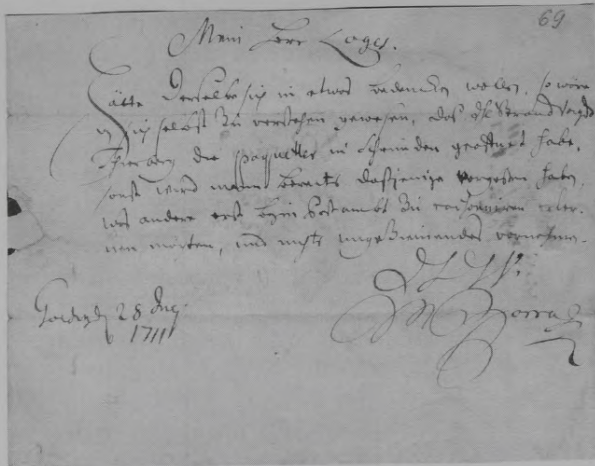
²⁹ Adams Ludvigs Lēvenhaupts (1659–1719) – Zviedrijas valsts un militārs darbinieks, kopš 1706. gada ģenerālleitnants. 1703.–1706. g. Kurzemes vicegubernators, 1706.–1708. g. Vidzemes ģenerālgubernators, Rīgas gubernators, kā arī Vidzemē, Kurzemē un Lietuvā izvietotā zviedru karaspēka virspavēlnieks.

³⁰ H. V. fon Mēdems hercogam adresētajā vēstulē paskaidrojis, ka mājā, kur dzīvojis iepriekšējais virspilskungs, ierīkota graudu noliktava, un ēka kļuvusi dzīvošanai nederīga. Arī pili kabineta ierīkošanai nevarēja izmantot.

³¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 525. l., 72. lp.

³² Turpat. – 1. apr., 1121. l., 85. lp.

³³ SRA, Kanslikollegium, G II. c, vol. 2.

5., 6. att.

Kuldīgas pastmeistara
Matiasa Borrass vēstule
Ventspils pastmeistaram.
1711. gada 28. jūnijs
Origināls LVVA, 554. f.,
3. apr., 2067. l., 69. lp.

5., 6. Abb.

Brief des Goldingenschen
Postmeisters Matthias Borra
an den Windauschen
Postmeister. 28. Juni 1711.
LVVA, 554 – 3/ 2067, Bl. 69.

11.maija rīkojumu par korespondences turpmāko pārsūtīšanu uz Dancigu saņēmis, autors atvainojas, ka nespēs to izpildīt, jo ir atbrīvots no dienesta: “Tagad mūsu hercogistes pasta darbība ir apturēta, arī tirgotājiem mūsu pakalpojumi patiesībā vairs nav vajadzīgi, jo viņu darbošanās gandrīz apstājusī. ... Hercogistes pasta kase ir pilnīgi bez līdzekļiem, un kopš 1. maija zviedri to likvidējuši. Viņu sakaru līnijas aptvērušas visu zemi, un šajos laikos tur neko nevar grozīt. Ja arī ļoti gribētu un censtos atsākt hercogistes pasta kursēšanu, no tā nekas labs neva-

rētu iznākt, jo mūsu pasta darbību zviedri nekādi nepieļautu, bet visādi pūlētos, lai varētu pārvadāt arī kurzemnieku vēstules. ... Ģenerālleitnants Lēvenhaupts gan apgalvoja, ka, ja būtu saņemis karaļa pavēli, viņš hercogistes pasta kursēšanu varētu atļaut, taču šādu pavēli var vien vēlēties, ne cerēt tuvākā laikā saņemt.”³⁴

Pēc militārajām veiksmēm Polijā Kārlis XII 1708. gada vasarā ar 40 000 vīru lielu armiju iebruka Krievijā. Atbalstam no Rīgas apkaimes uz austrumiem devās ļoti liela pārtikas karavāna, ko pavadīja ap 16 000 karavīru. Taču viņi ceļā cieta

³⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 2068. l., 1.-4.lp.

7. att. Hercoga Ferdinanda apstiprinātā Kurzemes pasta tīkla struktūra. 1712. gada

24. novembris

Origināls LVA, 554. f.,

3. apr., 2070. l., 3. lp.

7. Abb. Die von Herzog Ferdinand bestätigte Struktur des kurländischen Postnetzes.

24. November 1712.

LVA, 554 – 3/ 2070, Bl. 3.

Zustimmung der kurländischen Post, von dem kurländischen Residenten, nach Prindan ab dem 24ten Novembris 1712. und wieder zum 29

Stationen	Postoffiz.	Postoffiz.	Postoffiz.	Postoffiz.	Postoffiz.	Postoffiz.	
1. Prindan ²	1.	1.	von Prindan nach Prindan	Prindan ²	Soblesn	5.	
2. Soblesn	1.	1.	Prindan nach Soblesn	Soblesn	Prindan	4.	
3. Prindan	1.	1.	Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	4.	
4. Prindan Prindan	1.	1.	von Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	4.	
5. Prindan	1.	2.	von Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	4.	
6. Prindan	1.	1.	Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	5.	
7. Prindan	1.	1.	Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	5.	
8. Prindan	1.	1.	Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	4.	
9. Prindan	1.	2.	Prindan nach Prindan	Prindan	Prindan	5.	
9. Stationen	9.	11.	Nota. Da wir die Poststationen sicherlich werden, als am nächsten wieder zum 29				37.

sakāvi, un galvenajām armijas daļām domātie pārtikas krājumi gāja bojā. Stāvokli armijā pasliktināja arī 1708./1709. gada bargā ziema. Karagājiens uz Krieviju beidzās ar kauju pie Poltavas 1709. gada 27. jūnijā, kurā Pētera I karaspēks zviedru armiju pilnīgi sagrāva. Dažas dienas vēlāk sakautās zviedru armijas paliekas pie Perevoločnas kapitulēja, bet Kārlis XII aizbēga uz Turciju.³⁵

Likvidējusi Zviedrijas galvenos militāros spēkus, Krievijas armija strauji virzījās uz rietumiem. 1709. gada 15. oktobrī 80 000 vīru, ko komandēja ģenerālleitnants Boriss Šeremetjevs (*Шереметьев*), iesoļoja Kurzemē. Tālākais ceļš veda uz Rīgu.³⁶ Vienlaicīgi aktīvi rosijās arī krievu diplomāti: 1709. gada oktobrī tika noslēgts jauns sadarbības līgums ar Polijas karali Augustu II. Kurzemes her-

³⁵ Veibuls Jergens. Zviedrijas vēsture. – Rīga, 1997. – 52.lp.

³⁶ Tajā pašā laikā Krievijas karaspēka daļas Rīgai tuvojās arī caur Vidzemi. Oktobra pirmajās nedēļās sākās Daugavgrīvas ieņemšana, 3. novembrī krita Kobronskanste, 9. novembrī sākās Rīgas aplenkums, naktī uz 14. novembrī pilsētas centru sasniedza pirmās Krievijas armijas raidītās bumbas.

cogisti ar Krievijas galmu tuvināja arī politiku izstrādātais plāns par jaunā Kurzemes hercoga Frīdriha Vilhelma laulību ar Pētera I pusbrāļameitu Annu Joannovnu.

Spēku samēra izmaiņas Ziemeļu kara gaitā mudināja kurzemniekus steidzīgi ķerties pie pasta atjaunošanas. Sakaru tīkla sakārtošanu un organizācijas vadību uzņēmās zviedru laikā no amata atstādīnātais L. Cецmans.

Pirmos ziņojumus, ka Kurzemes hercogistes pasts sācis aktīvi traucēt zviedru sakarus, Rīgas ģenerālgubernatora kanceleja saņēma 1709. gada 4. oktobrī.³⁷ Lai nezaudētu ļoti nepieciešamās saziņas iespējas, tika pieņemts lēmums pastu uz Rietumeiropas zemēm sūtīt caur Stokholmu.

Par pēdējās, kaut arī bezcerīgas iespējas izmantošanu uzskatāma zviedru ģenerālgubernatora Nīlsa Jonsona Štremberga (*Strömberg*) 1709. gada 8. oktobra vēstule Kurzemes virspadomniekiem ar pieprasījumu atļaut zviedru pastam brīvi kursēt caur hercogisti. Rakstu ievada autora visai vīzdegunīgais izbrīns, ka "...tā saucamais hercoga pasta kantoris bez apdomāšanās likvidējis zviedru pastu, kas darbojies tik ilgus gadus, ar vienu parakstītu, apzīmogotu rīkojumu aizliedzis Jelgavas zviedru pasta kantora darbību un pavēlējis visas tajā ienākošās vēstules atdot hercogistes pastmeistaram."³⁸ Teksta turpinājumā atgādināti gan Olīvas miera līguma noteikumi, gan savulaik no hercoga Jēkaba saņemtās privilēģijas.³⁹ Noslēgumā izteiktajai cerībai, ka zviedru pastnieki atkal varēs atkal brīvi pārvieto-

ties pa Kurzemes ceļiem, tā arī nebija lemts piepildīties.

Komunikāciju nodrošināšana ar pasta jahtām

Ziemeļu kara gados regulāru sakaru nodrošināšanai izmantoja ne vien sauszemes pasta ceļus, bet korespondenci, kopā ar pasažieriem, pārsūtīja arī pa jūras ceļiem ar pasta jahtām. Tomēr šis komunikāciju veids, salīdzinot ar sauszemes ceļu, bija lēnāks, ievērojami dārgāks un neprecīzāks, jo jahtu kursēšana lielā mērā bija atkarīga no laika apstākļiem. Tādēļ pasta jahtas galvenokārt izmantoja ekstremālās situācijās vai lai kompensētu sauszemes pasta sakaru traucējumus.

Kurzemes hercoga pasta pretestība un grūtības sauszemes tranzīta sakaru uzturēšanā starp Rīgu un Rietumeiropu lika zviedru valdībai par jūras pasta izveidi domāt jau kara sākumā. 1700. gada 27. oktobrī Zviedrijas Kancelejas kolēģija nosūtīja rīkojumu Štrālzundes pastmeistaram Danielam Joahimam Fatkijam (*Vatky*) izveidot regulāri kursējošu jūras pasta sakaru līniju starp Rietumpomerāniju un Vidzemi.⁴⁰ Ziema pagāja sagatavošanās darbos. Tā kā Daugavgrīvā tolaik vēl arvien atradās sakšu karaspēks, par brauciena galamērķi izvēlējās Pērmavu. Regulāru sakaru nodrošināšanai tika iegādātas divas jaunas un izlabota viena vecāka jahta. Aizsardzībai pret neskaitāmajiem ienaidnieka pirātiem uz kuģa bija uzstādīti arī lielgabali. Līnija sāka darboties 1701. gada aprīlī.⁴¹ Braucieni notika ar 14 dienu

³⁷ LVVA, 7349. f., 1. apr., 117. l., 180.lp.

³⁸ Turpat. – 174.lp.

³⁹ Par hercoga Jēkaba izsniegtajām privilēģijām sk.: *Pētersone P.* Citētais darbs.

⁴⁰ *Engelhard Karl.* Die Durchführung des landesherrlichen Postregals in Schwedisch-Pommern. 1653–1709. – Greifswald, 1926. – S.122.

⁴¹ *Holm Teodor.* Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till Svensk posthistoria. Bd. V:3. 1698–1718. – Stockholm, 1929. – S.4.

intervālu. Mēnesi vēlāk Rīgas un pārējo Vidzemes pilsētu pastmeistari saņēma zviedru valdības rīkojumu atbilstoši jaunajai situācijai pārkārtot arī iekšzemes sakaru līnijas.⁴²

1701. gada vasaras beigās, kad Kārļa XII armija atradās Kurzemē, par pasta jahtu galamērķi izvēlējās Liepāju,⁴³ pēc gada Kancelejas kolēģijā Stokholmā izskatīja iespēju reisu pārdresēt uz Ventspili,⁴⁴ bet, sākot ar 1702. gada 7. augustu, Štrālzundes jūrnīeki pārvadāja korespondenci uz Rīgu.⁴⁵ Tomēr uz pasta jahtām liktās cerības nepiepildījās. Kopš 1702. gada vasaras zviedru pasta korespondences transportam varēja izmantot sauszemes pasta ceļu cauri Kurzemei, bet ienākumi no pasažieru pārvadājumiem starp Štrālzundi un Rīgu bija pārāk mazi. Tādēļ jau 1704. gadā zviedru valdība nolēma līniju likvidēt.

1702. gada maijā tika atklāta arī pasta jahtu līnija Stokholma–Rīga. To apkalpoja divas jahtas. Ar tām ceļoja arī pasažieri, kas pasākumam deva vislielāko peļņu. Kā liecina gada beigās, 18. decembrī, sastādītais ienākumu un izdevumu aprēķins, vasaras mēnešos viena no jahtām bija veikusi 17, otra – 13 reisu. Kopējie ienākumi no pasažieru biļetēm un korespondences porto naudas bija 2224 valsts dālderī 8 graši, bet izdevumi, ieskaitot algas jahtu personālam, ločiem un Stokholmas pastmeistaram – 2406 valsts dālderī 1 grasis. Trūkstošo summu – vairāk par 180 valsts dālderiem – vajadzēja segt no Rīgas pasta kantora porto ienākumiem.⁴⁶

Neordinārus paņēmienus komunikāciju uzturēšanai vajadzēja izmantot arī 1705. gada vasarā, kad Kurzemi bija ieņēmis Krievijas karaspēks. Tā kā vispirms bija traucēta zviedru sauszemes pasta satiksme starp Liepāju un Mēmeli, jūlija beigās šeit noorganizēja korespondences pārvadāšanu ar zvejnieku laivām. Izmantojot veiksmīgo precedentu, 25. augustā Rīgas pasta kontrolieris Jakobs Šteins (*Stein*) ierosināja Zviedrijas valdībai līdzīgā veidā ar zvejnieku laivām gar jūras malu pārvadāt arī pastu no Mangaļiem uz Mēmeli.⁴⁷ Oktobra sākumā posmā jau kursēja škipera Brigmaņa (*Brügman*) jahta.⁴⁸ Kā apliecina Prūsijas karaļa Frīdriha I 1705. gada 19. novembra vēstule, regulāru komunikācijas iespēju uzturēšana atbilda arī Prūsijas interesēm: “..Ar zviedru pasta jahtas kursēšanu starp Mēmeli un Rīgu mēs esam apmierināti, un šāds pasākums ir visādi apsveicams.”⁴⁹

Jautājums par pasta jahtu izmantošanas iespējām aktualizējās vienlaicīgi ar Kārļa XII iebrukumu Krievijā. Tika apsvērta iespēja izveidot jaunas līnijas no Zviedrijas uz Vidzemi, Ārensburgu un Dago un nodrošināt iespējami ilgāku navigācijas periodu. Meklējumi pēc neaizsalstošām ostām pamudināja zviedru admirāli Rozenfeldu (*Rosenfelt*) 1708. gada 10. jūnijā ieteikt pasta virsvaldei Stokholmā jaunajiem maršrutiem izmantot Ventspili vai Liepāju. Vairāku apsvērumu dēļ autors priekšroku deva Ventspilij un ziņojumam pievienoja arī skici pasta jahtai, kas varētu kursēt uz šo Kurzemes

⁴² LVVA, 7349. f., 1. apr., 53. l., 672.lp.

⁴³ *Engelhard Karl*. Citētais darbs. – S.122.

⁴⁴ SRA, Kanslikollegium, G II. h, vol. 2.

⁴⁵ *Holm Teodor*. Citētais darbs. – S.5.

⁴⁶ SRA, Kanslikollegium, G II. c, vol. 2.

⁴⁷ LVVA, 7400. f., 1. apr., 64. l., 7.lp.

⁴⁸ Eesti Ajalooarhiv, 278. f., 1. apr., (XI–5) l., 54.lp.

⁴⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 2067. l., 55.lp.

ostu.⁵⁰ Rudenī Rozenfelta ideja bija gūvusi atbalstu Zviedrijas Kancelejas kolēģijā un pasta viršvaldē. Pēc pasta virsdiriģenta Johana Šmedemana (*Schmedeman*) uzaicinājuma diskusijā iesaistījās arī Ventspils komandants kapteinis Mihaels Henks (*Henck*): „..Uzskatu, ka jahtām no Stokholmas šērām vislabāk būtu kursēt uz Ventspili, vajadzētu tikai rūpēties par labiem ločiem. Visu laiku, kamēr esmu šeit uzturējies, osta nav aizsaulusi. Gadījumā, kad jahta ostā ledus dēļ nevarētu ienākt, es gribētu ieteikt izmantot krastmalas zemniekus, kas varētu pa ledu aiziet līdz jahtai un pasta somas nogādāt līdz krastam. Tālāk ar sauszemes pastu sūtījumus varētu nogādāt adresātiem. Kas attiecas uz izmaksām, pasākums nevarētu būt pārāk dārgs. Vēl jāpiemin, Ventspils atrodas tuvāk Zviedrijas šērām nekā Rīga un Liepāja. Bez tam šī pilsēta novietota starp Liepāju un Rīgu un divreiz kursējošajam sauszemes pastam ērti sasniedzama.”⁵¹

1708. gada 18. oktobrī M. Henks pasta virsvaldei jau varēja paziņot, ka pirmā pasta jahta no Ventspils uz Zviedriju nosūtīta. Par pastnieku uz kuģa tika iecelts Andreass Nebe (*Nebbe*). Kravas tilpnē ielādēja rudzus, nelielajā brīvajā telpas daļā iekrāva 12 liellopu ādas pārklājus. Tā kā kuģa tilpne bija sešus līdz astoņus lastus⁵² liela, pēc iepriekšējām aplēsēm maksai par kravas transportu vajadzēja segt pasta jahtas uzturēšanas izdevumus.⁵³

Vairāki pasākumi tika veikti arī kuģu drošības labad. M. Henks uzkalnā pie kāpām lika ierīkot bāku un stingri noteica rūpēties, lai visu ziemu tajā degtu uguns. Dundagas muižas īpašniekam Piltenes landrātam fon Maidelam (*Maydell, Meydell*), kam piederēja arī piekrastes teritorija, lūdza dot norādījumus zemniekiem par nepieciešamās palīdzības sniegšanu jahtām avārijas gadījumā un pasta sūtījumu nogādāšanu krastā.⁵⁴

Pasta jahtas no Stokholmas Ventspils ostā piestāja līdz pat 1709. gada rudenim, kad krievu militārais pārspēks lika zviedriem Kurzemi atstāt.

Kurzemes pasts un pretrunas ar Krievijas sakaru dienestiem

Krievijas tranzīta sakaru līnija Rīga–Mēmele

Kurzemnieku cerības, ka pēc zviedru aiziešanas hercogistes pasts savā zemē būs vienīgais sakaru uzturētājs, kas nodrošinās kā iekšzemes, tā arī ārzemju korespondences pārvadāšanu un varēs saņemt arī visus ienākumus, nepiepildījās.

Jau Rīgas blokādes laikā, bet īpaši pēc pilsētas ieņemšanas 1710. gada 4. jūlijā Krievijas valdība steidzīgi sāka rūpēties par savas valsts sakaru līnijas izveidošanu, kas nodrošinātu regulāras saziņas iespējas no Rīgas līdz Mēmelei un tālāk uz Rietumeiropu.⁵⁵ Kaut Kurzemē un Rīgā plosījās

⁵⁰ SRA, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Handlingar ordnate efter äme. vol. 1. [lp. nenumurētas].

⁵¹ Turpat.

⁵² Lasts – sens tilpuma mērs. Vienā kuģu lastā skaitīja 24 mucas rudzu. Sk.: *Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs. – Rīga, 1981. – 240.lpp.

⁵³ SRA, Överpostdirektören, Huvudarkivet – Handlingar ordnate efter äme, vol. 1.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Šī sakaru līnija ieguva vēl lielāku nozīmi līdz ar Pētera I karaģājienu uz Turciju 1711. gadā un turpmāko cīņu laikā Pomerānijā un Polijā, jo nodrošināja saziņas iespējas starp Krievijas armiju un galvaspilsētu.

mēra epidēmija,⁵⁶ jautājumu par iespējām ātrāk atjaunot pasta līniju no Rīgas uz Jelgavu apsprieda 1710. gada 24. augusta pieņemšanā pie ģenerāļa kņaza Aņikitas Repņina (*Репнин*), kura pārziņā pēc Rīgas kapitulācijas nonāca visas Rīgas un Vidzemes lietas. Pēc Rīgas pilsētas lūguma sakaru ierīkošanu un uzraudzību "uz īsu laiku" nodeva rātes kompetencē, tai pašā laikā piebilstot, ka "pēc pasta darbības atsākšanas Viņa Cariskā Majestāte to pārņems savā kontrolē un pārvaldīšanu uzticēs saviem kalpotājiem."⁵⁷

Pēc dažām nedēļām Rīgas–Mēmeles sakaru līnijas izveide jau bija Krievijas valdības kompetence, un Rīgas pasta direktors Donnets (*Donnet*) saņēma Repņina pavēli "pēc zviedru laika parauga" nodrošināt Krievijas pasta pārvadāšanu Kurzemē, sagādāt tam nepieciešamos zirgus un kurjerus un noteiktās vietās izvietot zirgu maiņas punktus.⁵⁸ Kurzemiekiem šāds rīkojums bija negaidīts un aizskarošs. Izmantojot apstākli, ka vairāki hercogistes muižnieki ieņēma augstus amatus Pētera I valdībā⁵⁹ un Pēterburgā kāzu ceremonijai gatavojās arī hercogs Frīdrihs Vilhelms, Jelgavas pastmeistars Dāvids Hartmans (*Hartmann*) lūdza viņu palīdzību hercogistes pasta monopoltiesību saglabāšanai: 7. oktobrī ar kurjeru tika nosūtīta vēstule tribunālpadomniekam K.V. Lauam. Atbilde bija iedrošinoša: "Mūsu hercogs ar šodienas kurjeru nosūtījis pavēli Kurzemē rīdzinieku pasta staciju darbību neatļaut, viņu kurjeriem

pasta somas atņemt un nosūtīt atpakaļ uz Mēmeli un Rīgu. Taču pagaidām nav skaidrības, kā izturēties pret kurjeriem, kas transportē Viņa Cariskās Majestātes vēstules."⁶⁰ Hercoga atbalsts, kas, jādoma, bija saskaņots ar Krievijas valdības augstāko aprindu viedokli, mudināja Jelgavas pastmeistaru D. Hartmani 1710. gada 2. novembrī izdot pavēli, kas Ezerē dzīvojošajam kādreizējam zviedru pastniekam H. Urbānam, piedraudot ar stingru sodu, aizliedza turpmāk turēt pasta zirgus Krievijas pasta vajadzībām un strādāt pastmeistara Donneta interesēs. Jebkādā veidā atbalstīt rīdzinieku kurjerus tika noliegts arī hercogistes iedzīvotājiem un pilsētu namniekiem.⁶¹

Tomēr Krievijas sakaru dienestam pasta ceļš Mēmele–Rīga, kas bija turpinājums maģistrālei uz Sanktpēterburgu, bija ļoti nepieciešams, korespondences nosūtīšanai vajadzēja būt iespējami ātrai un drošai. Bez tam Rīgas pastmeistaram finansiālus zaudējumus radīja porto naudas maksājumi hercogistes pastam, ko varēja novērst, tikai izveidojot savu sakaru līniju. Diplomātiskā spiediena rezultātā hercogs Frīdrihs Vilhelms piekrita Krievijas prasībām un 1711. gada sākumā, t.i., īsi pirms savas nāves, noslēdza līgumu par pasta pārvadāšanu caur Kurzemi. 12. februārī sekoja Pētera I ieceltā Vidzemes lietu pilnvarotā Gerharda Johana fon Lēvenvoldes (*Löwenwolde*) rīkojums: "Pildot Viņa Cariskās Majestātes gribu, pavēlu ierīkot un uzturēt Kurzemē

⁵⁶ Jau 1709. gadā mēra epidēmija plosījās Polijā un Rietumprūsijā. Kaut tika veikti aizsardzības pasākumi, 1710. gada pavasarī slimība sasniedza arī Kurzemi un tālāk arī Rīgu.

⁵⁷ *Bulmering August, von. Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga. 1710–1740. Bd. I – Riga, 1902. – S.36.*

⁵⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 2067. l., 60.lp.

⁵⁹ Piemēram, par pirmo Sanktpēterburgas komandantu bija iecelts barons Karls Ēvalds fon Renne (*Roenne*).

⁶⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 2064. l., 6.lp.

⁶¹ Turpat. – 2063. l., 2.lp.

cilvēki. Jelgavā vairs nav nevienas mājas, kurā kāds nebūtu nomiris. Turpretim Rīgā slimība jau atkāpjas, tur četrpadsmit dienās vairs tikai divi mirušie.”⁶⁷

Mēris un kara postījumi radīja būtiskus zaudējumus pasta saimniecībai. 1711. gada martā bez zirgiem un pastniekiem bija palicis Skrundas pasta kantoris. Lai saglabātu sakaru nepārtrauktību, hercogs Ferdinands pavēlēja no Skrundas muižas zemniekiem norīkot uz kantori pāris pastnieku un trīs līdz četrus zirgus.⁶⁸ Tā paša gada 25. jūlijā Skrundas pasta kantoris noslēdza uz gadu līgumu ar vietējo ormani Matiasu Frīdrihu Jonasonu (*Jonasson*) par korespondences transportēšanu posmā Skrunda–Droga. Saskaņā ar tā nosacījumiem Jonasonam regulāri divas reizes nedēļā, un proti – pirmdienās un piektdienās – jānogādā uz Drogu un arī atpakaļ visas Skrundas, kā arī no Jelgavas un citām vietām sūtītās vēstules un paciņas, kas sasaiņotas ar hercoga pasta zīmogu apzīmogatā pasta somā. Par to pasta jātnieks gadā saņems 100 Alberta dālderu un divus pārus zābaku. Jātniekam vajadzēja precīzi ievērot kursēšanas laiku – ja bez pamatota iemesla (par pamatotiem šķēršļiem nekavējoties bija jāziņo Skrundas vai Saldus pastmeistariem) pasta nogāde aizkavēta, tad par katru nokavēto stundu no algas tiks atņēķināti 18 graši. Gadījumā, ja kas pazudis no pastasomas vai soma pazaudēta, Jonasonam no savas naudas zaudējumi jāatlīdzina. Katru pastadienu Jonasonam ar jāšanai gataviem zirgiem jāierodas pulksten 11 Skrundas pasta kantorī. No kantora izjājot un tam tuvojoties, viņam jātaurē pasta rags un jāpilda visi pārējie pastnieka pienākumi.⁶⁹

Nereti bija pasta aplaupīšanas gadījumi. Visbiežāk tajos bija vainojami hercogistē dislocētie Krievijas armijas kareivji. Piemēram, 1710. gada 8. novembra vēstulē sekretāram Vistam (*Wüst*) Jelgavas pastmeistars D. Hartmans žēlojās, ka “netālu no pilsētas pastniekam uzbrukuši četri krievu kareivji, atņēmuši pastasomu, zirgu un gribējuši arī pašu nošaut.”⁷⁰

18. gadsimta pirmajā desmitgadē Kurzemes hercogistes pasta organizācija saimnieciskā ziņā bija ļoti sadrumstalota. Eksistēja būtiskas atšķirības pasta līnijas dažādo posmu un vietējo pasta kantoru pārvaldīšanā un uzturēšanā. Daļa no tiem bija izīrēti privātpersonām, daļu uzturēja tuvējās muižas. Tā Dobeles pastmeistaram Plencneram (*Plentzner*) kā kompensācija par pasta uzturēšanu posmā Jelgava–Saldus bija iznomāts krogs un atļauts paturēt ienākumus no alus un degvīna kroģēšanas. Pastmeistara pienākumos ietilpa turēt trīs zirgus, ar kuriem jātnieki pārvadātu korespondenci no Jelgavas līdz Dobelei, no Dobeles līdz Blīdenei un no Blīdenes līdz Saldum. No Dobeles muižas zemniekiem pastmeistars saņēma vienu lastu auzu un palīdzību siena pļaušanā. Četrpadsmit jūdžu garo posmu apkalpoja viens Jelgavā dzīvojošs pastnieks, kuram algu – 15 florēnu mēnesī –, formu un zābakus nodrošināja Jelgavas pasta kantoris.

Posmu Saldus–Liepāja vēl kopš zviedru okupācijas laikiem pārzināja Skrundas pastmeistars Curlage, bet no 1712. gada Andrejs Boms (*Bohm*). Viņš par atalgojumu saņēma divus arkļus zemes ar četriem zemniekiem, dzīvokli pasta kantora ēkā un 200 florēnu naudas, ko drīkstēja iekasēt no Skrundas pasta kantorī ienākušajiem porto maksājumiem un

⁶⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 2067. l., 60.lp.

⁶⁸ Turpat. – 1. apr., 893. l., 154.lp.

⁶⁹ Turpat. – 2. apr., 3174. l., 17.lp.

⁷⁰ Turpat. – 3. apr., 2069. l., 3.lp.

prāmja naudas. Pastnieki un viņu atalgojuma principi posmā bija ļoti atšķirīgi: no Saldus līdz Skrundai korespondenci ar savu zirgu transportēja Saldus muižas teritorijā dzīvojošais ķoniņš, no Skrundas līdz Drogai – Skrundas muižas dzimtzemnieks Puteņu Gerks, kuram darbu atalgoja ar piešķirto $\frac{1}{4}$ arkla lielo zemesgabalu un 30 florēniem gadā. Zirgu pastnieka vajadzībām turēja Drogas kroga krodzinieks Johans Velše (*Welsche*), par ko gadā saņēma 36 florēnus, 12 pūru auzu un 12 vezumu siena. No Drogas līdz Liepājai ar savu zirgu kursēja Liepājā dzīvojošs vācietis, viņš gadā saņēma 120 florēnu naudas, 12 pūru auzu un 12 vezumu siena.

Pēdējo posmu no Liepājas līdz Mēmelei pārzināja Liepājas pastmeistars,⁷¹ kuram no Rucavas muižas bija piešķirti 2 arkli zemes ar zemniekiem. Ceļa gabalu apkalpoja divi pastnieki: no Liepājas līdz Sventājai ar savu zirgu kursēja piekrastē dzīvojošais Bārtas muižas zemnieks Bates Viļums, kam par atalgojumu bija iedalīts neliels zemesgabals, 30 florēnu naudas, 12 pūru auzu un 12 vezumu siena, bet no Sventājas līdz Mēmelei ar savu zirgu korespondenci pārvadāja vācietis Johans Klingenberg (*Klingenberg*), par ko saņēma 90 florēnu naudas, 12 pūru auzu un 12 vezumu siena. Viņam bija piešķirts arī neliels zemesgabals.⁷²

Savdabīgā formā pasta transports tika nodrošināts Skrundas–Kuldīgas–Ventspils pasta līnijā, ko pārzināja ilggadīgais Kuldīgas pastmeistars Matiass Borra.⁷³

Kopš hercogistes pasta izveidošanas sākumiem tā bija uzticēta Kuldīgas novada ķoniņiem. Posmu no Skrundas līdz Kuldīgai uzturēja Dragūnu dzimta, bet no Kuldīgas līdz Ventspilij – Sausgaļi.⁷⁴ Kā lasāms Kuldīgas pastmeistara ziņojumā, ģimenes ļoti cieta mēra epidēmijā: Dragūnos no vairāk nekā 30 cilvēkiem izdzīvojuši pieci – viens jauneklis, viena sieva, kalps un divi bērni. Sausgaļos dzīvs palicis tikai viens vīrietis ar sievu un dēlu. Dragūni, kas, kā apgalvo M. Borra, vienmēr bija pārtikuši, isā laikā sameklēja divus palīgus – Ratnieku Kristu un Staru Indriķi – un kopīgiem spēkiem viņi spēja nodrošināt pasta kursēšanu. Turpretim Sausgaļi, kas dzīvoja tieši pie ceļa, ļoti cietuši no dažādo armiju karavīriem, kas vienmēr ko izpostījuši un paņēmuši. Kuldīgas muižas īpašnieks gan bija solijis norīkot šeit kādu palīgu, tomēr vārdu nav turējis. Tādēļ pasts uz Ventspili kursēja tikai reizi nedēļā, korespondenci transportēja vienīgais izdzīvojušais pasta jātnieks Salmens. Situāciju vēl pasliktināja pārnākšņojušie četrdesmit krievu kavalēristi, kas saimniecību tā iztukvoja, ka no apgērbiem, pārtikas un lopbarības nekas vairs nepalika pāri. Bez pasta vadības atbalsta viņš savus pienākumus vairs nespēja veikt.⁷⁵

Cietusi bija arī Kuldīgas pasta kantora māja⁷⁶ – pilsētas valde nespēja pretoties karavīru izmitināšanai, īpaši ēku un iedzīvi izpostīja te apmetušās krievu armijas daļas. Pastmeistaram atņēma arī netālu no kantora novietoto krogu, kurā maiņu gaidot uzturējās pastnieki.⁷⁷

⁷¹ 1711. gadā Kalas (*Kalau*), vēlāk – Rackis (*Radzky*).

⁷² LVVA, 554. f., 3. apr., 2065. l., 84. lp.; 2067. l., 293. lp.

⁷³ M. Borra par Kuldīgas pastmeistaru strādāja jau 1709. gada beigās un amatu saglabāja līdz 1721. gadam. Pirms tam šeit pastmeistara pienākumus veica viņa tēvs.

⁷⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 2067. l., 303. lp.

⁷⁵ Turpat. – 304. lp.

⁷⁶ Pasta kantoris M. Borrass tēvam piederošajā ēkā tika iekārtots 1685. gadā.

⁷⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 2067. l., 304. lp.

Projekts Jelgavas–Mēmeles pasta ceļa pilnveidošanai

1711. gada beigās hercogs Ferdinands, lai sakārtotu un uzlabotu hercogistes sakarus, sāka realizēt pasta pārvaldes un iekšējās struktūras reformu. Sākotnējais nodoms bija noteiktās vietās iekārtot pasta stacijas, kur pastnieku un arī ceļotāju vajadzībām atrastos noteikts skaits zirgu.⁷⁸ Šos satiksmes mezglus pārraudzītu vietējie pasta kantori, bet visu organizāciju – hercogistes pasta direktors. Līdzekļus sistēmas uzturēšanai hercogs bija iecerējis iegūt no sūtījumu porto naudām un Kurzemes muižu nodevām.⁷⁹

Pasta staciju ierīkošanu un zirgu skaita palielināšanu vēlējās arī Krievijas valdība. Kaut arī pasta sūtījumiem tā bija izveidojusi savu sakaru līniju, pasta zirgi bija nepieciešami biežajiem amatpersonu braucieniem, vēl arvien Kurzemē dislocētās armijas daļu pārvietošanai un neskaitāmajiem speciālajiem kurjeriem. 1712. gada 5. februārī hercogistes virspadomnieki saņēma kanclera Ēvalda fon Sakena (*Sacken*) rīkojumu “pasta stacijas patstāvīgi turēt sešus zirgus un rūpēties, lai vajadzības gadījumā to skaitu varētu arī palielināt.”⁸⁰

Iecerētajām pārmaiņām pretojās gan vietējie pastmeistari, gan Jelgavas pastmeistars Heinrihs Steffens (*Steffens*). Viņa 1712. gada 28. marta vēstulē hercoga pasta direktora amatā ieceltajam Mihaelam Ruprehtam lasāms: “Hercoga projekts par jaunā pasta iekārtošanu ir visādā ziņā respektējams, taču domāju, ka to realizēt šajos laikos ir pilnīgi neie-

spējami, jo naudu no cilvēkiem var izprasīt tikai knapi pastnieku algošanai. Ja arī varētu sadabūt naudu, lai pasta stacijā algotu vienu cilvēku, tad taču būs nepieciešams vēl arī pastnieks, kam jāmaksā mazākais 15 Alberta dālderu alga un jādod apģērbs. Līdz ar to viņa uzturēšana prasītu 20 Alberta dālderu gadā. .. Kas attiecas uz zirgiem, tad jāšaubās, vai tos varēs iegādāties par projektā paredzēto cenu. Zirgu uzturēšanas izdevumus segt nav mūsu spēkos. Kopā ar Skrundas pastmeistaru Andreju Bomu aprēķinājām, ka ceļā no Jelgavas līdz Mēmelei paredzēto septiņu pasta staciju uzturēšana izmaksātu ap 600 Alberta dālderu. Tā kā cilvēki ir izmiruši, lauku krogiem vairs nav nekādas vērtības, ienākumi nesedz to uzturēšanas izmaksas. Nebūtu iespējams arī atrast cilvēkus izpostīto māju, žogu un krogu remontiem.”⁸¹ Par reformas pozitīvu iznākumu šaubījās arī pasta direktors M. Ruprehts: “Es varu iebilst tikai to, ka jaunās pasta struktūras izveidošanas un uzturēšanas izmaksas būs augstākas nekā šobrīd aprēķināts, jo labu zirgu nevar nopirkt lētāk par 20 dālderiem. Labu pastnieku, kam varētu droši uzticēt pastasomas ar naudu, vasaras sezonā šeit vispār nav iespējams atrast. Svešiniekam to uzticēt ir ļoti bīstami.”⁸²

Nopietnās iebildes lika hercogam Ferdinandam iecerētā projekta realizēšanu “atlikt uz vēlākiem labākiem laikiem”.⁸³ Tomēr pastāvošā, grūti vadāmā struktūra funkcionēja arvien sliktāk, pastnieki neievēroja grafiku, pasts kavējās, un kaut daļēja sistēmas reorganizācija kļuva vitāli nepieciešama. 1713. gada sākumā pasta

⁷⁸ Šāds pasta staciju princips eksistēja Krievijā un Vidzemē. 1710. gada beigās katrā Vidzemes pasta stacijā pie galvenajiem pasta ceļiem bija novietoti 20 zirgi.

⁷⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 2065. l., 15. lp.

⁸⁰ Turpat. – 2078. l., 10. lp.

⁸¹ Turpat. – 2065. l., 18. lp.

⁸² Turpat. – 6. lp.

⁸³ Hercoga 1712. gada 15. maija vēstule Mihaelam Ruprehtam: turpat, 15. lp.

direktors M. Ruprehts aizsūtīja hercogam projektu sakaru shēmas pārveidei līnijai Jelgava–Mēmele.⁸⁴ 24. novembrī iecere ieguva oficiālu apstiprinājumu.⁸⁵

Projekts paredzēja visā ceļa posmā ierīkot deviņas pasta stacijas: Jelgavā, Dobelē, Aucē, Saldū, Skrundā, Durbē, Liepājā, Virgas krogā un Sventājā. Katrā stacijā bija jābūt vienam pastniekam un jātur viens zirgs, bet Skrundas un Sventājas stacijās pa diviem zirgiem. Pasta staciju un pastnieku uzturēšana, kā arī lopbarības sagāde bija apkārtējo muižu pienākums. Tā Jelgavas pasta stacijai pastnieks bija jānodrošina Platones un Vircavas muižai, šim nolūkam tika ieteikts izmantot “šķilteri,⁸⁶ brīvzemnieku, ķoniņu vai pusvācieti (*Pusvatzen*), vai arī kādu citu pazīstamu, uzticamu cilvēku”.⁸⁷ Abām muižām bija jātagādā arī labs zirgs, nepieciešamā lopbarība un iztika pastniekam. Līdzīgā veidā Dobeles pasta staciju ar visu nepieciešamo vajadzēja nodrošināt Dobeles muižai, Auces – Auces un Zvārdes muižai, Saldus – Saldus muižai, Skrundas – Skrundas muižai, Durbes – Durbes un Gaviezes muižai, Virgas krogu – Nicas muižai, Sventājas – Rucavas, Sventājas un Nemirsetas muižai. Liepājas pasta stacijas uzturēšana tika nodota vietējā pasta kantora ziņā.

Pasta grafiks paredzēja kurjeru kursēšanu divreiz nedēļā: pirmdienās un piektdienās pulksten deviņos pasta jātnieks atstāja Jelgavu un trešdienas rītā sasniedza Mēmeli. Atpakaļceļš sākās svētdienā un ceturtdienā pulksten sešos vakarā, un

otrdienās un sestdienās pasta ienāca Jelgavā. Skrundas pasta stacijā pastniekam bija jāpaņem (un atpakaļceļā jāatstāj) arī Ventspils un Kuldīgas pastasomas.⁸⁸

Tomēr hercogistes muižu saimnieciskais stāvoklis bija ļoti sarežģīts, pavēle par pasta staciju apgādi, iespējams, netika pietiekoši respektēta, tādēļ izstrādātā sakaru sistēmas shēma nedarbojās. Projekta būtisks trūkums bija arī tas, ka pasta nodevas bija jādod tikai pie satiksmes ceļiem izvietotajās muižās, tieši viņu saimniecības bija visvairāk cietušas no svešo karaspēku klātbūtnes un mēra sērgā. Vēloties panākt radikālāku pagrieziena, hercogs Ferdinands 1714. gada 20. jūlijā Dancigā izdeva rīkojumu: “Par šo nolaidību vienreiz būs uz to visstingrāko jāatbild. Lai beidzot varētu sasniegt vēlamo rezultātu, es vēlos un pavēlu, lai pasta staciju uzturēšanā iesaistītos katra Kurzemes muiža. .. Iedzīvotājiem vēstules nosūtīšanai jānodod pasta kantoros, kur arī jāsamaksā attiecīgā porto nauda. Pastniekiem, piedraudot ar sodu, tiek aizliegts pieņemt sūtījumus “pa ceļam”. .. Muižām jānodrošina arī pastniekam forma un pasta rags.”⁸⁹

Pēc hercoga iniciatīvas ar pasta apgādes jautājumiem 1714. gadā sāka nodarboties arī hercoga kamera jeb renteja. Kopējais nodevu daudzums tika sadalīts uz visām hercoga, privātajām, kā arī iznomātajām muižām. Katrai pasta stacijai izveidoja t.s. “ekonomisko apgabalu” – vidēji desmit muižas, kas piegādāja naturālījas. Naudu no visas hercogistes ieka-

⁸⁴ Pasta ceļš Skrunda–Kuldīga–Ventspils kā agrāk palika ķoniņu aprūpē.

⁸⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 2063. l., 3. lp.

⁸⁶ Šķilteris (vāc. *Schildreuter*) – vēstnieks; muižas ierēdnis, pagasta vecākā un stārasta palīgs, kas izziņoja pagasta ļaudīm kungu pavēles, sevišķi klaušu rīkojumus, kā arī palīdzēja vagaram uzraudzīt darbiniekus un izpildīt mājas pārmācības kārtībā piepriestos sodus.

⁸⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 2063. l., 3. lp.

⁸⁸ Turpat. – 2070. l., 6. lp.

⁸⁹ Turpat. – 2067. l., 85. lp.

sēja Jelgavas pasta kantoris, un pasta direktors to sadalīja vietējām vajadzībām.⁹⁰ Nodevu lielumu noteica proporcionāli izmantojamās zemes lielumam: no katra ¼ arkla vajadzēja maksāt 8 Alberta grašus, nodot 1 kilmetu auzu un divus birkavus siena. Naturālījas varēja aizstāt ar 7 Alberta grašiem.⁹¹

Šāds pasta staciju apgādes princips attaisnojās. Hercogistes pasts sāka kursēt drošāk un precīzāk. Pieauga arī sūtījumu apjoms. Kā liecina Liepājas pasta kantora atskaite, mēneša laikā (no 1717. gada 31. oktobra līdz 30. novembrim) Liepājas pasta kantorī pienāca 422 sūtījumi, tai skaitā no Mēmeles – 235, no Jelgavas – 102, no Skrundas – 31, no Kuldīgas – 25, no Rīgas – 15, no Ventspils – 13.⁹²

Pasta ceļš Jelgava–Dignāja

1714. gadā rudenī hercogistes pasta vadība izstrādāja projektu jaunai sakaru līnijai Jelgava–Dignāja, kas tālāk savienotos ar Daugavpili. Pastu paredzēja sūtīt pa maršrutu Jelgava–Emburga–Bauska–Iecava–Lielvalle–Jaunjelgava–Secē–Sēlpils–Jēkabpils–Dignāja. Līdzīgi kā pasta ceļam Jelgava–Mēmele, arī šajā līnijā pastnieku un zirgu sagādes un uzturēšanas uzdevumi bija jāsedz muižām. Pavēli par projekta ieviešanu hercogs Ferdinands izdeva 1714. gada 18. septembrī.⁹³ Vajadzēja iekārtot astoņas pasta stacijas.

1. Emburgai sūtījumus piegādāja Jelgavas pastnieki. Šim nolūkam vienu labu, jāšanai piemērotu zirgu rezervēja Jelgavas pasta kantoris, otram vajadzēja stāvēt Emburgā. Šeit pastnieku algot nebija paredzēts, pastu divas reizes nedēļā – svētdienās un ceturtdienās – pēc grafika noteiktā

laikā nosūtīja Emburgas muižas rakstvedis Nīze (*Niese*).

2. Bauskas pārziņā bija pasta ceļa posms Bauska–Emburga. Pastniekam divreiz nedēļā – svētdienās un ceturtdienās – bija jānododas uz Emburgu un jānogādā tur Bauskas pasta kantora vēstules, reizi nedēļā vajadzēja ņemt līdzi arī no Dignājas atnākušo pastasomu. Divas reizes nedēļā bija jānogādā sūtījumi arī otrā virzienā – no Emburgas uz Bausku, pie tam reizi nedēļā bija jātransportē sūtījumi no Emburgas uz Iecavu. Par pastnieku, noslēdzot iespējami izdevīgāku līgumu, darbā drīkstēja pieņemt čaklu un uzticamu cilvēku. Pēc hercoga ieteikuma, tas varēja būt vai nu vecākais, šķilteris vai kāds no ņoniņiem.
3. Iecavas pastniekam ar stacijas zirgu katru pirmdienu vajadzēja nogādāt uz Lielvalli no Bauskas nākošās vēstules, bet jāatved atpakaļ kā no Lielvalles, tā arī no Jaunjelgavas nākošās pastasomas, lai tās tālāk nodotu Bauskas pastniekam. Sūtījumus uzraudzīšana un reģistrēšana bija Iecavas muižas rakstveža Pētera Gamrāta (*Gamrath*) pienākums.
4. Lielvalles pastniekam ar stacijas zirgu katru otrdienu agri no rīta sūtījumus vajadzēja nogādāt Jaunjelgavā un atpakaļ atvest kā Jaunjelgavas, tā arī no Seces nākušās pastasomas. Pasta pieņemšana un reģistrēšana šeit bija Jaunjelgavas akcīzes uzrauga Šteinbolla (*Steinboll*) pienākums.
5. Jaunjelgavas pasta stacijā notika pastasomu maiņa: otrdienas pusdienlaikā vajadzēja pieņemt Lielvalles pastnieka atvestās vēstules un nodot tās tālāk Seces pastniekam. Savukārt Seces

⁹⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 2063. l., 312.lp.

⁹¹ Turpat. – 2063. l., 7.lp.

⁹² Turpat. – 2. apr., 3174. l., 62.-101.lp.

⁹³ Turpat. – 2065. l., 36.lp.

pastnieka sūtījumi, arī Dignājas pasta-soma, bija jānodod atpakaļtransportam Lielvalles pastniekam. Hercogs cerēja, ka pasta pieņemšanas un reģistrēšanas pienākumu arī šeit uzņemsies Jaunjelgavas akcīzes uzraugs Šteinbolls vai kāds cits Jaunjelgavas namnieks, ja ne – pasta staciju paredzēja uzticēt Vecsērenes muižas rakstvedim B. Tirolam (*Tyrol*).

6. Seces pastniekam ar stacijas zirgu pirmdienas rītos vajadzēja nogādāt Dignājas pastasomu uz Jaunjelgavu, tur saņemt un atvest atpakaļ no Jelgavas sūtītās pastasomas, lai tās nodotu tālāk Sēlpils pastniekam.
7. Sēlpils pastniekam ar stacijas zirgu pirmdienās agri no rīta vajadzēja nogādāt Secē no Dignājas nākušās pastasomas, saņemt un atvest atpakaļ Jelgavas sūtījumus, lai nodotu tās Jēkabpils pastniekam. Sūtījumus pieņemšanas un reģistrēšanas pienākumi bija uzdoti Sēlpils muižas rakstvedim Gerhardam Kēnigam (*König*).
8. Jēkabpils pastniekam ar labu zirgu trešdienās vajadzēja aizvest sūtījumus uz Sēpili un tur saņemt no Jelgavas sūtītās Dignājai adresētās pastasomas. Par pareizu korespondences pārsūtīšanu atbildību Jēkabpilī bija uzņēmis seglinieks Keplers.⁹⁴

Pastam no Jelgavas līdz Bauskai vajadzēja kursēt divas reizes nedēļā, bet tālāk līdz Dignājai reizi nedēļā. 1714. gada rudeni līnija sāka darboties.

Hercogistes pasta līdzdalība ceļotāju transporta nodrošināšanā

Vienlaicīgi ar korespondences pārva-dāšanu pasta iestāžu uzdevums bija nodrošināt ar zirgiem dažādu ceļotāju un arī kravu pārvadājumus. 17. gadsimta

beigās tam kalpoja hercogistē ierīkotais braucošais pasts, bet kara sākumā tas pārstāja darboties. Transporta pakalpojumi bija ļoti smags un grūti izpildāms pienākums, jo cauri Kurzemei brauca ne tikai tirgotāji un privātpersonas, bet arī augsti ierēdņi un valdnieki. Katram privātajam brauktgribētājam vajadzēja hercogistes pārvaldes iestādēs samaksāt noteiktu naudas summu un saņemt ceļojuma pasi, kurā tika arī norādīts braukšanai izmantojamo zirgu skaits. Oficiālo personu braucienus organizēja un uzraudzīja valdības iestādes. Kā vienā, tā otrā gadījumā tiešie atbildīgie, lai noteiktās vietās pie ceļiem būtu sagādāts nepieciešamais zirgu skaits, bija hercogistes pastmeistari. Tā, piemēram, 1712. gada 27. februārī kanclers Ēvalds fon Sakens pavēlēja hercogistes pastmeistaram katrā pasta stacijā sagādāt divdesmit zirgus, nepieciešamo lopbarību, kā arī kučierus kņaza Aleksandra Daņiloviča Meņšikova (*Меньшиков*) ceļojumam caur Kurzemi. Tajā pašā gadā cauri Kurzemei devās Pēteris I ar svītu, kam barons Gerhards Johans fon Lēvenvolde pavēlēja lauku pasta stacijās sagādāt “dažus tūkstošus zirgu”⁹⁵ 1715. gada oktobrī kravu ar personīgām mantām no Mēmeles uz Rīgu vēlējās pārvest Vidzemes gubernators Pjotrs Aleksejevičs Goļicins (*Голицин*). Šim nolūkam katrā pasta stacijā vajadzēja sagādāt 30 zirgus, ratus, lopbarību un kučierus.

Par ārkārtējām klaušām neapmierināti bija gan zemnieki, gan arī vietējie muižnieki. Viens no viņiem – Hermans Frīdrihs fon Mēdems 1716. gadā no Dobeles neapmierinātības pilns sūdzējās ģenerālkomisāram: “Jūsu Ekselencei jau zināms, ka es savā muižā atļāvu iekārtot pasta staciju, kurā stāvētu zirgi Viņa Keizarskā Majestātes kurjeru transportam.

⁹⁴ Turpat. – 3. apr., 2065. l., 30.lp.

⁹⁵ Turpat. – 749. f., 6. apr., 947. l., 11.lp.

Taču ļoti bieži brauktgribētājiem ir jāgaida, līdz zirgu atvedis no muižas sētām. Mani lauki paliek neapstrādāti, jo kurjeru vajadzībām zirgi nereti jāizjūdz no arka.”⁹⁶

Dažkārt hercogistes vadība uzdrošinājās arī protestēt. 1720. gada novembrī pastmeistaram bija dots rīkojums steidzīgi nodrošināt Viņa Cariskajai Majestātei paredzētā ungāru vīna transportu no Mēmeles līdz Rīgai. Šoreiz rīkojums par zirgu šķūtīm nesekoja, jo landhofmeisters uzskatīja, ka “muižnieki un arī hercoga muižas vairs nespēj segt lielos šķūšu izdevumus un, kaut arī pavēle par zirgu nodrošināšanu būtu izdota, tā netiktu izpildīta.”⁹⁷

Kaut negribīgi un protestējot, zirgi amatpersonu braucieniem bija jānodrošina. Ceļotāju kļuva arvien vairāk, auga viņu prasības pēc ērtībām. Astoņu mēnešu laikā (no 1723. gada oktobra līdz 1723. gada maijam) hercogistes pastmeistars saņēma šādus rīkojumus:

1722. gada 7. oktobrī – sagatavot katrā pasta stacijā zirgus un visu nepieciešamo Kurzemes hercogienes atraitnes Annas Joanovnas braucienam no Jelgavas uz Varšavu.

1722. gada 8. novembrī – sagatavot 12 zirgus katrā pasta stacijā un visu nepieciešamo gubernatora P. A. Goļicina braucienam no Skrundas līdz Mēmelei.

1722. gada 21. novembrī – izlabot ceļu no Jelgavas līdz Skrundai, sagādāt katrā pasta stacijā 20 zirgus un visu nepieciešamo Krievijas slepenpadomnieka un ģenerālleitnanta Pāvila Ivanoviča Jagužinska (*Ягужинский*) braucienam caur Kurzemi.

1722. gada 6. janvārī – sagatavot visu nepieciešamo Krievijas ministra kņaza Vasilija Vladimiroviča Dolgorukija (*Дол-*

горукий) braucienam no Prūsijas caur Kurzemi. Posmā no Liepājas līdz Talsiem pasta stacijās sagādāt vajadzīgo zirgu skaitu.

1723. gada 6. februārī – sagatavot katrā pasta stacijā 20 zirgus un visu nepieciešamo Krievijas slepenpadomnieka un ģenerālleitnanta P. I. Jagužinska, kopā ar bagāžu, atpakaļbraucienam no Vācijas caur Liepāju uz Durbi, Skrundu un Jelgavu.

1723. gada 18. februārī – sagatavot katrā pasta stacijā 20 zirgus un visu nepieciešamo barona G. J. fon Lēvenvoldes braucienam no Mēmeles caur Kurzemi uz Rīgu.

1723. gada 17. aprīlī – sagatavot katrā pasta nepieciešamos zirgus pilskunga Vilhelma Rafaela Buholca (*Buchholtz*), viņa kalpotāju un mantu pārvešanai no Rucavas uz Jelgavu.

1723. gada 24. maijā – sagatavot katrā Kurzemes pasta stacijā sešus zirgus un visu nepieciešamo grāfa Gavrilas Ivanoviča Golovkina (*Головкин*) atpakaļbraucienam no Berlīnes caur Kurzemi.⁹⁸

Kaut arī bezmaksas šķūtis šajā laikā jau bija atceltas, iegūtā samaksa nevarēja kompensēt zirgu piegāžu dēļ hercogistes saimniecībai radītos zaudējumus.

***

Septiņpadsmitā gadsimta beigās izveidotā Kurzemes hercogistes sakaru sistēma Ziemeļu kara gados tika sagrauta. Svešu valstu armijas postīja hercogistes saimniecību un ne vien traucēja, bet arī pilnīgi paralizēja vietējo sakaru sistēmas attīstību. Kā Zviedrija, tā vēlāk arī Krievija informāciju Kurzemes sakaru dienestiem uzticēt nevēlējās, tādēļ sakariem ar Rie-

⁹⁶ LVVA, 554. f., 2. apr., 3174. l., 49.lp.

⁹⁷ Turpat. – 3. apr., 252. l., 44.lp.

⁹⁸ Turpat. – 2. apr., 3174. l.

tumeiropu caur Kurzemi izveidoja savas tranzīta pasta līnijas.

Astoņpadsmitā gadsimta pirmajā desmitgadē atsākās hercogistes sakaru organizācijas atjaunošanas process. Cenšoties saglabāt pasta līnijas nepārtrauktību, korespondences pārvadāšanu pastmeistari uzticēja ļoti dažādu slāņu un kārtu iedzīvotājiem. Atšķirīgi un grūti kontrolējami bija arī atsevišķu ceļa posmu pastnieku samaksas noteikumi, viņu apzinīgums un iespējas. Tādēļ sakaru sistēmas centralizācija un dažādo pasta ceļu posmu pārvaldes unifikācija bija hercoga Ferdinanda reformas mērķis, kas pirmos rezul-

tātus deva jau 1714. gadā. Kaut arī pasta stacijās varēja atļauties turēt tikai pa vienam zirgam un visus ceļotgribētājus tās nespēja apkalpot, tomēr sakari funkcionēja arvien regulārāk un pakāpeniski palielinājās arī sakaru sistēmas saimnieciskā bāze.

Kurzemes komunikāciju sistēmas atjaunotnes un nostiprināšanās posmu noslēdza 1739. gada līgums ar Krievijas valdību, ar kuru hercogistes sakaru dienests ieguva arī tranzīta korespondences pārvadāšanas tiesības un ar kuru Kurzemes pasta organizācijai sākās jauna attīstības fāze.⁹⁹

Zusammenfassung

Pārsla Pētersone

Kommunikationsmöglichkeiten in Kurland während des nordischen Krieges

Am Vorabend des achtzehnten Jahrhunderts wurden im Herzogtum Kurland, ähnlich wie in anderen Staaten Europas, die Kommunikationsmöglichkeiten durch ein organisiertes Verkehrssystem gewährleistet, der Post des Herzogtums, mit der man Briefe, Zeitungen, Geld und Wertsachen befördern lassen konnte. Die Hauptpoststrasse führte von Mitau nach Doblen, Frauenburg, Schruden, Durben, Libau, Swenten und Memel. Auch bestand eine Postlinie Mitau–Goldingen–Windau. Die Poststationen, an denen man die Sendungen erhalten und abgeben konnte, waren in Mitau, Doblen, Frauenburg, Schruden, Libau und Windau eingerichtet. Seit dem 7. März 1697 verkehrte auf der

Hauptpoststrasse Mitau–Memel zweimal wöchentlich die fahrende Post, die zusammen mit der Korrespondenz auch Passagiere und leichtere Fracht beförderte. Das Postnetz Kurlands befriedigte die Kommunikationsbedürfnisse innerhalb des Herzogtums und schuf diese zugleich für die Kurland mit den Ländern Westeuropas.

Gleichzeitig verwaltete die Post Schwedens (oder Livlands) den durchgehenden Verkehr, der von Riga über Kurland die Korrespondenz Schwedens, Russlands und Livlands nach Memel beförderte und die Verbindungen mit Westeuropa aufrechterhielt.

Bei Ausbruch der Nordische Krieges wurde das Kommunikationswesen in

⁹⁹ Tuvāk par to sk.: Pētersone P. Hercogs Ernsts Johans Bīrons un 1739. gada Kurzemes pasta reforma // Latvijas Arhīvi. – 2003. – Nr. 1. – 31.-57.lpp.

Kurland dem militärischen Einfluss und dem politischen Druck der den Krieg führenden Staaten unterworfen: jede in den Krieg einbezogene Partei war daran interessiert, im jeweiligen Okkupationsgebiet ein eigenes Postwesen zu organisieren und die Verständigungsmöglichkeiten des Gegners zu mindern.

Im Februar 1700 wurde Riga von Verbündeten Russlands – dem Sächsischen Heer – unerwartet angegriffen, im September desselben Jahres wurde Narwa von der russischen Armee belagert. Die neue militär-politische Situation schuf ernsthafte Probleme für das Aufrechterhalten der Kommunikationsverbindungen der schwedischen Postorganisation, deren Tätigkeitsmöglichkeiten in Kurland schon mit den ersten Kriegstagen wesentlich abgenommen und nachgelassen hatten.

Die schwedischen militärischen Erfolge hatten die Situation radikal verändert. Am 19. November 1700 hatten die Truppen Karl's des XII. der russischen Armee Peter des Grossen bei Narwa eine Niederlage beigebracht. Gleichzeitig mit dem Vormarsch der Armee begann die Regierung Schwedens die Möglichkeiten des regelmässigen Transportes der Korrespondenz im Herzogtum wiederaufzunehmen.

Die Tätigkeit des schwedischen Postwesens wurde im Sommer des 1705 durch den Einfall der russischen Armee ins Herzogtum unterbrochen. Die Armee von Peter dem Grossen hatte Mitau und Bauske erobert, im Herzogtum wurde die schwedische Verwaltung durch die kurländische abgelöst. Die militärische Situation und die Kommunikationsmöglichkeiten änderten sich

erst im Frühjahr 1706. Im Frühjahr 1706 war die Einstellung der schwedischen Regierung und des Postmeisters Johann Rhydell zum Funktionieren der Herzogs-post viel aggressiver: zum Hauptziel wurde das Erstarren des Monopols des schwedischen Postnetzes.

Der Verlauf des nordischen Krieges änderte sich am 27. Juni 1709 durch die Schlacht bei Poltava. Die Veränderungen des Kräfteverhältnisses im Verlaufe des nordischen Krieges hatten die Kurländer ermuntert, sich schnell mit der Wiederaufnahme des Postverkehrs zu beschäftigen. Schon am 4. Oktober 1709 hatte die Rigaer Generalgouverneurskanzlei die ersten Berichte darüber erhalten, dass die Post des Herzogtums Kurland aktiv den schwedischen Verkehr zu behindern begann.

Während der Zeit des nordischen Krieges wurden zur Gewährleistung des regelmäßigen Postverkehrs nicht nur die Poststrassen auf dem Lande benutzt, sondern die Korrespondenz wurde auch zusammen mit Passagieren auf dem Seewege mit den Postyachten befördert.

Der Beginn der Wiederaufnahme der Herzoglichen Post verlief unter sehr schweren Bedingungen, weil der Krieg, besonders aber die Pest die Wirtschafte des Herzogtums ruiniert hatten. Während des Wiederaufnahmeprozesses wurde die Hauptaufmerksamkeit der Postlinie Mitau–Memel geschenkt. Es wurde viel Zeit benötigt, um die durch den Krieg entstandenen Schwierigkeiten zu überwinden und die wirtschaftlichen Grundlagen der Post zu stärken, eine wesentliche Verbesserung auf dem Gebiet des Postverkehrs war erst zu Beginn des Jahres 1712 zu beobachten.

SAKŠU KARASPĒKS PILTENES APGABALĀ 1700. GADĀ*

Šajā apcerējumā sniegti daži fakti jautājumā par Ziemeļu kara sākuma fāzi un par dažiem līdz šim samērā vāji izziņātiem tās aspektiem. Kara pirmais gads ir interesējis galvenām kārtām starptautiskās politikas un diplomātijas vēsturniekus.¹ Ja runa ir par karadarbību, tad vairāk par sakšu uzbrukumu Rīgai pētnieku uzmanību ir piesaistījis zviedru–dāņu karš un Travendāles miera līgums. Protams, arī Narvas kauja, kurā Kārlis XII uzvarēja Pēteri I.² 1700. gada karadarbība sakšu–zviedru frontē Vidzemē vispār ir ļoti vāji izpētīta, tomēr vispārsteidzošākais fakts ir situācijas nenovērtēšana (vai arī tās ņemšana vērā

* *No poļu valodas tulkojusi Rūta Kaminska.*

¹ *Koroluk W.D.* Polska i Rosja a wojna północna. – Warszawa, 1954 [rakstu sērijas tulkojums no žurnāla “Ученые записки Института славяноведения”]; *Hassinger E.* Brandenburg–Preußen, Schweden und Rußland 1700–1713. – München, 1953; *Staszewski J.* O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku. – Warszawa, 1973; *Воззрин В. Е.* Россия и европейские страны в годы Северной войны. История дипломатических отношений в 1697–1710 гг. – Ленинград, 1986.

² *Wimmer J.* Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717). – Warszawa, 1956. – S.49-73; *Sarauw Ch., von.* Die Feldzüge Karl's XII. Ein quellenmässiger Beitrag zur Kriegsgeschichte und Kabinettspolitik Europa's im XVIII. Jahrhundert. – Leipzig, 1881. – S.32-56; *Haintz O.* König Karl XII von Schweden. Erster Band: Der Kampf Schwedens um die Vormacht in Nord- und Osteuropa (1697–1709). – Berlin, 1958. – Zweite Auflage. – S.29-63; *Findeisen J.P.* Karl XII von Schweden. Ein König, der zum Mythos wurde. – Berlin, 1992. – S.36-59.

loti mazā mērā) Kurzemē, kura bija kļuvusi par bāzi un tiešo aizmuguri pie Rīgas karojošajai sakšu armijai.³ Tajā pašā laikā situācija Kurzemē 17. un 18. gadsimta mijā bija tālu no stabilitātes, un tas jāievēro kā būtisks faktors ne tikai Ziemeļu kara sākuma pētījumos, bet arī kā tās situācijas veicinātājs, kura noveda pie kara izcelšanās.

Kurzemes iekšpolitiskās situācijas būtisks elements 17. gadsimta pēdējos gados bija krīze, ko izsauca hercoga Frīdriha Kazimira Ketlera nāve 1698. gada 22. janvārī un tai sekojošais konflikts Ketleru dinastijas iekšienē. Mirušā hercoga dēls princis Frīdrihs Vilhelms, kurš mantoja tiesības uz troni, bija dzimis 1692. gadā. Tas radīja aizbildniecības problēmu pār mazgadīgo valdnieku, uz ko pretendēja hercogiene–atraitne Elizabete Sofija no Hoencollernu nama (Brandenburgas Lielā kūrfirsta Frīdriha Vilhelma meita), Frīdriha Kazimira brālis hercogs Ferdinands (1655–1737), pēdējais Ketleru dzimtas pārstāvis, kā arī – atbilstoši pastāvošajai Kurzemes hercogistes satversmei – Kurzemes virspadomnieki.

Šī tomēr nebija tikai lokāla vienas dzimtas vai Kurzemes hercogistes problēma. Uz to jāraugās arī 17. un 18. gadsimta mijas politiskās situācijas kontekstā,

vispirmām kārtām ņemot vērā saspīlējumu starp Brandenburgas kūrfirstu un Prūsijas hercogu Frīdrihu III un jauno Polijas–Lietuvas karali un Saksijas kūrfirstu Augustu II Stipro.⁴ Strīdus būtība slēpās apstākļi, ka hercogiēni–atraitni atbalstīja brālis–kūrfirsts un viņa diplomātija, kamēr hercogs Ferdinands, kurš bija kalpojis poļu armijā, kā persona, kura bija tuvu saistīta ar poļu galmu, ieguva karaļa Augusta II atbalstu.⁵ Kaut arī Ferdinands jau 1698. gada februāra pirmajās dienās pieteica savas pretenzijas uz hercogistes pārvaldīšanu un drīz vien no Augusta II ieguva aizbildniecību pār mazgadīgo brāļadēlu,⁶ tomēr virspadomnieku (trešā uz varu pretendējošā faktora) un muižniecības nostāja, kurai hercogistes iekārtā bija izšķirošā loma, tāpat Hoencollernu spiediens noteica to, ka turpmākajos mēnešos Kurzemē izveidojās nestabila trejvaldības sistēma, par ko vienošanās acīmredzot tika panākta Augusta II un Frīdriha III tikšanās laikā Austrumprūsijas pilsētiņā Pišā (vāc. *Johannisburg*, pol. *Pisz*) 1698. gada jūnijā.⁷

Neskaidrības pārvaldes situācijā izsauca minēto spriegumu, un tam bija liela nozīme Ziemeļu kara izcelšanās brīdī. Hercogs Ferdinands piederēja Augusta II tuvu līdzgaitnieku lokam sagatavojot

³ Raksturīgi, ka vairāk ir ievērots Lietuvas konflikta iespaids uz karadarbības gaitu; šis konflikts noslēdzās ar kauju pie Valkininkiem (*Olkieniki*) 1700. gada novembrī.

⁴ Detalizētāk par šo tēmu skat.: *Strohm K.* Die Kurländische Frage (1700–1763). Eine Studie zur Mächtepolitik im Anëien Régime. – Berlin, 1999. – S.31-55; *Seraphim A.* Preussen und die Kurländische Frage. Beiträge zur Geschichte der preussischen Politik im Nordischen Kriege // *Altpreußische Monatschrift.* – 1921 – Bd. 58. – S.280-348. Patlaban šis problemātikas pētījums, izmantojot arī Berlīnes arhīvu, veic latviešu pētniece Mārīte Jakovļeva: *Jakovļeva M.* Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk: LVIŽ). – 2002. – Nr. 2. – 64.-93.lpp.; LVIŽ. – 2003. – Nr. 1. – 65.-96.lpp.

⁵ Skat. *A. Pšiboša* sastādīto Ferdinanda biogrāfiju: *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków, 1948. – T. VI – S.420-423.

⁶ Diplomu par Ferdinanda iecelšanu par hercogu-administratoru un mazgadīgā hercoga aizbildni Augusts II parakstīja 1698. gada 17. februārī.

⁷ Tuvāk sk.: *Jakovļeva M.* Citētais darbs. – LVIŽ. – 2002. – Nr. 2. – 74.lpp.

uzbrukumu Rīgai, bet 1700. gadā atklāti paziņoja par nostāšanos Vetīna pusē. 1700. gada maijā viņš ar paša savervētām nodaļām ieradās sakšu apmetnē, saņēma artilērijas ģenerāļa dienesta pakāpi, kā arī formāli uzņēmās pat sakšu armijas virsvadību.⁸

* * *

Šī apcerējuma objekts ir sakšu karaspēka kontingenta izvietošana Piltenes apgabala teritorijā pēc 1700. gada kampaņas.⁹ Ģeogrāfiski Piltene bija Kurzemes sastāvdaļa, bet administratīvā ziņā apgabalam bija īpašs un visai complicēts statuss. Kādreizējā Kurzemes bīskapija 16. gadsimtā atradās dāņu ietekmes sfērā, bet kopš 1585. gada iekļāvās Polijas-Lietuvas valsts sastāvā kā šķietami neatkarīgs veidojums, nomināli pakļauts Polijas karalim. Piltenes apgabala statusu noregulēja 1617. gada karaļa komisijas lēmumi. No 1685. gada Piltenes apgabals atradās diezgan vājā ūnijā ar Kurze-

mi.¹⁰ Tomēr arī šajā sakarā, izraisoties zināmam saspīlējumam attiecībās ar hercogu Ferdinandu,¹¹ bezvaldnieka periods Kurzemē ietekmēja arī Pilteni.

Kā pirmais informāciju par sakšu karaspēka kontingenta – tas aptvēra 5 pulkus jeb 6935 kareivjus (uztura vienības) un 2776 zirgus (barības devas) – novietošanu ziemas nometnē Piltenes apgabalā sniedza 19. gadsimta Kurzemes vēsturnieks Karls Vilhelms Krūze.¹² Sakšu nodaļas tikušas nosūtītas uz Pilteni, balsoties uz karaļa 1700. gada 14. un 18. oktobra reskriptiem.¹³ Katrai kareivja uztura vienībai apgabalam bija jānodrošina mēneša deva – 8 timfi (*tymf*) naudā un 1/12 pūra¹⁴ kviešu miltu, katrai zirga barības devai jānodod puspūrs auzu, 240 mārčiņas siena un 8 kūļi (*Strohbund*) salmu.

Te jāpievērš uzmanība diviem sakšu novietošanas aspektiem Piltenes apgabalā 1700. gada rudenī. Pirmais no tiem ir

⁸ *Wimmer J.* Citētais darbs. – S.50. Citāds viedoklis par hercoga Ferdinanda attieksmi pret kara uzsākšanu un viņa rīcību pēc kara sākuma ir *M. Jakovļevai. Sk.: Jakovļeva M.* Citētais darbs. – LVIŽ. – 2003. – Nr. 1. – 73.-80.lpp.

⁹ Par avotu un bibliogrāfijas norādēm šā raksta gatavošanas gaitā vēlos pateikties *Dr. Mārītei Jakovļevai* no Rīgas, *Dr. Tomašam Ceseļskim* no Opoles, kā arī *mg. Pšemislavam Romaņukam* no Varšavas.

¹⁰ *Manteuffel G.* Piltyń i archiwum piltyńskie (ar pielikumu – Piltenes novada karti no 1747. gada; izdruka no izdevuma: *Biblioteka Warszawska*). – Warszawa, 1884; *Dybaš B.* Die Union zwischen Kurland und Pilten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts // *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft / Hg. von Erwin Oberländer.* – Lüneburg, 2001. – Bd. 2. – S.105-146; *Dybaš B.* Powiat piltyński w XVII w. – jego geneza i status w Rzeczypospolitej // *Czasopismo Prawno-Historyczne.* – 2003. – t. 55, z. 1 – S.201-215.

¹¹ Par šiem jautājumiem plašāk tiek rakstīts autora sagatavošanā esošās monogrāfijas par Piltenes landtāgu atbilstošajā nodaļā.

¹² *Cruse K.W.* Curland unter den Herzögen. – Mitau, 1833. – Bd. I – S. 226, piezīme *; sal. arī: *Strohm K.* Citētais darbs. – S.35.

¹³ 1700. gada 18. X reskripta oriģināls kopā ar visu plašāko dokumentāciju par sakšu karaspēka izvietošanu ziemas nometnē pēc 1700. gada kampaņas ir saglabājies Čartorisku bibliotēkā (tālāk – *B.Czart.*) Krakovā: rokraksts Nr. 523, 27.-29.lp. Tas tika izsniegts vietā, kura apzīmēta kā “*Seciuiza*”, acīmredzot runa ir par Seci, kas atrodas 13 km attālumā no dienu iepriekš sakšu ieņemtās Kokneses.

¹⁴ Pūrs – tilpuma mērs, kas atbilst 68,9 litriem.

sakšu armijas skaitliskais sastāvs. Sakšu armijā, kas darbojās Vidzemē (starp citu, kopā ar lietuviešu un dāņu palīgspēkiem) kulminācijas brīdī, 1700. gada jūlijā, bija 22 tūkstoši vīru.¹⁵ Tātad nodaļas, kuras tika nosūtītas uz Piltenes apgabalu (iesākumā gandrīz 7000 kareivju, vēlāk šis skaits tiks samazināts, par to runa tālāk) veidoja ap 1/3 no Augusta II armijas. Ir vērts šo skaitli salīdzināt ar novada iedzīvotāju skaitu, kurš 16. gadsimta beigās ir novērtēts kā 20–30 tūkstoši personu, bet pēc 1797. gada statistikas datiem – 53 455 personas.¹⁶ Tātad – 7000 kareivju ievēšana te varēja radīt nopietnu slogu. Šajā sakarā mīklaini izskatās arī sakšu nodaļu izvietojuma jautājums Kurzemes hercogistes teritorijā. Citētais K.V. Krūze apgalvoja, ka, neskaitot Piltenes apgabalu, citas sakšu nodaļas devušās arī uz hercogisti, taču viņš nesniedz nekādus skaitļus. Arī nevienā no karaļa rok rakstu dokumentiem, kuri atrodas Čartorisku bibliotēkā Krakovā un attiecas uz sakšu nodaļu izvietojumu ziemas nometnē pēc 1700. gada kampaņas, nav nekas konkrēti teikts par sakšu nometināšanu kur citur Kurzemē, atskaitot Piltenes apgabalu.¹⁷

Otrs aspekts – lēmuma pieņemšanas brīdis un sakarība ar sakšu armijas nometināšanu Kurzemē. Principā bija loģiski,

ka armijas ziemas nometni izvietoj teritorijā, kura atrodas netālu no kara operāciju vietas, tomēr lēmumiem šai lietā bija arī politiska pieskaņa sakarā ar situāciju, kas veidojās ap karu Vidzemē un Augusta II svārstīšanos starp tā turpināšanu vai eventuālu mieru ar Zviedriju.¹⁸ Krievijas iesaistīšanās karā ietekmēja lēmumu par kara turpināšanu. Tā izpausme 1700. gada rudenī bija došanās uz Kokneses pili pie Daugavas un tās ieņemšana 17. oktobrī.¹⁹ No šī perioda – tieši pēc Kokneses ieņemšanas – nāk karaļa mandāti, kuri attiecas uz sakšu nometināšanu Kurzemē un Lietuvā.

No mūsu aplūkojamā jautājuma viendokļa būtisks ir konstatējums, ka lēmums par sakšu novietojumu Piltenes apgabalā – vismaz attiecībā uz tur nosūtīto nodaļu apjomu – bija zināmā mērā negaidīts. Uz to norāda Piltenes landtāga lēmumi 1700. gada rudenī, pēc kuriem var spriest, ka vēl oktobra beigās rēķinās tikai ar viena pulka nometināšanu apgabalā.²⁰ Grūti izlemt, vai šo izmaiņu izraisītājs bija svārstības Augusta II politikā kara turpināšanas vai pārtraukšanas lietā gada otrajā pusē, vai arī drīzāk tās bija hercoga Ferdinanda

¹⁵ Wimmer J. Citētais darbs. – S.52-53.

¹⁶ Dunsdorfs E. Die Bevölkerungszahl in Kurzeme (Kurland) im 16. Jahrhundert // Contributions of Baltic University. – Pinneberg, 1947. – Nr. 49. – S.1-18, šeit: 1., 9. lpp.; Hoheisel A. Die Bevölkerung Kurlands im Jahre 1797 // Zeitschrift für Ostforschung. – 1982. – Jg. 31. – H. 4. – S.551-559.

¹⁷ Divi universāli – viens muižniecībai, otrs hercogam – kopumā tikai apliecina, ka sakšu karaspēka izvietojuma Kurzemē nav šīs hercogistes tiesību pārkāpums: B.Czart. 523, S. 31, 35.

¹⁸ Plaši par šo tēmu raksta: Koroluk W.D. Citēts darbs. – S.141-200, bet īpaši: Staszewski J. Citētais darbs. – S.195-239.

¹⁹ Wimmer J. Citētais darbs. – S.56.

²⁰ Piltenes apgabala landtāgs, kurš sanāca Aizputē 1700. g. 2.nov., savā lēmumā uzskaita iemeslus, kāpēc noraida sakšu intendanta H. fon Deikes iesniegto prasību izmitināt Aizputes, Embūtes un Durbes draudzēs karaļa leibpulkus. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 644. f., 2. apr., 48. l., 5.-7.lp. No tā izrietētu, ka šai laikā tikai šis pulks bija paredzēts novietojšanai apgabalā.

rīcības sekas, kuram tika uzticēta sakšu armijas komandēšana pēc kampaņas un kuram bija jāpieņem konkrētie lēmumi, kas attiecās uz nodaļu izvietojumu.²¹ Tātad iespējams, ka Ferdinands nolēma visu sakšu kontingentu, kas tika novirzīts uz Kurzemi, izvietot Piltenes apgabalā, ko var interpretēt kā savdabīgu Ketlera atriebību šim apgabalam. Ir taču zināms, ka Piltenes muižniecība iepriekšējos gados ar diezgan lielu pretestību pieņēma Ferdinanda tiekšanos īstenot reģenta pienākumus pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā esošajā Kurzemes zemes arhīvā saglabāties oriģināldokumentu apkopojums par sakšu izvietojumu Piltenes apgabalā.²² Tas ietver korespondenci un vispirmām kārtām hercoga komisijas dokumentus par sakšu izvietojuma lietu Piltenes apgabalā. Šī komisija ar Piltenes muižniecības piedalīšanos sanāca Kuldīgā 1700. gada 10.–15. decembrī. Tās materiāli ļauj precizēt apstākļus sakšu nosūtīšanai uz Pilteni, un tam par pamatu bija hercoga Ferdinanda rīkojums, datēts ar 1700. ga-

da 19. novembri Jelgavā un nosūtīts uz Piltenes apgabalu landrātam Vilhelmam Aleksandram fon Heikingam.²³ Atsaucoties uz karaļa universālu, hercogs informēja, ka uz Piltenes novadu tiek nosūtīti 5 pulki, kuri jāizvieto atbilstoši jātnieku dienesta saistību sadalījumam.²⁴ No savas puses šī uzdevuma veikšanai hercogs deleģēja divas personas – Piltenes virspilskungu (*Oberhauptmann*)²⁵ Georgu Johanu Keizerlingu un Valtaiķu pilskungu Ulrihu Bēru.

Karaspēka sadalījuma izstrādāšanai pilteniešiem bija jāsadarbojas ar karaļa pulku komandieriem, t.i., jārūpējas, lai kavalērijas pulkiem nozīmētu novietnes tur, kur ir pietiekams barības krājums. Tajā pašā laikā hercogs piebilda, lai karaspēka novietojums netiktu attiecināts uz hercoga muižu iecirkņiem (*Ämter*) Aizputi, Valtaiķiem, Ārlavu, kā arī Pilteni. Vienlaicīgi hercogs solīja parūpēties, lai drīz tiktu izvesti tur nosūtītie divi kavalērijas pulki.

Mūsu rīcībā ir precīzas skaitliskas ziņas tā saukto kareivju uztura vienību (*Mundportiones*) un zirgu barības devu (*Pferdra-*

²¹ Augusta II mandāts no 1700. g. 17. okt., kas uztic komandēšanu Ferdinandam: B.Czart. 523, S.25.

²² LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 1.-27.lp.

²³ Tā noraksts komisijas dokumentos: LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 3.-4.lp.

²⁴ 1617. gada komisijas lēmums uzlika Piltenes novadam par pienākumu dot 80 jātniekus kā lēņu nodevu Polijas karaļa labā. 1622. gadā izstrādāts šā pienākuma sadalījums pa atsevišķām muižām, un tas bija arī pamats nodokļu ievākšanai, kurus apstiprināja landtāgs vai kurus pieprasīja karalis un Polijas–Lietuvas valsts. Par Piltenes jātnieku dienesta jautājumu skat.: *Lieven A. von. Der Lehn- und Roßdienst im Herzogthum Curland und im Districte Pilten, und die herzoglichen Schloßcommandanten in Kriegszeiten // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1898. – Mitau, 1899. – S.15-44, šeit: 19.-20.lpp.*; Piltenes jātnieku dienesta sarakstu publicējis Kristiāns Netelblats: *Nettelblatt Ch. Anecdota Curlandiae praecipue territorii et episcopatus Piltensis, oder Sammlung verschiedener glaubwürdiger, und bißhero grösten theils noch nicht gedruckter Nachrichten und Urkunden von dem Territorio und Bischoffthum Pilten, anjetzo denen Liebhabern derer Provinzial-Geschichte zu gefallen. – Greypswald und Leipzig, 1736. – S.49-50.*

²⁵ Tas bija hercoga pārstāvis Piltenes apgabalā, amats tika ieviests Kurzemes–Piltēnes ūnijas ietvaros.

tiones)²⁶ saraksta formā, kas attiecas uz Piltenes apgabālā iesūtāmajiem pulkiem. No tā izriet, ka 1700. gada novembrī uz turieni vajadzēja doties šādiem pulkiem:

- pulkveža Marvica dragūnu pulkam, 1269 uztura vienības, 1043 zirgu devas;
- pulkveža Milkaua dragūnu pulkam, 1185 uztura vienības, 975 zirgu devas;
- pulkveža Epingera kājnieku pulkam, 1611 uztura vienības, 259 zirgu devas;
- pulkveža Drosta kājnieku pulkam, 1588 uztura vienības, 256 zirgu devas;
- pulkveža Sakena kājnieku pulkam, 1232 uztura vienības, 243 zirgu devas.

Kopā tas veido 6885 kareivju uztura vienības (kas droši vien atbilst kareivju skaitam) un 2776 zirgu barības devas (zirgu skaits). Uztura vienību skaits šajā sarakstā ir par 50 mazāks, nekā Krūzes uzrādītais. Nav skaidrs, no kurienes cēlusies šī starpība. Taču lielākā problēma ir fakts, ka ne visus pulkus (spriežot pēc komandieru uzvārdiem) sakšu armijas sastāvā ir izdevies identificēt. Attiecīgajā literatūrā kā karaspēka vienību vadītāji 1701. gada sākumā parādās tikai pulkveži Milkauš un Sakens.²⁷ Iespējams, ka pārējie pulki nepiedalījās 1701. gada kampaņā un tika nosūtīti uz Polijas–Lietuvas valsts vidieni vai Saksiju. Tomēr, tā kā pulkveži Milkauš un Sakens rodami arī

turpmākajos gados, bet pārējie turpretim ne, var izvirzīt hipotēzi, ka trīs pulki (Marvica, Epingera un Drosta) vai nu veidoja palīgspēkus, kurus bija noalgojis hercogs Ferdinands un atvedis uz sakšu noietni 1700. gada maijā, vai arī šie trīs virsnieki nebija pulku galvenie komandieri, bet, piemēram, tos aizvietoja. Varbūt šo jautājumu varētu noskaidrot papildu pētījumi Drēzdenes arhīvā.

Minētie pulki 1700. gada novembrī atradās Piltenes apgabalā, bet jau 29. novembrī no Jelgavas piesūtīta hercoga kārtējā pavēle, kas samazināja (starp citu, atbilstoši iepriekšējām prognozēm) novada apgrūtinājumu ar karaspēku. Pēc karaļa kambarkunga Ēvalda fon Sakena lūgumiem, tāpat arī ar bijušā Kurzemes hercogistes landmaršala Gerharda Johana Manteifeļa-Scēges un jau minētā Valtaiku pilskunga Ulriha Bēra pūlēm hercogs panāca abu dragūnu pulku pārcešanu uz Lietuvu.²⁸ Tajā pašā laikā Piltenes muižniecībai kopā ar minētajiem komisāriem Keizerlingu un Bēru un trīs atlikušo pulku komandieriem vajadzēja nodrošināt karaspēka uzturēšanas taisnīgu sadalījumu novada teritorijā. Tomēr hercogs arī pieprasīja, lai pateicībā par iepriekš ieguldītajām pūlēm no karaspēka izmitināšanas tiktu atbrīvoti Manteifeļis un Bērs.²⁹ Trīs pulku sadalīšanai vāja-

²⁶ LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 25.lp.

²⁷ Sakšu armijas vienību sarakstu 1701. gada kampaņas sākumā skat.: *Schuster O., Francke F.U.* Geschichte der Sächsischen Armee von deren Errichtung bis auf die neueste Zeit. – Leipzig, 1885. – T. 1 – S.148. Diemžēl neko šai jautājumā nedod čits darbs par sakšu armiju šajā laika posmā: *Thum W.* Die Rekrutierung der sächsischen Armee unter August dem Starcken (1694–1733). – Leipzig, 1912.

²⁸ Lieta ir mīklaina, jo karaļa universālus, kas novirzīja abus dragūnu pulkus uz Lietuvu, karalis izdeva jau mēnesi agrāk – Marvica pulkam 1700. g. 20. okt. (B.Czart. 523, S.73), bet Milkaua – 1700. g. 28. okt. (turpat, S.77). Grūti teikt, vai te saskaramies ar kādām objektīvām grūtībām abu pulku ātrākā nosūtīšanā uz Lietuvu, vai drīzāk ar diezgan divkosīgu hercoga spēli.

²⁹ No hercoga pavēles izriet, ka abi iztērējuši finanšu līdzekļus sakšu uzturēšanai vēl līdz sadalījuma izstrādāšanai. Atbrīvošana no karaspēka izmitināšanas bija paredzēta līdz tam laikam, kamēr šie līdzekļi viņiem netiks atdoti.

dzēja norisināties, sākot no 1. decembra, turpretim novembrim Piltenes apgabalam vajadzēja sagādāt līdzekļus visu piecu pulku uzturēšanai.

Pēc hercoga pavēles sasauktā komisija apspriedās 10.–15. decembrī Kuldīgā, kas, tiesa, gan nebija Piltenes apgabala teritorijā, toties Kurzemes un Piltenes ūnijas laikā bija apgabala landtāgu vieta.³⁰ Var pieļaut, ka arī sapulces kārtība bija pietuvināta landtāga sanāksmju formulai. Līdzās hercoga komisāriem apspriedēs piedalījās Piltenes muižniecības pārstāvji no atsevišķām draudzēm (*Kirchspielen*), pie kam visai būtisks izrādījās visu iecirkņu pārstāvniecības jautājums. Tātad *de facto* komisijas sanāksmes atgādināja landtāga sēdes. Šo sanāksmju rakstura līdzību Piltenes vietējās pārvaldes sēdēm apstiprina arī fakts, ka hercoga komisāriem (Georgam Johanam Keizerlingam un Ulriham Bēram) tikšanās sākumā pievienojās landrāts Vilhelms Aleksandrs fon Heikings, kas tajā laikā bija kļuvis par visietekmīgāko personu apgabalā, pauzdams zīmīgu paziņojumu, ka viņa loma, ko viņš apzīmēja kā *Principal-Commissarius*, nepavisam nenozīmējot atšķelšanos no kārtas brāļiem. Viņš uzņemoties šo funkciju ar nosacījumu, ka tiek saglabāti Piltenes apgabala likumi un privilēģijas, respektīvi, viņa klātbūtnei starp komisāriem bija jāgarantē Piltenei visizdevīgākais lēmumu rezultāts.

Šeit nav pietiekami daudz vietas, lai detalizēti izvērtētu Kuldīgā norisinājušās apspriedes un diskusijas. To mērķis bija vistaisnīgākā risinājuma atrašana sakšu karaspēka izvietojumam novadā. Izejas punkts bija konstatējums, ka 1622. gadā sastādītais jātnieku dienesta saraksts, pēc kura iepriekš tika noteikti nodokļi un citi

pienākumi Piltenes apgabalā, pavisam noteikti ir novecojis (par ko, starp citu, Piltenes landtāgā bija ziņots jau dažas desmitgades iepriekš). Tātad runa bija par *ad hoc* formulas atrašanu, kura padarītu iespējami vienmērīgu ar sakšu izmitināšanu saistīto slogu, it īpaši ņemot vērā tā mērogu. Izvirzītais pamatpostulāts bija pilnīga vienlīdzība, un šajā sakarībā apšaubītas tika visas atkāpes, vispirmām kārtām hercoga pasludinātie viņa īpašumu atbrīvojumi, kā arī Manteifeļa un Bēra atbrīvojumi, kuri sakšu uzturēšanai jau bija iztērējuši noteiktus līdzekļus.

Apspriedes noritēja zināmā nervozitātē, ko ietekmēja sakšu pulku komandieru klātbūtne Kuldīgā un viņu, īpaši pulkveža Sakena, nemitīgie paskubinājumi. Sākumā apspriedēs nepiedalījās vīstūrīgākās – Embūtes – draudzes pārstāvji, kura atradās novada dienviddaļā. Viņi ieradās tikai uz beigām, starp citu, ar pretenzijām, ka tikuši novēloti informēti par šo tikšanos.

Savus lēmumus komisija paziņoja 15. decembrī. Konstatējusi tālejošas pretrunas starp muižnieku īpašumu faktisko stāvokli un 1622. gada jātnieku dienesta sarakstu, tā nolēma, balstoties uz atbilstošām muižnieku deklarācijām, provizoriski noteikt jātnieku dienesta arklu skaitu (t.i., īpašuma lielumu, kam uzlikts pienākums uzturēt vienu jātnieku), kas piesaistīti noteiktiem apgabaliem. Pēc 1617. gada nolikuma tādu vienību skaitam novadā bija jābūt 80, bet pēc Kurzemes–Piltene ūnijas lēmumiem šis skaitlis bija uz pusi mazāks (šai gadījumā tam, starp citu, bija tīri aritmētiska nozīme). Tomēr kopsummā sadalījums izstrādāts, nevis rēķinoties ar 40 "jātnieku arkliem", bet ar 37 ½ "jātnieku arkliem". Komisija atzina par

³⁰ Acta Commissionis ad Mandatum Celsissimi Principis, ac Domini, Domini Ferdinandi in Livonia, Curlandiae et Semigalliae Ducis, Tutoris, et Administratoris. Goldingae diebus 10. 11. 13. 14. et 15 Mensis Decembris Anno 1700 peractae. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 3.-15.lp.

pamatotām Manteifeļa un Bēra pretenzijas sakarā ar viņu iepriekš iztērēto naudu sakšu uzturēšanai un nolēma, ka viņu īpašumi (kas veido trūkstošos 2 ½ “jātnieku arkļus”) ir jāatbrīvo no nodevām, kamēr pašiem viņiem šī naudas summa netiek atdota. Pēc parāda segšanas šie īpašumi jāiekļauj kopējā sadalījumā.

Proporcionāli “jātnieku arkļiem” tika piesaistīts atbilstošs kareivju uztura vienību un zirgu barības devu skaits trim sakšu kājinieku pulkiem (sākot ar 1. decembri). Tagad to kopējais kontingents ietvēra 4431 kareivju uztura vienību, kā arī 758 zirgu barības devas. Periodā no 1. novembra līdz 1. decembrim nodevas tika attiecinātas uz pieciem pulkiem (kopā ar uz Lietuvu nosūtāmajiem diviem dragūnu pulkiem) iepriekš minētajā skaitliskajā sastāvā. Šis aizkavētās nodevas bija nekavējoties jāpiegādā sakšu virsniekiem, lai izvairītos no karaspēka ekspekūcijām. Komisija nonāca pie viedokļa, ka apgrūtinājums jāuzliek solidāri visiem novadā esošajiem īpašumiem un ka neviens pārdotais īpašums (piemēram, hercognamam, kaut arī šis apzīmējums neparādās) nevar tikt no tā atbrīvots. Noteikts arī nodevu apjoms personām, kuras dzīvo no rentes vai iekšlājuma. Saskaņā ar komisijas lēmumu izrakstīja trīs kvītis atsevišķiem pulkiem, kur uzskaitīja muižas vai rajonus, kam jāmaksā nodevas attiecīgā pulka labā, kā arī šiem īpašumiem atbilstošo jātnieku dienesta arklu skaitu.³¹

Šim sadalījumam bija pagaidu raksturs, taču tas var būt pietiekami drošs pamats, lai novērtētu zemes īpašumu un karaspēka noņemšanas situāciju Piltenē šajā periodā. Kā zināms, Piltenes ap-

gabals sastāvēja no trim anklāviem Kurzemes rietumdaļā. Kopumā tas bija sadalīts septiņās draudzēs (*Kirchspielen*). Vislielākajā un visretāk apdzīvotajā ziemeļu anklāvā bija Dundagas, Ārlavas un Piltenes draudzes, rietumos piejūras anklāvu veidoja Sakaslejas draudze, bet dienvidos bija Aizputes, Valtaiķu un Embūtes draudzes. Tomēr šāds dalījums galīgi izveidojās tikai 18. gadsimta vidū. Iepriekš pastāvēja arī citi iecirkņi, cits bija arī to lielums.³²

Pulkveža Drosta pulks (1588 uztura vienības un 256 zirgu devas) saņēma kvīti uz teritorijas daļu, kas atradās novada centrā, uz austrumiem un rietumiem no novada galvaspilsētas Aizputes. Saskaņā ar 1700. gada dalījumu tās bija Aizputes un Valtaiķu draudzes, bet Aizputes draudze tai laikā ietvēra arī daļu no vēlākās Sakaslejas draudzes. Uz Aizputi attiecās 6 ¼ “jātnieku arkli”, Valtaiķiem – trīs “jātnieku arkli”. Dažām muižām bija pie rakstīts pa vienam “jātnieku arklam” (Cīravas muižai pat divi “jātnieku arkli”), citām – daļas, 1/4, 1/12, pat 1/60 daļa. Drosta pulks saņēma kvīti arī par 4 7/12 “jātnieku arkļiem” Embūtes draudzē, muižās, kas robežojās ar Valtaiķiem. Tomēr pēdējā gadījumā parādās tikai muižu uzskaitījums un summārs “jātnieku arklu” skaita uzrādījums. Iespējams, ka detalizēts sadalījums netika veikts, ņemot vērā Embūtes pārstāvju novēloto ierašanos uz komisijas sēdi. Kopumā tas deva 13 5/6 “jātnieku arkļus”, kam atbilstoši tika sadalītas Drosta pulka uztura vienības un zirgu barības devas. Skaitliski mazākais pulkveža Sakena pulks (1232 uztura vienības un 243 zirgu devas) saņēma kvīti uz piejūras jeb rietumu draudzi Sakasle-

³¹ Kvītis (visas datētas ar 1700. g. 15. dec.) Drosta pulkam – LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 17.lp.; Sakena pulkam – turpat, 18.lp.; Epingera pulkam – turpat, 19.lp.

³² Sal. ar karti, kura pievienota rakstam: *Dybaś B. Powiat piltyński w XVII w. ..* Plašāk par Piltenes novada iekšējo sadalījumu būs rakstīts jau minētajā sagatavošanā esošajā monogrāfijā par Piltenes landtāgu.

ju, kas kopā veidoja tikai 1 ¼ "jātnieku arku". Tas tika papildināts ar atlikušajām Embūtes draudzes muižām (9 11/24 "jātnieku arklī"), kas kopā veidoja 10 17/24 "jātnieku arkus". Vislielākais – pulkveža Epingera pulks (1611 uztura vienības un 259 zirgu devas) – pamatā tika novirzīts uz Piltenes apgabala ziemeļdaļu, uz Ārlavas draudzi (3 7/8 "jātnieku arklī"), Dundagu (1 ¾ "jātnieku arkla") un Piltenes draudzi (6 ¼ "jātnieku arkla"). Tomēr tas saņēma arī kvīti (par 3 "jātnieku arklīem") par novada vidienē esošo Valtaiķu draudzi.

Par zināmu steigu kvīšu sastādīšanā var liecināt aprēķinu kļūda pēdējā gadījumā, kur nav ieskaitīta Dundagas draudze, un sakarā ar to paredzēts, ka bilancei trūkstošie "jātnieku arklī" tiks ņemti Piltenes stārstijā. Tā arī Sakena pulka kvīti bija traktēta kā zināma rezerve.

Par Kuldīgā izstrādāto noteikumu realizāciju zināms maz. Informācija par komisijas lēmumiem un ar tiem saistītā dokumentācija (kvītis) tika nogādāta Jelgavā ar visai pārsteidzošu aizkavēšanos – tikai 1700. gada 28. decembrī.³³ Visticamāk, ka šī kavēšanās varēja rasties sakarā ar mums tuvāk nezināmiem centieniem izvairīties no sakšu izmitināšanas. Cerības uz to atrodam abās A. V. Heikinga un U. Bēra vēstulēs. Kuldīgas komisijas lēmumi Embūtes draudzē bija muižniecības tirgošanās un protestu objekts.³⁴ Tomēr no sakšu izmitināšanas neizdevās izvairīties, bet sūdzības par sakšu rīcību, kas nesaskanēja ar Kuldīgas lēmumiem,

parādījās jau 1701. gada janvāra sākumā.³⁵

Sakšu vienību novietošanas sekas bija bēdīgas. Tās daļēji atspoguļo aprēķini par sakšu uzturēšanu, kas sastādīti 1701. gada aprīlī.³⁶ Piltenes apgabala landtāgs, kas sanāca 1701. gada 22.–26. maijā Kuldīgā, norādījumos saviem pārstāvjiem, kurus sūtīja uz Varšavas seimu, sūdzējās, ka nodevas sakšu armijai 1700. gada vasarā, bet vēlāk piecu karaļa armijas pulku izmitināšana novedusi Piltenes apgabalu pie pilnīga sabrukuma, vispirmām kārtām iedragājot valdnieku iepriekš daudzkārt apstiprinātās Piltenes muižnieku tiesības un privilēģijas. Saistībā ar karaspēka rekvizīciju draudiem landtāgs nolēma tām aktīvi pretoties, šai nolūkā iesaucot pa trīs labi bruņotiem vīriem no katra jātnieku dienesta arkla.³⁷

Sakšu vienību izvietošana ziemas no metnē Piltenes apgabalā vēlā 1700. gada rudenī bija notikums, kas dažos aspektos būtiski skāra šīs teritorijas vēsturi. Tā ir arī ilustrācija, kāds vispār ir jaunāko laiku plaša mēroga karadarbības seku iespaids uz nelielu lokālu sabiedrību, kurai ir tā nelaime atrasties bīstami tuvu karadarbības vietai. Tas nebija pēdējais posts, kurš nāca pār Piltenes apgabalu Ziemeļu kara laikā, jo nākamajos gados nodevas bija jādod gan zviedru, gan krievu karaspēkam. Tomēr, spriežot pēc sakšu vienību skaitliskā apjoma, kuras tika izvietotas 1700. gadā, šis varēja būt vissmagākais pārbaudījums. Piltenes apgabals (arī Kurzeme) visātrāk pieredzēja to, kas citas

³³ Landrāta Vilhelma Aleksandra fon Heikinga un Ulriha Bēra vēstule hercogam Ferdinandam, Ziras, 1700. g. 28. dec. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 1.-2.lp.; sal. arī ar to pašu personu vēstuli hercoga virssekretāram tajā pašā dienā – turpat, 20.lp.

³⁴ Turpat. – 26.-27.lp.

³⁵ Landrāta Vilhelma Aleksandra fon Heikinga vēstule hercogam Ferdinandam, Ziras, 1701. g. 8. janv., LVVA, 554. f., 1. apr., 1236. l., 21.-22.lp.

³⁶ Turpat. – 644. f., 2. apr., 98. l., 11.-21.lp.

³⁷ Piltenes landtāga lēmums un instrukcija, Kuldīgā, 1701. g. 26. maijs, LVVA, 644. f., 2. apr., 47. l., 43.-46.lp.

Polijas–Lietuvas valsts zemes un vaivadijas Ziemeļu kara laikā vēl tikai sagaidīja. 1700. gada rudens notikumi parādīja, ka vietējai sabiedrībai bija maz iespēju izvairīties no kara sekām un nodevām tā labā, visaugstākais, ko varēja iegūt, bija zināmi – bet acīmredzot tomēr iluzori – atvieglājumi. Aizstāvēšanās reakcija, vēlā pavasarī deklarējot aktīvu pretošanos tālākām rekvizīcijām un karaspēka noņemšanai, bija tikpat raksturīga, cik tālākā perspektīvā nepraktiska un nerealizējama. Turpmākajos gados nesastopam bruņotas pretošanās mēģinājumu sakarā ar aizvien jauniem apgrūtinājumiem, vai tie būtu zviedru, vai krievu uzlikti.

No vietējā, Piltenes viedokļa raugoties, sakšu nodaļu izvietošana ziemas nomēnē 1700. gadā atklāja vēl divas patiesības, kuras nākamajos gados diezgan būtiski ietekmēja šīs sabiedrības dzīvi. Pirmā patiesība – tā ir savdabīga tās ūnijas sakompromitēšanās, kas kopš 1685. gada saistīja Piltenes apgabalu ar Kurzemi. Ja 17. gadsimta divdesmitajos un piecdesmitajos gados, kad ritēja kari ar Zviedriju, piltenieši nekavējoties meklēja saites ar Kurzemes hercogu un zem viņa spārna tos sargāja neitralitāte, tad toreiz tas notika, lai izvairītos no šo karu sekām. Turpretim 1700. gadā sakšu karaspēks tika novirzīts uz apgabalu tieši pēc Kurze-

mes valdnieka rīkojuma, kura kā reģenta pozīcija attiecībā uz pārvaldi ūnijas sakarā, starp citu, radīja zināmas šaubas. Acīmredzot ar šā lēmuma palīdzību hercogs apzināti pastiprināja spiedienu. *De facto* tika laužts ūnijas principiālais pamats – Piltenes apgabala tiekšanās pēc Kurzemes hercogu aizsardzības pret visādiem, it īpaši pret kara nestiem draudiem.³⁸

Vienlaikus sakšu nomitināšana visā pilnībā atklāja arī Piltenes nodokļu sistēmas mazspēju un vispārējo haosu šai jomā. Sistēma, kas balstīta uz 1622. gadā(!) sastādīto jātnieku dienesta sarakstu, pēc gandrīz 80 gadiem bija zaudējusi savu aktualitāti. Tās kapacitāte bija pietiekama novada pašpārvaldes tekošo izdevumu segšanai vai arī neatliekamam nodevu nomaksai Polijas karalim, kuras, starp citu, kļuva arvien biežākas Jana III Sobeska valdīšanas laikā. Tomēr, kad parādījās nodevas, saistītas ar tiešā tuvumā esošo lielo (skaitliski visapjomīgāko, salīdzinot ar iepriekšējām desmitgadēm) armiju, tas nebija pietiekami darbaspējīgs modelis. Aizbūdināšanās ar precīzas nodokļu sistēmas trūkumu – ar mērķi izvairīties no nodevām – izrādījās neiedarbīga un nepārliciecināša metode.³⁹ Nācās izstrādāt jaunu jātnieku dienesta sarakstu, un šis jautājums sistemātiski par sevi atgādināja arī nākamajos gados.

³⁸ Ilgstošu diskusiju un kaulēšanās laikā, kāds bija pirms 1685. gada ūnijas noslēgšanas, šāds princips tika formulēts vēl 1661. gadā. Sk.: *Dybaš B. Die Union zwischen Kurland und Pilten...* – S.114-115.

³⁹ Plašāk par pārvaldes institūciju funkcionēšanas finanšu un nodokļu aspektiem Piltenes novadā autors raksta topošajā monogrāfijā par Piltenes landtāgu.

Zusammenfassung

Bogusław Dybaś

Die sächsischen Truppen im Kreis Pilten im Jahre 1700

In den bisherigen Forschungen über die Genese und die Anfänge des Großen Nordischen Krieges (1700–1721) ist die Rolle Kurlands wenig berücksichtigt worden. Inzwischen kann man vermuten, dass Kurland eine ziemlich wichtige Bedeutung in den politischen und militärischen Aktionen Augusts des Starken gegen Schweden in Livland haben dürfte. Zu dieser Zeit war auch die innenpolitische Situation in Kurland besonders kompliziert. Nach dem Tod Herzogs Friedrich Kasimir im Jahre 1698 (dessen Sohn noch minderjährig war) begann in Kurland ein Kampf um Regenschaft zwischen der Wittve des gestorbenen Herzogs und seinem Bruder Ferdinand. Die Herzogin wurde von ihrem Bruder, dem preußischen Herzog und Kurfürst von Brandenburg Friedrich III., unterstützt, Ferdinand aber – von dem polnischen König August dem Starken. Dieser Beitrag ist einer Episode aus dem ersten Kriegsjahr, und zwar der Einquartierung der sächsischen Truppen nach dem gescheiterten Feldzug 1700, gewidmet. Fast ein Drittel der sächsischen Armee wurde im

Herbst 1700 nach Pilten geschickt. Kreis Pilten war seit 1685 in der Union mit dem Herzogtum Kurland. Die Einquartierung von fast 7000 Soldaten (diese Zahl wurde später etwas verringert) galt für dieses kleine Gebiet als eine riesige Belastung. Im Dezember 1700 tagte in Goldingen eine Kommission, eigentlich eine Versammlung des Piltener Adels. Man musste einen Beschluss hinsichtlich der Verteilung der sächsischen Regimenter unter die einzelnen Kirchspiele des Kreises Pilten fassen. Diese Arbeit war dadurch erschwert, dass es kein aktuelles Verzeichnis der Güter und der sogenannten Rossdienstthaken im Kreis Pilten nicht vorhanden war. Dieses Verzeichnis bildete eine Grundlage für die Besteuerung in Pilten, und weil es vom Jahre 1622 stammte, war es nicht mehr zutreffend. Trotzdem schließ die Kommission ihre Arbeit mit Erfolg ab. Der Aufenthalt der sächsischen Truppen im Kreis Pilten hat jedoch die ökonomische Situation dort bedeutend erschwert und die Beziehungen des Piltener Adels zu Herzog Ferdinand verschärft.

Almut Bues

DELICIAE HORTENSES: EDLE PFLANZEN UND ALLTÄGLICHE LANDWIRTSCHAFT. DIE HERZOGLICHEN GÄRTEN IN KURLAND ZU ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS

*Salat, roh Frücht, brauch Sommers Zeit
Wanns Winter ist dieselbe meid.¹*

Adam und Eva lebten bekanntlich im Garten Eden.² Seit ihrer Vertreibung begleitete die Menschen der Traum vom Paradies;³ Gärten existierten also wahrscheinlich seit Beginn des menschlichen Lebens. Sie erfüllten verschiedene Funktionen, sie sollten ernähren, aber auch erfreuen, sowie Ruhe und Erholung spenden. Es gab weltliche und geistliche Gärten, wobei die Kräutergärten der medizinischen Versorgung der Bevölkerung nutzten. Wie andere Gegenstände war die Gartengestaltung vielfältigen Modeerscheinungen unterworfen. Seit der Renaissance wurden das Gartenterrain in die Architekturgestaltung einer Residenz mit einbezogen und auch spielerisch (z. B. Labyrinth, Wasserspiele) genutzt.⁴ Im Frankreich des 17. Jahrhunderts entwickelten sich die Grünanlagen zu einer modellierten Kulissenlandschaft, die der Repräsentation diente. Damit identifizierte sich das Prestige eines Fürsten über seine Bepflanzungen, der Beruf des Gärt-

¹ *Johannes Posthius*, Schatzkaemmerlein der Gesundheit... – Frankfurt a.M., 1628. – S.107.

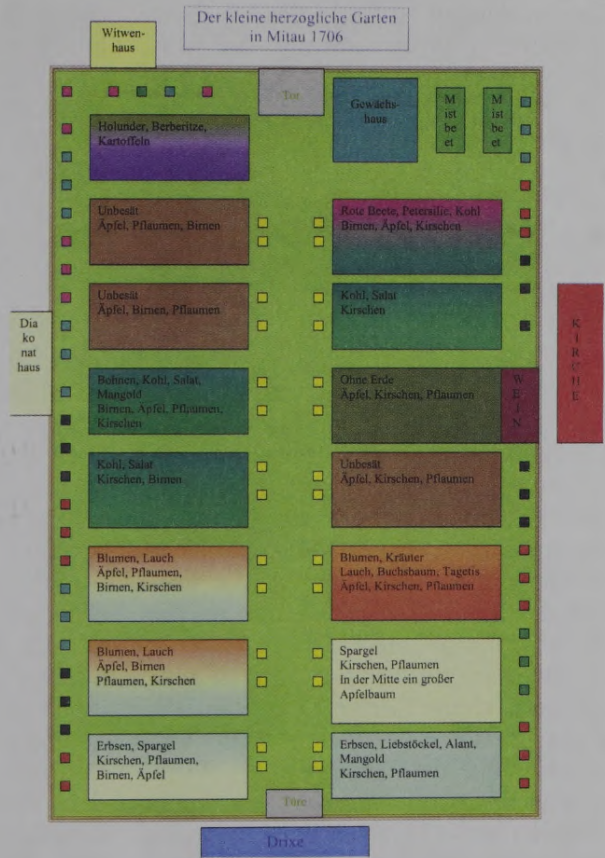
² 1. Moses 2,8.

³ Vgl. *Buttlar A. v.* Träume vom Paradies – Utopia im Garten, in : Träume vom Paradies. Historische Parks und Gärten in Schaumburg, hg. v. H. Höing, Schaumburger Studien 58. – Melle 1999, S.1-12; *Zuylen G. v.* The Garden. Visions of Paradise. – London, 1995.

⁴ *Wimmer C. A.* Bäume und Sträucher in historischen Gärten. Gehölzverwendung in Geschichte und Denkmalpflege, Muskauer Schriften 3. – Dresden, 2001. – S.12-31.

1. Abb. Der kleine herzogliche Garten in Mitau 1706 (nach dem Inventar im Historischen Staatsarchiv Lettlands, 554 – 3/ 1449, Bl. 39.)

1. att. Mazais hercoga dārzs Jelgavā netālu no Trīsvienības baznīcas (sast. pēc 1706. gada inventāra – LVVA, 554. f., 3. apr., 1449. l., 39. lp.)

ners oder Garteningenieurs wurde aufgewertet.⁵ Das Konzept eines „natürlichen“ Gartens verbreitete sich von England ausgehend seit dem 18. Jahrhundert über Europa. Wir haben im Garten sowohl die öffentliche (Repräsentation),

als auch die intime Sphäre (Refugium) zu sehen.⁶

Die Herzöge in Kurland nahmen, wie in den meisten anderen Dingen, an diesen europäischen Erscheinungen und Moden Anteil. Zu den herzoglichen

⁵ So bei *Paul Decker*, Fürstlicher Baumeister oder *Architectura civilis ...* 2 Bde. – Augsburg 1711/ 1716. Der Große Kurfürst entlohnte seinen holländischen Gärtner 1656 mit 1 Taler und 12 Groschen, was dem Gehalt des Falkoniers oder des Ammenmädchens für den Kurprinzen entsprach: *Bahl P.* Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Beiheft 8. – Köln, Weimar, Wien 2001. – S.299.

⁶ Siehe dazu *Tanddecki D.* Der Garten als Symbol und Refugium göttlicher und menschlicher Liebe. Versuche der Vollendung einer Tradition in den Gärten und der Lyrik Europas im XVI. und XVII. Jahrhundert, in: *Arcadia* 22 (1987), S.113-141.

Gartenanlagen zu Ende des 17. Jahrhunderts gehörte im Süden der Residenzstadt Mitau (lett. *Jelgava*) ein großer an der Platone gelegener Garten, der als „Ihr F. Gn. Lustgarten“ auf dem Stadtplan von Tobias Krause aus dem Jahr 1652 zu erkennen ist. Diese Gartenanlage verfolgte mehrere Ziele: neben umfangreichem Obstbaumbestand (Äpfel, Birnen, Kirschen, Pflaumen) und „15 vierkanticht quartier zu kuchsachen“, wohl durch Hecken verdeckt, gab es in einer repräsentativen Abteilung für die Geselligkeit eine Lindenallee, ein Lusthaus sowie einen Irrgarten aus Haselsträuchern. Obstbäume standen in dieser Zeit noch höher in der Gunst der Gartenbesitzer als reine Nadelbäume. Im Norden der Stadt befanden sich darüber hinaus „Ihr F. Gnadn Weyden an der Bäch Drücksse“. Als Haupt-Nutzgarten ist aber der südöstlich der Trinitätskirche gelegene kleine Garten an der Drixe zu sehen, dessen Inventar von 1706 – also inmitten der Verwüstungen des Nordischen Krieges, die auch die Gärten nicht verschonten – überliefert ist.⁷ Es handelte sich um eine Mischung aus Küchen- und Kräutergarten, aus Blumen- und Baumgarten. Von der Anlage eines um 1701 projizierten Gartens hinter dem Palast ist fünf Jahre später keine Rede.⁸ Gartenanlagen in Palastnähe sind erst nach dem Umbau des Schlosses zu erkennen.

Hortus bedeutete ursprünglich ein eingegrenztes Gebiet, was seine Innenwendigkeit unterstreicht. Der Garten in Mitau war mit einem Bretterzaun, einem von Strauch geflochtenen Zaun und mit

einem Staketenzaun begrenzt, um das Innere zu sichern. Die Wichtigkeit der Umzäunung beweisen die „doppelt schlüßenden“ Schlösser und die „4 eysern hängen“ an den Toren. Oft genug wurde die Durchlässigkeit der Zäune beklagt, das Wild nagte an den Bäumen, die Baumstämme wurden als Brennholz entwendet etc. Auf die schnelle Reparatur dieser Umgrenzungen wurde deshalb größter Wert gelegt. Nach der überlieferten Beschreibung des Gartens in Mitau reihten sich die Quartiere additiv aneinander, abgeteilt durch Wege, die dabei keinem Koordinatensystem der Gesamtanlage folgten. Nutz- und Zierpflanzen waren noch nicht strikt voneinander getrennt.

Woher kamen die theoretischen Anregungen zum Gartenbau? Die Nutzgärtnerie in Kurland erhielt wie überall in Europa im 16. und 17. Jahrhundert aus Holland wichtige Denkanstöße,⁹ was auf Grund der engen wirtschaftlichen Verflechtungen nicht weiter verwundert. Vieles kam durch die (verwandtschaftliche) Vermittlung über das Deutsche Reich in das Herzogtum. Die Schloßbibliothek war für die Fragen des Garten- und Ackerbaus gut ausgestattet.¹⁰

Der Katalog der herzoglichen Bibliothek zählte Titel aus unterschiedlichen Gattungen. Da erscheinen bekannte Werke der Hausväterliteratur wie Johann Colers *Oeconomia ruralis et domestica* (Wittenberg 1597), in der Bibliothek in der deutschen Ausgabe *Oeconomia Oder Haußbuch M. Johannis Cole-*

⁷ Das Inventar von 1706 im Historischen Staatsarchiv Lettlands (Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs), Riga; [abgk. LVVA], 554 – 3/ 1449, Bl. 39. Siehe Anhang und Abbildung 1.

⁸ LVVA, 554 – 3/ 1452, Bl. 32.

⁹ Siehe: *Sellers V. B. Courtly gardens in Holland 1600–1650: the House of Orange and the Hortus Batavus.* – Amsterdam, 2001.

¹⁰ Inventar der herzoglichen Bibliothek von 1695: LVVA, 554 – 1/ 2294.

ri... (Wittemberg 1604)¹¹ [Abb. 2]. Abraham von Thumbshirns und Caspar Jürgels *Oeconomia Oder Notwendiger Unterricht und anleitung, wie eine gantze Haußhaltung...* (Leipzig 1616), das *Memoriale Oeconomicum Politico-Practicum...* des Johann Wilhelm Wüdsch (Leipzig 1669) oder auch „einheimische“ Publikationen wie Salomo Guberts *Stratagema Oeconomicum Oder Acker-Student: Denen jungen ungeübten Ackerleuten in Liefßland zum nöhtigen Unterricht...* (Riga 1649).

Abraham Thumbshirn macht mit seinem Leser einen Gang durch das Kalenderjahr bevor er einzelne Themen herausgreift. Vieles davon betrifft den Gärtner, dieser solle z. B. im März „Sahmgeräte / an Krautstauden / Rüben / Möhren unnd Sahmzwiebeln setzen / in vollen Mondesschein.“ Er habe „die Weinreben auffzuziehen nach annunciatio [25.03], die Obstbäume von den Raupen / ehe sie wegen der Wärme und Hitze aus den nästern kriechen / reinigen lassen. Die Bäumlein zu ppropffen / wann der Mond auff der letzte ist / auch in den ersten dreyen tagen“. Die Bäume, so erfahren wir, sind im April zu „schneiteln / schaben / umbhacken / düngen“. Und so geht es weiter bis zum Herbst, wenn im September das Lagerobst abgenommen wird und „umb Burckhardi“ [14.10.] die Weinlese stattfindet. Auch Johann Wilhelm Wüdsch geht nach dem Jahreskalender vor. Im Gegensatz zu Thumbshirn beginnt er schon im Februar mit „Kap Samen / am Abend Pe-

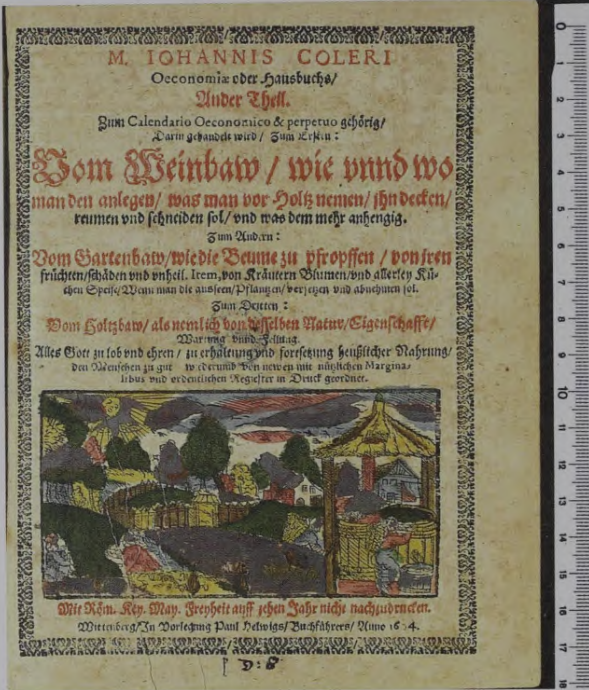
tri Stulfeyer [22.02.] oder Matthiae [24.02.] säen / oder auff Gertrauten [17.03.].“ Im praktischen Anhang erklärt Salomo Gubert den Livländern Lokalia wie „Vom Brandtwein und Pfefferkuch, Vom Essig, Vom Kohl einsalzen, Engwer einmachen“. Den Kohl für die Herren-Tafel lege man mit Kümmel und Wacholderbeeren ein, da er schwer verdaulich ist, wir lesen „auff sauren Kohl sol man nicht bald trinkken / sonst folget die Colica.“ All diese land- und hauswirtschaftlichen Enzyklopädien wollten praktische Ratschläge geben zu Anpflanzung und häuslicher Ordnung, häufig fand sich hier neben wissenschaftlichen Erkenntnissen noch Aberglauben.

Im Mitauer Schloß sammelte man wichtige Titel zur Landwirtschaft, neben lokaler Literatur wie *Johann Hermann von Neidenburg Liefßländischer Landman* (Riga 1662), der die Bodenbedingungen der Heimat mit einbezog,¹² war das z. B. das europaweit gelesene *L'Agriculture et maison rustique* von Charles Estienne (Paris 1564) in der deutschen Fassung *Bücher von dem Feldebaw...* (1580). Mit 15 Büchern ist Estienne das Standardwerk des 17. Jahrhunderts.¹³ Der Zweck des Ackerbaus sei „zu leben von den Früchten der Erden / die von uns erbawet wirdt“. Die 33 Kapitel des ersten Buchs handeln vom Hof, das zweite beschäftigt sich in 18 Kapiteln mit der Roßzucht, das dritte Buch widmet sich in 110 Kapiteln den Gärten und ihren Kräutern (S. 285-403), wobei zwischen Kraut- und Blumengar-

¹¹ Dieser Titel gehört zu den Hauptwerken der Hausväterliteratur. Vgl. *Eis G.* Der Einfluß der mittelalterlichen Botanik auf die Gartenliteratur des 16.–18. Jahrhunderts, in: *Centaurus* 19 (1975), S.72-80.

¹² Z. B. Kapitel V: „Graue Erde und grandig Land ist das beste zur Erbsen=Saate: Erbsen werden gesät mit Osten und Westen Wind / so die besten sein. Erbsen müssen mit Handvoll gesäet werden / deren Saate=zeit ist vom 19. Aprill biß den 1. Maj.“

¹³ *Wimmer C. A.* Geschichte der Gartentheorie. – Darmstadt, 1989. – S.58-64.

2. Abb. M. Iohannis Coleri Oeconomie oder Hausbuchs / Ander Theil..., Wittenberg 1604. Titelblatt.

2. att. Titullapa no: M. Iohannis Coleri Oeconomie oder Hausbuchs / Ander Theil... (Vitenberga, 1604.)

ten unterschieden wird. Getrennt davon wird im 5. Buch „Von der Lust der Baumgärten und Baumpflanzung“ gesprochen (49 Kapitel). Das 11. Buch zeigt in 21 Kapiteln die wichtigsten Merkmale „Von Weingart oder Rebenbaw“, wohlgermerkt mit Einschluß des Essigs. Viele Illustrationen verdeutlichen die ausführlichen Beschreibungen.

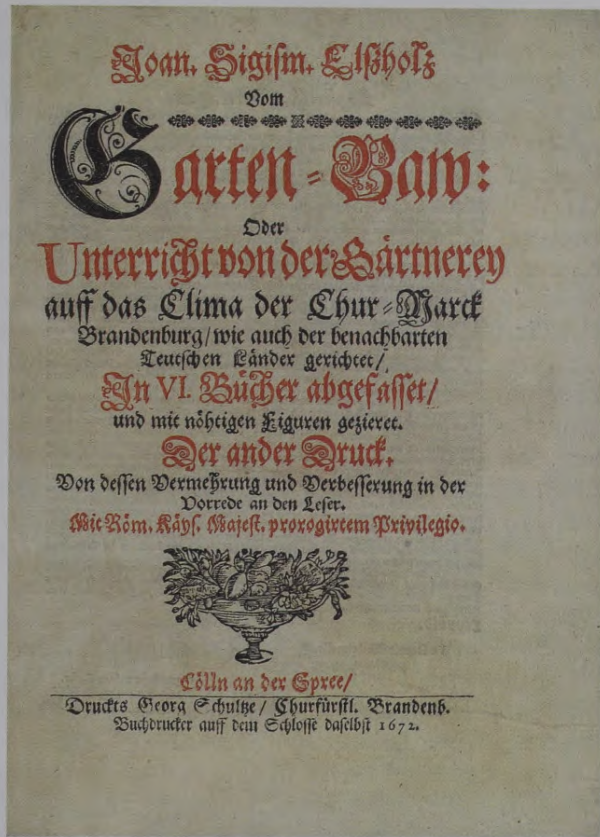
Allein auf den Gartenbau konzentrierten sich Johann Sigismund Elßholz, *Vom Garten-Baw...* (Cölln 1666) [Abb. 3]. J. van der Groens *Den nederlandsen hovenier* (Amsterdam 1669) und Johannes Royer mit seiner *Beschreibung des ganzen Fürstlich Braunschweigischen gartens zu Hessem...* (Braunschweig 1648). Die Bedeutung von Royers Buch liegt nicht so sehr in der Gartenbeschreibung oder den Kulturanleitungen, das findet sich gleichfalls an anderer Stelle,

sondern vielmehr in seinem Pflanzeninventar, das über den Rahmen der üblichen Zierpflanzen hinausgeht.¹⁴ 6-12jährige Kulturzeiten vom Samen bis zur Blüte scheute der Gärtner nicht (Kapitel VII); er zog ebenfalls neue Äpfel- und Birnensorten aus Kernen und kommt somit sicher der damaligen Realität sehr nahe. Einen breiten Raum nehmen bei ihm Fragen der Überwinterung südlicher Bäume ein. Zwei Kapitel beschäftigen sich mit Okulieren und Pfropfen (XIII + XIV). In einem abschließenden Kapitel schenkt er „Sympathia und Antipathia“ der Kräuter und Bäume eine besondere Aufmerksamkeit. Der brandenburgische Hofarzt Elßholz, der sein Werk als Lehr- oder Musterbuch konzipierte, trennte Blumen-, Küchen-, Baum-, Wein- und Arzneigärten. Ihm ging es dabei um die „Anlegung eines

¹⁴ Abgedruckt und in die binäre Nomenklatur übertragen in: Der Lustgarten des Johann Royer ..., hg. v. P. Hanelt und E. Högel. – Magdeburg, 1999. – S.109-143.

3. Abb. Joan. Sigism. Elßholz, *Vom Garten=Baw: Oder Unterricht von der Gärtnerey...*, Cölln 1672. Titelblatt.

3. att. Titullapa no: Joan. Sigism. Elßholz, *Vom Garten=Baw: Oder Unterricht von der Gärtnerey ...* (Kerne, 1672.)

vollkommenen Gartens“. Deswegen legte er großen Wert auf den Ziergarten, wie an seinen ausgesuchten Beetmustern zu erkennen.

Die herzogliche Bibliothek besaß ein Exemplar des bekannten *Hortus Eystetensis...* von Basilius Besler (s.l. 1613) mit seinen 373 Bildtafeln. Der wissenschaftliche Wert dieses *Florilegium* ist zwar begrenzt, es besticht aber durch seine Schönheit. Nach den vier Jahreszeiten sind die wichtigsten Blumen in voller

Blüte erfaßt, auf den Tafeln umrahmt von kleineren Pflanzen. Weitere Untergattungen wie Koch-,¹⁵ Arznei-¹⁶ und Kräuterbücher¹⁷ fehlten nicht in den Bibliotheksregalen.

Nach Peter Lauremberg bildeten die Obstbäume das *chef-d’œuvre* der Natur, die im Raster zu pflanzen waren. Unter den Bäumen sollte kein Gras wachsen, sondern Blumenbeete angelegt werden. Hecken aus Buchs bildeten häufig den Abschluß der einzelnen Beete. Großer

¹⁵ *Anna Weckerin*, Neu, köstlich und nutzliches Koch-Buch... – Basel, 1679.

¹⁶ *Carl von Gogler*, Erneuerte Hauß- und Feld-Apodeck oder Statt und Land Artzney Buch... – Königsberg 1678; *Johann Christoph Thieme*, Haus-Feld-Artzney-Koch-Kunst- und Wunder-Buch... – Nürnberg, 1682.

¹⁷ *Nicolas de Bonnefons*, Le jardinier français ... – Paris 1654, auf deutsch – Der Frantzösische Küchen-Gärtner... – Hannover, 1677.

Beliebtheit erfreuten sich Laubengänge aus Wein, Kirschen, Haseln etc. Viel schöner sei es nach Ansicht der damaligen Gartenbauer, die Blumen in den Beeten zu mischen, so dass die Vielfalt ihrer Blüten zur Geltung komme. Die Gewächshäuser dienten der Überwinterung der nicht winterharten exotischen als auch der Anzucht junger Pflanzen.¹⁸

Von fürstlicher Seite wurde der Obstkultivierung im 17. Jahrhundert ein besonderes Augenmerk geschenkt. Zum kaufmännischen Denken des Merkantilismus gehörte das verstärkte Bemühen um den Obstanbau. Die Mächtigen übernahmen im Zuge des Utilitarismus aus den Bürgergärten die Bosketts aus Obstbäumen oder die Gemüsequartiere. Auch die Landstraßen wurden nun systematisch für den Obstanbau genutzt. Aus Brandenburg kennen wir kurfürstliche Edikte zur Förderung der Baumpflanzung, Friedrich Wilhelm hielt seine Untertanen beispielsweise im Jahre 1686 dazu an. Die Maulbeerpflanzungen des Großen Kurfürsten sollte noch Friedrich II. in seinem Testament 1752 erwähnen.¹⁹

In den herzoglichen Gärten in Kurland dominierte der Obstbaumbestand. Rechnen wir die Obstsorten im kleinen Garten zusammen, so waren es im Jahre 1706 253 Kirsch-, 126 Apfel-, 48 Pflaumen- und 32 Birnenbäume sowie ein Walnußbaum. Nach Ende des Nordischen Krieges zählte das Inventar von 1722 in demselben Garten²⁰ einen Bestand von 165 Apfelbäumen, davon 23 gepfropfte, 45 aus dem Kern, 77 wilde und 19 wilde aus

dem Kern sowie einen alten Apfelbaum. Die 37 Birnenbäume setzten sich zusammen aus 8 alten, 4 gepfropften, 24 wilden und einem aus dem Kern. Das Steinobst bestand aus 50 Kirschbäumen, von denen 20 als alte bezeichnet wurden, und mehr als 53 Pflaumenbäumen. Während Birnen und Pflaumen im Vergleich zu 1706 in der Stückzahl ungefähr gleich geblieben waren (die Anzahl der kultivierten Birnen war real zurückgegangen, was durch 25 wildwachsende ausgeglichen wurde), hatte sich der Bestand an Kirschen drastisch verringert (um 145 Stück); die Apfelbäume hatten sich selbst vermehrt, nämlich um 40 Stück, was die Zahl der 96 wilden Bäume verdeutlicht. Zieht man den Wildwuchs ab, so waren 2/3 der Bäume als Kriegsverlust abzuschreiben. Das Beerenobst wurde nicht mit der Stückzahl angegeben, daher ist kein Vergleich möglich.

Das Obst wurde bei Reife verzehrt und vor allem für den Winter eingelagert. Thumbshirn (S. 50) rät, „anzuhalten / dass auch Wild= unnd garten Obst zusammen gehalten / zu rechter zeit abgenommen und gebacken / und das Winterobst fleissig eingelegt werde / wie es dann mit dörrung / backen und sieden sawerer Kirschen und Pflaumen auch gehalten werden solle“. Dabei sollte man die frei werdenden Kerne im Keller in Sand zum Überwintern aufbewahren, um sie im Frühling zu setzen. Obstsäfte konnten damals noch nicht haltbar gemacht werden, so blieb es nur zu destillieren.²¹

¹⁸ Peter Lauremberg, *Horticultura*. – Frankfurt a.M., 1632.

¹⁹ Dietrich R. *Die politischen Testamente der Hohenzollern*. – Köln, Wien, 1986. – S.187.

²⁰ LVVA, 554 – 3/ 1449, Bl. 100.

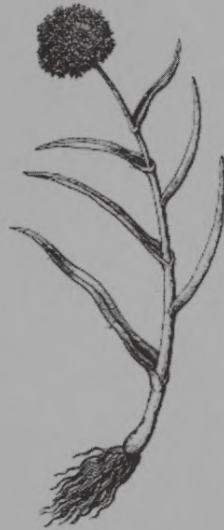
²¹ Anleitungen dazu etwa bei *Michael Schrick*, *Von allen geprenten wassern / in welcher maß man die nützen und gebrauchen sol / zu gesundtheit und fristung der gebrechen der menschen*. – Nürnberg 1530, oder *Johannes Baptista Porta, Ars Destillatoria...* – Frankfurt a. M., 1611.

4. Abb. PORRVM, aus: Peter Lauremberg, *Horticultura...*, Caput XXII., Frankfurt a. M., 1632. – S.108.

4. att. Puravs, no: Peter Lauremberg, *Horticultura...* (Frankfurte pie Mainas, 1632. – 108.lpp.)

108

PETRI LAUREMBERGI
CAPVT XXII.
P O R R V M.

Von Interesse sind die Eßgewohnheiten der frühen Neuzeit in Bezug auf Gemüse.²² Wenn uns das damalige Essen im Allgemeinen ziemlich eintönig erscheint, so wurden doch, besonders bei den Herren, einige heute wenig bekannte Sorten verzehrt. Gemüse wie Erbsen und Kraut zählte zu den Grundnahrungsmitteln. Zu einem Festessen gehörte „Zugemüse“, das sollte „geschmälzt werden / weil es das Gemüse nicht allein thut / sonst lassen sie es stehen / oder gebens den Hunden“ (Wüdsch S. 98). Das Gemüse aß man gekocht oder roh.

„Die Endivien oder Gartenscarior / braucht man nicht allein den Sommer in der Küchen / bey dem grünen Fleisch und Hüneren gesotten / sondern es wird

auch dieses Kraut im Sommer also zubereit / daß man dessen Bletter in Winterszeit mit Essig und Oel brauchen kann / geben einen lustigen und anmuhtigen Salat / denn bey der Bereitung verlieren sie ihre Bitterkeit. Die Endivien ist kalt und truckner Art / mit einer zusammenziehender Eigenschafft / kühlet etwas mehr als der Sonnenwirbel oder Wegwart.“²³

An Salatgemüse fanden sich u. a. Lattich, Endivien, Mangold, Rapunzel, Petersilie, an Fruchtgemüse Bohnen, Erbsen, Gurken, Melonen. Von Wurzelgemüse pflanzte man vor allem Möhren, Rettich, Sellerie, Rüben. Der Speiseplan wurde durch zahlreiche Kohlsorten wie Kopfkohl, Kohlrabi oder Grünkohl

²² Natürlich entwickelten sich hier lokale Eßgewohnheiten heraus, sowie Unterschiede zwischen den Ständen. Vgl. Münch P. Lebensformen in der frühen Neuzeit 1500 bis 1800. – Berlin, 1998. – S.270-287.

²³ Johann Posthius, Schatzkaemmerlein der Gesundheit... – S.110.

5. *Abb.* Mariendistel.
Historischer Garten in Läckö
Slott, Schweden (2002)

5. *att.* Mārdadzis.
Vēsturiskais dārzs Läckö Slott
Zviedrijā
(2002. gada foto)

abgewechselt. Zwiebeln, Knoblauch, Schnittlauch und Porree wurden als Zwiebelgemüse angebaut [Abb. 4]. Es gab Spargel und Rhabarber, aber auch weniger bekannte Gemüsesorten wie Artischocken oder Gemüsesenfel. In der Natur wuchsen darüber hinaus verschiedene Gemüsearten wie Kerbel, Brennesseln, Löffelkraut, die zu sammeln waren. Gemüse galt als Speise, Gewürz und Heilpflanze zugleich. Um 1800 geht man in Mitteleuropa von circa 30 bekannten Gemüsesorten aus, die als den Anbau lohnende Nahrungsmittel angesehen wurden.²⁴ Die Ratgeber erteilten seit dem 16. Jahrhundert

fachmännische Ratschläge für richtige Anpflanzung und Wartung bis zur Ernte, sie gaben auch erprobte Mittel gegen Krankheiten und Schädlingsbefall wieder. Hier ist der Ansatz einer Professionalisierung zu erkennen.

Wie wurde die herzogliche Residenz mit Frischgemüse versorgt? Neben den oben erwähnten Gärten direkt in der Stadt Mitau lieferte vor allem der um 1700 neu angelegte „große Garten“ in Würzau (*Vircava*) Gemüse für die herzogliche Tafel. In dem 10 km südöstlich von Mitau gelegenen Ort befand sich auch die herzogliche Orangerie. Aus dem ca. 5 km nördlich von Mitau gele-

²⁴ Teuteberg H.-J. Die Frischgemüseversorgung städtischer Haushalte unter Einfluß der Rationalisierung und Urbanisierung 1850–1913, in: Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 49 (2001). – S.34-54, hier S.39.

6. Abb. Der Garten des Caspar Anckelmann in Hamburg, aus: *Hortus Anckelmannianus...*, um 1669.

6. att. Tirgotāja Kaspara Ankelmana dārzs Hamburgā, no: *Hortus Anckelmannianus...* (ap 1669. gadu)

genen Eckhöfchen (*Ozolmuīža*) wurden nicht nur die fürstliche Familie, sondern auch einige Beamte versorgt. So erhielt im Jahre 1701 ein Geheimer Rat

z. B. am 15. Mai „1 Schüssel Kopfsallah, 1 gutte Handvol Merettig, 1 Handvol Radis, 1 wenig Kerbel, 1 wenig Sauerampfär, 1 wenig Petterzillie“, zwei Tage später wurden

ihm „1 Essen große Lattucht, 1 Handvol Radis, 1 Essen Balsternacken²⁵, 1 Essen Haberwurtzel²⁶, 1 wenig Kerbel, Sauerampfer, Petterzillie, Rautte, Schnidtlauch, jedes 1 wenig“ angerechnet, der folgende Tag ist verbucht mit „1 Schüssel grosser Lattich, 1 Essen Grünkohl, 1 Essen Balsternacken, 1 Handvol

²⁵ *Pastinaca latifolia sativa*, siehe: *Petrus Nylandt, Neues Medicinalisches Kräuterbuch...* – Osnabrück, 1678. – S.362.

²⁶ *Tragopogon porrifolius*.

Merettig, 1 Handtvoll Radis, 2 Bundt Spargel, Kerbel, Schnidlauch, Petterzilie, jedes ein wenig“ und zwei Tage darauf werden „2 Schüsseln grosser Lattucher, 2 Handtvoll Radis, 1 Essen Balsternacken, 1 wenig Kresse, 1 Handtvoll Merettig, 1 Essen Grünkohl, Kerbel, Petterzilie, Weinraute“ geliefert, am 24. Mai dann 5 Bund Spargel usw.²⁷

Hier sind die Tagesrationen eines Haushaltes an Gemüse zu erkennen.

Neben diesen beiden in der Nähe der Hauptstadt befindlichen fürstlichen Gärten lagen noch zwei in Tagesreise entfernte, nämlich Eckau (*Iecava*)²⁸ ca. 30 km östlich von Mitau und das 30 km westlich der Stadt gelegene Doblen (*Doble*)²⁹.

Anhand der Rechnung für die Samen ist zu sehen, was in Würzau Anfang der neunziger Jahre des 17. Jahrhunderts für die Summe von 42 Gulden (=

Floren) und 4 Groschen an Gemüse angepflanzt wurde:

„8 Loht Weißkohl³⁰ 1 fl[orin] 15 gr[oschen], 1 Safirn Kohl 9 gr, 2 Braunkohl 2 gr, 4 Kohlrabi 24 gr, 3 Rübekohl 9 gr, 8 Gelbe Krop Latuck³¹ 1 fl 24 gr, 2 Sellerij 12 gr, 2 Römische Krop Latuck 12 gr, 2 Spanische Latuck 16 gr, 16 Sommerkreß 16 gr, 2 Portolack³² 12 gr, 1 Wurzel Rabunsel³³ 18 gr, 3 braune Krop Latuck 9 gr, 8 Zuckerwurzel³⁴ 12 gr, 4 Cigorien³⁵ 8 gr, 16 rote Burkanen³⁶ 1 fl 21 gr, 32 gelbe Burkanen 2 fl, 32 Petersilie 2 fl, 32 Mohren³⁷ 2 fl, 32 Rohte Beden³⁸ 1 fl, 16 Rüben³⁹ 1 fl, 8 Agurken⁴⁰ 1 fl, 4 schwarzer Rettich⁴¹ 12 gr, 4 weiser Rettich 12 gr, 4 Mohn Rediß 12 gr, 2 rohte Rediß 12 gr, 32 Sparien⁴² 2 fl, 2 Winter Radießen 12 gr, 4 gelbe Beeten 8 gr, 8 Loht Loek⁴³ 60 gr, 1 Mayoran 18 gr, 1 Brunsillie⁴⁴ 18 gr, 1 Artschoken⁴⁵ 2 fl

²⁷ „Auf Befehl des wolgeborenen Hn. Hoffmeisters von Botsheim an Ihre Excellenz dem Hn. Geheimen Raht geliefert anno 1701“: LVVA, 554 – 3/ 1451, Bl. 8-11.

²⁸ Z. B. LVVA 554 – 3/ 1449, Bl. 4.

²⁹ Ebenda, 1452, Bl. 22.

³⁰ Brassica unterscheidet verschiedene Unterformen – siehe *Nylandt*, S.345.

³¹ Lactuca = Lattich; unterteilte sich in spanischen und römischen sowie Kropflattich – *Nylandt*, S.350.

³² *Portulaca domestica* (Burtzel) ist sowohl Salatpflanze als auch Kochgemüse – *Nylandt*, S.352.

³³ *Rapunculus esculentus*, eine alte Gemüsepflanze.

³⁴ *Sisarium* – *Nylandt*, S.362.

³⁵ *Cichorium* – *Nylandt*, S.349.

³⁶ Rote Beete.

³⁷ *Pastinaca tenuifolia* (Mohrrüben) – *Nylandt*, S.361.

³⁸ Beta (Mangold) – *Nylandt*, S.348.

³⁹ Rapum – *Nylandt*, S.359.

⁴⁰ Cucumer – *Nylandt*, S.357.

⁴¹ *Raphanus*. Verschiedene Sorten bei *Nylandt*, S.360.

⁴² Spargel?

⁴³ Porrum – *Nylandt*, S.365.

⁴⁴ Brunsilgen = *Ocimum basil.* (Basilikum).

⁴⁵ *Cynara cardunculus* – *Nylandt*, S.365.

12 gr, 2 Fenkohl⁴⁶ 12 gr, 1 Roßmarien 18 gr, 2 Lawendel 9 gr, 2 Timian 9 gr, 2 Negelcken 12 gr, 5 Säber 15 gr, 32 Türkische Erpsen⁴⁷ 15 gr, 32 Türkische Bohnen⁴⁸ 15 gr, 8 Kerwel⁴⁹ 8 gr, 6 Spinat 12 gr, 1 Weinraut⁵⁰ 6 gr, 2 Zitronenmeliß 9 gr, 2 Salbey 9 gr, 4 Trepriebe 12 gr, 1 Kattzenmun⁵¹ 6 gr, 2 Melonen 30 gr, 16 Fennum Grecum⁵² 16 gr, 1 Boragen⁵³ 12 gr, 2 Bauchmaater 6 gr, 4 Pore 12 gr und 4 Pfund Propfwaxß 6 fl,⁵⁴

– das meiste uralte Nutzpflanzen, die schon vor dem 10. Jahrhundert in Europa bekannt waren.

Der Hofapotheker war für den *hor-tus medicus* in Mitau zuständig; zu seinen Aufgaben gehörte es auch, Früchte zu kandieren.⁵⁵ Im Frühling 1689 erhielt Johann Christian Georg vom fürstlichen Hofgärtner Johann Adolf Hahn folgende Samen geliefert:

„4 Loht Pexenkraut⁵⁶ 16 gr, Mutter-

kraut⁵⁷ 9 gr, 10 Petersiell 30 gr, 2 Melonen 18 gr, 3 Weinrauten 18 gr, 1 Majoran 18 gr, 4 Melißen 12 gr, 2 Lawendel 36 gr, 2 Roßmarin 36 gr, 2 Löffelkraut⁵⁸ 12 gr, 2 Lattuc 12 gr, 1 Endivien 9 gr, 2 Cardobenedicten⁵⁹ 18 gr, 1 Portulac 12 gr, 2 Basaelien⁶⁰ 36 gr, 3 Mariendistel⁶¹ 12 gr [Abb. 5], 3 loht Sellery Saamen 36 gr.“⁶²

Gärtner Hahn war von Herzog Jakob 1670 aus Deutschland angeworben worden, er bekam eine Gage von 50 Reichstalern Albertus und ein Kleid. In vorgerücktem Alter wurde er Anfang des 18. Jahrhunderts von Mitau nach Würzau versetzt, wo er 1709 starb.⁶³

In der Residenz Goldingen gab es einen Baumgarten mit Kirschen- und Apfelbäumen nahe beim Schloß und einen weiteren Obstbaumgarten gegenüber am Berge, dessen Gänge mit Johannisbeeren abgeteilt waren, wobei das nicht verzehrte herzogliche Obst verkauft

⁴⁶ Foeniculum vulgare (Fenchel).

⁴⁷ Pisum. Verschiedene Sorten gebräuchlich.

⁴⁸ Faba. Türkische Bohnen oder Feigbohnen – Nylandt, S.75.

⁴⁹ Cerefolium – Nylandt, S.342.

⁵⁰ Ruta – Nylandt, S.277.

⁵¹ Nepeta – Nylandt, S.286.

⁵² Bockshornklee, eine Heilpflanze.

⁵³ Borago (Boretsch) – Nylandt, S.265.

⁵⁴ „Nach Wirtzau in den fürstl. Garten an Sahmen abgeliefert an Hans Egen wie folgt, vom Rentmeister Adolff Hahn bezahlt, Mitau 09.04.1691“: LVVA, 554 – 3/ 1449, Bl. 2-4.

⁵⁵ Ebenda, 1451, Bl. 2.

⁵⁶ Thlaspi – Nylandt, S.98.

⁵⁷ Matricaria – Nylandt, S.279.

⁵⁸ Cochlearia – Nylandt, S.163.

⁵⁹ Carduus benedictus – Nylandt, S.200.

⁶⁰ Ocimum basilicum (Basilienkraut) ist krampflösend.

⁶¹ Silybum marianum.

⁶² 05.04.1689: LVVA, 554 – 3/ 1449.

⁶³ Johann Adolf Hahn, Würtzenauscher Gartenierer, s. l. s. d. [1708]: LVVA, 554 – 3/ 1452, Bl. 6.

Die Witwe Gertrude Barbara Schulz Wittibe Hahnin bat um dessen Gage bis Ostern 1709: Ebenda, Bl. 29.

7. Abb. Feldrittersporn und Rittersporneule, aus: Maria Sibylla Merian, *Der Raupen wunderbare Verwandlung...* Tafel 40, Nürnberg 1679.

7. att. Zilauši, no: Maria Sibylla Merian. *Der Raupen wunderbare Verwandlung...* (Nirnberga, 1679., 40. tab.)

werden sollte.⁶⁴ Gemüse wurde reichlich angepflanzt, da kaufte man 1697 folgende Samen:

"2 Lot Blumenkohl	à 20 gr	fl 1.10
2 Timian		fl 4
2 Savoykohl	à 4 gr	fl 8
6 Langenradiß	à 2 gr	fl 12
2 Rotkopfkohl	à 3 gr	fl 6
2 Rabunzel	à 2 gr	fl 4
1 Melonen		fl 9
6 Wurzelrabunzel	à 9 gr	fl 1.24
8 Kurcken	à 6 gr	fl 1.18
2 Lawendel	à 4 gr	fl 8
1 Portulack		fl 3
1 Roßmarin		fl 9
8 Kroplattuck	à 12 gr	fl 3.06

8 rothe Porkanen ⁶⁵	à 2 gr	fl 16
16 gemeine Lattuck	à 7 2 gr	fl 4
2 Sommerandiwien	à 2 gr	fl 16
2 winterandivien	à 3 gr	fl 6
1 Nägelchen		fl 15
4 Artischocken	à 3 gr	fl 1.04
4 Pfund Türckische		
Bohnen	à 8 gr	fl 1.02
4 Porro	à 4 gr	fl 16
6 Pfund kleine		
Zuckererbsen	à 15 gr	fl 3
16 Petersilien	à 8 gr	fl 1.02
2 Majoran	à 14 gr	fl 28
Summa Albertusgulden 23.14."		

⁶⁴ Inventarium des Amtes Goldingen 01.06.1722: Ebenda, 6999 – 2/ 11; ebenda, 554 – 3/ 1452, Bl. 2.

⁶⁵ Rote Beete.

8. Abb. *Lilium martagon*
L. Türkenbundlilien, aus:
Hortus Anckelmannianus..
Nr. 178, um 1669.

8. att. Martagonlilija, no:
Hortus Anckelmannianus..
(Nr. 178, ap 1669. g.)

Darüber hinaus wurden noch „2 Lot Capuzinerlattuck, 1 Brunsilien, 4 Salbey, 16 Zibollen, 8 gelbe Porckanen und 6 Pfund frühe Zuckererbsen benötigt“.⁶⁶

Mit welchen Aufgaben die Gärtner betraut waren, erkennt man am besten aus ihren Verträgen. Cornelius Heinrich Devall wurde 1701 von Herzog Ferdinand als Hofgärtner für die beiden Gärten in Mitau in Dienste genommen, „daß er nicht allein den neuen Garten alhie hinterm Pallais anlegen und bauen, sondern auch daneben den Garten zu Eckhoff, wobey seither ein a parter Garten-

ierer gehalten worden, cultiviren und in acht nehmen solle“. Er hatte die Gartenarbeiter anzuleiten, mit Gartengeräten und Gewächsen sorgsam umzugehen als auch „die erbauten Früchte und Geköch in unsere Hoffhaltung abzuliefern... . Allen Saamen, der hiezulande wächst und reiff wird, soll er selbst ziehen, den er über die Nothdurfft erübrigen möchte verkauffen und andere Saamen dafür anschaffen.“ Dafür wollte man ihm aus der herzoglichen Rentkammer jährlich 110 Reichstaler Albertus als Lohn und Kostgeld auszahlen.⁶⁷

⁶⁶ „Der Rentmeister Zweihausen soll dem Goldingschen Gartenier Schultz die hierin benante 23 Gulden Albertus zu Gartensahmen bezahlen.“ Herzog Friedrich Casimir an Beamte, Mitau 25.02.1697: LVVA, 554 – 3/ 1451, Bl. 2, 4’.

⁶⁷ Herzog Ferdinand, Mitau s. d. [1701]: Ebenda, 1452, Bl. 32.

Welchen Gesamteindruck ein Garten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts machte und welche passionierte Besitzer dahinter standen, zeigt der Garten des Hamburger Kaufmanns Caspar Anckelmann, der später wegen dieser Leidenschaft bankrott ging [Abb. 6]. Aber auch zu einem kunstsinnigen Fürsten gehörte neben der Sammelleidenschaft für Bücher die für Pflanzen.⁶⁸ Herzog Christian Albrecht von Holstein-Gottorp verlangte im Jahre 1681 ein Inventar seines Gartens „waß sowol an frembden Gewächsen, an Pomerantzen, Citronen, Ein- und ausländischen fruchttragenden und jungen Bäumen, als auch an Geländern, Lauben, Bogengängen, Grotten, Statuen, Pyramiden, Bindewerk, Gartengerätschaften und dergleichen vorhanden“.⁶⁹ Der Gärtner Herzogs August von Braunschweig-Wolfenbüttel gab nach 43 Dienstjahren die Beschreibung des „recht fürstlichen schönen Garten[s]“ in Hessen gar in Druck. Gerade über die Gärten der norddeutschen Fürsten sind wir gut informiert.

Das Garteninventar des kleinen Mitauer Gartens von 1706 kann sich nicht mit den Beschreibungen dieser Pretiosen messen. Es läßt aber die alte Schönheit des Gartens erahnen. Der Garten versammelte Blumen aus aller Welt, es wuchsen mitteleuropäische Arten wie *Viola tricolor*, Akeleien oder Rittersporn [Abb. 7] südeuropäische etwa die im 16. Jahrhundert wieder eingeführte Paeo-

nia⁷⁰, Malven und Narzissen, aber auch orientalische Iris oder Lilienarten wie die Türkenbundlilie [Abb. 8]. Neben den aus Afrika stammenden Jasmin und Hibiskus fanden sich aus Amerika Tagetes und Kartoffel. Zwei Stück der im Jahre 1583 das erste Mal am Kaiserhofe in Wien in Europa blühenden *Fritillaria imperialis*⁷¹ sowie 20 Lilienwurzeln sollten 1691 eingekauft werden; mit diesen Orientalen lebte man auf der Höhe der Zeit [Abb. 9]. Nicht erwähnt sind im Inventar Rosenstöcke und Tulpen, die sicherlich einst vorhanden waren. 53 Weinstöcke gaben der Gartenmauer ein südliches Flair. Die mediterrane Atmosphäre verbreitete auch die Orangerie in Würzau, da pflanzte oder hielt man in Kübeln Orangen, Feigen, Maulbeeren, Zypressen, spanischen Ginster und Jasmin.⁷²

Die ausländischen Pflanzen und Samen kamen über das Meer nach Windau. Der Schiffer Samuel Wagner erhielt im Jahre 1640 von Herzog Jakob den Auftrag, in Bordeaux „allerhandt arten garten saamen“ zu kaufen.⁷³ Aber auch Aprikosenbäume, Apfelbäume „de Chine“, Taxis und Buchsbaum wurden über das Meer geliefert.⁷⁴ Was nicht im Lande benötigt wurde, verkaufte man weiter, zum Beispiel an die großfürstliche Familie nach Petersburg.

Die herzogliche Hofhaltung war bei weitem der größte Verbraucher in ganz Kurland und Semgallen. Das galt auch für die Gemüseversorgung. Nach dem

⁶⁸ So schon *Francis Bacon* in seinen „Gesta Grayorum“ – 1594.

⁶⁹ *Cuveland H. de*, Der Gottorfer Codex von Hans Simon Holtzbecker. – Worms, 1989. – S.113.

⁷⁰ *Campbell-Culver M.* The origin of plants. The people and plants that have shaped Britain's garden history since the year 1000. – London, 2001. – S.110.

⁷¹ *Wein K.* Deutschlands Gartenpflanzen um die Mitte des 16. Jahrhunderts, in: Beiheft des Botanischen Centralblatts 31 (II) 1914, S. 463–555, hier S.541.

⁷² LVVA, 554 – 3/ 1451, Bl. 15.

⁷³ Ebenda, 1949, Bl. 3.

⁷⁴ Ebenda, Bl. 103f.

Konzept einer Hofordnung aus den sechziger oder siebziger Jahren des 16. Jahrhunderts bestand der Hof in Mitau aus insgesamt 163 Personen.⁷⁵ Er gehörte damit im europäischen Durchschnitt zu den kleineren Fürstenhöfen.⁷⁶ Die Speisung der Hofbediensteten an 18 Tischen erforderte eine professionelle Küchenführung; da blieb nichts dem Zufall überlassen. Die Küchenverzeichnisse zeigen zwar detailliert, wie viele Essen von Ochse, Schaf, Kalb und Schwein zu machen seien⁷⁷, über den Gemüsebedarf am Herzogshofe erfahren wir aber nichts. Vielleicht hängt die schlechte Quellenlage auch damit zusammen, dass die Gärtner Praktiker waren, die nicht gerne Buch führten, zum Teil auch gar nicht schreiben konnten.⁷⁸

13 Seiten widmete Johann Royer dem Kochen und Braten von weniger bekanntem Gemüse sowie der Herstellung von Salaten.⁷⁹ Die Zubereitungsweise von Artischocken, großen englischen Petersilien, Sonnenblumen, Erdepffeln oder Tartuffeln, Zuckerrübelein, Artifien oder Bocksbart, Wiesenkümmel, Ro-

then Moren, Aspargen, Lactukenstengeln, Weissen Beissenstengeln, Portulac, großen Klettenstengeln, Phaseln oder Steichbonen, Kürbiß, Blumenkohl, Rübenkol, Saphoierkohl, Braun=Kohl wurde genau erklärt. Als Abschluß diene das Rezept für gekochte Kartoffeln (S. 104f):

„Von den Erdäpffeln oder Erd Artischocken oder Knollen / und von den Tartuffeln kan man auch gute Essen zubereiten / diese wäschet man fein rein abe / thut sie in einen Kessel oder Topff voll Wasser / und lasset sie fein mürbe kochen / denn geust man das Wasser abe / und so sie ein wenig erkaltet / ziehet man die außwendigen Haut rein davon / schneidet die grossen einmal oder zwey voneinander / die kleinen lasset man gantz / thut sie wiederumb in einen Topff / giesset Wein darüber / thut Butter / Muscatenblumen / und von andern guten Gewürtz und Saltz daran / und lasset fortan fein über sieden / biß es gnug hat / richtets an und bestrewets mit Ingwer.“

Guten Appetit!

⁷⁵ Das Konzept einer Hofordnung aus den sechziger oder siebziger Jahren des 16. Jahrhunderts in: *Monumenta Livoniae Antiquae*. Bd. 2. – Riga, Leipzig, 1839, S. 13–24.

⁷⁶ Klassifikation bei Müller R. A. *Der Fürstenhof in der frühen Neuzeit*. Enzyklopädie deutscher Geschichte 33. – München, 1995. – S. 30.

⁷⁷ LVVA, 554 – 3/ 60, Bl. 60–62.

⁷⁸ Ebenda, 1451, Bl. 4.

⁷⁹ *Johann Royer, Eine gute Anleitung / Wie man allerley sonderliche Garten=Gewächse ... in der Küchen vielfältig nützen solle...* – Braunschweig, 1651.

Inventarium beeder fürst[icher] Mietauscher gartens¹

Demnach dem gartenirer Peter Doßig vermög S[eine]r Exce[llen]z Ihr landthoffmeisters de dato Mütou den 8. Junij a[nni] c[urrentis] ergangenen befehls zu seiner fleißigen cultivirung die beede fürst[ichen] garttenß alß denn großen und denn kleinen, durch unß nachbenante ubergeben und inventiret werden müssen, also haben wir dieselbige folgender gestalt befunden und zwar

der kleine in der stadt an der Driehßenbäch gelegene garten ist mit einem liegenden von zweyen seiten, und zwar eine gegen besagter bäch und die andere gegen der teutschen kirchen², bretterzaun versehen, welcher annoch guth, außer das hin und her einige dhiellen oder bretter, welche von den Moscouitters außgerißen worden³, wieder eingesetzt werden müssen, der andere gegen dem diacothauß zu liegende und von strauch geflochtene zaun ist gantz verfaullet, so nohtwendig von neyem gemacht werden muß, so ist auch inwendig in dem garten umb das wittwenhauß ein neuer stacketenzaun auffgesetzt, hinauffwerts gegen dem auditeur ist der liegende Zaun von siebenfach werck, wovon zwey, welche von den Moscouitters gantz außgerißen, mit strauch zugeflochten, woran ein gitterthor mit dobbelten fliegeln, so mit 4 eysern hängen und einem überwurff ohne klingke, so von den Rußen außgerißen worden, beschlagen, daß kleine garttenthürgen gegen der bäch zu ist mit einem doppelt schlüßenden schloß und schlüßel, auch zwey eysern hängen versehen.

Daß darinen befindliche gewächßhauß ist gantz verfallen und nicht mehr brauchbahr.

Folgend quartier, von der kleinen waßerthür einzugehen, gegen der rechten handt seindt beschaffen

1. quartier	5 frühreiffe } erbsen 1 zucker- 1 böhten ⁴ } betten 2 liepstock ⁵ 1 allandt ⁶ 2 annoch ledige.	ringsumb mit 19 kirschen- und 3 pflaumenbäume versehen
2. quartier, so langlecht, hat		
	12 bette asparis, welches mit 16 kirschen- und 5 pflaumenbäume nebst etlichen pfingstrosenstrauch umbgeben, hat in der mitte einen großen apffelbaum stehen.	

¹ LVVA, 554 – 3/ 1449, Bl. 39.

² Die zu Ende des 16. Jahrhunderts erbaute Trinitätskirche.

³ Im Rahmen des Nordischen Krieges war Mitau 1701/05 von schwedischen und russischen Truppen besetzt gewesen.

⁴ Beta (Mangold) – Nylandt, S. 348.

⁵ Levisticum officinale hilft bei Verdauungsbeschwerden.

⁶ Inula ist antibiotisch und krampflösend.

9. Abb. Corona Imperialis
florum classe duplici, aus:
Basilius Beseler, *Hortus
Eystettensis...* Quintus Ordo.
Fol. 3, s. l. 1613.

9. att. Keizarkronis, no:
Basilius Beseler. *Hortus
Eystettensis...* (1613.)

3te ist ein blumenstück und wie hiernach bey dem 3ten blumenstück mit mehrerem specificiret, zu ersehen, mit allerhandt blumen und kräuter versehen, die rabatten seindt theils mit loock⁷ und mit buchßbaum besetzt, wie auch marienblumen.⁸

hat in der mitte einen jungen waltnüß- und ringst umbher
8 große gelbe pflaumen-
8 apffel-
2 pergamotten- und
2 kirschenbäume.

4te quartier ist annoch unbesaet, hat umbher
5 apffel- } bäume
8 eyerpflaumen-
2 spansche } kirschen-
1frühreiften.

5te ist ein langlecht quartier, worauß die erde von den Moscowitters zu machung ihrer batterien genohmen worden, so nohtwendig wieder gefült werden muß, hat langst her

⁷ Lauch=Porrum.

⁸ Tagetis (Studentenblume).

3 apffel-
 3 pflaumen- } bäume
 9 kirschen-

längst diesen quartier, an dem zaun gegen der kirchen zu, seindt 53 stück weinstöck⁹ gepflantzet.

6te ist mit kohl undt salat verpflantzt

8 truff-
 16 gemeine- } kirschenbäume ringst umbs q[uar]tier

7te ist mit burkannen,¹⁰ petersilgen und kohl besetzt, in demselben seindt auff der seyten oberhalb dem gewächßhauß 2 mistbett, worinen in den einen annoch zellerypflantzen stehen, hat umbher

3 birn-
 1 apffel- } bäume
 20 kirschen-

Daß 1ste q[uar]tier zur lincken handt von der bäche anzurechnen, ist mit 6 bette frühreiffen erbßen undt

6 bett asparis besetzt, hat umbher
 20 kirschen-
 1 apffel-
 1 birn- } bäume
 2 pflaumen-

2te ist ein blumenstück und seindt die rabatten meistens mit loock umbsetzt, hat umb dasselbe

8 apffel-
 2 birn-
 1 frühreiffen kirschen- } bäume
 11 grosse pflaumen-

3te ist ebenfalß ein blumenstück, deren rabatten meistens mit loock umbgeben, hat umbher

8 apffel-
 3 pflaumen-
 4 birn- } bäume
 4 frühreiffe kirschen-
 4 andere

In diesem und vorher benannten zweyen andern bluhmenstücken seint folgende kräutter und bluhmen gefunden worden, alß römisch salwey¹¹, pfefferkraut¹²,

⁹ Vitis vinifera. Siehe das Kapitel „Vom Weinbaw“ bei *Johannes Coler* (Wittenberg 1604).

¹⁰ Rote Beete.

¹¹ Salvia sclarea (Muskatellersalbei).

¹² Satureja montana (Bohnenkraut).

meisterwurtzel¹³, acheley¹⁴, holeriana graeca¹⁵, türkischen bundt¹⁶, ires gladiosa¹⁷, nepta¹⁸, feuerlilien¹⁹, flores affricanos²⁰, groß und klein indianischen kreß²¹, groß byjennien²², nachtviolen²³, cartiselnägelken²⁴, rebarbara²⁵, tomahten bluhmen, ritersporn²⁶, acolchum²⁷, tausentgüldenkraudt²⁸, calendula²⁹, faba judica³⁰, trepvio- len³¹, alteekraut³², malva veneta³³, napelles³⁴, bauchmater, melissen³⁵, ferbenakraut³⁶, linaria³⁷, violen trinitatis³⁸ und spansch groß³⁹.

4te quartier ist mit kohl und salat besetzt, hat umbher
20 kirschen- und
2 birnbäume.

5te mit großen bohnen, kohl, salat und böhtenstöck besaet und verplantzt, ste-
hen umbher

6 birn-
3 apffell-
1 pflaumen-   } bäume
30 gemeine kirschen-

-
- ¹³ Imperatoria – Nylandt, S. 337.
¹⁴ Aquilegia – Nylandt, S. 300.
¹⁵ Polemonium caeruleum = Valeriana graeca (Himmelsleiter oder Jakobsleiter).
¹⁶ Lilium Martagon.
¹⁷ Iris gladiolus (Blauschwertel) – Nylandt, S. 308.
¹⁸ Nepeta (Katzenminze) ist krampflösend – Nylandt, S. 286.
¹⁹ Lilium purpureum – Nylandt, S. 303.
²⁰ Flos africanos (Tunisblumen) oder Tagetis – Nylandt, S. 316.
²¹ Nasturtium indicum – Nylandt, S. 233.
²² Bigonnie/Paeonia = Pfingstrose.
²³ Hesperis matronalis – Nylandt, S. 296.
²⁴ Dianthus carthusianorum (Karthäusernelke).
²⁵ Rheum spp.
²⁶ Calcaria – Nylandt, S. 314.
²⁷ Ackelkraut = Anemone puls.?
²⁸ Centaureum minus – Nylandt, S. 146.
²⁹ Calendula (Ringelblumen) – Nylandt, S. 315.
³⁰ Bohnen – Nylandt, S. 74.
³¹ Eine Veilchensorte.
³² Althea (Hibiscus).
³³ Eine Malvenart.
³⁴ Napellus (Wolfswurz) – Nylandt, S. 290.
³⁵ Melissa officinalis wirkt beruhigend – Nylandt, S. 281.
³⁶ Verbena (Eisenkraut) – Nylandt, S. 219.
³⁷ Linaria (Flachskraut) – Nylandt, S. 80.
³⁸ Viola tricolor, herba trinitatis (Freysamkraut) – Nylandt, S. 105.
³⁹ Gramen parnassium – Nylandt, S. 190. Dieses Ziergras wurde um 1580 in Mittel-
 europa eingeführt.

6. und 7. die 2 seitenquartier seindt annoch unbesaet, seindt längst dem geflochtenen zaun und vorwärts mit

177 apffel- und kirschen
12 birn- } bäume umgeben
4 pflaumen-

8te und lange quartier nach dem auditeur zu, ist vorwärts mit einem barbarißenstrauch⁴⁰ und längst dem zaun mit großen fledernbäume⁴¹ umgeben, die bette aber seint alle mit erdapffel bewachßen.

Daß gehegk umb allen quartirn in dem gantzen garten ist mit johannes-, stachel-, rauchbern⁴² und etwas zuckerroßenstrauch⁴³, wie auch alle gänge mit narrrißenblumen⁴⁴, guth und wol versehen und bewachßen.

Betreffendt den großen garten, so ist derselbe nicht allein anfänglich von den Schweden, sondern auch hernachmahls von den eingeruckten Muscouitters dergestalten ruiniert worden, daß nicht 1 St[ück] von dem gantzen gartenzaun mehr geblieben, die eine nach der Plathon stehende porte ist gantz, nebst dem lusthauß, welches ebenfals außgerißen und ruiniert, abgebrochen, die andere große porte, nach dem spithal zu, ist mit 4 eysern hängen, hacken und überwurff annoch versehen, sonsten ist in dem gantzen garten dieses jahr, weiln die würme alles abgefressen, nicht eine baumfrucht zu hoffen. Die bäume auch, alß apffel-, birn- und kirschen-, seindt unnatürlich und muhtwilliger weiße außgehauen und zubrochen, daß vuelle davon vergehen und absterben werden, so ist auch der darinn befindliche irrgarten von haselstauden ebenermaßen außgehauen, und wirdt darinnen, wie eß der augenschein gewiesen, noch täglich außgehauen und an den jungen kirschen- und andern bäumen der große muhtwill verübet, sonsten seindt in dem garten noch schöne und zimbliche viehle guhte junge kirschen- und pflaumenbäumchens vorhanden, welche, wann sie nur nicht vollent ab- und außgehauen werden, in der alten und abgegangenen stell wieder versetzt werden können, die von der porte gegen dem spithall zur rechten handt benante allee ist mit lauter linden zur rechten langstwärts, von deren auch schon einige außgehauen worden, und zur lincken seiten mit haßelstrauch versehen, und ist zu bejammern, wie der garten zugerichtet.

In dem gantzen garten seindt sonsten 15 vierkanticht quartier zu kuchsachen und 9 quartir mit kirschen-, apffel-, birn- und pflaumenbäume, und muß alles geheck, welches von den eingeloffenen pferdten zutretten, umb die quartier wieder von neyem besetzt werden.

An gerähtschafft ist verhanden

1 blecherne gießkann
5 brauchbahre } eyserne schauffeln
5 zubrochene

⁴⁰ Berberis – Nylandt, S. 51.

⁴¹ Sambucus nigra (Holunder).

⁴² Moos- oder Preiselbeeren.

⁴³ Rosa gallica (Essigrose).

⁴⁴ Narcissus – Nylandt, S. 312.

1 gartenpflug
 1 gartenscheer
 8 alte zerbrochene mistbettfenster
 im kleinen Garten

Datum Mitau, d[en] 10 Junij A[nn]o 1706.

NB. Bey dem großen garten haben jederzeit und wochentlich 2 arbeyter zu pferdt und zwey zu fuß auß Platohnen, deßgleichen bey dem kleinen garten 1 zu pferdt auß Platohnen und 1 zu fuß auß Neubergfrieden gehorhet.

Johann Heinrich Blifers
 Fürstl[icher] rendtschreiber.

Kopsavilkums

Almūta Būsa

Dīžciltīgi augi un ikdienas lauksaimniecība: Kurzemes hercogu dārzi 17. gadsimta beigās

Kopš seniem laikiem dārziem bija cilvēkiem jāsagādā ne vien iztikas līdzekļi, bet arī prieks, jāsniedz tiem miers un atpūta. Medicīnas nolūkiem izmantoja zaļu dārzus. Tāpat kā citas lietas, arī dārzi bija pakļauti dažādām modes prasībām. 17. gadsimtā Francijā attīstījās ideja par apstādījumu modelēšanu – tiem bija jākalpo valdnieka prestiža reprezentācijai.

Eiropas mode guva atspoguļojumu arī Kurzemē. Kā viens no raksturīgiem hercoga dārziem jāmin t.s. hercoga izpriecu dārzs Jelgavas dienviddaļā pie Platones, kas redzams mērnieka Tobiasa Krauzes zīmētajā kartē. Līdzās augļu kokiem (ābelēm, bumbierēm, ķiršiem un plūmēm) tajā atradās ar dzīvžogu nodalītas sakņu dobes virtuves vajadzībām, bet liepu aleja veda uz izpriecu namiņu un labirintu, kas bija veidots no lazdu krūmiem. Galvenokārt praktiskām vajadzībām tika izmantots t.s. mazais dārzs

pilsētas ziemeļos pie Driksas upes, par kuru ziņas sniedz 1706. gadā sastādītais inventārsaraksts (sk. pielikumu un 1. att.). Šeit tika audzētas gan saknes, gan ārstniecības augi, tāpat arī augļu koki un ziedi. Bet par dārziem tiešā Jelgavas pils tuvumā ziņas ir tikai no tā laika, kad uzbūvēja jauno pili.

Lauksaimniecības un dārzkopības teorijas Kurzemē smēlās galvenokārt no Holandes, kura 16. un 17. gadsimtā bija viena no vadošajām valstīm šai jomā Eiropā. Pārsvārā idejas pārceļoja ar grāmatu starpniecību. Hercoga bibliotēkā bija atrodamas daudzas no tolaik populārām grāmatām par attiecīgo tematiku: Johana Kolera (*Coler*), Abrahama fon Tums-hirna (*Thumbshirn*), Kaspara Jugela (*Jugel*), Johana Vilhelma Vinša (*Wündsch*), Salomona Guberta (*Gubert*), Karla Etjenna (*Estienne*), Johana Sigismunda Elsholca (*Elßholz*), Johana

Roijera (*Royer*), Bazilija Beslera (*Besler*) un citu darbi, kuros bija gan teorētiskas ziņas par saimniekošanu, gan arī praktiski padomi visdažādākajās jomās.

17. gadsimtā, sekojot merkantilistiskajam domāšanas veidam, hercogi sevišķu uzmanību pievērsa augļkopībai. To apliecina arī tā sauktā mazā dārza Jelgavā inventārs – 1706. gadā tajā auga 253 ķiršu koki, 126 ābeles, 48 plūmju koki, 32 bumbieres un viens valriekstu koks. Savukārt 1722. gada inventārs rāda, ka Ziemeļu kara laikā krietni samazinājies ķiršu koku skaits, plūmju un bumbieru skaits palicis apmēram agrākais, bet ābeļu skaits pat pieaudzis, taču lielākā daļa koku bija kļuvuši par mežņiem. Bez tam tika audzētas arī dažādas ogas, taču ogu krūmi inventāros nav precīzi uzskaitīti. Divi hercogam piederoši augļu dārzi atradās Kuldīgā, no kuriem iegūto ražu ne vien izmantoja pašu patēriņam, bet arī pārdeva.

Hercoga galma vajadzībām tika audzēti dažādi dāržeņi. Bez tolaik populārajiem zirņiem, pupām, kāpostiem, salātiem, burkāniem, bietēm, sīpoliem,

mārrutkiem utt. audzēja arī galviņsalātus, artišokus, kolrābjus, puravus, spargēļus, ķiplokus, pētersīļus, selerijas, maurlokus, cigoriņus, redīsus, gurķus un melones u. tml. Hercogu galdam dāržeņi tika piegādāti no Jelgavas, Vircavas, kur 17. gadsimta beigās ierīkoja jaunu lielu dārzu, Ozolmuižas, Iecavas, Kudīgas un citiem hercogu dārziem. Arī hercogistes ierēdņi atalgojumā saņēma pārtikas produktus, to starpā dāržeņus. Medicīnas vajadzībām audzētos augus pārzināja galma aptiekārs. Viņa pienākums bija arī augļu iecukurošana.

Kurzemē nebija svešas arī dažādas puķes un košumkrūmi, piemēram, jasmīni. Oranžērijās auga apelsīni, vīģes, cīpreses, aprikozes, zīdkoki un spāņu irbulenes. Tāpat jāmin arī vīnogulāji un kartupeļi. Raksta nobeigumā ir citēta kartupeļu vārīšanas recepte no Johana Roijera grāmatas "*Eine gute Anleitung / Wie man allerley sonderliche Garten = Gewächse... in der Küchen vielfältig nützen solle...*", kas iespiesta Braunšveigā 1651. gadā.

Mārīte Jakovļeva

JAUNATKLĀTIE KARTOGRĀFISKIE MATERIĀLI PAR VENTSPILS NOVADU UN PILSĒTU 17. UN 18. GADSIMTĀ

Atšķirībā no Vidzemes, kur Zviedrijas valdības realizētās reformas, it īpaši muižu redukcija, radīja nepieciešamību pēc plašiem kartografēšanas darbiem, Kurzemes hercogistes laikā tapušais kartogrāfiskais mantojums ir krietni pieticīgāks. Turklāt daudzi hercogistes laika dokumenti, to vidū arī kartes un plāni, acīmredzot ir gājuši bojā laika gaitā.¹ Tādēļ vēl jo vērtīgāki ir tie nedaudzie materiāli, kuri vizualizē Kurzemes hercogistes (1561–1795) teritoriju un kuri līdz šim nebija pazīstami vēstures pētniekiem un interesentiem.

Viens no visbiežākajiem iemesliem dažāda veida attēlu radīšanai apskatāmajā laikā bija robežu regulēšana. Jau kopš viduslaikiem atsevišķai personai vai apdzīvotai vietai piešķirtās īpašuma robežas parasti tika nospraustas dabā un aprakstītas piešķiruma dokumentā. Taču, laikam ritot, ierīkotās kupicas izzuda, par robežzīmēm izraudzītie koki, ežas, grāvji vai kādi citi dabas objekti mainījās, bet vietējie iedzīvotāji vadījās no saviem ieskatiem par robežām, kuri ne vienmēr sakrita ar oficiālajiem. Precīzas un vienotas mēru sistēmas trūkums stipri apgrūtināja robežu noteikšanu pēc to aprakstiem. Tādēļ robežstrīdi gan viduslaikos, gan arī hercogistes laikā bija ikdienišķa parādība. Parasti tās risināja ar īpašu komisiju palīdzību, kuru darbībā piedalījās visu ieinteresēto pušu pārstāvji. Komisijas locekļi noteiktā termiņā sapulcējās zināmā vietā un, vadoties pēc iesniegtajiem robeždokumentiem un ar zvērestu apliecinātām liecinieku liecībām, mēģināja noteikt reālo robežu. Gadījumos, kad vecās robežzīmes dabā vairs nebija atrodamas, puses vai nu vienojās par jaunas robežas nosprau-

¹ Par situāciju atsevišķu hercogistes teritoriju kartogrāfiskajā atspoguļošanā sk. *Barzdeviča M.* Kurzemes hercogistes pilsētu kartogrāfiskie attēli (apzināšana un izpēte) // Ventspils Muzeja Raksti. – Rīga, 2001. – I sēj. – 140.-153.lpp.

1. att. Robeža starp Puzes, Popes un Ventspils iecirkņa muižām. Izkopējums no 1640. gada kartes (LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 34.lp.)

1. Abb. Grenze zwischen den Gütern Pussen, Popen und dem Amt Windau. Ausschnitt aus der Karte von 1640 (LVVA, 6999 – 44/ 1362, Bl. 34.)

šanu vai arī katra puse vilka savu robežu, nepiekrītot otras puses viedoklim. Bieži vien šādos gadījumos konflikta dalībnieki palika pie sava, un komisija tikai konstatēja pastāvošo situāciju, lēmumu atstājot uz vēlāku laiku vai arī, ja runa bija par hercoga īpašumiem, nododot to hercoga ziņā, bet arī hercogs centās šādus jautājumus tomēr risināt kompromisa ceļā. Dažkārt lieta nonāca pat karaļa tiesā. Tādējādi robežkonflikti varēja vilkties gadiem ilgi.

Sākot ar 17. gadsimtu, arvien biežāk pēc savstarpējas vienošanās ierīkotās robežas tika fiksētas kartēs, tāpat arī, lai labāk varētu saprast pastāvošās domstarpības, nereti kāds no komisijas locekļiem vai ieinteresētajiem ierēdņiem ar brīvu roku uzmeta situācijas plānu jeb kartoshēmu. Lai arī šādi kartogrāfiskie materiāli ir visai aptuveni un neprecīzi, tomēr faktiski tie ir vienīgie vizuālie avoti, kas

sniedz priekšstatu par attiecīgo apvidu vairākus gadsimtus tālā pagātnē. Nereti tie ļauj lokalizēt rakstītajos avotos minētus objektus un noskaidrot atsevišķas vēstures problēmas. Taču senās kartes un plāni vienlaikus uzdod jaunus jautājumus, kuru atbildēšanai nepieciešami tālāki rakstīto avotu pētījumi.

Viss minētais attiecas arī uz šajā rakstā apskatītajiem kartogrāfiskajiem materiāliem. 1640. gada 9. maijā izgatavotās Ventspils novada kartes uzdevums bija fiksēt robežu starp hercoga Ventspils muižas iecirkni (Amt Windau) un privātmuižām – Popi (Popen, Pophen) un Puzi (Pussen). Taču kartes autors zvērināts hercogistes mērnieks Tobiass Krauze (Krause) ne tikai iezīmēja pašu robežliniju un noteiktās robežzīmes, bet arī sniedza plašu apkārtnes tēlojumu – no Užavas piekrastes līdz Piltenei un no Puzes līdz Irbes ietekai jūrā. Minētās kartes tapšanu

rosināja robežkonflikts starp Popes un Rindas īpašnieku Ulrihu Bēru (*Behr*) un hercoga Ventspils muižu.² Pirms tam robeža starp Bēru un hercoga īpašumiem tikusi regulēta 1612. gadā,³ taču drīz vien konflikti uzliesmojuši no jauna.

Beidzot 1639. gada 23. septembrī pēc hercoga Frīdriha rīkojuma sanāca robežkomisija. Tās sastāvā no hercoga puses piedalījās oberburggrāfs Oto Grothūzs (*Grotthus*), Sātu pārvaldnieks Heinrihs Korfs (*Korff*),⁴ Ventspils pilskungs Vilhelms Morics fon Rolshauzens (*v. Rolshausen*), Ventspils muižas iecirkņa pārvaldnieks Johans Grothūzs un mežsargs Ahills Bekle (*Boeckle*), bet otru pusi pārstāvēja Puzes īpašnieks Emrihs fon Mirbahs (*v. Mirbach*), Johans Ēvalds fon Mirbahs un jau minētais Ulrihs Bērs, bez tam tika sapulcināti apkaimes zemnieki. Par sākumpunktu tika izvēlēta vieta, kuru tolaik sauca par *Yadeschwaden* (arī *Jades Wade*)⁵ un kur robežas regulēšana tika uzsākta arī 1612. gadā. Virzoties jūras virzienā, komisija nonāca pie kāda kokiem un krūmiem apauguša garena pagura, kuru Popes zemnieki dēvēja par

Žagarpirkstu (*Schaggers Pirckste*, *Sagers Pirckst*), bet ventspilnieki – par Žagarkalnu (*Saggers Kalln*). Šai vietā Zagatnieku (arī Žagatnieki; *Sagoht*, *Sagoten*) māju saimnieks gan mēģināja stāstīt, ka iepriekšējā robežas regulēšanas laikā par Žagarpirkstu sauhta kāda cita vieta, taču, kad nākamajā dienā Popes muižā zemniekiem savas liecības vajadzēja apliecināt ar zvērestu, viņš vispār neieradās, bet pārējie zemnieki visi apgalvoja, ka tā ir istā vieta (robežzīme F). Vienīgi hercoga, t.i., Ventspils puses ļaudis sacīja, ka neko nezinot par “Pirkstu”, bet tikai vienkārši par Žagarkalnu.⁶ Tālāk robežu starp hercoga zemēm un Ulriha Bēra īpašumiem vilka gar Zagatnieku sētai piederošiem laukiem un pļāvām līdz kādam lielam akmenim (robežzīme G), bet no tā taisni līdz Klāņezeram (*Klancke See*, *Klank See*). Nākamā robežas daļa līdz pat jūrai gāja pa dabisku šķirtni – Nabeļupi jeb Nabeli (arī Nabeļupe; *Nabel Fluss*) caur Lūžņas ezeru (*Lusa See*, *Lußa See*) gar vēl šodien pastāvošajām Muižnieku mājām (*Muysseneck*) līdz pat Nabeļupes grīvai (*Nabelmünd*, *Nabes Münde*), kur la-

² 17. un 18. gs. Ventspils muižas iecirkni (*Amt*) bieži dēvēja vienkārši par Ventspils muižu, ar to saprotot pirmām kārtām Sarkanmuižu (*Rothhof*, *Rothenhoff*), kuru dažkārt sauca arī par *Windaushof*, kā arī visu Ventspils muižas iecirkni jeb amtu, kas atsevišķos laika posmos sastāvēja no dažādām muižām. Piemēram, 1625. g. Ventspils amtam bija pakļauta arī Ūdrande (*Udrenn*), kas vēlāk tika pievienota Zūru (*Suhrs*, *Suers*) iecirknim, bet 1652. g. Ventspils amts sastāvēja no Sarkanmuižas, Užavas (*Hasau*) un Packules (*Patzkullen*). 18. gs. bieži sastopams apzīmējums *Amt Rothof*.

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 6999. fonds, 44. apraksts, 1241. lieta, 1.-2.lp.; 1100. f., 1. apr., 70. l., 21.-24.lp.

⁴ Heinriham Korfam piederēja Trekņu muiža (*Trecken*), 1618.–1624. g. viņš bija Ventspils pilskungs. – LVVA, 646. f., 1. apr., 2257. l., 130.lp.

⁵ Valodniece Dz. Hirša identificē to kā “jacvadu” – siena pļavu Puzē, sk.: *Hirša Dz. Ieskatā bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta toponīmijā // Onomastica Lettica. – Rīga, 1987. – 57.lpp.* Robežregulēšanas dokumentos to sauc vienkārši par “vietu” (*Ohrt*). Kartes izkopējumā redzams, ka pirmā robežzīme (A) ir bijusi ar krustu iezīmēts koks Ploču purva malā. Šai vietā sanāca Puzes, Piltenes un Ūdrandes robežas.

⁶ Komisijas ziņojums hercogam Frīdriham. Popē, 1639.g. 24. sept. – LVVA, 6999. f., 44. apr., 1301. l., 1.lp.

bajā pusē palika Bēram piederoša piekraste (*Behren-Strand*), bet kreisajā Butlera īpašumā esošais krasts (*Buttlers Strand*).⁷ Līdz ar to robeža bija nospraus-ta.

Nākamā gada maijā abu pušu pārstāvji vēlreiz kopīgi apsekoja rudenī atstātās robežzīmes un vienojās, ka kupicu uzbēršanu veiks starp Vasarsvētkiem un Jāņiem, kad augsne būs kļuvusi sausāka. Šajā laikā tad arī mēmiņš Tobias Krauze izgatavoja divus kartes eksemplārus ar pievienotu robežaprakstu, no kuriem viens bija jāglabā hercoga arhīvā, bet otrs pienācās Popes īpašniekam.⁸ 1640. gada 13. maijā Ulrihs Bērs vērsās ar lūgumu pie hercoga apstiprināt panākto vienošanos, kuru viņš pats atzīst par likumīgu, neraugoties uz to, ka rezultātā viņš esot

zaudējis krietnu gabalu meža, kas viņam un viņa priekštečiem piederējis gadiem ilgi.⁹ 23. maijā hercogs Frīdrihs ratificēja sastādītos robeždokumentus, bet 23. jūnijā savu piekrišanu rakstiski apliecināja arī Ulrihs Bērs.¹⁰

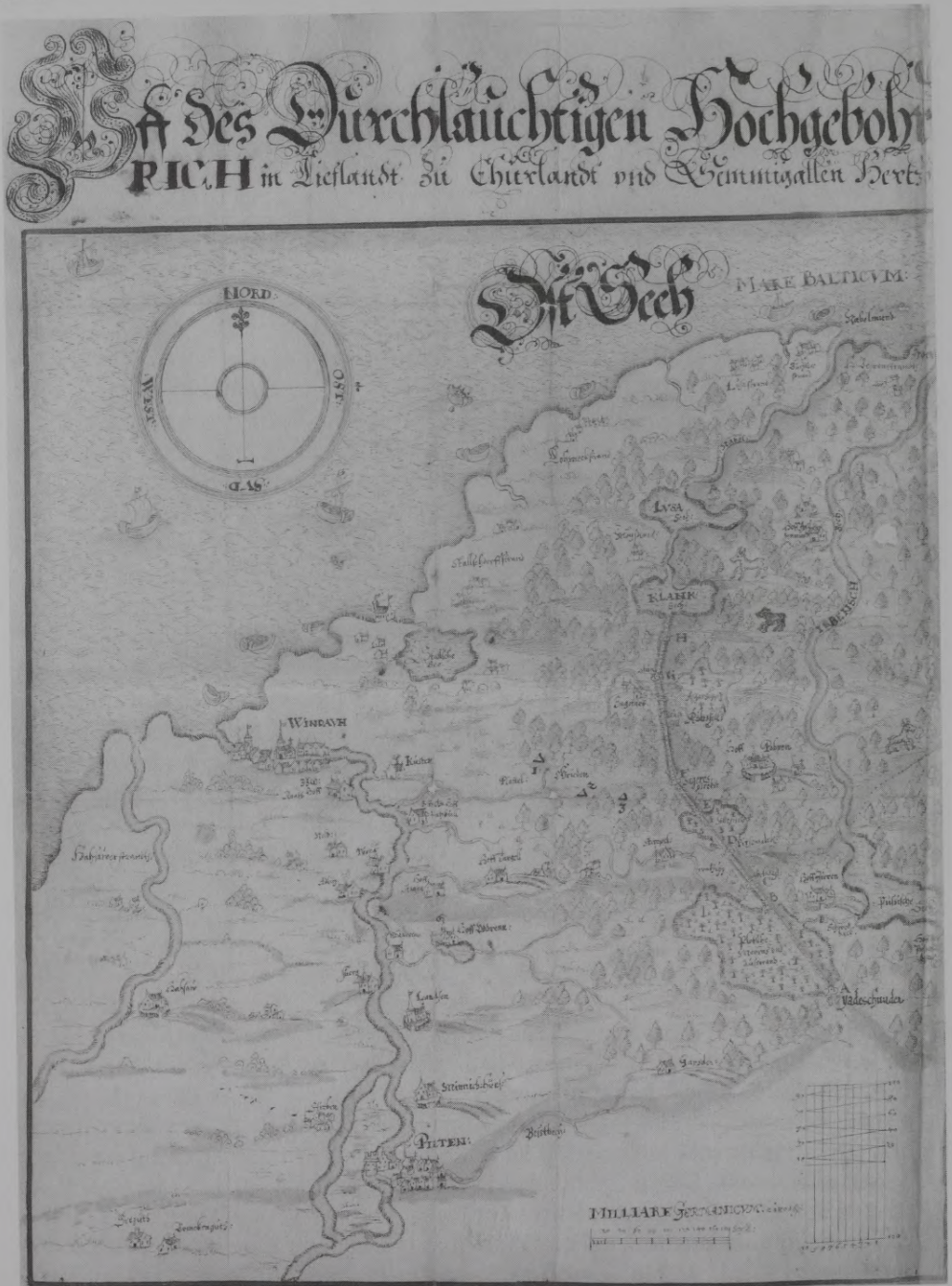
Kā jau minēts, Krauze savā kartē ietvēra ne tikai pašu robežu, bet arī visai plašu apkaimi. Kaut arī mērogs izmantots vienīgi robežas iezīmēšanai, bet pārējā teritorija zīmēta visai brīvi, tomēr šī karte ir vērtīgs informācijas avots par Ventspils novadu 17. gadsimta pirmajā pusē. Sevišķi tas sakāms par tiem apvidiem, kuri laika gaitā cilvēku darbības rezultātā ir stipri mainījušies. Piemēram, mūsdienās Lūžņas ezera vietā plešas purvs, bet Nabeļupes tecējums vairs tikpat kā nav atpazīstams. Tas pats sakāms par Nabeles

⁷ 16.gs. otrajā pusē hercoga Gotharda padomnieka un karavadoņa Bartolda Butlera (*Kriegs-Oberst und Rath Buttler*) īpašumā te bija trīs zemnieku sētas, kas veidoja ciemu – *Dorf Meddeln* – un robežojās ar hercoga īpašumā esošo Lūžņas ciemu (*Luse-Strand*). 1626. un 1629. g. te izcēlās robežstrīdi starp hercogu un B. Butlera dēlu Magnusu Butleru. Savukārt Magnusa mantinieks Gothards Vilhelms Butlers 1643. g. pārdeva savu piekrastes daļu Popes īpašniekam Ulriham Bēram. Līdz ar to Nabeles grīva pārstāja būt par dabisku robežšķirtni starp Ventspils muižas iecirkni un Bēru īpašumiem. 18.gs. 30. gados te no jauna uzliesmoja liels robežkonflikts, kura risināšana 40. gados turpinājās Polijas karaļa apelāciju tiesā. – Sk.: LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 119.lp.; 1297. l., 1.-33., 79.-111.lp.; 554. f., 3. apr., 1152. l., 34.-42., 74.lp. u.c.

⁸ Karte izgatavota Ventspilī 1640. g. 9. maijā. Abi kartes oriģināli ar T. Krauzes parakstu un zīmogu atrodas LVVA, 1100. f., 1. apr., 70. l., 15., 112.lp. Kartes fons ir zaļgans, ēkas, koki u.tml. iezīmēti ar tinti. Klāt pievienots robežas apraksts. Viena no kartēm ir stipri bojāta. Savukārt tikai pašas robežas plāns (6999. f., 44. apr., 1362. l., 34.lp. – melnbalts) acīmredzot ir vai nu tapis vēl 1639. g. rudenī kā pirmuzmetums vai arī tas ir izkopējums, kas izgatavots 1640. g. Otrs šāds robežas plāns tika izgatavots jau speciāli kā izkopējums no esošās kartes un iesniegts hercoga kanceleijā 1640. g. 23. maijā. – LVVA, 1100. f., 1. apr., 70. l., 17.lp. (krāsains). Nav īsti skaidrs, kad izgatavota kartes kopija, kas atšķiras no oriģināla gan ar krāsām, gan ar izpildījuma manieri, nelielas atšķirības ir arī ūdeņu zīmējumā – LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 152.lp. Iespējams, ka tā zīmēta 18.gs. 30. gados, kad šajā vietā notika kārtējais robežkonflikts.

⁹ Turpat, 6999. f., 44. apr., 1296. l., 5.lp. To cik tālu sniedzās Ulriha Bēra pretenzijas, var redzēt kartē, kur ar iezīmētiem trijstūriem un cipariem 1, 2, 3 ir fiksētas vietas, kur Bēra ļaudis apķīlājuši hercoga zemniekus kā robežpārkāpējus.

¹⁰ LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 45., 46.lpp.; 1296. l., 10.lp.

3. att. T. Krauzes 1640. gada kartes oriĀināls (LVVA, 1100. f., 1. apr., 70. l., 15. lp.)

3. Abb. Original der von T. Krause angefertigten Karte von 1640. (LVVA, 1100 – 1/70, Bl. 15.)

grīvu – mūsdienās par to atgādina vairs tikai nelielais Nabeļvalks.¹¹ Karte sniedz informāciju arī par tolaik lietotajiem topoņimiem. Piemēram, Rindas upe visā tās garumā saukta par Irbes upi (*Irbensch Bech*), bet Būšnieku ezers saukts par Staldzenes ezeru (*Stallsche See*).¹² Vairāki no kartē iezīmētajiem objektiem līdz mūsdienām vairs nav nonākuši. Kā piemēru var minēt Puzes īpašniekam fon Mirbaham piederošo Ziru muižu (Hoff *Zirren*, arī *Syrren*). Pagaidām citos rakstiskos avotos tuvākas ziņas par šo muižu iegūt neizdevās, taču jau 1747. gada izdotajā Kurzemes kartē¹³ apmēram tajā vietā atrodams Dzirciems (*Dsircerzeem*), kas redzams arī modernās kartēs. Vienīgi Jaunziru (Liepu) māju nosaukums vēl varētu glabāt liecību par kādreizējo muižu. Savukārt Sarkanmuiža, kā arī Kuste (*Kusten*)¹⁴ un Packule¹⁵ ir nonākušas Ventspils teritorijā un to zemes pašlaik ir iekļautas pilsētas apbūvē.

Vairākas muižas Krauzes kartē ir dotas nevis ar to ģeogrāfiskajiem nosauku-

miem, bet gan ar īpašnieku vārdiem, kas stipri apgrūtina muižu identificēšanu. Pašlaik nav atpazīstama kartē fiksētā Štempeļa muiža (*Stempelhof*). Ir zināms, ka 1644. gadā, kad sanāca komisija, kam bija jānokārto strīdīgie robežu jautājumi starp Ventspils muižas iecirkni un vairākiem apkaimes muižniekiem, kā arī šo muižnieku savstarpējie konflikti, to vidū bija arī Oto un Nikolauss Štempeļi. Taču informāciju par to, kur varētu atrasties viņiem piederoši īpašumi, iegūt neizdevās.¹⁶ Pagaidām nekādu ziņu nav arī par Piltenes tuvumā esošo Minhauzena muižu (*Minnich:Hues*). Ar lielu pieņēmuma devu to varbūt varētu nosaukt par Kurzemes bīskapa ārpilsētas rezidenci, kas nosaukumā saglabājusi iespējamā cēlāja bīskapa Johana Minhauzena (*Münchhausen*) vārdu. Ventas kreisajā krastā redzamā Brinkena muiža (*Brinckenguth*), acīmredzot, ir Vendzava (*Wensau*),¹⁷ bet blakus esošā *Seeguth* (Jūras muiža?) nav identificējama.

¹¹ Mūsdienās par Nabeļupi sauc Lūžupes augštecī, taču Krauzes kartē redzams, ka tagadējā Lūžupe tolaik bija pavisam neliela un nav identiska ar Nabeļupi.

¹² Tas gan nenozīmē, ka šie nosaukumi tolaik bija vienīgie – gan Rindas (*Anger*), gan arī Būšnieku vārdi tika lietoti vismaz no viduslaikiem.

¹³ Karte ir iespiesta, un vairāki tās eksemplāri (t.sk. labotais variants, kas publicēts 1770. g.) atrodas gan LVVA, gan arī bibliotēku fondos. Sk. arī: *Dunsdorfs E.* Kurzemes karakartes (17. un 18. gadsimtenī). – Melnburna, 1984.

¹⁴ Kuste ap 16. un 17. gs. miju bija Sarkanmuižas lopu muižiņa (*Viehhöffchen*), bet 17. gs. piederēja Jaspersu (*Jaspers*) ģimenei. 17.gs. 90. gados majors Aleksandrs Jaspers vienojās par Kustes pārdošanu hercogam Frīdriham Kazimiram, bet reāli tā hercogu valdījumā nonāca 18.gs. sāk. 1710. –1717. g. Kusti un Vārvi pārvaldīja viens ierēdnis, vēlāk to periodiski nodeva Sarkanmužas valdītāju pārziņā. Sk., piem., – LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 68., 74.lp.; 1297. l., 77., 90.lp.; 554. f., 1. apr., 2436. l., 89.lp.; 3. apr., 662. l., 85.lp.

¹⁵ Arī par Packules muižu 17.gs. pirmajā pusē ir ārkārtīgi maz informācijas. Tādēļ sevišķi interesants ir Krauzes apzīmējums – *Neuhoff Patzkull*, kas varētu norādīt, ka muiža ir nesen ierīkota.

¹⁶ Diemžēl komisijas dokumentos pārsvarā saukti muižnieku vārdi bez muižu nosaukumiem. Komisija darbu turpināja vēl 1646. g., un vairāki strīdi palika neatrisināti. – LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 4., 11., 14.-33., 85.-91.lp.

¹⁷ Vendzava Brinkeniem piederēja kopš ordeņlaikiem līdz 18. gs. sākumam.

4. att. Robeža starp Puzes, Popes un Ventspils iecirkņa muižām. Izkopējums no 1640. gada kartes (LVVA, 1100. f., 1. apr., 70. l., 17.lp.)

4. Abb. Grenze zwischen den Gütern Pussen, Popen und dem Amt Windau. Ausschnitt aus der Karte von 1640 (LVVA, 1100 – 1/ 70, Bl. 17.)

Interesi izraisa arī situācija ar Lēču iezīmētajām Noldes un Turnava muižu (Atlizen, Adlitz)¹⁸ un augšpus tās muižām. 20. gadsimta kartēs Lēči

¹⁸ Lēči Livonijas ordeņa laikos bija izlēnoti Noldu ģimenei, bet 16.gs. otrajā pusē maiņas ceļā nonāca hercogu īpašumā. 1635. g. hercogs piešķīra muižu galma maršalam Kristofam fon Sakenam (von Sacken), un Sakenu īpašumā Lēči bija vēl 18.gs. sākumā. – LVVA, 6999. f., 44. apr., 1196. l., 1.lp.; 1362. l., 98.lp.

(Korff), un no tā laika līdz pat 20. gadsimtam abas muižas atradās viena īpašnieka rokās,¹⁹ bet par to, ka kāds Turnava īpašums atrastos Ventas kreisajā krastā, ziņu nav.

Vēl viena interesanta un zināmā mērā noslēpumaina detaļa ir Staldzenē pašā jūras krastā iezīmētā baznīca, bet 1711. gada Ventspils krasta fogtijas (*Strandvogtey*) inventārā minēts, ka piekrastes baznīca (*Strand-Kirche*) atrodas Liepenes ciemā (*Lehpneck, Lehpen*).²⁰

Tobiasa Krauzes 1640. gadā izgatavotā karte kļuva par vienu no svarīgākajiem dokumentiem robežas noskaidrošanai apvidū turpmākajā laikā. Tā, piemēram, 1680. gada septembrī to izmantoja, atjaunojot kupicas starp Ventspils amtu un Popi.²¹ Taču jau 18. gadsimta 30. gados vecā robežlīnija vairs nebija atrodama, kā to konstatēja 1739. gada septembrī sanākusī robežkomisija, kurai bija jānoregulē robeža starp nu jau hercoga īpašumā esošo Kusti un Popes muižu. Sanākuši pie Krustasila (*Kruste Syll*) kupicas, kas atradās netālu no Zagatnieku mājām, komisāri Saldus pilskunga Oto Frīdriha Zasa (*Saß*) palīdzībā mēģināja ar kartes un kompasu palīdzību noteikt pareizo virzienu uz ZR, taču tā arī nespēja vienoties. Turklāt Popes pārstāvji uzrādīja vienu no Krauzes izgatavotajām oriģinālkartēm, bet hercoga puses līdzpaņemtā karte bija bez Krauzes paraksta un zīmoga un paši komisāri nevarēja īsti pa-

skaidrot tās izcelsmi.²² Pēdējais apstāklis arī nevarēja saskaņot, un beigu beigās komisāri nolēma, ka strīda izšķiršanai nepieciešams pieaicināt mācītu un zvērinātu ģeometriju zinātāju.²³ Kaut arī nākamā komisijas tikšanās reize bija noteikta uz 1740. gada vasaru, taču reāli robežas atjaunošana notika tikai 1742. gadā. Šā gada jūnijā Kurzemes virspadomnieki norīkoja palīgā Ventspils pilskungam Francim Georgam Feiliceram, sauktam Franks (*Pfeilitzer gen. Franck*) un fiskālam Erdmanam Gerkem (*Goercke*) hercogistes būvju direktoru Johanu Kristofu Barnikelu (*Bau-Director Barnickel*), uzdodot viņam atrast dabā Krauzes kartē iezīmēto robežu.²⁴ 1742. gada septembrī hercoga komisāri Zagatniekos satikās ar Popes īpašnieku, iepriekšminētā Ulriha Bēra mazdēlu Ulrihu Johanu Bēru. Ar Barnikela palīdzību tika noteikta pareizā robeža no Krustasila kupicas līdz Klāņezeram, un, neraugoties uz biežajiem lietiem un purvaino augsni, Popes un hercoga Sarkanmuižas zemnieki, kas bija pieaicināti vienādā skaitā, izcirta 24 pēdas platu aleju no Krustasila kupicas līdz kupicai pie lielā akmens, tā ka uz abām kupicām sakurinātā uguns bijusi skaidri redzama cauri izcirtumam. Bez tam ierīkoja divas jaunas kupicas – vienu pie ezera un otru pļavā starp Krustasilu un akmeni.²⁵ Taču jauna karte tolaik netika sastādīta, un vēl 1776. gada augustā, kad notika robežas regulēšana starp hercoga

¹⁹ LVVA, 6999. f., 44. apr., 1196. l., 4., 91.lp.; 1334. l., 7., 20.lp.

²⁰ Turpat, 554. f., 1. apr., 2858. l., 15.lp. Jāpiezīmē, ka slavenajā landtāga 1567. g. lēmumā par baznīcu celšanu šai novadā bija minēta vienīgi Ventspils baznīca.

²¹ Turpat, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 58.lp.

²² Par kartes izmantošanu 1739. g. liecina arī tai otrā pusē uzlīmētā lapiņa ar Tukuma tiesas sekretāra Kristofa Frīdriha Frīderika (*Friederici*) atzīmi: *Prod. in Commissione 15.IX 1739.* – LVVA, 1100. f., 1. apr., 70. l., 15.lp. Savukārt hercoga puse, iespējams, uzrādīja jau minēto kopiju – 6999. f., 44. apr., 1362., 152.lp.

²³ Turpat, 1296. l., 54.-75.lp.

²⁴ Turpat, 1362. l., 154.lp.

²⁵ Turpat, 149.-151.lp.

Zūru muižu un Johanam Ēaldam fon Mirbaham piederošo Puzes muižu, abas puses kārtējo reizi vadījušās no 1640. gada kartes. Šajā gadījumā robeža daļēji tikusi novilkta par jaunu, tādēļ hercoga revidents Frīdrihs Augusts Babsts (*Babst*) izgatavojis arī attiecīgu karti.²⁶ Diemžēl šo karti vēl nav izdevies atrast.

1776. gadā ir tapis arī Ventspils pilsētas plāns.²⁷ Zīmējums radies pēc tam, kad Sarkanmuižas un Ventspils pilsētas pārstāvjiem tā arī nebija izdevies atrisināt domstarpības robežu jautājumā. Konflikts bija aizsācies pirms apmēram pieciem gadiem, kad pilsētnieki sākuši ierīkot aplokus (*Koppeln*) uz Sarkanmuižas zemes, bet Zerspenes ciema zemnieki savus žogus pārcēlušī tālāk komunālajās ganībās, bet – kā apgalvoja hercoga norīkotie komisāri Kuldīgas virspilskungs Frīdrihs Koškuls (*Koschkull*) un sekretārs Vilhelms Aleksandrs Reimers (*Reimer*) – nepārkāpjot hercoga īpašuma robežu.²⁸ Nesaskaņu atrisināšanai hercogs Pēteris pavēlēja sasaukt divpusēju komisiju, tādēļ 1776. gada 25. septembrī tika sasaukta ārkārtēja rātes un namnieku sapulce, kurā pilsētnieki ievēlēja savus komisārus – birģermeistaru Heinrihu Zēlu (*Seel*), tiesas fogtu Johanu Gotfrīdu Štafenhāģenu (*Stavenhagen*) un pa četriem pārstāvjiem no tīrgotāju un amatnieku vidus.²⁹ Tomēr, kā

jau minēts, abas puses pie saskaņas tā arī nenonāca. Hercoga komisāri nepiekrita pilsētnieku uzrādītajai Ventspils pilsētas robežai, tāpat arī uzskatīja par nepamatotām pilsētas teritoriālās pretenzijas, kura tā izvirzīja pret Sarkanmuižu.³⁰ Savukārt pilsētnieki neatzina par pareizu hercoga komisāru un vietējā mežziņa uzrādīto robežu un atteicās no turpmākas sadarbības šai jautājumā. 18. oktobrī ventspilnieki nosūtīja pie Koškula savu pilnvaroto – galma tiesas advokātu Vitu (*Witt*), kurš nolāsīja garu rakstu pilsētas vilkto robežu aizstāvībai un pilsētnieku vārdā izteica hercogam lūgumu paplašināt Ventspils robežas, jo tik šaurās, kādas tās ir, pilsēta vairs nespējot pastāvēt.³¹ Arī turpmākās diskusijas nekādus rezultātus nedeva, tādēļ Koškuls un Reimers nosūtīja hercogam sīku ziņojumu par radušos situāciju, klāt pievienojot abu pušu vilkto robežu aprakstu³² un attiecīgu plānu jeb kartoshēmu, kur minētās viedokļu atšķirības bija vizuāli saskatāmas. Kā norādīja hercoga komisāri, tad pilsēta pretendēja uz diviem Sarkanmuižas aramlaukiem un vēl uz trešdaļu no trešā lauka, vairākiem strejgabaliem un no pils iemainītām ganībām (*Schloß Koppeln*), tāpat uz daļu no Licentei piederošā Cerspenes ciema (*Zerspeensche Dorff*) zemēm, uz Ventspils pilskungam piederošo t.s. Pomerlandi (*Pommer-*

²⁶ Turpat, 1334. l., 78.-85.lp.

²⁷ Turpat, 1362. l., 50.lp. Autore izsaka lielu pateicību par informāciju un vērtīgām norādēm Ventspils muzeja speciālistei Ingrīdai Štrumfai.

²⁸ LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 158.lp.

²⁹ Turpat, 134.-135.lp.

³⁰ Ventspils pilsētas pretenzijas pret Sarkanmuižu un hercoga atbildi sk.: LVVA, 6999. f., 44. apr., 1362. l., 100., 102.-103.lp.

³¹ Turpat, 159.lp.

³² Pilsētas sniegtais robežu apraksts – turpat, 136.-137.lp.; hercoga komisāru sniegtais – turpat, 96.-97.lp.

³³ No komisāru sniegtā ziņojuma izriet, ka viņi par Pomerlandi apzīmēja pils ganības (*Schloß Koppeln*) starp Cerspenes ciemu un Dienvidu kāpām (*Die Süder Kapen*). – LVVA, 6999. f. 44. apr., 1362. l., 157.lp.

³⁴ Diemžēl pagaidām nav izdevies noskaidrot, vai šis robežkonflikts guva kādu atrisinājumu.

land)³³ un pat nelielu gabalu no kāpām.³⁴

Neraugoties uz plāna shematiskumu, tas sniedz vērtīgu informāciju par Ventspils teritoriju 18. gadsimta 70. gadu vidū, un kopā ar pievienotajiem robežkomisijas dokumentiem ļauj noskaidrot atsevišķus pilsētas vēstures jautājumus. Piemēram, tajā ir norādīta vēl viduslaikos minētās Katrīnas kapelas atrašanās vieta pie Kuldīgas ceļa.³⁵ Plānā atzīmēta pils, tirguslaukums ar tā malā esošajiem rātsnamu un Ventspils vēsturē ievērojamās Braunu tirgotāju ģimenes pārstāvjiem piederošajiem spīķeriem,³⁶ dzirnavas, Kieģeļupes jeb Viduma upes (*Ziegelbach oder Wiedeme*) lejtece, atsevišķu namnieku mājas, ceļi uz Sarkanmuižu, Kuldīgu un Užavu, kā arī pārceltuves vieta. Tas labi ilustrē tā laika dzīves specifiku, kad pilsētas robežās svarīga nozīme bija namniekiem piederošām ganībām un lopu aplokiem. Ar lielākiem aplīšiem plānā iezīmētas kupicas, bet mazākiem robežstabi, kuros, kā norādīts aprakstos, ir iegrīzti Ventspils simboli – krusts un rags (*Kreuz und Horn*).³⁷ Kā interesanta detaļa ir jāatzīmē plānā norādītā kuģubūvēta-

vas (*Baustäte*) teritorija.³⁸ Tomēr, salīdzinot plānā atzīmētos objektus ar pievienotajiem robežaprakstiem, jāsecina, ka atsevišķos gadījumos tie nesakrīt, t.i., aprakstos sastopami tādi objekti, kuri plānā nav nosaukti, un otrādi, un ne vienmēr var precīzi izsecināt, par ko ir runa. Piemēram, pilsētnieku sniegtajā aprakstā bez Lēču muižas zemnieka Gāles sētas minētas vēl arī Lēču zemnieka Žaka (*Jacques*) mājas,³⁹ taču plānā tās nav iezīmētas. Tāpat tekstā ir minētas atsevišķas namnieku mājas, kuras plānā nav specificētas, piemēram, muzikanta Rozenberga (*Rosenberg*) un virvju vijēja Kēnigsbergera (*Koenigsberger*). Tādējādi pilnīgākai situācijas izpratnei nepieciešami papildu avotu pētījumi.

Neraugoties uz Tobiasa Krauzes 1640. gada Ventspils apkaimes kartes un 1776. gada Ventspils robežu plāna nepilnībām, jāsecina, ka šāda veida vizuālie materiāli apvienojumā ar rakstīto avotu ziņām ir neatsverams palīgs vēstures pētniecībā. Domājams, ka arhīva fondu dzīlēs atrodas vēl daudzi līdzīgi avoti, kuru atrašana un ievadīšana zinātniskajā aprītē ir tuvākās nākotnes uzdevums.

³⁵ Plānā kapela – *Kapelle* – atrodama aiz Lēču zemnieka (*Atlitzsche Bauren* – domāts Gāle (*Gahlen*)) sētas, bet nav nosaukta vārdā, toties Katrīnas vārdā tā nosaukta 1713. g. robežas starp Ventspili un Lēču muižu regulēšanas aprakstā, kas kā pielikums pievienots komisijas dokumentiem. – LVVA, 6999. f. 44. apr., 1362. l., 98.-113.lp.

³⁶ 1711. g. pie Licentes dārza atradās namnieka Georga Brauna māja. Piemiņu par šo ģimeni 19. un 20. gs. sākumā glabāja Brauna iela, kas veda no Tirgus laukuma uz Ventas krastu (Katrīnas ielas pagarinājums).

³⁷ Kā ziņoja hercogu komisāri, pilsētnieki paši pie Cerspenes ciema robežas šos stabus neņēma vērā. Bez stabiem un kupicām plānā redzama vēl viena robežzīme – akmens ar tajā iekaltu krustu un ragu atradies starp pirmo un otro kupicu un ir atzīmēts ar mazu aplīti.

³⁸ Diemžēl dokumentos nav paskaidrots, cik lielu platību no kādreizējās kuģubūvētavas tobrīd aizņēma apbūve un cik Sarkanmuiža izmantoja kā aramzemi.

³⁹ Iespējams, ka te domāta Jegša (*Jägsch*) sēta, kas kā Sarkanmuižai piederoša atzīmēta 1798. g. Ventspils plānā. – LVVA, 6828. f., 2. apr., 474. l.

Zusammenfassung

Mārīte Jakovļeva

Neugefundene Kartographische Materialien Zur Geschichte des Gebietes und der Stadt Windau (17.–18. Jh.)

Die Karten und Pläne im Herzogtum Kurland sind im Unterschied zu denen in Schwedisch-Livland, wo Ende des 17. Jahrhunderts die von der schwedischen Regierung durchgeführte Güterreduktion auch eine umfangreiche Kartographie des Landes anregte, nur in einzelnen Fällen angefertigt. Von den kurländischen Karten sind viele im Laufe der Zeit verlorengegangen. Umso wertvoller sind die noch erhaltenen kartographischen Materialien von Kurland. In diesem Artikel geht es um einige bisher den Forschern nicht bekannte kartographische Darstellungen des Gebiets und der Stadt Windau (Ventpils) in Westkurland.

Die vom herzoglichen Landmesser Tobias Krause im Jahr 1640 gefertigte Karte entstand, nachdem eine neue Grenze zwischen dem herzoglichen Amt Windau und den Privatgütern Pussen und Popen gezogen worden war. Die Karte zeigt nicht nur diese Grenze, sondern auch eine weitere Umgebung. Die Karte diente ebenfalls als Basis für die späteren Grenzregulierungen in diesem Gebiet bis ins 18. Jahrhundert. Im Historischen Staatsarchiv Lettlands in Riga befinden sich zwei Originale dieser Karte mit der Unterschrift von Tobias Krau-

se (eine von ihnen ist schwer beschädigt) und eine Kopie, vermutlich vom Anfang des 18. Jahrhunderts, sowie zwei Ausschnitte, die ausführlich die neugezogene Grenze darstellen.

Im Aufsatz wird darüber hinaus ein Plan der Stadt Windau behandelt, der aus dem Jahr 1776 stammt. Er zeigt uns die Differenz in der Grenzziehung zwischen der Stadt und dem herzoglichen Amt Windau. Der Autor dieses Plans ist kein Fachmann, sondern ein Mitglied der herzoglichen Grenzkommision. Obwohl das Territorium der Stadt ziemlich schematisch gezeichnet wurde, erlaubt der Plan einige bisher unklare Fragen der Geschichte Windaus zu lösen, z. B. die exakte Lage der Katharinenkapelle, die seit dem Mittelalter in den Quellen genannt wurde, von der jedoch bisher kein genauer Standort bekannt war.

Trotz einiger Ungenauigkeiten und einem gewissen Schematismus sind solche kartographischen Darstellungen, die eine Visualisierung des historischen Raumes geben, von großer Bedeutung für die Geschichtsforschung. Sie ergänzen und präzisieren die aus den schriftlichen Quellen gewonnenen Erkenntnisse und stellen neue Fragen für weitere Forschungen.

[The remainder of the page contains extremely faint, illegible text that appears to be bleed-through from the reverse side of the paper.]

III

JAUNO UN JAUNĀKO
LAIKU VĒSTURE

III

JAINO-UN JAINÄKO
LAIKU VESTURE

Kristīne Ante

ROMAS KATOĻU PRIESTERI KURZEMĒ 1795.–1918. GADĀ

Nozīmīga loma Latvijas kultūras vēsturē ir kristīgai baznīcai. Kurzeme tradicionāli tiek uzskatīta par evaņģēliski luteriskās baznīcas ietekmes zonu, tādēļ arī tai pievērsta lielāka pētnieku uzmanība. Kurzemes ev. luteriskās baznīcas vēstures izpētei ir veltīti daudzi nozīmīgi pētījumi. Savukārt Romas katoļu baznīca šajā reģionā ir maz pētīta.

19. gadsimtā Kurzemes guberņā tikai apmēram 10 procentu no visiem iedzīvotājiem bija katoļi. Viņi dzīvoja vai nu izkaisīti starp luterāņiem, vai arī konfesionāli viendabīgos apgabalos, kā Skaistkalnē (*Schönberg*) un Alsungā (*Allschwangen*). Kurzemes katoļi dzīvoja savrupi un bija konservatīvi kā sadzīvē, tā arī ticības lietās. Tas deva viņiem iespēju saglabāt savu reliģisko identitāti.

Romas katoļu Baznīcas reliģiskās un administratīvās dzīves specifika bija tā, ka draudzes liturģiskā dzīve bija stingri reglamentēta. Tanī nebija vieta interpretācijām, jo katoļu Baznīcas balsts bija (un arī mūsdienās ir) Bībele un Baznīcas tradīcijas, pie kam abām ir vienlīdz svarīga nozīme. Tajā pašā laikā pastāvēja arī dažādas ārpusliturģiskas dievbijības formas: papildu dievkalpojumi, reliģiskās kongregācijas (laicīgās un garīgās kārtas cilvēkiem) un garīgie ordeņi. Šīs ārpusliturģiskās dzīves norises notika prāvesta vadībā un bija atkarīgas no viņa personīgās iniciatīvas.

Katoļu garīdznieka dzīve un darbība norisinājās Baznīcas hierarhijas apstākļos. Attiecīgā ranga garīdznieka (vikāra, prāvesta, dekāna, bīskapa) tiesības un rīcības brīvība bija atkarīga no tā, kāda bija viņa vieta Baznīcas hierarhijā. Ņemot vērā visu iepriekšminēto, katoļu garīdznieks ir "atslēga" draudzes dzīves rekonstrukcijai. Tādēļ raksta mērķis ir analizēt Romas katoļu Baznīcas stāvokli Krievijas impērijā no 1795. gada līdz 1918. gadam, tātad laiku, kad Kurzeme ietilpa Krievijas impērijā, kā arī raksturot katoļu priesteru lomu šī laika sabiedrībā.

Bīskaps bija augstākais Baznīcas priekšnieks, kas zināmā novadā (diecēzē) izpildīja priesteru, mācītāja un draudzes gana pienākumus. Bīskapam bija tiesības sludināt evaņģēliju, pārraudzīt katoļu skolas, izglītot garīdzniekus, pārbaudīt diecēzē iespiešanai paredzētās reliģiska satura grāmatas un periodiskos izdevumus. Bīskaps bija galvenais visu žēlastības līdzekļu izdalītājs un pārzinis.¹

Taču, lai bīskaps varētu izpildīt savus kanoniskos pienākumus, viņam bija jārēķinās ar valsts varu. Pēc Kurzemes iekļaušanas Krievijas impērijā 1795. gadā katoļu Baznīcas tiesiskais stāvoklis bija atkarīgs no Krievijas impērijas valdības politikas. Katrīnas II laikā Krievijas impērijas katoļiem bija aizliegts pakļauties jebkādam ārzemju iespaidam. Šis aizliegums tika atkārtots 1794. un 1798. gadā.² Bez tam Krievijas cariene 1773. gadā bez Romas atļaujas patvaļīgi iecēla S. Sistrzeņceviču (*С.Сестенцевич*) par Baltkrievijas diecēzes bīskapu, bet 1783. gadā pat paugstināja viņu par Mogiļevas arhibīskapu un Krievijas impērijas metropolītu.

Carīene pavēlēja arhibīskapam Pēterburgā nodibināt katoļu lietu konsistoriju, kurā bez kanoniķiem³ būtu arī valdības pārstāvji.⁴ Ieceļot katoļu Baznīcas augstāko garīdzniecību, reglamentējot tās dar-

bību un pakļaujot kontrolei arī draudžu dzīvi, Krievijas monarhs rupji pārkāpa katoļu Baznīcas tiesības uz autonomiju, tieši iejaucās katoļu Baznīcas autonomijā.

1797. gada 26. februārī Krievijas ķeizars un Krievijas cars noteica, ka pie Vidzemes, Igaunijas un Somijas Tieslietu kolēģijas jāizveido arī Romas katoļu tieslietu departaments.⁵ Aizvainotais arhibīskaps S. Sistrzeņcevičs panāca, ka 1798. gada 26. februārī tika izdots jauns ukazs, ar kuru katoļu departaments kā autonoma iestāde (ar arhibīskapu priekšgalā) tika pakļauts tieši Senātam. Tani ietilpa četri garīdznieki un četri laji.⁶ Taču ietekmīgā Austrijas jezuīta Grubera iespaidā Pāvils I atcēla arhibīskapu Sistrzeņceviču no katoļu departamenta priekšsēdētāja amata un pat izsūtīja viņu no Pēterburgas.⁷ Arhidiecēzes vadība tika uzticēta bīskapam – sufraganam⁸ Benislavskim, kurš reorganizēja departamenta sastāvu. Turpmāk tajā ietilpa garīdznieki (pārstāvji no katras Krievijas impērijas bīskapijas)⁹ un tikai divi laju pārstāvji.¹⁰

1798. gadā izdots samērā plašs Romas katoļu Baznīcas un klosteru reglaments, kurā noteikta sūdzību apelācijas kārtība (caur vietējiem bīskapiem uz Garīgo kolēģiju), garīgie ordeņi pakļauti tiešai bīskapa uzraudzībai (provinciā-

¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 2.sēj. – Rīga, 1928.–1929. – sl. 2484.–2488. (Turpmāk: LKV)

² *Vaivods J.* Katoļu baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – Rīga, 1994. – 29.lpp. (Turpmāk: *Vaivods J.* Kurzeme XIX un XX gs...)

³ Kanoniķis – kapitula loceklis.

⁴ Полное собрание законов Российской империи, собр. 1., т.11, ст. 15876 (1783.14.11.) – С.1054-1056. (Turpmāk: ПСЗ)

⁵ Турпат. – т.24, ст. 17836 (1797.26.02.). – С.493.

⁶ Турпат. – т.25, ст. 18345 (1798.26.02.). – С.49.

⁷ *Vaivods J.* Katoļu baznīcas vēsture Latvijā. Katoļu baznīca caru valstī Krievijā. – Rīga, 1994. – 20.-21.lpp. (Turpmāk: *Vaivods J.* Katoļu baznīca caru valstī...)

⁸ Suffragāns (lat. *suffraganus, suffragari* 'atbalstīt, palīdzēt') – metropolītam vai arhibīskapam pakļauts diecēzes bīskaps.

⁹ ПСЗ, собр. 1., т.26, ст. 19595 (1800.11.10.). – С.338.

¹⁰ ПСЗ, собр. 1., т.26, ст. 19706 (1800.29.12.). – С.486.

ļiem¹¹ ik gadu jāapseko klosteri), ierobežota katoļu Baznīcas nekustamo īpašumu pārvalde, bet tajā pašā laikā bīskapiem ir dotas tiesības brīvi apmeklēt diecēzes draudzes.¹²

1799. gada 17. marta ukazā¹³ arhibīskapam tiek vēlreiz atgādināts, ka jānosūta iepriekšminētais reglaments draudzēm un ka Romas katoļu garīgā vadība pilnībā jāpakļauj Krievijas impērijas likumiem. Romas katoļi bija cara padotie, tādēļ tie nedrīkst pakļauties svešas varas – proti, pāvesta – ietekmei.

1801. gada 13. novembrī tika radīta jauna pārvaldes iestāde – Garīgo lietu kolēģija ar arhibīskapu priekšgalā. Tanī ietilpa bīskaps un infulāts¹⁴ (Senāta nozīmēti un cara apstiprināti) un 6 asesori.¹⁵ Kolēģijai bija jādarbojas saskaņā ar savas Baznīcas likumiem un priekšrakstiem, bet tajā pašā laikā bija pienākums, sekojot zvērestam, aizstāvēt “valsts likumus un Krievijas impērijas monarha intereses”. Garīgo lietu kolēģija bija augstākā tiesu instance katoļiem. Tā piedalījās arhibīskapu, bīskapu un infulātu nominācijā.¹⁶

Nemot vērā neskaidrās kolēģijas kompetences, sākumā tā rīkojās diezgan brīvi, bet jau 1810. gadā kolēģijas tiesības tika ierobežotas un stingri noteiktas tās funkcijas.¹⁷ Šajā gadā notika arī izmaiņas Krievijas impērijas valsts pārvaldes sistēmā kopumā, tika precizētas iepriekš ne-

skaidrās ministriju funkcijas.¹⁸ 1824. gadā cars Aleksandrs I Garīgo lietu pārvaldi likvidēja, izveidoja apvienotu Izglītības un garīgo lietu ministriju, bet 1832. gadā impērijas citicībnieku (ne pareizticīgo) pārvaldi pakļāva Iekšlietu ministrijai.¹⁹

Katoļu Baznīcas pārvaldes jautājums Krievijas valdībai bija grūti risināms, jo ignorēt to nebija iespējams, bet pieļaut patstāvīgas, Romas pāvestam tieši pakļautas Baznīcas eksistenci tā nevēlējās. Tādēļ mainīja iekārtu un nosaukumus, pārvaldes tiesības paplašināja un atkal tās ņēma atpakaļ.²⁰

19. gadsimtā Krievijas valdības negatīvā attieksme pret katoļiem lielā mērā bija saistīta ar biežajiem nemieriem Polijā un Lietuvā. Nozīmīga loma šajos nemieros bija katoļu Baznīcai. 1841. gadā “par piedalīšanos nesenajos nemieros” valsts pārņēma katoļu Baznīcas īpašumus Valsts īpašumu ministrijas pārziņā un pēc tam apņēmas tos uzturēt.²¹ Taču šo reformu rezultātā draudzes tieši nonāca materiālās grūtības.

Katoļu bīskapi un garīdznieki Krievijas impērijā 19. gadsimta otrā pusē bija pakļauti lieliem ierobežojumiem: bīskapi katoļu draudzes varēja apmeklēt tikai ar iekšlietu ministra piekrišanu un pa iepriekš apstiprinātu maršrutu. Šo ierobežojumu lieliski apliecina fakts, ka uz I Vatikāna koncilu 1869.–1870. gadā nevarēja

¹¹ Provinciālis (lat. provincialis ‘uz provinci attiecīgs’) – ordeņa provinces priekšnieks.

¹² ПСЗ, собр. 1., т.25, ст. 18734 (1798.03.11.). – С.436-438.

¹³ Турпат, ст. 18892 (1799.17.03.). – С.589.

¹⁴ Infulāts (lat. infulatus) – garīdznieka īpašs tituls.

¹⁵ Asesors (lat. assessor) – piesēdētājs, palīgs, kādas kolēģijas loceklis.

¹⁶ ПСЗ, собр. 1., т.26, ст. 20053 (1801.13.11.) – С.823-829.

¹⁷ Турпат, т.31, ст. 24326 (1810.17.08.) – С.327.

¹⁸ 1802. gadā valsts pārvaldes reformas rezultātā tika izveidotas 8 ministrijas, kā arī dažas atsevišķu lietu pārvaldes, piem., sv. Sinode, kas darbojās atšķirti no ministrijām.

¹⁹ Шенелёв Л.Е. Чиновный мир России. – Санкт-Петербург, 2001. – С.27.

²⁰ Турпат. – С.30.

²¹ ПСЗ, собр. 2., т.16, ст. 15153 (1841.25.12.). – С.139-140.

aizbraukt neviens bīskaps no Krievijas impērijas teritorijas. Lai garīdznieks varētu aizbraukt pie cita garīdznieka uz atļaidām,²² bija vajadzīga gubernatora atļauja. Uz atļaidām savā dekanātā varēja ierasties bez policijas atļaujas vienīgi vietējais dekanāns, apmeklējams savas dekanāta draudzes. Tikai pēc 1904. gada šie ierobežojumi garīdzniekus vairs nesaistīja.²³

Saskaņā ar 1798. gada konkordātu²⁴ Krievijas impērijā tika dibinātas jaunas bīskapijas.²⁵ Pāvila I 1798. gada 28. aprīļa ukazs noteica, ka valstī jābūt sešām bīskapijām: Mogiļevas, Viļņas, Žemaitijas, Luckas, Kameņecas un Minskas.²⁶ Tādējādi Livonijas bīskapija tika likvidēta un tās teritorija sadalīta. Tā Latgale ar 1783. gadu tika iekļauta Mogiļevas bīskapijā, bet Kurzeme no 1798. līdz 1848./50. gadam²⁷ ietilpa Viļņas bīskapijā.²⁸

1847. gadā, slēdzot jaunu konkordātu ar Vatikānu, katoļu Baznīcas bīskapiju robežas Krievijā saskaņoja ar gubernu robežām. Kurzemes guberņas draudzes atdalīja no Viļņas bīskapijas un pievienoja Kauņas guberņas Žemaitijas²⁹ jeb Telšu bīskapijai.³⁰ Bīskapijas sēdeklis atradās Vārnijā (*Varniu*) Telšu apriņķī, un tanī ietilpa divi dekanāti – Kurzemes un Zemgales.^{31,32}

Romas katoļu priesteru stāvoklis Kurzēmē laikā no 1795. līdz 1918. gadam tiks raksturots, balstoties uz Alsungas draudzes klēra raksturojumu. Pirmkārt, tādēļ, ka Alsungas draudze bija viena no lielākajām un nozīmīgākajām Kurzemes draudzēm, un, otrkārt, katoļu priesteru raksturojums vienā draudzē ļauj to attiecināt arī uz pārējiem, jo garīdznieki tika pārcelti no vienas kalpošanas vietu uz otru.

Jāatzīmē, ka Kurzemes bīskapijas atrašānās Viļņas pakļautībā bija diezgan neveiksmīga. Pēc Kurzemes bīskapijas pievienošanas Viļņas bīskapijai Kurzemes baznīcu pārvaldē iestājās zināms dualisms, jo 1816. gadā par Viļņas bīskapijas administratoru kļuva Mogiļevas arhibīskaps S. Sistrzenčevičs, kurš dzīvoja Pēterburgā, bet Viļņā rīkojās viņa ģenerālvikārs T. Kundzišs. Priesteru kontakti ar bīskapijas vadību tika uzturēti tikai ar pasta starpniecību, jo pastāvēja daudzi pārvietošanās ierobežojumi. Lai gan uz draudzēm tika sūtīti neskaitāmi ukazi, tomēr draudzes gani uz vietām rīkojās pēc saviem ieskatiem.

Labāka situācija izveidojās pēc Kurzemes bīskapijas pievienošanas Žemaitijas bīskapijai. Žemaitija atradās tuvāk

²² Atļaida – ar to palīdzību ticīgajiem tiek atļauti laicīgie sodi par grēkiem, kas ir jau piedoti. Lai iegūtu atļaidas, bija jāizsūdz grēki, jāizpilda noteikti labi darbi vai jānoskaita noteiktas lūgšanas.

²³ *Rancāns J.* Rakstu izlase. – Toronto, 1977. – 147.lpp. (Turpmāk: *Rancāns J.*)

²⁴ Konkordāts – līgums starp Vatikānu un kādu valsti par katoļu Baznīcas stāvokli līgumslēdzējas valsts teritorijā.

²⁵ *Rancāns J.* – 144.lpp.

²⁶ ПСЗ, собр. 1., т.25, ст. 18504 (1817.30.03.). – С.223.

²⁷ Literatūrā datējums atšķiras – 1848., 1849., 1850.g.

²⁸ Latvju enciklopēdija, 2.sēj. A.Švābes red. – Stokholma, 1952.–1953. – 87.lpp.

²⁹ *Kučinskis S.* Rīgas bīskaps Eduards O'Rourke // Katoļu kalendārs 1997. – Rīga, 1996. – 76.-77.lpp.

³⁰ *Орановский А.* Курляндская губерния. – Спб., 1862. – С.354. (Turpmāk: *Орановский А...*)

³¹ Kurzemes bīskapiju divas dekanātos sadalīja bīskaps N.Korvin-Kosakovskis 1800.g., vizitējams Kurzēmē.

³² *Орановский А...* – С.354.

Kurzemei, un bīskapi labāk varēja pārziņāt vietējos apstākļus.

Katoļu klosteri, skolas un semināri Krievijas impērijā bija pakļauti vietējam bīskapam un no tā atkarīgi.³³ Svarīgs notikums draudzes dzīvē bija bīskapa vizitācija, jo tajā parasti tika konstatēts draudzes stāvoklis, iesvētīta baznīca vai krusts (ja tas nebija vēl izdarīts), izsludināts baznīcas aizbildnis vai arī noteikta kāda īpaši svinama svētku diena, kā arī dalīti tie svētie sakramenti, kurus varēja piešķirt tikai bīskaps. Alsungas draudzes vēsturē var atrast gadījumus, kad draudzes locekļi raksta sūdzības par saviem priesteriem, bet bīskaps vizitāciju laikā iepazīstas ar radušos situāciju.

Jau Tridentas koncils (1545–1563) stingri piekodināja bīskapiem vismaz pa diviem gadiem reizi³⁴ personīgi vizitēt diecēzi. Baznīcas vizitācijas izdevumus jeb prokurācijas³⁵ bija jāsedz bīskapa vizitētām draudzēm.³⁶ Diecēzes bīskapam ik pa pieciem gadiem jāapmeklē Roma un jānodod pāvestam pārskats par savas diecēzes stāvokli,³⁷ bet Krievijas impērijā tas nebija iespējams.

Ziņas par Alsungas draudzes vizitācijām 19. gadsimta pirmajā pusē nav saglabājušās. Iespējams, ka tādas arī nebija notikušas, jo Viļņas bīskapijas teritorija bija ļoti plaša un apbraukt to nebija viegli, bez tam katoļu Baznīca šajā laikā risināja daudzas iekšējas problēmas ar valsts va-

ru. Kurzemē bija maz katoļu priesteru, lai gan jāatzīmē, ka sakarā ar klosteru lietderības izvērtēšanas kampaņu daudziem priesteriem nācās sekularizēties.³⁸ Draudžu dzīve lielā mērā bija atstāta pašplūsmā. Situācija radikāli izmainījās līdz ar Kurzemes bīskapijas iekļaušanos Žemaitijas bīskapijā.

Ir ziņas, ka Žemaitijas bīskapa M.K.Volončevska (*М.Волончевски*) vizitācija Alsungā notika 1850. gada 21. jūlijā. 1850. gada 10. jūnija Telšu diecēzes vēstulē Kuldīgas dekanam E.Landsbergam (*Э.Ландсбергъ*)³⁹ minēts diecēzes baznīcu bīskapa vizitāciju grafiks – Liepāja, Vecpils, Alsunga, Kuldīga un Lēnas. Šīs vizitācijās tikšot dalīts iestiprināšanas sakraments, tādēļ Telšu bīskapijas kanceleja lūdza prāvestus sagatavot baznīcas, informēt, vai vajadzīga dievnama iesvētīšana vai kādas citas īpašas vajadzības. E.Landsbergam uzdots šo Telšu bīskapijas instrukciju nodot tālāk minētajām baznīcām, ko viņš arī izdarīja.⁴⁰ 1850. gada jūlijā Žemaitijas bīskapa M.Volončevska vizitācijā konstatēts, ka Alsungas baznīca diezgan nolaistā stāvoklī, tai nebija ērģeļu, tāpēc bīskaps pavēlējis iegādāties ērģeles un salīgt ērģelnienu. Ērģeles arī uzbūvētas, tikai samērā mazas šai baznīcai (ērģeles tika pārbūvētas 1903. gadā un remontētas 1933. gadā).⁴¹ Žemaitijas bīskaps M.K.Volončevskis Alsungu vēlreiz apmeklēja 1851. un 1856. gadā. Tad drau-

³³ *Vaivods J.* Katoļu baznīca caru valstī... – 25.lpp.

³⁴ Arī Krievijas impērijas likumi, uzliekot pienākumu bīskapiem vizitēt draudzes, atsaucas uz Tridentas koncilu, bet min, ka koncils licis draudzes vizitēt katru gadu.

³⁵ Prokurācijas – nodevas, ko bīskapi sākumā saņēma naturālījās, vēlāk naudā.

³⁶ LKV, 1.sēj. – Rīga, 1927. – sl.1928.–1992.

³⁷ Энциклопедический словарь, VI том. – Спб., 1892. – С.359.

³⁸ Sekularizēties – no garīgā ordeņa locekļa (priestera) kļūt par laicīgo garīdznieku.

³⁹ Kurzemes dekanāta arhīvs (turpmāk: KDA), 1850. g. 10. jūnija Telšu bīskapa instrukcija Kurzemes dekanāta draudzēm.

⁴⁰ KDA, 1850. g. 11. jūnija Kurzemes dekanāta dekāna norādījumi draudzēm par bīskapa vizitāciju grafiku.

⁴¹ *Vaivods J.* Kurzeme XIX un XX gs.. – 47.lpp.

Alsungas sv. Miķeļa Romas katoļu baznīca

Roman Catholic church of Saint Michael in Alsunga

dzē tika ieviesti svētā Miķeļa (29. septembrī) un Vissvētās Marijas rožukroņa (7. oktobrī) svētki.

Īpaši būtu jāraksturo šī bīskapa personība. Viņš bija pirmais Žemaitijas bīskaps, kas cēlies no lietuviešiem. Pirms konsekrācijas (Pēterburgā 1850. gadā) M.K. Volončevskis bija Pēterburgas garīgās akadēmijas rektors. Viņš bija ļoti darbīgs un jau 1850. gadā vizitējis Kurzemes, bet 1851. gadā – Zemgales dekanāta draudzēs. Bīskaps iepazinies ar bīskapijas vēsturi, šo studiju rezultātā 1848. gadā iznāca viņa grāmata “Žemaitijas bīskapija” lietuviešu valodā. Šķiet, ka bīskaps pratis

arī latviešu valodu, jo savā 1853. gada 25. marta rīkojumā par sprediķu cenzēšanu pavēlējis Kurzemes priesteriem vienu eksemplāru no katra uzrakstītā sprediķa nosūtīt viņam.⁴² Bīskapa Volončevska valdīšanas laikā – līdz 1875. gadam – tad arī notika ciešāka saskare ar Kurzemes katoļu draudzēm.

Lai izvērtētu Kurzemes dekanāta priesteru kultūras līmeni, izmantoti Kurzemes dekanāta priesteru formulāri, kas sastādīti 1842., 1846., 1852., 1886., 1887., 1889. gadā un arī šobrīd atrodas Kurzemes bīskapijas kūrijas arhīvā Liepājā.⁴³ Katrā no šiem gadiem rakstītas 1–

⁴² *Vaivods J.* Kurzeme XIX un XX gs.. – 340.-341.lpp.

⁴³ KDA, Kurzemes dekanāta priesteru formulāri.

3 priesteru biogrāfijas. Arhīvs vēl nav sakārtots, un tādēļ visi Kurzemes dekanāta arhīva priesteru formulāri nav vēl apzināti, tomēr esošo dokumentu kopijās var jau izsekot desmit priesteru izcelsmei, izglītībai, kalpošanai un reizēm arī ienākumiem. Pieciem priesteriem saglabājušies vairāku gadu formulāri. Tie dod iespēju salīdzināt, papildināt un precizēt sniegtos visu gadu datus.

Plašāku informāciju par savām izglītības gaitām minējuši tikai astoņi priesteri – G.Barcevičs (*ГБарцевичь*), A.Bezners (*АБезнер*), A.Mikulis (*АМикულიч*), A.Milevskis (*АМилевский*), J.Rimkevičs (*ИРимкевичь*), I.Rudolfs (*ИРудольф*), J.Tomaševskis (*ИТомашевский*) un A.Švateļis (*АШватель*),⁴⁴ seši no viņiem bijuši saistīti ar Alsungas draudzi. Vecākais I.Rudolfs (*ИРудольф*) dzimis 1765. (Alsungā nav kalpojis), bet jaunākais A.Švateļis – 1849. gadā (Alsungā kalpojis 1888.–1890.). Romas katoļu priesteri nebija cieši saistīti ar vienu draudzi, bet samērā bieži tika pārcelti uz citām diecēzes draudzēm.

Ceļš uz priesterību katram no garīdzniekiem ir bijis atšķirīgs, bet viņu vecums iesvētīšanas brīdī svārstījās no 24 līdz 31 gadam. Taču priesteru A.Švateļa (Alsungā no 1887./1888. gada⁴⁵ līdz 1890. gadam) iesvētīšana 29 gadu vecumā un A.Beznera iesvētīšana 31 gada vecumā saistīta ar to, ka minētie priesteri vēlu bija iestājušies ģimnāzijā. Jānorāda, ka dau-

dzi priesteri ir beiguši otrā līmeņa skolas⁴⁶ un mācības tajā uzsākuši 14–17 gadu vecumā. Pārējie izglītību ieguvuši ģimnāzijā vai universitātē.

Likumsakarības starp nākamo priesteru tautību, viņu ģimenes sociālo stāvokli un izglītību, kā arī vēlāko karjeru garīgajā kārtā nav saskatāmas. Iespējams, analizējot vairāk formulāru, šīs sakarības arī atklātos, bet, ticamāk, ka priesteru gaitas daudz vairāk ietekmēja viņa personība, centība un konkrētie apstākļi (vakances Kurzemes dekanāta augstākajos garīgajos amatos).

Interesanti aplūkot apgūto mācību priekšmetu daudzumu un specifiku 2.līmeņa skolās. Apgūtos mācību priekšmetus norādījuši G.Barcevičs, A.Bezners, A.Mikulis un I.Rudolfs.⁴⁷ Tā priesteris G.Barcevičs skolā apguvis ģeogrāfiju, aritmētiku, ģeometriju, fiziku, Romas vēsturi, literatūru, latīņu, vācu un krievu valodu. Savukārt A.Bezners un A.Mikulis, mācīdamies ģimnāzijā, bez dažiem jau nosauktajiem mācību priekšmetiem apguvuši arī retoriku, filozofijas pamatus un teoloģiju. Ģimnāzijā parasti mācījās ilgāk, proti, 6–7 gadus. Bez tam A.Mikulis Traškunu ģimnāzijā apguvis piecas valodas: vācu, poļu, latīņu, franču un krievu. Tas deva iespēju viņam sekmīgi turpināt studijas Garīgajā akadēmijā⁴⁸ un iegūt maģistra grādu teoloģijā.⁴⁹ Savukārt I.Rudolfs Breslavas universitātē apguva arī loģiku, metafiziku, Baznīcas tiesības

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Divos viņa formulāros dažādi gadi uzrādīti.

⁴⁶ 19. gs. skolu sistēma bija sarežģīta, un bieži skolas tika reformētas un attiecīgi pārdēvētas. Priesteri savos formulāros nav precīzi norādījuši skolas nosaukumu (min "mācību iestāde"), tādēļ, analizējot šajās skolās apgūtos mācību priekšmetus, tās tiks sauktas par otrā līmeņa mācību iestādēm.

⁴⁷ KDA, Kurzemes dekanāta priesteru formulāri. – 1842., 1846., 1852. g.

⁴⁸ 1832. g. slēdza Viļņas universitāti, bet tās Teoloģijas fakultāti 1842. g. pārcēla uz Pēterburgu. Tad tā tika padota Mogiļevai un nosaukta par Romas katoļu Garīgo akadēmiju.

⁴⁹ KDA, A.Mikuļa 1846. g. formulārs.

un Baznīcas vēsturi. Iespējams, tieši tāpēc 1809. gadā viņš kļuva par Kurzemes kanoniķi.⁵⁰

Lielākā daļa Kurzemes katoļu priesteru bija mācījušies Lietuvas garīgajos semināros. Gadsimta otrajā pusē populārs bija Telšu bīskapijas garīgais seminārs Kauņā, kurā studijas norisa trīs gadus. Pieejama pavisam neliela informācija par to, kā noritēja dzīve Lietuvas garīgajos semināros. Krievijas impērijas valdība, protams, centās stingri reglamentēt un kontrolēt to darbību, savukārt vietējā augstākā garīdzniecība bieži vien neievēroja valsts uzliktos norādījumus un nodarbojās ar neatļautu grāmatu izdošanu un pavairošanu un citām aizliegtām darbībām.

1833. gadā Senāts pieņēma Viļņas Garīgās akadēmijas nolikumu,⁵¹ un šis dokuments dod ieskatu tā laika garīgās mācību iestādes dzīvē. Garīgajā akadēmijā sagatavoja Romas katoļu augstāko garīdzniecību. Zemāko garīdzniecību sagatavoja garīgie semināri. Gan garīgajā akadēmijā, gan seminārā studijas ilga trīs gadus. Lai varētu iestāties seminārā, vajadzēja vietējā bīskapa rekomendāciju. Studijas notika latīņu un krievu valodā, studiju priekšmeti ļoti dažādi – senās valodas, Baznīcas vēsture, teoloģija un Svēto Rakstu eksegēze.⁵²

Katoļu Garīgā akadēmija, kas sāka darboties Pēterburgā 1843. gadā, nebūdiņa uzticību poļu aprindās, jo tās baidījās, ka tur uzaudzinātie garīdznieki būs pārkrievošanas veicinātāji. Dzīve pierādīja pretējo. No šīs akadēmijas nāca vesela virkne izcilu garīgo darbinieku. Krievijas apspiestības un katoļu vajāšanas laikos

Katoļu Garīgā akadēmija bija gaismas nesēja.

Tātad katoļu priesteru kultūras un izglītības līmenis 19. gadsimtā bija diezgan augsts. Visi viņi bija ieguvuši pamatzināšanas eksaktajos un humanitārajos mācību priekšmetos. Daudzi orientējās pasaules vēsturē, filozofijā un Baznīcas vēsturē. Lai gan valodu zināšanas minējuši tikai daži, taču var pieņemt, ka latīņu valodu kā Baznīcas liturģisko valodu pārzināja visi. Vācu izcelsmes priesteri, protams, zināja arī vācu valodu, kas bija arī Kurzemes augstāko kārtu sazināšanās valoda. Tomēr tiem, kas cēlušies no Viļņas un Kauņas guberņas, tuvāka bija poļu valoda, kas tika arī vairāk lietota Kurzemes dekanāta klēra sarakstē. 19. gadsimta otrajā pusē nenoliedzami nepieciešama bija arī krievu valoda, kurā aizpildīta visa nepieciešamā dokumentācija.

Pēc Garīgā semināra beigšanas bīskaps jauniesvētīto garīdznieku nozīmēja kādā draudzē par vikāru. Parasti vikārus nosūtīja uz lielām draudzēm, lai viņi palīdzētu prāvestiem un mācītos paklausību un darbu draudzē. Prāvestiem bija jābūt par paraugu vikāriem. Vikāri varēja būt pastāvīgie (*vicarii perpetui*) – tas bija tad, ja draudzei ir filiālbaznīcas, kapelas vai arī draudze izceļas ar savu daudzskaitlīgumu, un islaicīgie (*vicarii temporali*) – nozīmēti gadījumos, kad prāvests nespēja izpildīt savus pienākumus, vai arī, ja prāvesta vieta bija vakanta.⁵³

Lai rekonstruētu Kurzemes dekanāta vikāru kalpošanas gaitas, izmantoti jau minētie priesteru formulāri⁵⁴ un Kurzemes dekāna atskaite.⁵⁵ Apkopojot minē-

⁵⁰ KDA, I.Rudolfa 1842. g. formulārs.

⁵¹ ПСЗ, собр.2., т.8., ст.6296 (1833.01.07.). – С.386-395.

⁵² Eksegēze – Bībeles tekstu izskaidrošana un interpretēšana.

⁵³ Энциклопедический словарь, VI том. – Спб., 1892. – С.284-285.

⁵⁴ KDA, Kurzemes dekanāta priesteru formulāri.

⁵⁵ KDA, Kurzemes dekanāta dekāna E.Landsberga 1853. g. 3. marta atskaite par garīdzniecību; KDA, Kurzemes dekanāta 1857. g. priesteru algu saraksts.

tos materiālus, var saskatīt noteiktas priesteru kalpošanas vietu maiņas likumsakarības.

Pirmkārt, visi priesteri vikāru statusā darbojušies samērā ilgi (desmit gadus un ilgāk). Pieci no deviņiem vikāriem vēlāk kļuvuši par draudžu administratoriem vai prāvestiem, bet par pārējiem ziņas materiālos nav atrodamas. Īpaši būtu apskatāms unikālais priestera A.Švateļa dzīves gājums. Pēc Lietuvā vikāra amatā pavadītajiem diviem gadiem viņš tiek iecelts par Līvberzes prāvestu.⁵⁶

Otrkārt, daļa priesteru darbojās Kurzemes dekanāta robežās, bet daļa nāca no citiem dekanātiem (Lietuvas vai Prūsijas teritorijas). Jauniesvētītos vikārus bīskaps parasti nosūtīja uz Skaistkalni, kur viņi uzturējās no viena līdz sešiem gadiem. Pēc kalpošanas Skaistkalnē vikārs visbiežāk tika nosūtīts vai nu uz Alsungas draudzi, vai uz Jelgavu.

Treškārt, vikāra paaugstināšana neapšaubāmi bija saistīta vai nu ar prāvesta pārceļšanu uz citu draudzi – piemēram, kad E.Landsbergs tiek paaugstināts par dekānu un pārceļas uz Kuldīgu, tad G.Barcevičs 1844. gadā kļūst par Alsungas prāvestu⁵⁷ – vai arī ar viņa nāvi.⁵⁸ Gadījās arī, ka priesteris visu mūžu bija tikai vikārs. Acīmredzot bīskaps redzēja, ka vikārs nav piemērots draudzes prāvesta amatam, kam bija vajadzīga prasme vadīt draudzes saimniecību, izlemt strīdīgas situācijas un līdz ar to spējas iemantot autoritāti ticīgo vidū. Tādēļ vikāru

paaugstināšana notika apmēram 40 gadu vecumā.

19. gadsimta sākumā Alsungā par prāvestu kalpoja Fortunats Acieško, kas iecelts šīnī amatā 1798. gadā.⁵⁹ Drīz viņu nomainīja Minskas infulāts, kanoniķis Jāzeps de Grozmani. Par vikāru un administratoru pie viņa, sākot ar 1804. gadu, strādāja Pāvils Dalginičs, jo pats prāvests bija arī Kurzemes dekāns. 1827. gada 20. maijā Viļņas administrators Vincents Nikuckis ziņoja, ka kanoniķis de Grozmani atteicies no dekāna pienākumiem un par dekānu iecelts Līvberzes prāvests Jāzeps Bohdanovičs. De Grozmani atteikšanās tomēr bija saistīta ar viņa paaugstināšanu amatā, jo tā paša 1827. gada jūlijā dekāns, pamatojoties uz Viļņas konsistorijas sekretāra rakstu, ziņoja Kurzemes dekāna garīdzniecībai, ka kanoniķis Jāzeps de Grozmani iecelts par Viļņas konsistorijas asesoru, kurš palika kalpot arī Alsungā.

Pēc de Grozmani Alsungas prāvesta pienākumus pilda Jāzeps Viherts (Alsungā ap 1829. gadu). Viņš bija vācietis, bet labi runāja latviski.⁶⁰ J.Viherts bija redemptoristu mūks,⁶¹ 1795. gadā ieradies no Prūsijas Kurzemē.⁶² Mazliet sīkāk par to, kā Viherts nokļuva Kurzemē. Pēc jezuītu ordeņa likvidēšanas jezuīti pameta Jelgavu, un daudzskaitlīgā draudze palika tikai ar četriem garīdzniekiem, tādēļ prāvests M.Folkmans lūdza bīskapu un arī pāvesta nunciju gādāt Kurzemei garīgos darbiniekus no ārzemēm. Uz šo aici-

⁵⁶ KDA, A.Švateļa 1887. g. 16. novembra formulārs.

⁵⁷ KDA, Kurzemes dekanāta priesteru formulāri.

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Alšvangas mācītāji... – 60.lpp.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Redemptoristi – katoļu kongregācija, kas dibināta 1732.g., dibinātājs – sv.Alfons Ligori. Kongregācijas locekļi ievēroja trīs solījumus – paklausību, nabadzību un šķīstību. Savukārt t.s. laicīgajiem priesteriem bija tikai divi solījumi – paklausība un šķīstība.

⁶² Justs A., Markus D., Skaruliene I. Jelgavas katoļu katedrāle. – Rīga, 2000. – 54.lpp.

nājumu atsaucās redemptorists K.Hofbauers no Varšavas un solīja atsūtīt septiņus redemptoristu tēvus. Pēc tam, kad K.Hofbaueram neizdevās Varšavā nodibināt kolēģiju, viņš nolēma to dibināt Jelgavā. Šajā sakarā 1795. gadā Jelgavā ieradās I.Rudolfs, J.Viherts un klēriķis Kaminskis. Taču, kad izrādījās, ka Krievijas valdība aizliedza redemptoristu darbību Kurzemē, viņiem vajadzēja vai nu aizbraukt vai sekularizēties. Viņi izvēlējās otro variantu.

Nākamais priesteris bija Eduards Landsbergs – vēlākais Kurzemes dekāns (no 1842. līdz 1861. gadam) Kuldīgā. No tā laika vikāriem atzīmējami sekularizētais dominikānis Juris Barcevičs (no 1844. gada – Alsungas prāvests) un Jāzeps Rimkevičs.⁶³ (J.Vaivods šo vikāru nosauc par Rinkeviču, bet Kurzemes dekanāta arhīva dokumentos viņš pats parakstījās kā Rimkevičs. – K.A.).

1844. gadā par Alsungas baznīcas prāvestu tika iecelts G.Barcevičs. Viņš bija rosīgs draudzes gans: uzcēlis vairākas saimniecības ēkas, daudz darījis draudzes garīgā līmeņa celšanai utt. Viņš bija arī dominikāņu ordeņa loceklis. J.Vaivods norāda,⁶⁴ ka sakarā ar klostera slēgšanu G.Barcevičs no dominikāņu mūka kārtas izstājies pret paša gribu, bet arī pēc sekularizēšanas piekopis sava ordeņa tradīcijas. Dominikāņu tēviem bija raksturīgs sludināšanas darbs ciešā saskarsmē ar vietējiem, daudzas īpašas lūgšanas (dziesmas), vienkāršība un stingrība.

Viņa laikos kā vikāri darbojās: no 1844. gada J.Silvestrovičs, no 1847. – K.Marcinkevičs, no 1850. – M.Lukauskis un K.Soročinskis, no 1851. – J.Kontovs un vēlāk J.Tomaševskis. 1853. gadā vikā-

ra pienākumus pildīja Rubins, bet 1854. gadā šajā amatā nāca J.Proņevičs un palika te līdz 1856. gadam, kad tika iecelts par Alsungas prāvestu. Šajā laikā kā vikāri Alsungā vēl minēti J.Slavetovičs, V.Kotovskis, J.Kacelio un J.Gosickis.⁶⁵

Bieži vien veidojās ļoti sarežģītas attiecības starp prāvestu, vikāru un draudzi. Tā Alsungas prāvestam G.Barcevičam ir bijis daudz pārmetumu. Jau 1850. gadā bīskapa vizitācijas protokolos atzīmēts, ka sakristeja un liturģiskie trauki netīri, ķesteris kurls, tāpēc esot jāsalīgst jauns. Prāvests turot daudz medību suņu un daudz laika ziedojot medībām, arī metriku grāmatas neesot kārtīgi norakstītas. Dažus gadus vēlāk uz draudzes locekļu sūdzību pamata prāvests G.Barcevičs dabūjis “nosēdēt Vorņos” (Vārmijā Lietuvā. – K.A.) 12 dienu rekolekcijās⁶⁶ un pēc atgriešanās no prāvesta pienākumiem atteicies. Bīskaps tomēr uzdevis dekānam noskaidrot sūdzību pamatotību. Dekāns E.Landsbergs ieradās Alsungā 1853. gada 10. februārī un secināja, ka visas sūdzības ir inscenējis vikārs K.Soročinskis, kurš, pats gribēdams tikt par prāvestu, iesaistījis šai lietā arī otru vikāru – J.Tomaševski. Sūdzība par ēku nolaišanu tikai daļēji pamatota, jo tās no prāvesta J.Vikerta saņemtas sliktā stāvoklī un daudz kas jau esot labots.⁶⁷

Pārmetumi par prāvesta saimnieci – kādu lutertīcīgu atraitni, ka to svētdienā ar prāvesta zirgiem kučieris vedot uz Ēdoles luterāņu baznīcu – netika uzskatīti par svarīgiem, un dekāns lūdza bīskapu atstāt G.Barceviču prāvesta amatā, pats apsolīdams turpmāk labāk novērot prāvesta gaitas. Šī sūdzība abiem K.Soročinska sakūdītajiem delegātiem uz Tel-

⁶³ Alšvangas mācītāji... – 60.lpp.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ Turpat – 60.-61.lpp.

⁶⁶ Rekolekcijas (lat.recollectio ‘atcerēšanās’) – intensīvi garīgie vingrinājumi.

⁶⁷ Alšvangas mācītāji... – 61.lpp.

šiem pie bīskapa – saimniekam Kundurim un rijvagaram – “bija dārgi maksājusi”. Par nelegālu robežas pāriešanu un par “izrunāšanos” un citu kūdišanu pret savu prāvestu pagasta tiesa viņus lika nopērt un ielikt cietumā. Arī vikārs K.Soročinskis bija spiests atzīties dekanam, ka savu prāvestu neieredzot tādēļ, ka tas esot mūks (dominikānis).⁶⁸

To, cik prāvestu un vikāru bija Kurzemes dekanātā, cik lielu algu viņi saņēmuši, varam uzzināt no Kurzemes dekāna E.Landsberga atskaites 1853. gadā.⁶⁹ Šajā laikā dekanāts ietilpis Telšu bīskapijas sastāvā. Tas aptvēris sešus apriņķus: Aizputes, Bauskas, Kuldīgas, Grobiņas, Dobeles un Talsu un deviņas draudzes baznīcas (skat. *tabulu*).

1853. gadā katrā draudzē kalpoja viens priesteris. Izņēmums bija Jelgavas draudze, kur bija divi priesteri, Skaistkalnē – četri un Alsungā – trīs priesteri. Skaistkalnes draudzei bija trīs filiāles, tādēļ arī tur kalpoja četri priesteri. Draudžu lielumu var vērtēt pēc to locekļu skaita. Statistikas datus bija iekļautas arī filiāles. Tātad lielākā 1853. gadā bija Alsungas draudze ar 7516 draudzes locekļiem, tad Skaistkalne ar 5579, Jelgava ar 1338, bet pārējās draudzēs ticīgo skaits nepārsniedza tūkstoti. Vismazākā bija Lamiņu draudze ar 405 draudzes locekļiem.⁷⁰ Protams, te vēl būtu jāanalizē šo datu ticamība, jo A.Oranovska statistiskie dati,⁷¹ kas uzrāda draudzes locekļu skaitu (pilsētās un apriņķos), reizēm nesakrīt ar Kurzemes dekanāta atskaišu datiem. Tomēr pēdējos izmantot ir daudz ērtāk, jo

dekanāta atskaites uzrāda atsevišķas draudzes locekļu skaitu, nevis katoļus visā apriņķī, kā tas ir A.Oranovska statistiskajā krājumā.

Sakarā ar plašo sekularizāciju 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā lielākajā Eiropas daļā Romas katoļu Baznīcas ekonomiskā bāze stipri mainījās. Agrāk Baznīcai piederēja tikai novēlētie īpašumi. Pēc sekularizācijas daudzās zemēs valdības pašas uzņēmās uzturēt klēru un baznīcas. Šis valsts maksātās algas nebija lielas un vēlāk (sakarā ar naudas reformām) kļuva arvien niecīgākas. Bez tam izmaksas dažkārt bija atkarīgas no valdošās varas labās gribas. Tāpēc Baznīcai arvien vairāk bija jābalstās uz ticīgo labprātīgajiem ziedojumiem. Klēra uzturēšanā svarīga nozīme visā pasaulē bija sv. Mises stipendijām (sv. Mises pasūtījumiem).⁷²

Krievijas impērijas Romas katoļu garīdzniecības nekustamais īpašums 1841. gadā tika ieskaitīts Krievijas valsts kasē.⁷³ Kurzemes guberņā tikai piecām draudzēm atstātas 33 desetīnas zemes. Pēc 1844. gada katoļu garīdzniecības uzturēšanu uzņēmās valsts, kas priesteru algām no valsts kases ik gadu izdalīja 4960 sudraba rubļus.⁷⁴

Atbilstoša draudzes lielumam bija arī garīdznieka gada alga, kas 1853. gada dokumentā (skat. *tabulu*) uzrādīta sudraba rubļos. Mazākajās draudzēs priesteri saņēmuši nepilna štata gada algu – 230 rubļus (Jelgavas draudzei priesteru atalgojums nav uzrādīts). Divās lielākajās draudzēs tas gan lielāks – Skaistkalnē

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ KDA, Kurzemes dekanāta dekāna E.Landsberga 1853. g. 3. marta atskaite par garīdzniecību.

⁷⁰ Turpat.

⁷¹ *Орановский А...* – С.352.

⁷² *Тўрс Н.* Katoļu Baznīcas vēsture – R., 1992. – 277.lpp.

⁷³ ПСЗ, собр.2., т. 16., ст. 15153 (1841.25.11.). – С.139-140.

⁷⁴ *Орановский А...* – С.178.

Kurzemes dekanāta dekāna E.Landsberga 1853. gada 3. marta ziņojums*

Aprīnkis	Draudzes baznīcas un to filiāles	Draudzes locekļu skaits	Priesteru vārdi, uzvārdi	Ieņemamais amats	Iesvētīšanas gads	Kopš kura gada pašreizējā amatā	Gada alga sudraba rubļos
Bauskas	Skaistkalne	5579	Jēkabs Kurnovičs Jāzeps Gosuickis Kazimirs Soročinskis Jāzeps Ģebrovičs	prāvests vikārs vikārs Bauskas kapelāns	1827 1829 1849 1823	1846 1845 1852 1851	500 30 30 pats sevi uztur
Aizputes	Jelgavas	1338	Mārtiņš Šidlovskis Kastaņ Rupejko	administrators vikārs, ģimnāzijas kapelāns	1844 1845	1848 1850	
	Alsunga ar filiāli Jūrkalnē	7516	Georgijs Barcevičs Jāzeps Kontovs Jānis Tomaševskis	prāvests dominikāņu mūks no Krievijas klostera vikārs	1826 1830 1851	1842 1851 1852	400 30 30
	Lēnas	584	Kaspars Bovblevičs	administrators	1823	1852	230
Kuldīgas	Kuldīga ar oratoriju Ventspilī	770	Eduards Landsbergs	prāvests, dekāns	1832	1842	250
Grobiņas	Liepāja	713	Andris Beznets	prāvests	1811	1830	230
	Vecpils ar oratoriju Aizputē	645	Jāzeps Sandovičs	prāvests	1815	1829	230
Dobeles	Līvberze	655	Andris Mikuļičs	administrators	1841	1848	230
Talsu	Lamiņi	405	Francis Gikovskis	administrators	1824	1841	230

* Visi minētie vikāri iesvētīti par priesteriem. Kurzemes dekanāta arhīvs Liepājas Romas katoļu bīskapa kūrījā

draudzes prāvests saņēma pilna štata gada algu, t.i., 500 rubļus, bet Alsungas prāvests 400 rubļus, tajā pašā laikā viņu vikāri saņēma tik un tā pavisam nedaudz – 30 rubļus, pie tam viens no Skaistkalnes draudzes vikāriem – J.Gedrovičs, kas bija arī Bauskas kapelāns – uzturēja sevi pats. Dekāns arī saņēma 250 rubļus.⁷⁵ Tātad, kā redzams, dekāna atalgojums varēja būt pat mazāks nekā prāvestam. Tas, iespējams, saistīts ar to, ka toreizējais dekāns kalpoja Kuldīgas draudzē (viena no mazākajām). Parasti Kurzemes dekanāta dekāna sēdekli pārcēla no vienas draudzes uz otru, un dažos gados arī dekāni ir bieži mainījušies.⁷⁶ Tātad Kurzemes dekanāta dekāna uzturēšanās vieta un atalgojums nebija stingri noteikts.

Vikāra vēlme kļūt par prāvestu nebija tikai cieņas jautājums, bet bija saistīts arī ar materiālo labklājību. Taču šķiet, ka prāvesti savu algu netērēja tikai personiskām vajadzībām. Nav konkrētu ziņu par to, cik daudz no priesteru algas tika ieguldīts draudzes skolās, baznīcas papilddekās utt. Lai gan nelielas skolas naudas pastāvēja (19. gadsimta beigās tie bija 4 rubļi gadā), tās droši vien nevarēja segt visus ar mācīšanos saistītos izdevumus.

A.Oranovskis⁷⁷ raksta, ka Kurzemes guberņā Romas katoļu skaits vidēji vienā draudzē bija 3094 dvēseles, uz vienu priesteri 1590, bet uz vienu baznīcu (neskaitot kapličas un lūgšanu namus) – 2400 katoļu. Toties guberņas ev.luterāņu skaits vidēji vienā draudzē bija 4670 dvēseles, uz vienu mācītāju 4420, bet uz vie-

nu baznīcu – 3045. Tātad ev.lut. mācītājiem bija vairāk draudzes locekļu un attiecīgi vairāk arī darba un ienākumu.

1856. gadā Alsungas vikārs J.Slavetovičs rakstīja vēstuli Kurzemes dekānam E.Landsbergam,⁷⁸ kurā lūdza, lai dekāns informētu bīskapu par viņa slikto materiālo stāvokli. Tādēļ dekāns pārstāstīja vikāra vēstules saturu Telšu bīskapam.⁷⁹ Viņš rakstīja, ka “Kurzemes vikāram esot daudz visādu vajadzību – jāpērk grāmatas latviešu un vācu valodā, jo šīs valodas esot ļoti nepieciešamas. Darba esot divreiz vairāk nekā Zemgalē. Ja kāds no priesteriem neprotot latviešu valodu, tad otram sanākot dubultīga slodze. Minētajam priesterim esot veselības problēmas, bet zālēm pietrūkstot naudas, jo pie vikāra draudzes locekļi griežoties retāk nekā pie prāvesta. Parastā vikāra peļņa par garīgajām vajadzībām esot 3 kapeikas par kristībām un 6 kapeikas par laulībām. Apbedīšana pie baznīcas notiekot reti, bet, ja notiek, tad vikārs no tās iegūst 1 rubli.”⁸⁰

Paša vikāra rakstītais gan bija nedaudz atšķirīgs no dekāna pārstāsta. Vikārs 1856. gada 12. novembrī, aprakstīdams savus izdevumus, minēja, ka daudz izmaksā draudzes locekļu apmeklēšana, kā arī nepietiekot naudas aptiekāram. “Tagad sēžam vienīgi uz ziedojumiem, ko saņemam sv. Misēs. Kopš manas ierašanās Alsungā pagājuši jau pieci mēneši, bet esmu apbērējis tikai vienu mirušo. Daudzi glabā lauku kapsētās, bet no laulāšanas tikai 3 kapeikas tiek vikāram”.⁸¹

⁷⁵ KDA, KD dekāna E.Landsberga 1853. g. 3. marta atskaite par garīdzniecību.

⁷⁶ Vaivods J. Kurzeme XIX un XX gs... – 313.-314.lpp.

⁷⁷ *Орановский А...*

⁷⁸ KDA, J.Slavetoviča vēstule Kurzemes dekanāta dekānam E.Landsbergam (1856. g. 12. novembris).

⁷⁹ KDA, E.Landsberga lūgums Telšu bīskapam (1856. g. 17. novembris).

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ KDA, J.Slavetoviča vēstule Kurzemes dekanāta dekānam E.Landsbergam (1856. g. 12. novembris).

Vēl 20. gadsimta sākumā Alsungas novada vecākā paaudze labi atcerējās tā saukto “vecpropu” – Jāzepu Proņeviču, kas prāvesta pienākumus pildīja no 1856. līdz 1888. gadam. “Viņš bija īsts “suitu kungs”, kas bija ieguvis lielu autoritāti, popularitāti un baudīja patiesu cieņu. Jau viņa majestātiskais augums, pašcieņas pilnā nosvērtā uzstāšanās, plašās pazišanās ar valdības vīriem, viņa varenā dobajā balsī un attapīgā izruņa šo priesteri tautas acīs nostādīja grūti iedomājamā augstumā. Prāvests alsendniekiem nebija vienkāršs mirstīgais cilvēks, bet pārdabisks debesu sūtņis, pret kuru izturējās ar visu bijību. Prāvests Proņevičs bija cerējis Alsungā nodzīvot līdz nāvei, lai tur arī tiktu apglabāts, bet vecuma dēļ viņš vairs nevarēja izpildīt savus pienākumus, tādēļ bīskaps bija spiests viņu pārcelt uz mazāku draudzi – Jonišķos”.⁸²

Prāvesta Proņeviča darbības gados Alsungā nākuši un gājuši daudzi vikāri: J.Milevskis, J.Atkocevičs (Atkotovičs), F.Klimovičs, L.Pacevičs, J.Buišo, H.Jakštovičs, V.Dombrovskis (vēlākais Jūrkalnes prāvests), T.Benesevičs, M.Šuiko (uz Kurzemi atsūtīts 1863.gadā kā poļu dumpja dalībnieks), V.Šatinskis, J.Žakevičs, J.Šeškevičs, J.Rodovskis, J.Kupkēvičs, A.Lakševičs un J.Novickis, kas vēlāk bija Jūrkalnes prāvests, kur arī miris.⁸³

Prāvesta Jāzepa Proņeviča un darbīgā vikāra A.Miļevska vadībā baznīca 1882. gadā tika pamatīgi pārbūvēta un palielināta.⁸⁴ Sākotnējais baznīcas platums bija tikai 6 asis. 19. gadsimta 80. gados baznīca tika paplašināta ziemeļdienvidu virzienā, katros sānos piebūvēti krusta spārni, līdz ar to baznīcas platums

un garums kļuva vienāds – 14 asis. Pēc pārbūves baznīca ieguva krusta formu. Torņa apakšdaļā izveidoja priekštelpu ar šaurām un zemām ieejas durvīm. Baznīcas jumts bija klāts šķindeļiem un segts dakstiņiem.⁸⁵

1872. gadā uz Alsungu par vikāru atnāca L.Urbanovičs, nedaudz vēlāk – A.Milevskis. Priestera A.Milevska dzimtene bija Lietuva, taču turpat Kurzemes pierobežā, tādēļ viņš bija labi iemācījies latviešu valodu un daudz laika veltīja latviešu garīgajai literatūrai. Sevišķi plaši pazīstama bija viņa sarakstītā lūgšanu grāmata “Rožu kronis”, kas bija gandrīz vienīgā lūgšanu grāmata latviešu valodā. J.Vaivods min, ka tie Kurzemes baznīcēni, kas svētdienā netika uz baznīcu, ar šo grāmatu noturēja dievvārdus mājās.⁸⁶ Sevišķi daudz tiek stāstīts par A.Milevski, kuru viņi saukuši par “mazo Mileško”. Par savu aktīvo darbību viņš tika apsūdzēts un izsūtīts uz Sibīriju (1863–1882).⁸⁷

Bieži vien pēc izsūtīšanas priesteriem bija konfiscēts īpašums, un viņi nevarēja atgriezties savā iepriekšējā kalpošanas vietā. Tāpēc nereti izveidojās situācija, kad poļu priesteri faktiski dzīvoja Kurzēmē, bet valsts atalgojumu nesaņēma un neparādās Kurzemes dekanāta garīdznieku štatu sarakstā. Piemēram, 1875. gadā, izmantojot prāvesta A.Mikuļča laipnību, Skaistkalnē uz dzīvi apmetās septiņi poļu tautības garīdznieki – 1863. gada sacelšanās dalībnieki, kas atgriezās no spaidu darbiem Sibīrijā. Garīdzniekus atbrīvoja bez tiesībām atgriezties Polijā, kā arī mitināties Pēterburgā un Maskavā. Mīnētie poļu mācītāji nedrīks-

⁸² Alšvangas mācītāji... – 63.lpp.

⁸³ Turpat. – 62.lpp.

⁸⁴ *Silovičs P.* Alšvanga // Daugavas katoļu kalendārs, 1900. – Rīga, 1899. – 51.lpp.

⁸⁵ *Vaivods J.* Kurzeme XIX un XX gs... – 46.-48.lpp.

⁸⁶ Turpat. – 121.lpp.

⁸⁷ Alšvangas mācītāji.. – 63.lpp.

tēja piedalīties arī dievkalpojuma liturģijā un bija spiesti iztikt no žēlastības dāvanām.⁸⁸

1888. gadā uz Alsungu par prāvestu no Līvberzes atnāca spēka un enerģijas pilns priesteris Antons Švateļis, bet kalpoja te tikai divus gadus. Viņš bija saimniecisks, prata arī lauku darbus. Prāvests bija nenogurstošs baznīcas darbā, jo viens pats bez vikāra apkalpoja plašo Alsungas un Gudenieku novadu, vizitēja draudzē un krusta dienās rīkoja procesijas uz Lapkalnu kapsētu, kā arī lielu uzmanību pievērsis baznīcas dziedāšanai. Taču A.Švateļa darbība nav patikusi guberņas administrācijai, un tā pieprasījusi viņu pārcelt uz citu draudzi.⁸⁹

1890. gadā par prāvestu tika iecelts Augustīns Lukša. Viņš bija labs sprediķotājs, attapīgs un darbīgs saimnieks, iecienīts bīkštēvs, bet draudzē netika mīlēts tikai tāpēc, ka nāca alsundznieku iecienītā A.Švateļa vietā. A.Lukšas laikā par vikāriem darbojās Leparskis (vēlākais Liepājas prāvests), A.Bizovskis (vēlākais prāvests Dvietē), A.Skribko un M.Pržialgovskis.⁹⁰

1894. gadā par prāvestu uz Alsungu atnāca J.Simovičs no Dvietes. Lai gan viņš nokalpoja Alsungā trīs gadus, tomēr nespēja iedzīvoties, tāpēc arī pilnīgi zudis no tautas atmiņas. Toties viņam bija centīgs vikārs – E.Semenovičs, ko tauta sauc par “jauno kungu”. 1897. gadā E.Semenoviču iecēla par Alsungas prāvestu. Viņam izdevās panākt, ka no Alsungas aizbrauca prom bijušais prāvests A.Lukša un arī otrs vikārs J.Narkevičs. A.Semenovičs palika prāvesta amatā, stingri ap-

karoja dzeršanu un smēķēšanu. Viņa autoritāte bijusi tik liela, ka neviens nav uzdrošinājies runāt viņam pretī.⁹¹

Arī Semenoviča vikāri bijuši ievērojami vīri. 1897. gadā vikāra amatā darbojās liels lietuviešu patriots, asprātīgs humorists un labs mednieks Julijs Paļukas. 1899. gadā par vikāru ir Jānis Jakuška, kurš diemžēl mīlējis iedzert. 1900. gadā – Miķelis Kazakaitis, ievērojams dziedātājs, kora vadītājs un labs pedagogs. Viņam 1901. gadā seko Staņislavs Bullo. 1902. gadā bija jau divi vikāri: F.Vitkevičs un Lietuvas dzejnieks J.Šnapstis (pseidonīms – Margalis).⁹² Viņš nocirta svēto liepu, zem kuras kādreiz luterāņu mācītājs⁹³ esot teicis pēdējo mācību un paregojis katoļticības bojāeju Alsungā reizē ar šo liepu.⁹⁴ Šī vikāra rīcība bija neiedomājams apvērsums, tik ļoti iejaucoties tautas tradīcijās, jo pār šīs svētās liepas iznīcinātāju vajadzēja nākt lāstam. J.Šnapstis varēja tradīcijas neievērot un pārkāpt senu svētu lietu tikai tādēļ, ka bija iemantojis draudzes locekļu cieņu un uzticību kā sava veida brīnumdaris.

J.Šnapstis kļuvis slavens kā ārsts un “ap Skaistkalnes plebāniju katru dienu kā tirgus mudžējis ar tuviem un tāliem vikāra pacientiem.” Ziņas par vikāra praksi medicīnā nonākusi līdz bīskapam M.L.Paļūlonim, kurš 1901. gada 19. novembrī rakstīja dekānam vēstuli, kurā pauda izbrīnu, no kura laika Šnapstis no dvēseļu ārsta esot kļuvis par miesas ārstu. Vai esot studējis medicīnu? Bet, ja neesot studējis, kāpēc iedrošinoties cilvēkus ārstēt, ja tas varot pašu ārstētāju ar miesu un dvēseli novest ellē? Lai gan bīskaps nebija ap-

⁸⁸ *Bruģis D.* Skaistkalnes baznīca. – Bauska, 1995. – 18.lpp.

⁸⁹ *Alšvangas mācītāji...* – 63.lpp.

⁹⁰ *Turpat.* – 64.lpp.

⁹¹ *Turpat.*

⁹² *Turpat.* – 65.lpp.

⁹³ Alsungā ev.luteriskā draudze pastāvēja līdz 17. gs. sākumam.

⁹⁴ Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras un folkloras sekcija, Alsungas novada teikas.

mierināts ar vikāru J.Šnapsta aktivitāti, tomēr tautā viņu cienīja. Ar suitos vecie ļaudis atcerējās (ap 1933. gadu, kad Alsungā kalpoja J.Vaivods) vikāru, kam esot dzīvību parādā.⁹⁵

1904. gadā uz Alsungu par vikāriem tika atsūtīti mācīti vīri – A.Jozefovičs un vēlākais LU Teoloģijas fakultātes profesors Pāvils Ozoliņš. 1905. gadā Alsungā darbojās K.Jadviršis.⁹⁶

1906.gadā par prāvestu atnāca Jāzepe Jasinskis, kurš nodarbojās galvenokārt ar saimniecību. Draudzē strādāja divi jauni priesteri: jau minētais P.Ozoliņš un vēlāk ilggadējais Rīgas kūrijas kanclers E.Štukels. 1907. gadā par vikāru bija R.Šilūnas, 1909. gadā – Dedello, kuru tauta iesaukusi par mazo Diedeli, jo viņš bijis maza auguma. 1913. gadā vikāra amatā ir P.Remjazas, nosaukts par Remesu (māju vārds Alsungā). 1916. gadā ierodas priesteris Jānis Šleinis – labs sprediķotājs, kas strādā kopā ar J.Auderu. 1918. gadā vikāra amatā darbojās vēlākais Līvberzes prāvests un Jelgavas dekanš M.Kaļķis.⁹⁷

Kurzemes Romas katoļu priesteru statusu un rīcības brīvību no 1795. līdz 1918. gadam noteica Krievijas valdības izdotie rīkojumi, kas stingri reglamentēja katoļu Baznīcas darbību. Valdības politika bija virzīta uz to, lai panāktu katoļu Baznīcas juridisku, saimniecisku un ideoloģisku iekļaušanu vienotā valstī. Katoļu baznīcas garīgā dzīve bija atrauta no Vatikāna, jo tieša sazināšanās nebija iespējama. No draudzes klēra aktivitātēm bija atkarīgs, vai dievkalpojumi notiek regulāri, vai tiek savlaicīgi kristīti, laulāti, apbedīti un apmeklēti draudzes locekļi.

Draudzes klēru pamatā veidoja dažādas izcelsmes vācu un poļu tautības cilvēki. Taču vairums garīdznieku prata latviešu valodu vai arī centās to apgūt, jo tas bija ļoti nepieciešams draudzes darbā. Ja viņi izcēlās ar saimnieciskām vai garīgām aktivitātēm, tad tika pārcelti uz citu draudzi vai pat citu guberņu. Tā priesteris A.Milevskis tika izsūtīts uz Sibīriju par to, ka bijis ļoti aktīvs Alsungas draudzes garīgā līmeņa celšanā.

Summary

Kristīne Ante

The Priests of Roman Catholic Church in Kurzeme (1795–1918)

The main goal of the article is to describe the situation of Roman Catholic Church, especially, it's priests in Kurzeme, the Western part of Latvia territory. The Kurzeme was monolithic Ev.Lutheran region, therefore, there are

not many research works of Roman Catholics in this time.

Since 1795 the Kurzeme was incorporated in the Russian empire and was called as the *gubern* (district, region) of Kurzeme. With this incorporation the

⁹⁵ *Vaivods J.* Kurzeme XIX un XX gs... – 254.-255.lpp.

⁹⁶ *Alšvangas mācītāji..* – 65.lpp.

⁹⁷ *Turpat.* – 65.-66.lpp.

status and the relations between the Church and the state also were changed. After that it depended on the politics of Russian empire's government.

There was negative attitude from the state to the Roman Catholic Church. It was because the Roman Catholic Church was involved in the frequent riots of Poland and Lithuania very much. So as a result of this involvement Russian government confiscated all properties from the state and some of them were taken off because they did not bring in sufficient profit. And then priests were payed from the state like the state officials.

According to the concordate of Russia and Roma there were some new bishop regions established and the borders of some were changed. All the territory of Latvia was divided into different bishop regions. So since 1783 Latgale was the part of Mogilova, but from 1798 till 1850 Kurzeme was subordinated by Vilnius bishop. In 1847 signing a new concordate with Vatican and Russia, the borders of Roman Catholic Church bishop territories in the empire of Russia collided with the ones of guberns. By that the parishes of Kurzeme gubern were separated from Vilnius and added to Kaunus gubern, which center was in Warme.

The article is about all the Kurzeme region, but it is mainly reflected by the example of Alsunga (that time it was regarded as Allshwangen) parish. Firstly, because this parish was one of the biggest and essential in all region, secondly – the character of Roman Catholic priests in one parish allow us to make conclusions about others, because the priests were often changed from one post to other.

The author of this article has used the archive of Liepaja Curia, where we can find the statistics of Kurzeme parishes and also the biographies of Kurzeme

priests. To characterise the political and economical situation of Kurzeme gubern, the juridical acts of Russian empire were used.

The priests of Kurzeme Roman Catholic Church got their education mainly in the spiritual seminars in Lithuania. There are 10 biographies left of 10 priests of Kurzeme up to nowadays from the years of 1842, 1846, 1852, 1886, 1887, 1889. From those we can examine the data of priests' nationality, society strata, education and further service duties and posts, sometimes also about their incomes.

The level of their education was high. All of the 10 priests had basic knowledge in the study courses of the Science and the Arts. Most of them were good in the History of world, Philosophy and Church history. They knew Latin, Polish, German and at the end of the 19th century the Russian language as well. Why were these languages actual? As we know Latin was the main language in Roman Catholic Church rituals. Some priests from Kurzeme were of German origin, so they knew German very well. This language was also the language of Kurzeme nobles. But those priests who were from Vilnius and Kaunus guberns had a good knowledge of Polish instead of German. In addition to that Polish was the language in which Roman Catholic priests communicated among themselves.

After finishing the seminar the young priests achieved the Vicar status. The article shows how the priests were shifted from one parish to other and the reason. There were some common traits in this process. The Vicars usually were only for bigger parishes and they were changed according to concrete order.

From 1795 to 1918 the status and the freedom of action of Kurzeme Roman Catholic priests were strictly regla-

mented by the rules issued by Russia government. They strongly regulated the mission of Catholic Church. It's politics was turned to get the juridical, household and ideological incorporation of Catholic Church in the centralized state. The spiritual life of Catholic Church was departed from Vatican's because there the direct contact was not possible. It depended on the activities of parish priests if the services were held regularly

and if the members of parish were baptized, matrimoned, visited and buried on time.

The priests were the people of different German and Polish origins. Besides the most of them had good skills of Latvian or tried to study it because it was necessary for the work in parish. If they were active (spiritually or in household) they were transferred to other parish or even to other gubern.

Juris Ciganovs

2. VENTSPILS KĀJNIEKU PULKS 1919.–1940. GADĀ

2004. gadā aprit Latvijas armijas dibināšanas 85. gadskārta. Militārās vēstures jautājumu pētīšana ir aktuāla visas Latvijas vēstures pētīšanas kontekstā. Neskatoties uz plašo pētījumu klāstu, kas veltīts 20. gadsimta 20.–30. gadu vēsturei, līdz šim mūsdienu historiogrāfijā visai maz skarts ir jautājums par atsevišķu karaspēka vienību vēsturi. Šīs publikācijas mērķis ir sniegt ieskatu Latvijas armijas (1919–1940) atsevišķas vienības – 2. Ventspils kājnieku pulka – izveidē un attīstībā. Kā 2. Ventspils kājnieku pulks šī vienība pastāvēja kopš 1919. gada 8. augusta līdz pat Latvijas okupācijai 1940. gada vasarā. 2. Ventspils kājnieku pulks tika izveidots, pārformējot vienu no pirmajām latviešu karaspēka vienībām – Cēsu rotas.

Publikācijas uzdevums nav detalizēti analizēt pulka kaujas gaitas Atbrīvošanas cīņu (1918–1920) laikā. Šāda analīze, tāpat kā pulka bruņojuma attīstības, administratīvo un taktisko pārkārtojumu izpēte, ir nākamo pētījumu mērķis, sasaistot atsevišķu vēsturi ar Latvijas bruņoto spēku vēsturi kopumā. Zināmu ieskatu vienības gaitās Atbrīvošanas cīņu laikā sniedz 1936. gadā Liepājā pulka apgādā iznākusi “2. Ventspils kājnieku pulka vēsture”, daļēji pulka vēsturei ir pieskāries arī vēsturnieks Edgars Andersons savā grāmatā “Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture”.¹

1918. gada 18. novembrī plkst. 16.30 Rīgas pilsetas II teātrī (tagadējā Nacionālā teātrī) tika proklamēta Latvijas Republika. Dienu iepriekš no astoņu politisko partiju pārstāvjiem nodibinātā Latvijas Tautas padome pasludināja sevi par vienīgo likumīgo varas nesēju Latvijas valstī, kas apvienota etnogrāfiskajās robežās ir patstāvīga, neatkarīga, demokrā-

¹ Andersons E. Latvijas bruņotie un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. – 830.lpp.

1. att. 2. Ventspils kājnieku pulka komandieris pulkvedis–leitnants Jānis Puriņš. 1919. gada beigas (foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 1. Colonel Jānis Puriņš, Commander of the 2nd Ventspils Infantry Regiment. Late 1919. Photo: Latvian War Museum collections

tiska republika. Izpildvaru Latvijas republikā pārstāvēja Latvijas Pagaidu valdība ar Ministru prezidentu, Zemnieku savienības līderi agronomu Kārli Ulmani priekšgalā. Pagaidu valdība uz savu pirmo sēdi sanāca 26. novembrī.

Latvijas valsts proklamēšana notika laikā, kad tās teritorija bija okupēta, kad

saira impērijas, kad tikko bija norimis Pirmais pasaules karš. Kā vēlāk atzina daudzi šo notikumu aculiecinieki un pētnieki, tas bija "skaisto ilūziju laiks".² ASV prezidenta Vudro Vilsona 14. punktu deklarācija par brīvību visām tautām – lielām un mazām – šo "skaisto ilūziju laiku" tikai pastiprināja.³

² *Krīpēns A.* Kalpaka bataljons un Baloža brigāde. – Belmore, N.S.W., Australia, [b.g.]. – 13.lpp.; *Bambals A.* Apsardzības ministrijas pirmie soļi latviešu nacionālā karaspēka veidošanā // Latvijas Arhīvi. – 1998. – Nr.1. – 51.lpp. (Turpmāk: *Bambals A.* Apsardzības ministrijas...)

³ *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: atmiņas un apcerējumi (1914.–1921.). – Rīga, 1991. – 153.lpp.

2. att. 2. Ventspils kājnieku pulka štāba virsnieki. Liepāja, 1920. gads (foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 2. Staff officers of the 2nd Ventspils Infantry Regiment. Liepāja, 1920. Photo: Latvian War Museum collections

Pēc Latvijas proklamēšanas Pagaidu valdība vilcinājās tūlīt veidot savas karaspēka vienības, jo tika deklarētas mīrīgā un draudzīgas attiecības ar visām kaimiņvalstīm, ieskaitot padomju Krieviju. Tomēr šo vienību nepieciešamību diktēja svarīgi iekšpolitiskie un ārpolitiskie apstākļi. Latvija bija vācu okupācijas varā, un faktiskais noteicējs bija Vācijas valdības 15. novembrī ieceltais pilnvarotais pārstāvis Augusts Vinnigs. Saskaņā ar 1918. gada 11. novembra Komjēnas pamiera noteikumiem, pēc Sabiedroto prasības Austrumu frontē esošajam vācu karaspēkam vajadzēja palikt Baltijā, esot par drošības garantu pret lielinieku eventuālo uzbrukumu rietumu virzienā.

Latvijas teritorijā dislocēto vācu 8. armiju pēc pašā Vācijā notikušās Novembra revolūcijas jau bija skārusi demoralizēšanās – personālsastāvs sāka vēlēt zaldātu komitejas, pieprasīja sūtīt tos mājās utt. Parādījās visas tās pazīmes, kuras pavadīja Krievijas armijas pašlikvidēšanos, kas sākās pēc 1917. gada Februāra revolūcijas. Tas viss piespieda vācu 8. armijas štāba priekšnieku par

spīti saņemtajiem priekšrakstiem 1918. gada 25. novembrī izdot pavēli par karaspēka daļu izvešanas kārtību, no sākuma izvedot vecākā gadagājuma karavīrus, bet kā pēdējās – kaujas spējīgākās daļas.⁴

Galvenais militārais spēks Latvijā bija šeit dislocētā vācu 8. armija, jo K. Ulmaņa vadītajai Pagaidu valdībai nebija ko likt tam pretim. Sākumā Pagaidu valdībā pat nebija paredzēts apsardzības (kara) ministra postenis. Kara lietu padotība Pagaidu valdības iekšlietu ministram (latviešu bruņoto vienību formēšana tika uzticēta šīs ministrijas apsardzības nodaļai) ātri izrādījās neefektīva, un 1918. gada 22. novembrī izveidoja atsevišķu Apsardzības ministriju, par kuras pagaidu pārvaldītāju iecēla apakšpulkvedi (pulkvedi-leitnantu) Robertu Dambīti, 6. decembrī ministra amatam nominējot Jāni Zālīti, savulaik vienu no strēlnieku bataljonu organizētājiem un bijušo Krievijas Valsts domes domnieku.⁵

Šajā laikā kļuva jau reālas Padomju Krievijas Sarkanās armijas iebrukuma briesmas. Šis uzbrukums sākās 25. no-

⁴ Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. – Rīga, 1988. – 63.lpp.

⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 1468. fonds, 1. apraksts, 1. lieta, 1.lp.

3. att. 2. Ventspils kājnieku pulka virsnieku grupa. Liepāja, 1930. gadi (foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 3. Group of officers from the 2nd Ventspils Infantry Regiment. Liepāja, 1930s. Photo: Latvian War Museum collections

vembrī. Bija skaidrs, ka Pagaidu valdība, kuras rīcībā nebija ne dzīvā spēka, ne materiālo resursu, pati nespēs tikt galā ar karaspēka formēšanu, tāpēc neatlika nekā cits, kā griezties pie vācu varas pārstāvjiem. 2. decembrī Tautas padomes sēdē runādams par Pagaidu valdības apsardzības programmu, K. Ulmanis atzina, ka “acumirkli viens no svarīgākajiem jautājumiem ir ārējās apsardzības jautājums. Valstij trūkst ieroču un munīcijas un pat apsardzības nodaļu organizēšanā valdībai ir bijis jāatduras uz okupācijas (t.i., vācu) varas celtiem šķēršļiem, kura neļauj patstāvīgas armijas dibināšanu, kamēr zemē nav ienācis cits karaspēks”.⁶ Vienlaicīgi Tautas padome tika arī informēta, ka līgums ar vācu varas pārstāvi Vinnigu jau gandrīz gatavs, un K. Ulmanis stādīja priekšā šo “provizorisko līgumu”.⁷ Lielākā daļa klātesošo Tautas padomes locekļu šo ideju atbalstīja, taču kategoriski pret bija Latvju kareivju nacionālās savienības (LKNS) pārstāvji, jo šajās debatēs nekas neticis teikts par Latvijas karaspēka organizēšanu.⁸

Stratēģiskā situācija aizvien pasliktinājās, Latgali jau bija ieņēmusi Sarkanā armija, bet vācu karaspēks šo Latvijas daļu vienkārši pameta.⁹ 7. decembrī apsardzības ministrs Jānis Zālītis Latvijas Pagaidu valdības vārdā noslēdza līgumu ar Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto Augustu Vinnigu par landesvēra (*landeswehr* – latv.: zemessardze) – īpaša karaspēka dibināšanu un sastāvu.¹⁰ Saskaņā ar līgumu landesvērā bija paredzēts izveidot 26 kājnieku rotas un 6 artilērijas baterijas, kuras būtu komplektētas pēc nacionālā principa, t.i., 18 latviešu, 7 vācu un viena krievu kājnieku rota, trīs latviešu un viena vācu artilērijas baterija. Bija plānots savākt karaspēku ar 6000 brīvprātīgajiem. Landesvēra komandu un pavēlu valoda būtu atbilstoša tautībām – latviešu, vācu un krievu. Vienošanās paredzēja, ka vācu vienībās var stāties vietējie vācbaltieši, kuri bija Vācijas pavalstnieki un līdz tam dienēja Vācijas armijā.¹¹ Jaunizveidoto karaspēku oficiāli nosauca par Baltijas landesvēru, un par tā komandieri plānoja iecelt neitrālas valsts

⁶ Latvijas Tautas padomes stenogrammas, 1918., 1. d., 18.-21.lpp.; *Bambals A.* Apsardzības ministrijas... – 52.lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

⁹ LVVA, 1899. f., 2. apr., 268. l., 30.-32.lp.

¹⁰ Turpat, 278. l., 10.-14.lp.

¹¹ Turpat.

4. att. 2. Ventspils kājnieku pulka orķestris. Liepāja, 1928. gads
(foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 4. Band of the 2nd Ventspils Infantry Regiment. Liepāja, 1928.
Photo: Latvian War Museum collections

– Zviedrijas – virsnieku, tomēr beigās par landesvēra komandieri kļuva vācu armijas majors Šaiberts.¹²

Brīvprātīgo vervēšanai visa Latvija tika sadalīta četros apsardzības apgabalos: Rīgas, Vidzemes, Kurzemes un Latgales. Par Rīgas apgabala priekšnieku bija paredzēts iecelt vācieti, par viņa palīgu – latvieti. Vidzemes un Kurzemes apgabalos bija paredzēta pretēja kārtība: priekšnieki – latvieši, palīgi – vācieši. Latgales apgabalā vadība tiktu uzticēta tikai latviešiem. Apbruņojumu un ietēru pret vēlāku samaksu apņēmas sagādāt vācu

okupācijas vara. Vācu rotām norādīja garnizona vietas – trīs rotas Rīgā, pa vienai Jelgavā, Liepājā, Alūksnē un Vecgulbenē.¹³

Rezultātā par Rīgas apgabala garnizona priekšnieku iecēla bijušo krievu armijas ģenerālmajoru baronu Freitāgu-Loringhovenu, par viņa palīgu – kapteini Jorģi Zemitānu, par Kurzemes apgabala priekšnieku – pulkvedi Mārtiņu Peniķi, Vidzemes – pulkvedi Jāni Apini, Latgales – pulkvedi Jāni Imaku. Rīgas un Latgales apgabala priekšniekiem uzdeva atrasties Rīgā (Latgales apgabala priekšniekam –

¹² Bērziņš V., Bambals A. Latvijas armija. – Rīga, 1991. – 8.lpp.

¹³ Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnīšanā un tagadējos sasniegumos – Rīga, 1929. – 23.lpp.

5. att. 2. Ventspils kājnieku pulka karavīri parādes laikā. Liepāja, 1939. gads (foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 5. Soldiers of the 2nd Ventspils Infantry Regiment on parade. Liepāja, 1939. Photo: Latvian War Museum collections

pagaidām, līdz Latgales atbrīvošanai), Kurzemes – Jelgavā, Vidzemes – Cēsis.¹⁴

Latviešu karaspēka vienību formēšanās noritēja ļoti neapmierinoši, lai gan Apsardzības ministrija tūlīt stājās pie vienību formēšanas. 3. decembrī ar Jāņa Zāliša pavēli sāka formēt Instruktoru rezervi.¹⁵ Jēdziens “Instruktoru rezerve” tobrīd tika attiecināts uz virsniekiem un instruktoriem, kuri bija brīvprātīgi pieteikušies topošajās Latviešu karaspēka vienībās. Par Instruktoru rezerves koman-

dieri iecēla kapteini Jāni Balodi. Sastāvā bija ap 260–300 vīru, gandrīz visi brīvprātīgie. Šī pirmā latviešu karaspēka vienība saglabāja savu struktūru arī pēc Rīgas atstāšanas 1919. gada janvāra sākumā un vēlāk veidoja topošā latviešu karaspēka kodolu.

Vēl pirms valsts proklamēšanas Cēsis, kā arī dažviet citur, sāka pulcēties bijušie Krievijas armijas karavīri latvieši, lai sāktu organizēt t.s. “pašaizsardzības pulciņus”. Tā Cēsis jau 1918. gada 12.–15. novem-

¹⁴ Mūsu armija tapšanā.. – 23.lpp.

¹⁵ LVVA,1468. f., 1. l., 15.lp.

6. att. 2. Ventspils kājnieku
pulka gadasvētkos.
Liepāja, 1939. gads
(foto no Latvijas Kara muzeja
materiāliem)

Fig. 6. Anniversary of the
2nd Ventspils Infantry
Regiment. Liepāja, 1939
Photo: Latvian War Museum
collections

brī Saviesīgās biedrības nama telpās bija izveidota brīvprātīgo pieņemšanas komisija ar virsleitnantiem Jansonu, Bokalderu, Ozolu un leitnantiem Leimani un Līkumu priekšgalā. Pašaizsardzības pulciņa mērķis bija aizsargāt pilsētas iedzīvotājus un to īpašumus pret laupītājiem un marodieriem. Tālākais pulciņa mērķis un tiesiskais statuss bija diezgan neskaidrs. Līdz neatkarības proklamēšanas dienai Cēsīs pašaizsardzības pulciņā bija iestājušies 30–40 bruņotu karavīru. Tūlīt pēc stāšanās amatā Vidzemes apsardzības apgabala priekšnieks pulkvedis J. Apinis 8. decembrī Cēsīs izdeva pirmo

pavēli apgabalam, pavēlot formēt četras apsardzības rotas – Valkā, Valmierā, Cēsīs un Limbažos. Par 1. Valkas rotas komandieri iecēla kapteini Pencī, par 2. Valmieras rotas komandieri – kapteini Praulu, par 3. Cēsu rotas komandieri – virsleitnantu Jansonu, par 4. Limbažu rotas komandieri – kapteini Dāli un par apgādības daļas priekšnieku – virsleitnantu Puriņu. Tomēr ienaidnieka tuvošanos lielā mērā paralizēja rotu komplektēšanu. Daudzmaz organizēti formējās tikai Cēsu rota. Neskatoties uz to, ka ļoti īsā laikā brīvprātīgi pieteicās ap 300 vīru, tie visi, aizbildinādams ar nevaļu un lauku dar-

7. att. 2. Ventspils kājnieku pulka karavīri manevru laikā. 1930. gadi (foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 7. Soldiers of the 2nd Ventspils Infantry Regiment on manoeuvres. 1930s.
Photo: Latvian War Museum collections

biem, devās mājās. Decembra vidū Cēsu rotas sastāvā bija ap 60–70 vīru.¹⁶

Cēsu rota bija pirmā nacionālā kara spēka vienība, kurai nācās piedzīvot bruņoto sadursmi ar lieliniekiem: 1918. gada 23. decembrī rotas izlūkvienība uzsāka kauju ar 1. latviešu sarkano strēlnieku pulka avangarda grupu.¹⁷

Latviešu vienību formēšanās provin-cē noritēja neapmierinoši. “Ar formēša-nos vispārīgi iet vāji,” no Jelgavas ziņoja Kurzemes apsardzības apriņķa priekš-nieks pulkvedis Mārtiņš Peniķis, “latviešu rotā pieņemti 40 cilvēki, Tukumā – ap-

mēram 70 cilvēku, Liepājā reģistrējušies apmēram 80 bijušo virsnieku, bet vēl dienestā nav iestājušies”.¹⁸ Lielākā daļa no šiem cilvēkiem, tuvojoties Sarkanajai armijai, izklīda.

1918. gada 24. decembrī Pagaidu valdība Rīgā un tās apriņķī izsludināja virsnieku un apakšvirsnieku mobilizāciju, bet vēlāk izšķīrās arī par 20–30 gadu ve-co vīriešu vispārēju iesaukšanu. Šās mobilizācijas sākums bija paredzēts 1919. gada 3. janvārī, taču tad jau bija par vēlu. Kopā 1918. gada beigās landesvēra lat-viešu vienību karavīru kopskaits tiek lēsts

¹⁶ Bērziņš V., Bambals A. Latvijas armija. – 10.lpp.

¹⁷ 2. Ventspils kājnieku pulks. – Liepāja, 1936. – 26.lpp.

¹⁸ LVVA, 1468. f., 1. apr., 280. l., 1.lp.

8. att. Pulka karavīri ierindā pie Liepājas Kara ostas manēžas. 1930. gadi
(foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 8. Soldiers of the regiment lined up at the stadium of Liepāja Military Harbour 1930s.

Photo: Latvian War Museum collections

ap 1050 vīru.¹⁹ Taču reālais karot gribošu un varošu karavīru skaits bija vēl mazāks. Latviešu tauta vēl neticēja savas valsts idejai, uzskatīja latviešu karaspēka vienības par vācu pakalpiņiem.

Zem lielnieku militāro spiediena Pagaidu valdība kopā ar nedaudzajām tai uzticīgajām latviešu karavīru vienībām 1919. gada 2. janvārī atstāja Rīgu un pārbrauca uz Jelgavu. 5. janvārī Jelgavā ar apsardzības ministra priekšrakstu Nr. 55 dibināja pirmo lielāko latviešu karaspēka vienību – Atsevišķo latviešu bataljonu, kuru komandēt uzņēmās toreiz apakšpulkvedis (pulkvedis-

leitnants) Oskars Kalpaks.²⁰ Bataljonā sākotnēji bija divas rotas: Cēsu rota un Virsnieku rezerve (vēlākā 1. Neatkarības rota). Šajā pirmajā lielākajā Pagaidu valdībai pakļautajā vienībā iekļāvās arī Latgales apakšvirsnieku un virsnieku, kā arī Rīgas trīs apsardzības rotu atlikušie vīri. Bataljons kā atsevišķa struktūrvienība ietilpa Baltijas landesvēra sastāvā un bija pakļauts tā vadības (t.s. oberštāba) operatīvajiem rīkojumiem, kaut arī "kalpakiešu" (tā drīz vien sāka dēvēt bataljona vīrus) apgādi ar pārtiku un apģērbu noteica pēc Apsardzības ministrijas normām.

¹⁹ *Bambals A.* Apsardzības ministrijas... – 55.lpp.

²⁰ LVVA, 1515. f., 1. apr., 48. l., 1.lp.

9. att. 2. Ventspils kājnieku pulka kazarmu lasītava. 1930. gadi
(foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 9. Reading room, barracks of the 2nd Ventspils Infantry Regiment. 1930s.
Photo: Latvian War Museum collections

Kopā ar Atsevišķā latviešu bataljona pārējām vienībām, kurām pēc dažām nedēļām pienāca pirmais papildinājums – līdz tam Pagaidu valdības apsardzē esošā Studentu rota, Cēsu rotas karavīri zem lielinieku spiediena atkāpās līdz Rudbāržu muižai. 1919. gada 24. janvārī Cēsu rota ieņēma pozīcijas muižas ēkas apkārtnē.²¹ Šeit Cēsu rota sagaidīja pirmo papildinājumu – 18 karavīrus, kuri bija sākuši aizsardzības vienības formēšanu Ventspils pilsētā, bet sava pasākuma neveiksmes dēļ tika nosūtīti kā papildinājums frontes vienībām.²²

3. martā sākās vispārējs Kurzemē dislocēto pretlieliniecisko spēku uzbrukums visā frontē. Cēsu rota Atsevišķā latviešu bataljona sastāvā virzījās gar Liepājas–Rīgas dzelzceļu Zemgales virzienā. Šajā laikā pēc saraksta Cēsu rotā skaitījās 77 brīvprātīgie un 52 mobilizētie karavīri.²³ Par spīti dažādiem vācu militārās administrācijas liktajiem šķēršļiem Kurzemē lēni, bet noteikti turpinājās Pagaidu valdības bruņoto spēku formēšanās. Pienākot ievērojamam papildinājumam, 1919. gada 21. martā Atsevišķo latviešu bataljonu pārformēja par brigādi, sastā-

²¹ 2. Ventspils kājnieku pulks. – 55.lpp.

²² Turpat. – 56.lpp.

²³ Turpat. – 97.lpp.

10. att. Pulka kazarmas
Liepājas Kara ostā
(foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 10. The regiment's barracks at
Liepāja Military Harbour.
Photo: Latvian War Museum collections

vošu no trim bataljoniem: 1. Latvijas neatkarības bataljona, 2. Cēsu bataljona un 3. Atsevišķā studentu bataljona. Kopējais brigādes kaujas sastāvs bija ap 920 karavīru.²⁴ Par brigādes komandieri kļuva pulkvedis Jānis Balodis, par 2. Cēsu bataljona komandieri iecēla kapteini Jāni Puriņu, bataljona pamatu veidoja bijusī Cēsu rota ar pievienotu jaunformējamo spēku vienību no Liepājas, kuru komandēja virsleitnants Jānis Grāvelsiņš. Brigādi saskaņā ar apsardzības ministra pavēli sāka dēvēt par “Latvijas armijas dienvidus grupu”, lai gan vienotas armijas šajā laikā vēl nebija.²⁵ Pirms došanās uz fronti

jaunpienākušie karavīri deva Pagaidu valdībai svinīgu solījumu (pirmais svinīgais solījums Latvijas bruņotajos spēkos): “Iestājušies Latvijas apsardzības kara-spēkā šinī grūtajā brīdī, mēs apzināmies pilnīgi to grūtumu un neatlaidību, ko mums prasa zeme visas tautas interešu vārdā. Mēs apņemamies un svinīgi apsolāmies ar visiem spēkiem un saprašānu stāvēt par Tautas padomes Pagaidu valdību, kas ir vienīgā augstākā vara Latvijas valstī, līdz ar visas tautas vēlētas Satversmes sapulces sanākšanai. Saviem priekšniekiem mēs apņemamies paklausīt bez ierunām un kurnēšanas un padoda-

²⁴ LVVA, 1515. f., 1. apr., 50. l., 1.lp.

²⁵ Apsardzības ministra pavēles, 1919., Nr. 21., §1, §5.

mies visiem valdības apstiprinātiem kara likumiem un valdībai".²⁶ Kopējais pretlieliniecisko spēku uzbrukums noslēdzās 26. martā. Tā rezultātā no lieliniekiem bija atbrīvota visa Kurzeme un liela daļa Zemgales. 22. maijā sākās uzbrukums Rīgai, 2. Cēsu bataljonu novietoja frontē Slokas apkārtnē, no kurienes brigādes sastāvā bataljons sāka virzīties gar Jūrmalu Rīgas virzienā. Baloža brigāde Rīgā iesoļoja 23. maijā, kur tūlīt stājās pie garnizona dienesta pildīšanas, tādā veidā nedaudz ierobežojot vācu karaspēka vienību uzsākto Rīgas iedzīvotāju terorizēšanu, kas tika motivēta ar "lielinieku meklēšanu".

Jau pēc divām dienām Baloža brigāde saņēma Landesvēra Virsštāba pavēli sekot nekārtībā bēgošajām Padomju Latvijas armijas daļām un izvietoties frontē starp Ērgļiem un Vecpiebalgu. 9. jūnijā tika nodibināts brigādes kaujas rajons ar štābu Nītaurē, par kaujas rajona priekšnieku iecēla kapteini Jāni Puriņu. 2. Cēsu bataljona daļas izvietojās šādi: 1. rota Vecpiebalgā (tur novietojās arī bataljona štābs), 2. rota – Aprānos, 3. rota – Jumurdā.²⁷ Šeit bataljona karavīri sagaidīja Cēsu kauju sākumu. Visu Cēsu kauju laikā Rīgā uzturējās pulkveža Jāņa Baloža štābs. – Formāli pakļaujoties landesvēra komandierim, J. Balodim bija jāietur neitralitāte. Pats J. Balodis atbalstīja Pagaidu valdību, bet ar Rīgā esošajiem spēkiem nevarēja ietekmēt Cēsu kauju gaitu, savukārt frontē esošās vienības nevarēja pamest ierakumus, jo pretīm atradās vēl diezgan draudīgs ienaidnieks – lielinieki. Šī neitralitāte un nogaidīšana turpmākajā laikā negatīvi ietekmēja latviešu-īgauņu attiecības.

22. jūnijā apvienotie īgauņu-latviešu spēki deva triecienu vācu karaspēkam,

atbrīvodami Cēsis, Siguldu un Inčukalnu. Cēsu kaujas bija beigušās ar uzvaru – vācu karaspēks bija sakauts un atkāpās. 3. jūlijā Rīgas pievārtē Juglas rajonā Strazdumuižā parakstīja pamiera līgumu starp abām karojošajām pusēm. Saskaņā ar šo līgumu vācu karaspēkam bija jāatstāj Rīga un jāpārdislocējas uz Kurzemi. 6. jūlijā Ziemeļlatvijas brigādes daļas, iedzīvotāju jūsmīgi sveiktas, iegāja Rīgā. 8. jūlijā, gaviļejošas tautas sveikta, no Liepājas Rīgā ar kuģi "Saratov" atgriezās Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība.

Pēc Cēsu kaujām Latvijas teritorijā iestājās vairākus mēnešus relatīva miera periods, kura laikā lielāka mēroga karadarbība nenotika. Šo laiku Latvijas Pagaidu valdība izmantoja, lai sakārtotu savus bruņotos formējumus. 1919. gada 10. jūlijā latviešu karaspēka vienības tika apvienotas Latvijas armijā. Armijā iekļāva Ziemeļlatvijas brigādi un Atsevišķo Latviešu brigādi, pārveidojot tās par divīzijām (attiecīgi Vidzemes un Kurzemes divīzijām). Sāka veidot arī trešo – Latgales divīziju. Latvijas armijas sastāvā saskaņā ar Strazdu muižas pamieru iekļāva arī pārformēto landesvēru kā "Latvijas vācu zemessargus".²⁸

Par Latvijas armijas pirmo virspavēlnieku iecēla vecišķo, bet pieredzējušo bijušās Krievijas armijas ģenerālmajoru Dāvidu Šimonsonu. Ģenerāļa D. Šimonsona iecelšana par pirmo armijas virspavēlnieku (dažas dienas vēlāk viņam uzticēja arī apsardzības ministra pienākumus otrajā Pagaidu valdībā) bija kompromisa personas meklējumi sakarā ar abu brigāžu komandieru – pulkvežu Jāņa Baloža un Jorģa Zemitāna – nesaprašanās jautājumā par to, kuram no abiem minētajiem pienāktos augstāks amats un kurš kuram pakļautos.

²⁶ 2. Ventspils kājnieku pulks. – 114.lpp.

²⁷ LVVA, 1515. f., 1. apr., 50. l., 56.lp.

²⁸ LVVA, 3601. f., 1. apr., 4. l., 1.lp.

11. att. Pulka kazarmas
Liepājas Kara ostā
(foto no Latvijas Kara muzeja materiāliem)

Fig. 11. The regiment's barracks at
Liepāja Military Harbour.
Photo: Latvian War Museum collections

Līdztekus ar brigāžu pārformēšanos par divīzijām sākās divīziju kājnieku pulku formēšanās. 1919. gada 8. augustā 2. Cēsu bataljonu pārveidoja par pulku, kuram tika dots Ventspils vārds un otrais kārtas numurs. 2. Ventspils kājnieku pulku izveidoja, Cēsu bataljonam pievienojot vēl divus – 6. Rīgas un 8. Piebalgas (tie bija izveidoti tikai pirms mēneša). Par pirmo pulka komandieri kļuva pulkveža-leitnanta pakāpē ieceltais Jānis Puriņš. Kauju gaitu turpinājumā jaunizveidotais 2. Ventspils pulks piedalījās augusta–septembra kaujās pret lieliniekiem pie Līvāniem. Kad 1919. gada oktobrī sākās Pāveta Bermonta komandētās Rietumu

Krievijas brīvprātīgo armijas uzbrukums Rīgai, 2. Ventspils pulkam bija jāizvietojas ne tikai savā pretielinieku frontes iecirknī, bet arī jāieņem to Latvijas armijas vienību iecirkņi, kuras bija devušies cīnīties pret bermontiešiem. Rezultātā 2. Ventspils kājnieku pulka atbildības iecirknī ietilpa arī Atašienes stacijas apkārtnē, bez tam 2. novembrī pulka 10. rota izvietojās frontē pret Bermonta karaspēku uz Jelgavas–Krustpils dzelzceļa Sunākstes rajonā.²⁹

1920. gada sākumā 2. Ventspils kājnieku pulks, kura sastāvā 1. janvārī pēc saraksta skaitījās 49 virsnieki, 1789 ka-reivji un instruktori,³⁰ ņēma dalību Zie-

²⁹ 2. Ventspils kājnieku pulks. – 259.-263.lpp.

³⁰ LVVA, 1515. f., 1. apr., 51. l., 32.lp.

mellatgales atbrīvošanas kaujās, 10. janvārī atbrīvojot Varakļānus, 11. janvārī – Viļānus. 20. janvārī pulks kopā ar vācu zemessargu vienībām sāka uzbrukumu Rēzeknei un to pēc vienas dienas kaujas ieņēma. Pēc Ludzas ieņemšanas (26. janvārī) pulks saņēma pavēli apstāties uz Zilupes upes līnijas un tur nocietināties. Šeit pulks palika līdz 24. martam, tad tika pārdislocēts uz Drīsas rajonu Latvijas–Padomju Krievijas armiju saskarsmes līnijas dienvidu daļā, kur “ventspilniekiem” vajadzēja nomainīt šo rajonu atstājušās Polijas armijas apakšvienības. 1920. gada vasara pulka vienībām pagāja, pārsvarā pildot Latvijas austrumu pierobežā sardžu dienestu, līdz visbeidzot pēc Latvijas un Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanas (to noslēdza Rīgā 1920. gada 11. augustā) pulku pamazām sāka pārvietot uz pastāvīgo dislokācijas vietu Liepājā. 1920. gada novembrī tas izvietojās t.s. Debūra kazarmās Liepājas pilsētā, kur arī sākās pulka “miera laiku” dienests.³¹ Šajā laikā līdz 1921. gada pavasarim pulka 1. rota bija norīkota pildīt garnizona dienestu arī Ventspils pilsētā un tās apkārtnē.

Saskaņā ar armijas virspavēlnieka 1921. gada 1. aprīļa pavēli Latvijas bruņotie spēki pārgāja uz miera laika stāvokli.³² 2. Ventspils kājnieku pulka sastāvs tika reorganizēts, izveidoja četras strēlnieku, vienu ložmetējnieku rotas un dažas saimnieciski tehniskās komandas. Vēlāk pulkā izveidoja arī instruktoru apmācības rotu, kas gatavoju virsdienesta kareivjus. 1922. gadā pulks pārcēlās uz kazarmām Liepājas kara ostas rajonā, kur palika līdz 1939. gada rudenim.

Tā kā pulks nesa Ventspils vārdu, tad tieši šīs Kurzemes pilsētas pašvaldībai ra-

dās ierosinājums dāvināt pulkam tā simbolu – karogu. Tāda tradīcija pastāvēja cariskās Krievijas armijā, un to pārņēma arī Latvijas bruņotie spēki. Par karoga dāvināšanas ierosinātāju uzskata Ventspils pilsoni baronu Oskaru Grothusu. Pēc viņa iniciatīvas nodibināja karoga iegādes un dāvināšanas komiteju, tajā bija pats Grothuss, mācītājs Teodors Grīnbergs (vēlākais evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhibīskaps) un toreizējais Ventspils prefekts D. Šmitmanis. Līdzekļus karoga izgatavošanai deva pašvaldības, sabiedrisko organizāciju un privātpersonu ziedojumi, karoga metu zīmēja mākslinieks G. Leskinovičs, bet pašu karogu šūdinājusi viņa kundze.³³ 1921. gada 8. augustā – pulka gadadienā – karogs tika svinīgi pasniegts.

1939. gada 1. septembrī sākās Otrā pasaules kara darbība. Lai gan Latvijas valsts pasludināja pilnīgu neitralitāti, tomēr kara vēsmas jau drīz bija jūtamas arī šeit. 5. oktobrī Latvija bija spiesta parakstīt t.s. “bāzu līgumu” ar Padomju Savienību, saskaņā ar kuru mūsu valsts teritorijā tiks izvietotas Sarkanās armijas bāzes un 25 000 vīru liels karaspēka kontingents. Latvijas armijas Kurzemes divīzijai, tostarp 2. Ventspils kājnieku pulkam, Liepāja bija jāatstāj, jo Liepājā sāka izvērsties sarkanarmijas bāzes. Pēc saraksta 1939. gada 1. septembrī 2. Ventspils pulkā skaitījās 63 vīrsnieki, 608 kareivji un instruktori un 15 brīvā līguma darbinieki.³⁴ Jau tūlīt pēc pirmo padomju karavīru izvietojšanas Liepājā 2. Ventspils pulka vienības, tāpat kā pārējo Kurzemes divīziju un šeit atrodošās Latvijas Kara flotes daļas, sāka pārvietot uz jaunām dislokācijas vietām. “Ventspilniekus” sāka pārvest uz Talsiem, kur izvietojās arī pulka štābs, un uz Kuldīgu un Ventspili, katrā pilsētā izvie-

³¹ 2. Ventspils kājnieku pulks. – 348.-349.lpp.

³² LVVA, 5192. f., 1. apr., 2. l., 43.lp.

³³ 2. Ventspils kājnieku pulks. – 368.-369.lpp.

³⁴ LVVA, 1474. f., 1. apr., 511. l.

tojās viens bataljons. Saskaņā ar jauno Latvijas armijas mobilizācijas plānu pulka vienībai Talsos iespējamā kara gadījumā bija jāklūst par jaunformējamās divīzijas kodolu.³⁵

Taču Padomju Savienība Latvijas Republiku no politiskās kartes jau bija izsvītrojusi. 1940. gada 17. jūnijā padomju karaspēks bez pretestības okupēja Latviju. "Tautas Vadonis", Valsts un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis, nespēdams uzņemties atbildību par valsti un tās pilsoņu dzīvībām, nevarēja dot labāku padomu, kā visiem palikt savās vietās. Padomju Savienības atsūtītā emisāra – PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieka Andreja Višinska uzraudzībā sastādītā marionešu "Tautas valdība" ar mikrobiologu profesoru Augustu Kirhenšteinu priekšgalā solīja Latvijas tautai demokrātiskas Saeimas vēlēšanas un valsts Satversmes ieviešanu. Tomēr ilūzijas drīz izgaisa: 14.–15. jūlijā notika sasteigtas "Tautas Saeimas" vēlēšanas, kurās atļāva tikai vienu – Maskavas akceptēto komunistu sarakstu. Visi mēģinājumi iesniegt alternatīvus sarakstus cieta neveiksmi. Jaunā "Tautas Saeima", rupji pārkāpjot valsts Satversmi, nobalsoja par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Tas viss notika ar formālu Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa pie-

krišanu, kurš bija kļuvis par padomju varas gūstekni. 5. augustā pēc Kirhenšteina "Tautas valdības" lūguma Latvija formāli tika iekļauta PSRS "brīvajā tautu saimē" kā četrpadsmitā padomju republika.

Līdz ar valsti tika likvidēta arī tās armija. 1940. gada 27. augustā okupācijas vara pieņēma lēmumu no Latvijas armijas izveidot teritoriālu strēlnieku korpusu, iekļaujot to Sarkanās armijas Baltijas atsevišķā kara apgabala sastāvā.³⁶ No Maskavas piesūtīja jaunā korpusa pieļaujamos štatus, kuri bija daudz mazāki par Latvijas armijas skaitlisko sastāvu. Tā kā pieļaujama karavīru skaits korpusā bija 16 000 vīru, bijušās Latvijas armijas personālsastāvu samazināja uz pusi. 2. Ventspils kājnieku pulku kopā ar 5. Cēsu kājnieku pulku pārveidoja par 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 243. strēlnieku pulku.

Līdz ar Latvijas armiju padomju okupācijas vara bija likvidējusi arī 2. Ventspils kājnieku pulku – vienu no pirmajām Latvijas bruņoto spēku vienībām, kura bija nogājusi visus Atbrīvošanās cīņus (1918–1920) kauju ceļus. 2. Ventspils kājnieku pulks bija iesaistīts arī mūsu valstij tragiskajos 1939.–1940. gada notikumos. Būdam mūsu valsts bruņoto spēku sastāvdaļa, pēc valsts likvidācijas pulks piedzīvoja to pašu tragisko likteni.

³⁵ Turpat, 1515. f., 1. apr., 24. l., 42.lp.

³⁶ Valdības Vēstnesis. – 1940. – 28.aug. – Nr.195.

Summary

Juris Ciganovs

The history of the 2nd Ventspils Infantry Regiment

The aim of this publication is to give an insight into the establishment and development of one unit of the Latvian Army (1919–1940), the 2nd Ventspils Infantry Regiment. This unit existed under the name of the 2nd Ventspils Infantry Regiment from 9 August 1919 up to Latvia's occupation in the summer of 1940. The 2nd Ventspils Infantry Regiment was formed through reorganisation of one of the first units of the Latvian armed forces, the Cēsis Company, established in late November 1918. On 5 January 1919, the Cēsis Company was included in the Separate Latvian Battalion within the Baltic *Landeswehr*. The Cēsis Company saw fighting against the Bolsheviks in Kurzeme.

On 21 March 1919, the company was reorganised into the 2nd Cēsis Battalion, part of the Separate Latvian Brigade. The battalion took part in the operation for the liberation of Riga on 22 May 1919, later taking up position against the Bolsheviks at Vecpiebalga. On 8 August 1919, the 2nd Cēsis Battalion was transformed into a regiment, named after Ventspils and allocated the number two. The 2nd Ventspils Infantry Regiment was formed by adding to the Cēsis Battalion another two battalions – the 6th Riga and 8th Piebalga Battalion. The 2nd Ventspils Infantry Regiment took part in the battles for the liberation

of Latgale, liberating Varakļāni on 10 January and Viļāni on 11 January 1920. On 20 January, the regiment, together with German home guard units, began an attack on Rēzekne, taken after one day's battle. After taking Ludza (on 26 January), the regiment was ordered to stop at the line of the River Zilupe and fortify its positions there. After conclusion of the Latvian–Soviet Peace Treaty (signed in Riga on 11 August 1920), the regiment was gradually transferred to its permanent base at Liepāja.

According to the records, on 1 September 1939 the regiment had 63 officers, 608 enlisted men and NCOs and 15 contracted staff. In October 1939, after Red Army bases were established in Liepāja, the regiment was transferred elsewhere: to Talsi, where the regimental headquarters was set up, and to Kuldīga and Ventspils, with one battalion in each town. In accordance with the Latvian Army mobilisation plan, in the event of war the unit stationed at Talsi was to become the core of a division. After the occupation of Latvia, the country's armed forces were abolished, transforming them into the 24th Territorial Rifle Corps of the Red Army. The 2nd Ventspils Infantry Regiment, together with the 5th Cēsis Infantry Regiment, were reorganised into the 243rd Rifle Regiment of the 24th Territorial Rifle Corps.

IV

HRONIKA

Stella Lindenberga

VENTSPILS MUZEJS 2002. GADĀ

Ventspils muzejs dibināts 1928. gada 11. novembrī. Savukārt īpašs muzeja vēsturē bija 2001. gads, jo septembrī notika muzeja atklāšana restaurētajā Ventspils Livonijas ordeņa pilī. Gada nogalē uz pili pārcēla arī muzeja darba telpas un krājumu. Ventspils muzejs ieguva augstu atzinību – Latvijas Kultūrkapitāla fonda Spīdolas balvu par muzeja ekspozīcijas zinātnisko koncepciju un vizuālo un tehnisko risinājumu.

2002. gadā Ventspils muzejā un tā struktūrvienībās – Ventspils Piejūras brīvdabas muzejā un rakstnieka Herberta Dorbes memoriālajā muzejā mājā “Senču putekļi” – notika dažādi pasākumi, izstādes, iesākti vairāki jauni projekti, norisa darbs pie muzeju attīstības koncepciju izstrādes. Tika atklātas jaunas ekspozīcijas, turpinājās Ventspils Vecpilsētas arheoloģiskā un vēsturiskā izpēte, no kuras malā nevar stāvēt arī muzejs. Arheoloģiskās izpētes darbi notiek arī Ventspils rajonā, muzeju kolekcijas papildinās ar vērtīgiem jaunieguvumiem. Ventspils muzeja arheoloģijas kolekciju ievērojami papildināja Puzes Lejas kroga viduslaiku kapsētas arheoloģiskās izpētes laikā iegūtie priekšmeti. Nozīmīgs krājuma papildinājums ir 16.–18. gadsimta Kurzemes karšu kolekcija, kuras veidošana ar Latvijas vēstniecības Nīderlandē starpniecību tika uzsākta 2001. gadā un 2002. gadā karšu skaits jau sasniedza 33. Piejūras brīvdabas muzejā sadarbībā ar Ventspils Brīvostas pārvaldi tiek veidota enkuru kolekcija. Daļa lielāko enkuru izvietoti Ventspils Jūrmalas parkā. Piejūras brīvdabas muzejs 2002. gadā svinēja savas pastāvēšanas 40. gada dienu.

Muzeja un struktūrvienību krājums 2002. gadā papildinājies par 5631 vienību un sasniedzis kopējo skaitu – 105 314.

Pieaudzis muzeju apmeklētāju skaits. 2001. gadā tas bija 90 116, 2002. gadā Ventspils muzejus apmeklējuši 122 511 cilvēki. Ievērojami arī pieaugusi

Ventspils muzeja publicitāte – dažādos plašsaziņas līdzekļos muzeju darbība atspoguļota vairāk kā 200 reižu.

Ventspils muzejs 2002. gadā laidis klajā izdevuma “Ventspils Muzeja Raksti” II laidieni un bukletu “Livonijas ordeņa pils” latviešu, angļu un krievu valodā.

2002. gadā Ventspils muzejā un struktūrvienībās strādāja 46 darbinieki, speciālistu skaits – 15.

Projekti, pasākumi un izstādes Ventspils muzejos 2002. gadā

21. janvāris Tiek pieņemts Ventspils pilsētas domes lēmums konceptuāli atbalstīt Ventspils muzeja projektu “Ventspils Livonijas ordeņa pils kapelas un kapitula zāles konservācija un restaurācija”. Izstrādāts projekta pieteikums valsts investīciju programmai kapelas altāra daļas restaurācijai
18. janvāris–10. marts Ventspils mākslinieka E. Švarca gleznu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā – ziedi, ainavas
25. janvāris–24. februāris Ventspils muzeja 2001. gada jaunieguvumu izstāde Livonijas ordeņa pili. Muzeju krājums pērnajā gadā papildinājies ar visai daudzveidīgiem priekšmetiem. Arheoloģijas kolekciju papildinājis Puzes Lejaskroga kapsētā iegūtais arheoloģiskais materiāls; ar Latvijas vēstniecības Nīderlandē starpniecību muzejs iegādājies 12 16.–18. gadsimta kartes, kurās attēlots Baltijas jūras krasts un Kurzemes hercogistes kolonijas Tobago un

Gambija; unikāls dokuments – 1875. gadā izdota Ventspils jūrskolas beigšanas apliecība u.c.

30. janvāris Ventspils muzejs saņem Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalstu projektam “Laikraksta “Ventas Balss” (1918–1945) digitalizācija”. Uzsākta tā realizācija sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku
15. februāris Tradicionālā *viesu diena* Herberta Dorbes muzejā “Senču putekļi”. Tā ir rakstnieka 108. dzimšanas diena, un muzejs rīko tikšanos ar rakstnieka dzīvesbiedri Valiju Dorbi. Koncertē Ventspils skolu jaunieši
- 27.–28. februāris Ventspils muzejs (direktors A. Ābele) piedalās starptautiskā seminārā Klaipēdas Jūras muzejā “Baltijas jūras senās zvejas tradīcijas kā kultūras mantojuma sastāvdaļa”. Seminārs ir daļa no plašāka projekta, kas paredz arī ceļojošo izstāžu organizēšanu, iespieddarbu izdošanu, dokumentālo filmu uzņemšanu kādreiz kuršu apdzīvotajās teritorijās, arī Ventspils novadā. Plašāk šajā projektā iesaistīties plāno Ventspils Piejūras brīvdabas muzejs
1. marts Igaunijas baroka laikmeta mūzikas ansambļa “The Estonian Baroque Solists” koncerts – 17. gadsimta mūzika tiek atskaņota uz tā laika mūzikas instrumentu precīziem atdarinājumiem
1. marts–29. aprīlis Izstāde “Lībieši senatnē” Livonijas ordeņa pili. Ekspozīcijas daļa no Latvijas Vēstures muzeja veidotās izstādes, kas stāsta par lībiešu vēsturi X–XIII gs.
- 15.–19. marts Lai iepazītos ar aktuālākajiem mūsdienu informācijas tehnoloģijas sasniegumiem, Ventspils muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā A. Vijups piedalās mūsdienu tehnoloģiju izstādē CeBIT Hannoverē. Apmeklējuma mērķis ir izstādē gūt atziņas, ko varētu pielietot muzeja digitālās ekspozīcijas tālākai veidošanai un muzeja darba attīstībai nākotnē
15. marts–29. aprīlis Kuldīgas mākslinieku Elitas un Ivara Asnu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā. Gleznas un keramiku vieno nosaukums – *Sekunde metafiziskajā dimensijā*
17. marts Tradicionāls pasākums Piejūras brīvdabas muzejā – *Masļeņica* – atvadas no ziemas. Piedalās Ventspils slāvu tautu folkloras ansamblī, bērnu un skolnieku pašdarbī-

- bas kolektīvi. Starp dažādām atrakcijām jautrākā – pankūku ēšanas sacensības
22. marts Pirmoreiz Livonijas ordeņa pili – masku balle. Balles viesi ir Rīgas cirka mākslinieki – akrobāti un burvji, eksotikai – pitons, krokodils un aligators
25. aprīlis Starptautiskajā konferencē par arheologu pētījumiem Baltijā Puzes Lejaskroga ekspedīcijas dalībnieks V.Muižnieks nolasa referātu par Lejaskroga kapsētas arheoloģiskās izpētes rezultātiem. Konferencē tiek prezentēti materiāli arī par citām ekspedīcijām, kas saistītas ar Ventspils pilsētas un rajona arheoloģisko pieminekļu izpēti
- 25.–28. aprīlis Ventspils muzejs (direktors A. Ābele) piedalās starptautiskā seminārā “Muzejs pilsētai” Briselē
27. aprīlis Livonijas ordeņa pili atklāta Ventspils mākslinieku darbu izstāde. Izstādes atklāšana ir noslēgums vairākiem pasākumiem, ko saista *Ventspils mākslas dienas 2002*
4. maijs Ventspils muzeja galvenā krājuma glabātāja I.Štrumfa apbalvota ar Triju zvaigžņu ordeņa Zelta Goda zīmi

10. maijs–2. jūnijs

Mākslinieka Ilgvara Zalāna gleznu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā – Latgales ainavas

18. maijs

Starptautiskajai muzeju dienai veltīti pasākumi visos Ventspils muzejos. Livonijas ordeņa pili – A.E.Zalstera grāmatas “Hercoga Jēkaba burinieki” prezentācija, iepazīšanās ar projektu “Ventspils hronika” un “Laikraksta “Ventas Balsis” digitalizācija” rezultātiem, monētu kalšana; Piejūras brīvdabas muzejā – bērnu folkloras kopu saiets “Pulkā eimu, pulkā teku”, seno amatu demonstrējumi; H.Dorbes muzejā – iespēja noskatīties Dz. Aulmanes multiplikācijas filmas

20.–26. maijs

Muzeja direktors A. Ābele un Piejūras brīvdabas muzeja vadītājs A. Dūdiņš piedalās Klaipēdas Jūras muzeja rīkotajā starptautiskajā ekspedīcijā ar seno kuršu zvejas laivas atdarinājumu pa Kuršu jomu

1. jūnijs–30. augusts

Tautas lietišķās mākslas studijas “Drellītis” izstāde “Vecās segas jaunās krāsās” Piejūras brīvdabas muzejā

6.–9. jūnijs

Ar plašu pasākumu programmu atzīmēta Piejūras brīvdabas muzeja 40 gadu jubileja. Muzeja izveides idejas autors un pirmais vadītājs ir Ventspilī labi pazīstamais mākslinieks Andrejs Šulcs. Lēmums par brīvdabas mu-

zeja izveidošanu pieņemts 1954. gadā, bet apmeklētājiem tas durvis vēra 1962. gada 3. jūnijā. Šajā gadā uz muzeju atceļoja arī iemīļotākais tā eksponāts – šaursliežu *mazbānītis*, kuram jubilejas gadā veikts kapitālais remonts.

Jubilejas reizē muzejā eksponētas krājuma izstādes un izstāde par muzeja vēsturi. Notiek liepu alejas stādīšana pie *Beķeru* klēts, Kurzemes keramikas cepla atvēršana, vizināšanās ar *mazbānīti*, zaļumballe

8. jūnijs Livonijas ordeņa pils kļūst par vasaras mājvietu vienam no Ventspilī rīkotās akcijas "Govju parāde 2002" objektiem. Tā ir mākslinieka A. Bikšes veidotā "Trojas govjs"
8. jūnijs–30. septembris Fotoizstāde "Kurēna atgriešanās" Piejūras brīvdabas muzejā sadarbībā ar Klaipēdas Jūras muzeju
18. jūnijs Ventspils muzejā Livonijas ordeņa pilī jaunas ekspozīcijas atklāšana. Tā iekārtota trijās pils pirmā stāva telpās. Ekspozīcijas tematika: Ventspils novada aizvēsture, Ventspils novads 10.–19. gadsimtā. Ekspozīcija veidota galvenokārt no muzeja krājuma kolekcijām, un vērtīgākie priekšmeti ir Staldzenes bronzas laikmeta depozi, rekonstruētais Ziemeļkurzemes lībiešu sievietes 13.–14. gadsimta tērps, 18.–19. gadsimta Ventspils amatnieku cunftu lāžu kolekcijas restaurētā daļa
1. jūlijs Uzsākta projekta "Multimēdiju projekciju sistēmas "Spoku pagrabs"" realizācija. Projekta izstrādi veic SIA "Digitālā darbnīca"
3. jūlijs Muzeja direktors A. Ābeles pāriet darbā uz Ventspils pilsētas domi, un muzeja direktora pienākumus uz laiku sāk pildīt direktora vietnieks zinātniskajā darbā A. Vijups
- 1.–20. jūlijs Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta ietvaros notiek arheoloģiskās izpētes darbi Ventspils rajona Puzes Lejaskroga viduslaiku kapsētā (tos vada A. Vasks, A. Vijups). Šos jau 2001. gadā uzsāktos pētījumus Ventspils muzejs organizē sadarbībā ar Latvijas Universitāti un Latvijas vēstures institūtu. Kapsētā konstatēti apbedījumi veikti no 13. gadsimta beigām līdz 17. gadsimta pirmajai pusei. Līdztekus darbiem Lejaskroga kapsētā arheoloģiski pētīts Puzes pilskalns; tajā atrastie priekšmeti datējami ar 11.–13. gadsimtu.

20. jūlijs

Dzejnieka un komponista Valda Atāla koncerts “Nulles vienādošana” Ventspils Livonijas ordeņa pilī

24. jūlijs–2. augusts

Ventspils Piejūras brīvdabas muzejā strādā Latvijas mākslinieku tēlniecības darbnīca ar nosaukumu *Papeļu māksla 2002*, kuras mērķis – pilsētas labiekārtošanas gaitā nozāgētās vecās papeles pārvērst koka tēlniecības darbos

27. jūlijs

Tradicionālais gadatirgus Piejūras brīvdabas muzejā. To apmeklē vairāk kā trīs tūkstoši cilvēku. Tirgošanos un iepirkšanos papildina Runča Herkulesa organizētās spēles mazajiem tirdziniekiem, atrakcijas un zaļumballe lielajiem

27. jūlijs

Ventspils simfoniskā orķestra vasaras koncerts “No baroka līdz XX gadsimtam” Ventspils Livonijas ordeņa pilī. Šādi koncerti bijuši ļoti populāri Ventspilī 20. gadsimta 20.–30. gados. Varbūt tiek aizsākta jauna tradīcija?

2.–3. augusts

Pilsētas svētku ietvaros Ventspils Livonijas ordeņa pili notiek dažādi pasākumi, kuriem kopēja tematika – *Kurzemes–Zemgales hercogistes 440. gadadiena*. Pils pagalmā pārvēršas par senu ostas pilsētu, kurā tirgojas ar vīnu, šokolādi un kartupeļiem, savu amata māku rāda stikla vitrāžu meistari, kaligrāfs, krāsns podiņu apgleznotājs, monētu kalējs u.c. Tiek atklāta izstāde *Kurzeme pasaules kartēs 16.–18. gs.*

4. augusts

Piejūras brīvdabas muzejā – *Amatu diena*. Demonstrē un mācās aušanas, alvas liešanas, podu taisīšanas, raušu cepšanas, zivju kūpināšanas mākas. Īpaša loma šajā pasākumā ir *Senās vides darbnīcai*, kura demonstrē latviešu sentautu amatus un dzīvesveidu

16.–18. augusts

Livonijas ordeņa pili Latvijas Gladiolu draugu kluba rīkota izstāde, kurā eksponētas 144 šķirņu gladiolas

17. augusts

Ventspils Livonijas ordeņa pili *Ambient* mūzikas un videomākslas festivāls *Klusā daba*, kas ļauj iejusties neparastu, nepieradinātu skaņu un tēlu pasaulē

31. augusts

Zviedrijas Karaliskā Drāmas teātra kora *Romeo & Julia*
un Latvijas Mūzikas akadēmijas kora *Senais kalns* rene-
sances mūzikas koncerts Livonijas ordeņa pilī

- 7.–8. septembris Tradicionālā dāliju ziedu izstāde no ventspilnieces A. Felšs-Milbergas kolekcijas Ventspils Livonijas ordeņa pili
13. septembris Ventspils muzejs Livonijas ordeņa pili sagaida savu 2002. gada simttūkstošo apmeklētāju
17. septembris–
17. oktobris Livonijas ordeņa pils kādreizējā cietuma ēkā desmit dienas pirms Latvijas 8. Saeimas vēlēšanām atklāta vēlēšanu plakātu izstāde no Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumiem. Ekspozīti 35 plakāti, sākot ar 1920. gadu, beidzot ar iepriekšējās Saeimas vēlēšanu cīņām
24. septembris–1. oktobris Ventspils rajona Ances pagasta Piedāgu apmetnē notiek arheoloģiskā pieminekļa apsekošanas darbi, jo iepriekšējā gada rudenī šajā vietā tikuši atrasti neolīta laika krama priekšmeti un keramikas lauskas. Izpēte veikta Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta ietvaros
4. oktobris–4. novembris Livonijas ordeņa pils bēniņu telpās ar Ventspils novada medību trofeju izstādi atklāta Ventspils muzeja izstāžu zāle. Izstāde iecerēta kā pastaiga pils medību zālē, to papildina latviešu gleznotāju darbi par medību tematiku, ieroči un citi medību piederumi

- 11.–12. oktobris Starptautiska konference “Muzejs un sabiedrība”, ko Ventspils muzejs rīko sadarbībā ar Ventspils pilsētas domi un Valsts muzeju pārvaldi. Ar referātiem piedalās muzeju speciālisti no Latvijas, Krievijas, Zviedrijas. Konferencē piedalās ap 150 cilvēku
- 20.–25. oktobris Ventspils Vecpilsētā kvartālā starp Pils, Jāņa, Nabagu un Kuģinieku ielām notiek arheoloģiskie izrakumi, kuru laikā atsegts 71 apbedījums, kas ļauj secināt, ka 1505. gadā rakstos pirmoreiz pieminētajā Ventspils Nikolaja baznīcā apbedījumi sākušies jau 15. gadsimtā. Otrs svarīgs atklājums ir 16. gadsimtā celtās Ventspils baznīcas iespējamās atrašanās vieta – blakus Nikolaja kap-sētai, jo izrakumu laikā uzieti seni mūra celtnes, varbū-tējās baznīcas, pamati
21. oktobris–5. novembris Ventspils Livonijas ordeņa pils iekšpagalmā notiek sešu jauno tekstilmākslinieču – Latvijas Mākslas akadēmijas Tekstilmākslas nodaļas 3. kursa studenšu – darbu izstāde
2. novembris Muzeja darbinieki atver Livonijas ordeņa pils mantel-skursteņa telpā ierīkoto *Melnā sivēna krājkasi* un saskai-ta pils apmeklētāju ziedojumus, to kopējā summa ir 245 lati, bet svars – 13 kilogrami. Ziedotās monētas un naudas zīmes ļauj secināt, ka pili apmeklējuši pārstāvji no 19 dažādām valstīm
14. novembris–8. decembris Livonijas ordeņa pili tēlnieces Olgas Šilovas izstāde *Pētot smiltis*. Izstāde ir savdabīga mākslinieces viesošanās dzimtajā pilsētā
- 25.–29. novembris Ventspils muzejs (A. Ābele) un muzeja digitālās ekspozī-cijas mākslinieciskā un tehniskā risinājuma autori no SIA *Digitālā darbnīca* ar Ventspils muzeja digitālo ekspozī-ciju *Dzīvā vēsture* piedalās Starptautiskajā muzeju un kultūras mantojuma audiovizuālajā festivālā Sanpaulu, Brazīlijā
19. decembris Livonijas ordeņa pili atklāj *Spoku pagrabu* – muzeja ekspozīcijas turpinājumu, kurā ar multimēdiju palīdzību uz pils torņa pagraba sienām ieraugāmi daži to armiju karavīri, kas 700 gadu laikā ilgāku vai īsāku laiku sprīdi dzīvojuši pili
29. decembris Piejūras brīvdabas muzejā *Mazbāniša* svētki, kuru laikā Ziemassvētku rotā uzpostajā vilcieniņā vizināšanās ir bez maksas, svētkus papildina dažādas spēles un atrak-

cijas latviešu Ziemassvētku gaidīšanas tradīcijās. Muzejs saņem pirmos muzeja rakstu jaunā laidienu (*Ventspils Muzeja Raksti II*) signālekseplārus

30. decembris

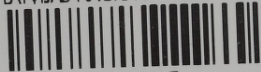
Gadu mijas svētki Ventspils Livonijas ordeņa pilī, kuros piedalās Rīgas alvas lējēju brālība, senās mūzikas un deju ansambļi *Canto*, *Ludus* un *Laurus*

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

41-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304054453

